

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ALMAN DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**SEKÜLARİZM'İN TARİHSEL GELİŞİMİ VE EDEBİYATA
YANSIMASI: BİLGE NATHAN, DOKUMACILAR VE NOTRE
DAME'İN KAMBURU ESERLERİ ÖRNEĞİ**

Aşkın ÖĞÜT MARANGOZ

DOKTORA TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Nurhan ULUÇ

TEMMUZ - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SEKÜLARİZM'İN TARİHSEL GELİŞİMİ VE EDEBİYATA
YANSIMASI: BİLGE NATHAN, DOKUMACILAR VE
NOTRE DAME'IN KAMBURU ESERLERİ ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

AşkıM ÖĞÜT MARANGOZ

Enstitü Anabilim Dalı: Alman Dili ve Edebiyatı

**“Bu tez 03/07/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Muharrem TOSUN	Başarılı
Prof. Dr. Engin YILMAZ	Başarılı
Prof. Dr. Hikmet ASUTAY	Başarılı
Doç. Dr. Nurhan ULUÇ	Başarılı
Doç. Dr. Sevinç ARI	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet

Hayır

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmaları.)

Aşkım ÖĞÖT MARANGOZ

03/07/2023

ÖNSÖZ

Uzun zaman ve ciddi bir emek harcayarak tamamlamış olduğum doktora tezimin yazılması aşamasında bana destek olan kıymetli hocam Prof. Dr. Muharrem Tosun'a, tez savunma aşamasında beni onurlandıran sevgili hocam Prof. Dr. Engin Yılmaz'a ve danışmanlığımı üstlenen değerli hocam Doç. Dr. Nurhan Uluç'a teşekkürlerimi sunarım.

Aşkim ÖĞÜT MARANGOZ

03/07/2023

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: SEKÜLARİZM VE TAŞIYICI ÖGELERİ	10
1.1. Sekülarizm Sözcüğünün Etimolojisi	10
1.2. Sekülarizm Kavramının Tarihsel Serüveni.....	11
1.3. Sekülarizm Kavramının Gelişmesiyle Bireysel Dünya Görüşünün Ortaya Çıkışı.....	14
1.4. Dinin Sekülerleşmesi ve Modernite	18
1.5. Sekülarizm Kavramının Hukuki, Felsefi ve Sosyolojik Boyutu	22
1.5.1. Sekülarizm Kavramının Hukuki Boyutu	22
1.5.2. Sekülarizm Kavramının Felsefi Boyutu	26
1.5.3. Sekülarizm Kavramının Sosyolojik Boyutu.....	36
1.6. Sekülarizmin Kavram Kargaşası ve Laiklik.....	39
BÖLÜM 2: ROMA İMPARATORLUĞU	43
2.1. Orta Çağ'ın Başlangıcı ve Kutsal Roma İmparatorluğu.....	44
2.2. Din ve Hristiyanlık	45
2.3. İsa	49
2.3.1. İsa'nın Seküler Yönetime Bakışı.....	53
2.3.2. Kilise ve Papalık.....	57
2.4. Seküler Yeni Çağ'a Geçiş	62
2.5. Martin Luther.....	63
2.6. Reform Hareketi, Protestanlığın Doğuşu ve Bireyin Sekülerleşmesi	65
2.6.1. Protestanlık	69
2.6.2. Üç Duvar ve Bireye Sesleniş.....	71
BÖLÜM 3: RÖNESANS SEKÜLARİZMİ	78
3.1. Hümanizm	78
3.1.1. Rönesans Hümanizmi.....	79

3.1.2. Hümanizm ve Seküler Edebiyat	80
3.1.3. Hümanist Erasmus ve Özgür İrade	85
3.1.4. Erasmus ve Luther'in Özgür İrade Anlayışı ve Birey	89
3.2. Antik Hümanizmden Seküler Hümanizme Geçiş	93
3.3. Batı Edebiyatı'nda Sekülerizm	94
3.3.1. İtalyan Edebiyatında Sekülerizm	96
3.3.2. Rönesans Dönemi'nde İngiltere'nin Tarihî Arka Planı	101
3.3.3. İngiliz Edebiyatında Sekülerizm	102
3.3.4. Fransız Edebiyatında Sekülerizm	106
3.3.5. Alman Edebiyatında Sekülerizm	112
3.3.6. Orta Çağ Alman Edebiyatı	112
3.3.7. Alman Edebiyatında Seküler Dönem	115
3.3.8. Seküler Alman Edebiyatında Akımlar	127
3.3.8.1. Sturm und Drang (Fırtına ve Coşku)	128
3.3.8.2. Alman Edebiyatında Klasik Dönem	131
3.3.8.3. Alman Edebiyatında Romantik Dönem	133
BÖLÜM 4: AYDINLANMA DÖNEMİ VE SEKÜLARİZM.....	141
4.1. Seküler Çağ Avrupa'sı	141
4.2. Seküler Aydınlanma ve Modernleşme	141
4.3. Seküler Çağ Öncesi Avrupa'nın Genel Durumu	142
4.4. Seküler Aydınlanma'nın Dayandığı Temel İlkeler	143
4.5. Terim Olarak Aydınlanma	145
4.6. Seküler Aydınlanma ile Gelişen Seküler Din	146
4.7. Seküler Aydınlanma Felsefesi	149
4.7.1. İngiliz Aydınlanması	151
4.7.2. Fransız Aydınlanması	156
4.7.3. Alman Aydınlanması	160
BÖLÜM 5: YAZARLAR VE ESERLER.....	164
5.1. Gotthold Ephraim Lessing	164
5.1.1. Gotthold Ephraim Lessing'in Hayatı ve Eserleri	164
5.1.2. "Bilge Nathan" Adlı Eser ve Sekülerizmin Felsefi Boyutu	166

5.1.3. “Bilge Nathan” Adlı Eserde Dinsel Çatışmaların Aydınlanmacı Akıl ve Seküler Hümanizmle Çözümlemesi	168
5.2. Victor Hugo	172
5.2.1. Victor Hugo’nun Hayatı ve Eserleri	173
5.2.2. “Notre Dame’ın Kamburu” Adlı Eser ve Sekülerizmin Hukuksal Boyutu .	177
5.3. Gerhart Hauptmann	183
5.3.1. Gerhart Hauptmann’ın Hayatı ve Eserleri	184
5.3.2. “Dokumacılar” Adlı Eser ve Sekülerizmin Sosyolojik Boyutu	186
5.3.3. “Silezyalı Dokumacılar” Başlıklı Şiir	190
SONUÇ	195
KAYNAKÇA.....	199
ÖZGEÇMİŞ	222

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Casanova'nın Yapılandırması.....	40
Şekil 2: Casanova'nın Kurumsal Yapı Anlayışı	41
Şekil 3: Alman Edebiyatında Akımlar	127

ÖZET

Başlık: Sekülerizm’in Tarihsel Gelişimi ve Edebiyata Yansıması: Bilge Nathan, Dokumacılar ve Notre Dame’ın Kamburu Eserleri Örneği

Yazar: AşkıM ÖĞÜT MARANGOZ

Danışman: Doç. Dr. Nurhan ULUÇ

Kabul Tarihi: 03/07/2023

Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 222 (ana kısım)

Fransızcadan dilimize geçen sekülerizm, Latince çağ, yüzyıl, nesil, dünyevi anlamlarına gelen “saeculum” kelimesinden türemiştir. Kavram, Bizans İmparatoru I. Konstantin (MS 272-337) zamanında ortaya çıkmıştır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda nominalizm akımıyla varlığını gösteren terim, XVI. yüzyılda Martin Luther’le tekrar gündeme gelmiştir.

Bilindiği üzere Orta Çağ’da Roma Katolik Kilisesi önemli bir otoriteydi. Skolastik anlayışa dayanan Kilise, zamanla dünyevi alanla daha fazla ilgilenir oldu, zenginleşti ve arazilerini genişletti. Yozlaşan Hristiyanlığı tekrar özüne döndürmek isteyen Luther, Reform hareketini başlattı. 1648’de yapılan Vestfalya Antlaşması’nın bir maddesinde geçen sekülerizm, bugün yine gündemdedir. Hukuksal boyutu olan kavramın günümüzde felsefi ve sosyal boyutları da ortaya çıkmıştır.

XVII. yüzyıl Avrupa’sında gelişen Rönesans hümanizmi bilim, felsefe, edebiyat ve eğitim alanlarında ilerlemelere yol açarken Reformasyon, Hristiyanlığın düzenlenmesini, din devleti yerine yeryüzü devlet düzeninin kurulmasını sağlamıştır. Fransız İhtilali ile imparatorluklar yıkılmış, insan hakları, eşitlik, adalet, özgürlük ve demokrasi gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu özerkleşme sürecinin bir parçası da birey olmuştur. Bireycilik, felsefede insanla ilgili her sorunun irdelendiği bir disiplin olarak yeniden ele alınmaya başlamıştır. İnsanı temel alan hümanizm, modern insanın yeni dünya görüşü ve yaşam anlayışı olarak anlam kazanmıştır. Bütün bu gelişmelerle Avrupa siyasetinin, felsefesinin, teolojisinin, estetiğinin, hukukunun ve kültürünün tarihte geçirdiği birçok dönüşüm, Avrupa’nın aydınlanmasına ve sekülerleşmesine öncülük etmiştir.

Bu çalışmada amacım, kavramın tarihteki anlamını, hangi amaçla kullanıldığını, kavram kargaşasına yol açan durumları ve terime eşanlamda eşlik eden kelimeleri açıklamak, Rönesans’tan başlayan insan merkezli hümanist yaklaşımın edebiyata yansımasını ve sekülerizmle estetizasyon arasındaki ilişkiyi Aydınlanma Çağı yazarları tarafından yazılmış üç eser; Bilge Nathan, Notre Dame’ın Kamburu ve Dokumacılar üzerinden gösterebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Bireysel Sekülerizm, Sekülerizm

ABSTRACT

Title of Thesis: The Historical Development of Secularism and Its Reflection in Literature on the Example of Nathan the Wise, The Weavers and The Hunchback of Notre Dame

Author of Thesis: AşkıM ÖĞÜT MARANGOZ

Supervisor: Assoc. Prof. Nurhan ULUÇ

Accepted Date: 03/07/2023

Number of Pages: vi (pre text) + 222 (main body)

Secularism, which has passed into our language from French, is derived from the Latin word “saeculum”, which means age, century, generation, worldly. The concept emerged during the reign of Byzantine Emperor Constantine I (272-337 AD). The term which manifested itself via nominalism in the 13th and 14th centuries, came to the fore again in the 16th century by Martin Luther.

As is known, the Roman Catholic Church was an important authority in the Middle Ages. The Church, which based on the scholastic thought, became more interested in the worldly realm in the course of time, became rich and expanded its lands. Luther, who wanted to get the degenerated Christianity gone back to its basics, started the reform. Secularism, which was mentioned in an article of the Treaty of Westphalia that signed in 1648, is on the agenda again today. Nowadays, the philosophical and social dimensions of the concept, which has a legal dimension, have also emerged.

While the humanism of the Renaissance, which developed in seventeenth-century Europe, led to progress in science, philosophy, literature and education, the Reformation provided the regulation of Christianity and the establishment of the worldly state order instead of the theocratic state. Empires were fallen and concepts such as human rights, equality, justice, freedom and democracy emerged by the French Revolution. The individual has been a part of this process of autonomy. Individualism begins to be considered again as a discipline in which everything that is a problem in human thought is examined in philosophy. Humanism, which is based on human, gains meaning as the new world view and understanding of life of modern man. With all these developments, many transformations of European politics, philosophy, theology, aesthetics, law and culture in history led to the enlightenment and secularization of Europe.

In this study, my aim is to explain the meaning of the concept in history, for what purpose it is used, the situations that lead to the confusion of the concept and the words accompanying the term as synonyms and to show the reflection of the human-centered humanistic approach, which starting from the Renaissance, to literature and the relationship between secularism and aestheticization through three works, Wise Nathan, The Hunchback of Notre Dame and The Weavers written by the authors of the Age of Enlightenment.

Keywords: Literature, Individual Secularism, Secularism

GİRİŞ

Günümüz konularından biri sekülerizmdir. 2017’de Almanya’da Alman Dili ve Edebiyatı Erasmus öğrencisi olarak bulunduğumda Würzburg Üniversitesi’nde seçtiğim “Säkularisierung: Ein kulturhistorisches und germanistisches Schlüssel Paradigma” (Sekülerizm: Kültürel-Tarihsel ve Cermen Anahtar Paradigması) dersinin konusu sadece sekülerizm üzerineydi. Sekülerizm edebiyatta ne olabilirdi? Merakla konuya eğildim. Kavram, Orta Çağ’a aitti. Orta Çağ’a ait bir kavram bugün Almanya’da niçin tekrar gündemdeydi? Ayrıca Batı Avrupa’ya ait olan bu kavram bugün tüm dünyada niçin konuşulmaktaydı ve onu bu kadar önemli kılan neydi? Bütün bu sorular beni bu konu hakkında daha detaylı bir araştırmaya yöneltti ve sekülerizmi tez konusu olarak incelemeye ve ele almaya karar verdim. Okumalarım esnasında sekülerizm konusunun kolay anlaşılır olmadığını fark ettim çünkü kavramın tek bir somut açıklaması yoktu.

Araştırmaların çoğu, kavramın Orta Çağ’a ait olduğu yönündeydi. Fakat daha derin araştırmalarımda kavramın ilk kez paganlar tarafından kullanılmış olduğu bilgisine ulaştım. Ayrıca sekülerizm konusu Batı medeniyetinde farklı alanlarda ve anlamlarda gündeme gelmekteydi. Çünkü kavram tarih boyunca biriktirdiği geniş anlam çeşitliliği ile doluydu ve ironik bir şekilde de çelişkiliydi. Konu, oldukça titiz bir çalışmayı gerektiriyordu. Öncelikle sekülerizm kelimesinin etimolojisini ve tarihsel gelişimini açıklığa kavuşturmak için araştırmalarımaya başladım.

Sekülerizm, Latince “saeculum” kelimesinden türemiştir ve çağ, dünya, zaman, dünyevi gibi anlamlar içermektedir. Okumalarım esnasında sekülerizm kavramına sekülerleşme, seküler, sekülerizasyon kavramlarının da eşlik ettiğini fark ettim. Bu kavramları da araştıracaklarımın arasına ekledim. Dolayısıyla sekülerizm kelimesinin etimolojisi, tarihi serüveni ve neden karmaşıklığa yol açtığı, tez konum için oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca bazı literatürlerde sekülerizm kavramının laiklik kavramı ile aynı anlamda kullanıldığı yönünde bilgiler okudum. Oysa iki kavram bir yönüyle birbirine benzese de farklı içerikler barındırmaktaydı. Bu çalışmamda bu iki kavram arasındaki farkları da göstermemin gerekli olduğunu anladım.

Kavramın tarihsel gelişimi ilk olarak IV. yüzyılda, sonra XIII. ve XIV. yüzyılda ve son olarak da XVI. yüzyılda gündeme gelmiştir. Tarihsel gelişiminde kavramın dinî, ruhani

meselelerden ziyade dünya hayatını, dünyevi meseleleri içine almakta olduğunu ve toplumun huzuru ve refahı için büyük önem taşıdığını gördüm.

Kavram, XVI. yüzyılda günlük hayatta Kilise'nin kullandığı bir kavramken Martin Luther'in Reform hareketi ile Kilise'nin aleyhine kullanılmaya başlamıştır. Siyasi gücü elinde tutan Kilise'ye tepki olarak ortaya çıkmasının nedeni, kutsal ile seküler olanın ayrılmasının istenmesidir. Çünkü Roma İmparatorluğu'nda da din ve devlet birdi. Batı, artık otoriteden bağımsız bir dinin kurulmasını çok önemli görüyordu. Dünyayı büyümlü, efsanevi, dinî yönergelerle değil insan aklıyla anlama yoluna gidilmesi insanın özgürlüğü için doğru olandı. Böylece Orta Çağ skolastik felsefesi, inancın bilimselleşmesine yol açtı ve akli teolojik bilginin ölçütü haline getirdi. İdeolojik bir kavram olan sekülerizm, gerçeği bilim ve felsefe yoluyla araştırma yöntemini savunarak Avrupa'da köklü değişimlere neden olmuştur.

XVII. yüzyılda teknolojinin ve sanayileşmenin gelişmesiyle Avrupa'da önemli yapısal ve bilişsel değişimler meydana gelmiştir. Yeni bir çağa giriş yapan Avrupa, eski ve geleneksel olandan kopuş yaşamış ve dinden, metafiziksel kurallardan ve Kilise'den uzaklaşmaya başlamıştır. Rönesans, insan odaklı düşünceye, bilimsel ve felsefi ilerlemeye, sanat ve edebiyatta da yeniklere yol açmıştır. Reform hareketi Protestanlığın doğuşuna, siyasi, sosyal ve kültürel açılardan büyük değişikliklere sahne olmuştur. Ayrıca dinî özgürlüğün yayılmasına öncülük etmiştir. Fransız Devrimi ile monarşi sistemi yerini cumhuriyetçi bir yönetime bırakmış, demokratik değerler ve insan hakları öne çıkmış, özgürlükler güvence altına alınmış, toplumsal değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Bu olaylar ve dönemler, Avrupa'da siyasi, sosyal, kültürel ve entelektüel değişimleri meydana getirmiştir. Böylece Modern Çağ'ı başlatmıştır. Modernleşme süreci Aydınlanma fikirlerini beslemiş ve rasyonel düşünceyi öne çıkarmıştır. Bireyi ön plana alan rasyonel düşünce ile bireyin aklını kullanarak bilgiye ulaşma, düşünme ve karar verme yetisinin gelişmesini sağlamıştır. Sanatçılar eserlerini, düşünürler fikirlerini korkusuzca dile getirmekte özgür bırakılmıştır. Evreni ve hakikati vahyolunan ile değil, akıl yolu ile anlama yoluna gidilmiştir. Aydınlanma, yeni bilgilerin işlenmesine, yeni fikirlerin taşınmasına aracılık etmiş, karanlığa ışık tutmuş, Orta Çağ'ın sisini ve karanlığını kaldırmıştır.

Sekularizm kavramı günümüze birçok anlam yüklenerek gelmiştir. Dolayısıyla kavramın anlamı genişlemiş ve farklı şekillerde yorumlanmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler kavramın hukuki, felsefi ve sosyolojik yönlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kavramın hukuksal anlamı, laik ve evrensel değerlere dayanan bir hukuk sisteminin benimsenmesini; felsefi anlamı, bireylerin düşünce, inanç ve ifade özgürlüğüne sahip olmasını; sosyolojik anlamı ise toplumun dinî değerlerin ve inançların etkisinden uzaklaşması veya azalması sürecini ifade eder.

Sekularizmin edebiyata yansımaları, akıl ve bireyciliğin merkeze alınması ile olmuştur. XV. yüzyılda İtalya'da baş gösteren Rönesans Dönemi'nde, Antik Çağ'a ait, yani hayatta kalmış eski Yunan ve Latin eserlerine ilgi duyulmuştur. Böylece Rönesans hümanizmi doğmuştur. Rönesans hümanizmi, antik Yunan ve Roma kültürüne, özellikle felsefe, sanat ve edebiyata olan ilgiyi yeniden canlandırmıştır. Antik eserlere ilgi, bilimin gelişmesine, edebiyatta çeşitli eserlerin üretilmesine katkı sağlamıştır. Hümanizm, felsefi ve etik bir yaklaşımdır. Sanatı ve bilimi insan merkezli olarak düşünür. Hümanistler, antik bilim modelini içselleştirmeye ve yeniden yaratmaya çalışmışlardır. Aklın ve bireyciliğin ön plana çıkmasıyla Orta Çağ'ın mevcut düzeni eleştirilmiş, Kilise ve din gibi sosyal devlet sistemleri de sorgulanmıştır. Politikada, toplumda ve dinde herkes için hoşgörü ve eşitlik sağlanması istenmiştir. Manevi kurtuluşa, akıl etme yoluyla ulaşmaya çalışılmıştır. Eserler, dönemin felsefi ve ahlaki görüşlerini alıp halka taşımıştır. Bu durum, yazarların işlevinin ve imajının değişmesine neden olmuştur. Sekularizm şiire çeşitlilik sunmuş, dönemin idealleri şiirlerde ve romanlarda aydınlatıcı, düşündürücü ve didaktik olarak ele alınmıştır. Konular dünyevi alanla ilgili içerikler taşımıştır. Özellikle öğretici bir sloganı formüle eden aforizmalar ve fabllar yaygınlaşmıştır. Amaç, okuyucuyu ahlaki açıdan eğitmek ve onu düşünmeye teşvik etmektir. Drama da Aydınlanma'da özel bir rol oynamıştır çünkü insanları Aydınlanma ruhuyla eğitmek için en uygun edebiyat biçimidir.

Bilindiği üzere Orta Çağ düşüncesi, Tanrı merkezli bir düşünce yapısıydı. Edebiyat eserlerinin konuları da buna uygun olarak dinsel ağırlıklıydı. Rönesans hümanizmi, Orta Çağ'ın aksine Tanrı'nın yerine insanı merkeze almıştır. İnsan, Rönesans anlayışına göre değerli bir varlıktır. Doğal olarak Rönesans Dönemi'nde sanatın ve edebiyatın konusunu soyut kavramlar yerine insanın somut yaşamı oluşturmuştur. İnsan, toplumun bir parçası olarak değil, birey olarak ele alınmıştır. Bu anlayış, insanın bireyselliğini geliştirmesini

sağlamıştır. Kaderin olaylar üzerindeki etkisini reddeden hümanizm, eğitime önem vererek insanın dünyadaki yerini ve anlamını sorgulamış, insandan kendi kaderini çizmesini beklemiş, insanın çıkarlarını, değerlerini, onurunu ve bireyselliğini savunmuştur. Hümanizm, toplumun huzurunu ve refahını önemsemiştir. Bu yüzden hümanizm, hoşgörü ve düşünce özgürlüğüne oldukça önem vermiştir. Aydınlanma'ya zemin hazırlayan hümanizm, sekülerleşme sürecine de katkıda bulunmuştur.

Aydınlanma sonrası modern Batı'da görülen ilerleme, gelişme, evrim, değişim, icat ve yenilik gibi kavramlar, din ve gelenekler dâhil her türlü kültürel fenomeni etkilemiştir. Bilimde ve teknolojiye ilerleme, toplumun da değişmesinde ve dönüşmesinde etkili olmuştur. Aydınlanma öncesi Hristiyanlık etrafında örgütlenmiş olan Batı, günümüzde bilim ve teknoloji etrafında kenetlenmiştir. Bütün bu gelişmeler Batı kültüründe seküler hayat anlayışını oluşturmuştur.

Tezimin konusu olan “Sekülerizm’in Tarihsel Gelişimi Ve Edebiyata Yansıması: Bilge Nathan, Dokumacılar Ve Notre Dame’ın Kamburu Eserleri Örneği”, Avrupa siyasetinin, felsefesinin, teolojisinin, estetiğinin, hukukunun ve kültürünün tarihte geçirdiği birçok dönüşümün Avrupa ve Alman edebiyatına nasıl yansımış ve bugüne nasıl taşınmış olduğunu, gelişmelerin edebiyata nasıl katkı sağladığını, bireysel sekülerizmi nasıl ele aldığını ve bu araştırma ile ortaya çıkacak sonuçları edebiyat araştırmaları yapacak olanlara iletmek adına önemlidir.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada sekülerizm kelimesinin etimolojisi, tarihsel gelişimi, hangi alanlarda etkisini gösterdiği ve Batı edebiyatına nasıl yansıdığı incelenmiştir. Sekülerizm kavramının felsefi, hukuki ve sosyolojik boyutları, seçilen belli başlı üç eserde; Alman yazar ve filozof Gotthold Ephraim Lessing’in “Nathan der Weise” (Bilge Nathan) adlı eseri üzerinden rasyonalite ve seküler ahlakın bireysel sekülerizm ile felsefi açıdan bağlantısı, Fransız yazar ve politikacı Victor Hugo’nun “Der Glöckner von Notre Dame” (Notre Dame'ın Kamburu) adlı romanı üzerinden sekülerizmin hukuki boyutunun bireyler, toplum ve devlet düzeni üzerindeki etkisi, Alman yazar ve şair Gerhart Hauptmann’ın “Die Weber“ (Dokumacılar) adlı eseri üzerinden sekülerizmin sosyal

boyutu ve devlet-toplum-birey ilişkileri ele alınarak bunların edebiyata nasıl yansıdığı değerlendirilmiştir.

Konunun Sınırı

Sekülerizm kavramı Batı Avrupa'da ortaya çıktığı için Batı edebiyatına konu olmuştur. Bireysel sekülerizm Batı'da adım adım gelişmiş, bu nedenle ele alınan eserler Batı Avrupa edebiyatından seçilmiştir. XVII. yüzyılda yazdığı “Bilge Nathan” adlı eserinde Lessing, bireyin duygularına seslenmiştir. XVIII. yüzyılda “Notre Dame'ın Kamburu” adlı romanında Hugo, bireyin aklına ve ahlaki değerlerine hitap etmiştir. XIX. yüzyılda ise “Dokumacılar” adlı eserinde Hauptmann, dokumacıların duygularını yansıtmış, çektiği acıları dile getirmiştir. Bu yazarların hepsi bireyi merkeze almış, böylece sekülerizmin edebiyat alanındaki bireysel yansıması ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın Önemi

Sekülerizm konusu hukukta, felsefede ve sosyolojide ele alınmış fakat henüz edebiyatta ele alınmamıştır. Hukuk, felsefe ve sosyoloji üzerine yazılı çalışmalar yapıldığına göre sekülerizm, edebiyatta da ele alınmalı, akademik bir çalışmanın konusu olmalı ve üzerinde araştırmalar yapılmalıdır. Bu, ileride yapılacak başka bilimsel çalışmalara temel oluşturması açısından önemlidir.

Sekülerizm akımına temel oluşturan hümanizm, Rönesans, Reform ve Aydınlanma Dönemi ile süreci destekleyen Sanayi Devrimi ve kapitalizm gibi kavramların hem ayrı ayrı ortaya konması hem de birbirini tamamlayarak bir bütün oluşturacak şekilde ele alınması tarihsel gidişatın ve dolayısıyla sekülerizm kavramının daha açık anlaşılmasını sağlayacak, yapılan çalışma ile bu konudaki bilgi eksikliği ve kavram kargaşası giderilmiş olacak, araştırmacılar için yeni bir kapı açılacaktır. Bu konuda ilk adımı atarak sekülerizmi edebî çerçeve içinde çalışmanın gururunu ve heyecanını taşımaktayım.

Bu çalışmada sekülerizm kavramının insanların günlük hayatını ve zihinsel dünyasını nasıl etkilediği ve bunların edebî yapıtlarda ne şekilde konu alındığı ifade edilerek edebiyatı ilgilendiren alanlardan açıklama, eğitim, öğretim, değerlendirme, çıkarımda bulunma ve bilinç düzeyini artırma bağlamındaki etkisi ortaya konacaktır.

Ayrıca çalışmanın konusu olan sekülerizmin, dinsizlik anlamına gelmediği, kavramın dinden ve her türlü doğaüstünden uzak bir şekilde de insanların ahlaklı olabileceğini ifade ettiği, bireylerin ahlakının topluma yansıtacağı, bu şekilde toplumsal düzenin ve devlet düzenini kurulabileceği açıklanacaktır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada amacım öncelikle sekülerizm kavramının ilk anlamını tespit etmek, hangi manada kullanıldığı bilgisine ulaşarak, kavrama açıklık getirmek ve kavram karmaşasını gidermek, ayrıca İlk Çağ'da ortaya çıkan, önceleri devlete hizmet olarak tanımlanmasına karşın Orta Çağ'da yön değiştiren, Rönesans'ın sonunda farklı kollara ayrılıp bireyselleşen hümanizmin nasıl sekülerizmin yolunu açtığını ortaya koymak, seküler hümanizm anlayışına göre insanoglunun Tanrı veya bir din olmadan da ahlaklı olabildiğini ifade etmek, daha sonra sekülerizmin bireysel ve toplumsal tarafının olduğunu seçtiğim belli başlı Aydınlanma Çağı yazarları tarafından yazılmış üç eser; Nathan der Weise (Bilge Nathan), Der Glöckner von Notre Dame (Notre Dame'ın Kamburu) ve Die Weber (Dokumacılar) örneğinde inceleyerek edebiyata yansımaları ortaya koymaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada edebiyat, hukuk, felsefe, sosyoloji, tarih ve psikoloji bilimlerinden faydalanılmıştır. Çalışma beş ana başlık altında toplanmıştır; ilk dört bölüm teori kısmını oluşturmaktadır. Teori kısmında çalışmanın içeriğine uygun olacak şekilde sekülerizmin tanımı, ortaya çıkışı, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde, Orta Çağ'da, Aydınlanma Çağı'nda ve sonrasında gelişimi ve etkileri ele alınmıştır. Çalışmanın teorik kısmı, sekülerizme kavramsal ve kuramsal açıdan bakışla başlamaktadır.

Altı alt başlıktan oluşan birinci bölümün ilk alt başlığında seküler, sekülerizm ve sekülerizasyon kavramları tanımlanmış, sekülerizm kavramının etimolojisi hakkında bilgi verilmiş, ikinci alt başlığında kısa tarihine, ilk kez nerede ve ne anlamda kullanıldığına, tarihsel süreçte ne gibi anlam değişikliklerine uğradığına değinilmiş, üçüncü alt başlığında sekülerizmin gelişme süreci ve buna bağlı olarak bireysel dünya görüşünün ortaya çıkışı ele alınmış, dördüncü alt başlığında dinin nasıl sekülerleştiği ve bunun moderniteyle olan ilişkisi anlatılmış, beşinci alt başlığında yine alt başlıklar

kullanılmak suretiyle sekülerizmin hukuki, felsefi ve sosyolojik boyutları ortaya konarak devlet sekülerizmi ile bireysel sekülerizm arasındaki ayrım açıklanmış, altıncı alt başlıkta ise sekülerizm ile laiklik arasındaki fark ifade edilmiş ve bu konudaki kavram kargaşasının giderilmesi üzerinde çalışılmıştır.

Roma İmparatorluğunun ve sekülerizmin ortaya çıkışının anlatıldığı ikinci ana bölüm de altı alt başlık altında incelenmiştir. Birinci alt başlıkta Roma İmparatorluğunun doğuşu, gelişmesi ve Batı/Kutsal Roma İmparatorluğuna dönüşmesi anlatılmış, ikinci alt başlıkta dinin tanımı yapılarak Hristiyanlık hakkında bilgi verilmiş, üçüncü alt başlıkta İsa'nın hayatı ve felsefesi ele alınmış, alt başlıklar kullanılarak İsa'nın devlet yönetimine bakış açısı, Roma Katolik Kilisesi'nin ortaya çıkışı ve toplumsal yaşam üzerindeki etkileri değerlendirilmiş, Orta Çağ Avrupa'sında Hristiyanlığın yayılması ve Hristiyanlık sekülerizminin ne olduğu konusuna açıklama getirilmiş, dördüncü alt başlıkta Seküler Çağ'a geçişten bahsedilmiş, beşinci alt başlıkta Martin Luther tanıtılmış, hayatı, kişiliği, düşünceleri ve hedefleri incelenmiş, altıncı alt başlıkta yine alt başlıklar kullanılmak suretiyle dünya hayatında Hristiyan Tanrı egemenliğinin ve İsa'nın doktrinlerinin nasıl tahavvüle uğradığının analizi yapılmış, Reformasyon ile yeni bir mezhep olan Protestanlığın ortaya çıkışı, sekülerizm kavramının Protestanlık mezhebindeki yeri ve önemi, buna bağlı olarak bireyin nasıl sekülerleştiği açıklanmış, tarihte önemli bir yeri olan Vestfalya Antlaşması'nın sekülerizmle olan bağlantısı ifade edilmiş, Luther'in öğretilerini içeren "Hristiyan'ın Özgürlüğü" adlı eserinin önemi dile getirilmiş, Orta Çağ'ın sona ermesinin Avrupa tarihine etkileri sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ortaya konmuş, papanın nasıl kendi kendine birtakım imtiyazlar tanıyıp seküler idarecilerden üstünlüğünü ilan ettiği ifade edilerek "Üç Duvar"(Drei Mauern) metaforu ve Martin Luther'in halka seslenişi hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü ana bölümde Rönesans Dönemi'nin Avrupa sanatına ve tarihine olan tesiri ve sekülerizmin gelişmesinde ne gibi etkileri olduğu ortaya konarak üç alt başlıkta incelenmiştir. Birinci alt başlıkta sekülerizme zemin hazırlayan hümanizm akımı kendi içinde dört alt başlık kullanılmak suretiyle ele alınmış, Rönesans Dönemi'ndeki hümanizm ve bunun getirisi olan sekülerizmin edebiyata yansımaları hakkında bilgi verilmiş, Erasmus tanıtılmış, Martin Luther ile görüşlerindeki ortak noktalar ve farklılıklar belirtilerek özgür irade anlayışı ile birey ve bireysellik kavramlarının nasıl önem kazandığı ortaya konmuş, ikinci alt başlıkta antik hümanizmden seküler

hümanizme geçişin bağlantısı ifade edilmiş, üçüncü alt başlıkta ise Batı edebiyatında sekülerizm, sekiz alt başlık kullanmak suretiyle detaylı şekilde açıklanmıştır. Bu alt başlıklarda edebiyat dünyasının kapılarının İtalya’da sekülerizme açılması anlatılmış, İngiltere’nin Rönesans Dönemi’ndeki siyasi, toplumsal ve kültürel ortamı hakkında bilgi verilmiş, Batı Avrupa edebiyatını etkisi altına alan sekülerizm akımının İngiliz, Fransız ve Alman edebiyatındaki önemi açıklanmış, özellikle Alman edebiyatının hem Orta Çağ’daki hem de Yeni Çağ’daki durumu karşılaştırılmış, seküler dönemdeki Alman edebiyatını etkileyen akımlar ise yine alt başlıklar kullanılmak suretiyle ortaya konmuştur.

Dördüncü ana bölümde Aydınlanma Dönemi’nin sekülerizmle olan bağlantısı yedi alt başlık kullanmak suretiyle açıklanmıştır. Birinci alt başlıkta sekülerleşen Avrupa’daki gelişmelere değinilmiş, ikinci alt başlıkta Aydınlanma ile modernleşmenin bağlantısı ifade edilmiş, üçüncü alt başlıkta Aydınlanma Dönemi’nin öncesinde Avrupa’nın durumu hakkında bilgi verilmiş, dördüncü alt başlıkta Rönesans ve Reform temelleri üzerinde yükselen Aydınlanma’nın ilkelerinden, bu dönemdeki bilimsel ilerlemelerden, bilginin, aklın ve bireyin anlam kazanmasından söz edilmiş, beşinci alt başlıkta “Aydınlanma” teriminin tanımı yapılmış, altıncı alt başlıkta Aydınlanma Dönemi’nin moderniteye, sekülerleşmeye ve Bilimsel Devrim’e nasıl zemin hazırladığına ve bu dönemde dinin nasıl sekülerleştiğine değinilmiş ve son olarak yedinci alt başlıkta seküler Aydınlanma felsefesi ele alınarak dönemin önemli filozofları tanıtılmış, İngiltere’de, Fransa’da ve Almanya’da Aydınlanma süreci yine alt başlıklar kullanılarak ayrı ayrı incelenmiştir.

Beşinci bölüm edebî eserlerin ele alındığı uygulama bölümünü içermektedir. Son ana bölümde sekülerizmin Avrupa edebiyatına nasıl yansıdığı seçilen Aydınlanma Çağı yazarları ve onların eserleri üzerinden farklı bağlamlarda incelenmiştir. Öncelikle amaçlanan yazarların biyografilerini sunmak ve daha sonra bu çalışma için seçilmiş edebî eserlerin sekülerizmle ne derece ilgilerinin olup olmadığının analizini yapmaktır. İlk alt başlıkta Alman yazar, filozof ve gazeteci Gotthold Ephraim Lessing tanıtılmış, alt başlıklar kullanılmak suretiyle yazarın hayatı, eserleri ve “Bilge Nathan” adlı tiyatro oyunu hakkında bilgi verilerek eser, sekülerizmin felsefi bağlamında incelenmiştir. Bu kısımda, Bilge Nathan’daki dinler arası hoşgörü mesajı, insanların farklı inançları olabileceği ve bunun insanlığı korumaya engel olmaması gerektiği ana fikrinin nasıl verildiği açıklanmış, eserde dinsel çatışmaların nasıl aydınlanmacı akıl ve seküler

hümanizm ile çözümlendiği hakkında bilgi verilmiştir. Oyunun içinde geçen “Üç Yüzük Hikâyesi” ile dinî farklılıkların kardeşçe duyguların önüne set çekmediği ifade edilmektedir. İkinci alt başlıkta Fransız yazar Victor Hugo tanıtılmış, alt başlıklar kullanılmak yoluyla yazarın hayatı, eserleri ve Notre Dame’ın Kamburu adlı romanı hakkında bilgi verilerek eser, sekülerizmin hukuksal bağlamında incelenmiştir. Seküler hümanizm, bireylerin hem gelenekleri hem öğretileri hem de ideolojileri dinin etkisi dışında sorgulaması ve kararlarını verirken inanç etkisinde kalmadan vermesi gerektiğini savunan anlayıştır. Romanda devlet işlerine dini karıştırınca toplumun ve bireylerin görebileceği zarar vurgulanmaktadır. Üçüncü alt başlıkta Alman yazar Gerhart Hauptmann tanıtılmış, yine alt başlıklar kullanılmak suretiyle yazarın hayatı, eserleri ve “Dokumacılar” adlı tiyatro oyunu hakkında bilgi verildikten sonra eserin içinde yer alan “Weberlied” başlıklı şiir ve şairi Heinrich Heine ile birlikte incelenmiş ve Dokumacılar adlı eser, sekülerizmin sosyolojik bağlamında ele alınmıştır. Seküler hümanizm kavramının temelindeki görüş ister dinî ister siyasi olsun ideolojinin bireyler tarafından enine boyuna incelenerek kabul veya reddedilmesi gerektiği yönündedir. İnsanların hayatlarına yön vermelerinde bireysel sekülerizmin önemli bir etkisi vardır. Eserde Sanayi Devrimi, kapitalizm ve bunların sonucunda gerçekleşen bireysel ve toplumsal anlamda sekülerleşme süreci anlatılmaktadır.

Bu çalışmada seçilmiş olan metinleri derinlemesine anlamak için bilimsel hermeneutik yöntem ve metinlerin yazıldığı dönemin tarihî, toplumsal ve kültürel bağlamının analizi için de tarihsel yöntem kullanılmıştır.

BÖLÜM 1: SEKÜLARİZM VE TAŞIYICI ÖGELERİ

Sekülerizm kavramı geçmişten günümüze dek birçok anlam yüklenerek gelmiştir. Kavramın önemi Reformasyon hareketinden sonra ortaya çıkmıştır. Terimin, Almanca'nın dışındaki dillerde tam karşılığı yoktur. Sekülerizmin dilimizdeki en yakın anlamsal karşılığı dünyevileşmedir ve ideolojik bir kavramdır. Sekülerizm, Avrupa'nın gelişmesinde ve uygarlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Çalışmamın bu kısmında sekülerizm kavramına ve kavramın hangi anlamlarda kullanıldığına açıklama getirilecektir.

1.1. Sekülerizm Sözcüğünün Etimolojisi

Sekülerizm kelimesi Latince saeculum kökünden gelir. Terim, zaman ve mekân anlamları taşır. Zaman anlamı kavramın, şu anda ve var oluşunu ifade ederken, mekân anlamı, yeryüzünde ve seküler oluşunu vurgular (Özden, 2016: 62).

Das junge Politik-Lexikon sözlüğünün açıklamasına göre, seküler kelimesi yüzyılda bir tekrar eden, fevkalade olan, emsalsiz, Kilise'ye ilişik olmayan anlamlarına gelir; yani kavram dünyevi ve profan olanı vurgular (Toyka Seid & Schneider, 2021).

Martin Luther ise "Von Weltlicher Obrigkeit" adlı makalesinde seküler kelimesini açıklamak için dünya anlamına gelen "Welt" kelimesini sıfatlaştırarak dünyevi anlamına gelen "weltlich" sıfatını kullanmıştır. Dünyevi sıfatı aynı zamanda seküler, anlamına gelmektedir (bkz. Luther & Calvin, 2016: 15-16). Almandada seküler sıfatı, profan olana vurgu yapar. Dolayısıyla kelime, dinlere ve dinî yorumlara uzak olduğunu bize gösterir. Bu da din ve devlet işlerinin ayrılması manasına gelir. Luther, ruhani ve seküler yöneticilerin ayrılmasını istemiştir (bkz. Diakonie, 2017). Çünkü Luther'e göre seküler yönetim, toplumun düzenini sağlamak, adaleti tesis etmek ve halkın refahını korumak için vardır. Ancak manevi konularda yetkisi ve sorumluluğu sınırlıdır. Bu nedenle Kilise ve seküler yönetim arasında iş birliği ve ayırım yapılması gerekmektedir. Görüldüğü gibi Luther, seküler sıfatını dünyevi yönetim için kullanmıştır. Ancak Luther'in savunduğu sekülerleşme düşüncesi, dinden uzaklaşma anlamı taşımaz. Luther, din ile dünyevi alanın ayırımına ilişkin bir sekülerleşmeyi savunmuştur (Olgun, 2006: 236).

XIX. yüzyılda ise kavramın "säkul, säkel, säkular" şeklinde kısaltılarak kullanıldığı görülür. Sıfat olarak kullanılan kavramın daha sonra fiili de "säkulasieren" olarak

oluşturulmuştur. Ancak kavram bu yüzyılda Kilise mallarının devlet malı olduğu anlamında kullanılmaya başlanmıştır (bkz. Ögüt Marangoz & Uluç, 2021: 336).

Kavramın seküler sıfatının yanı sıra, bir de sekülerleşme olarak kullanımı vardır. Somut olarak, sekülerleşme farklı anlamlara gelebilmektedir. Hukuki bir terim olarak sekülerleşme, dinî mülkiyetin seküler otoriteler tarafından ve ruhani prensliklerin seküler yöneticiler tarafından (özellikle XIX. yüzyılın başında Almanya'da) devralınması anlamına gelir; yani iktidar değişikliğine seküler ve dinî işlevlerin (prens ve piskoposun) ayrılması da eşlik etmiştir. Sekülerleşme terimi aynı zamanda entelektüel ve kültürel-tarihsel gelişmeleri, her şeyden önce insanların dinî kısıtlamalardan kurtulmasını yorumlamak için de kullanılır. Sosyolojik bir terim olarak sekülerleşme hem dinin öneminin azalması hem de dinin özel alana çekilmesi ve toplum alanlarının doğrudan din denetiminden kurtulması anlamına da gelmektedir (Diakonie, 2017).

1.2. Sekülerizm Kavramının Tarihsel Serüveni

Sekülerizmin tarihsel serüveni oldukça karmaşık ve çeşitlidir. Ancak, kavramının ortaya çıkışı birçok araştırmacının sonucunda edinilen bilgilere göre, XIV. yüzyıldır. Fakat gazeteci yazar Aytunç Altındal'ın incelemelerine göre sekülerizm, monoteist dinlere ait değildir; politeist inanca sahip paganlara aittir. Paganlarda bir anlayış ve yaşam biçimi anlamına gelen kavram, monoteist dinlerden önce ortaya çıkmıştır. Bu yaşam tarzına da *modus vivendi* denilmiştir (Altındal, 1994: 26). Paganizm inancına bağlı olan Romalılar, insan yaşamından yola çıkarak bir yüzyılı 100 veya 110 yıl olarak sınırlandırmışlardır. Bu hesaplamayı bir yüzyılın başlangıcını ve sonunu belirlemek için yapmışlardır. Bu süreyi de *saeculum* olarak adlandırmışlar ve her yeni yüzyılı seküler oyunlarla (*Ludi saeculares*) kutlamışlardır. Bu seküler oyunlar üç gün üç gece sürmüştür (bkz. Oxford Classical Dictionary, 2017). Siyasal aksiyonlar bu oyunlar esnasında gösterilmiştir. Günün siyasal etkinlikleri bu oyunlar sayesinde topluluklara ulaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tören esnasında tanrıçaya kurbanlar ve hediyeler de takdim edilmiştir.

Altındal, araştırmaları sonucunda pagan dilinde sekülerizm kavramının, yaşanan yüzyıl, yaşama ilişik, dünya konularıyla alakalı olan, toplumsal törelerin dinden bağımsız düzenlenmesi, inanç özgürlüğü, barış ve dayanışma içinde yaşamak anlamlarında kullanılmış olduğuna dikkat çeker (Altındal, 1994: 26).

Sekularizm kavramının varlığı, IV. yüzyılda Roma İmparatoru I. Konstantin'in hüküm sürdüğü dönemde de devam eder. Bu dönem, Hristiyanlığın siyasi ve toplumsal alanda güçlenmeye başladığı bir dönemdir; yani IV. yüzyıl Hristiyanlık için bir dönüm noktasıdır. Roma İmparatorluğu oldukça geniş topraklara sahiptir ve bünyesinde çeşitli topluluklar yaşamaktadır. Konstantin, ülke bütünlüğünü korumak adına, 313 yılında Milan Fermanı'nı yayınlar ve tüm inançlara dinî özgürlük tanır (bkz. Altındal, 1994: 28). Bu ferman ile bireylerin inançlarına saygı duyulmuş ve tüm inançlara hoşgörü gösterilmiştir. Milan Fermanı'nı sekularizm açısından değerlendirdiğimizde fermanın, seküler ve siyasi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü sekularizm, devletin dinî inançlara tarafsız bir şekilde yaklaşmasını ve her bireyin kendi inancını özgürce seçebilmesini savunan bir ilkedir.

(...) XIII. ve XIV. yüzyıla gelindiğinde Batı Avrupa'da sekularizm, nominalizm felsefesi ile yeniden güç kazanır. Nominalizm felsefesi önemli bir akım haline gelir (bkz. Altındal, 1994: 28). Diğer bir ismi adıcılık olan nominalizm kavramların, sözcüklerin, konuşulan dillerin, hiçbir şeyin anlamının olmadığını ileri süren (Hürriyet, 2020) bir felsefedir. Orta Çağ'da ortaya çıkan nominalizm felsefesi, skolastik felsefenin hüküm sürdüğü bir dönemde ortaya çıkmış ve skolastik felsefenin içinde var olan bir tartışma alanı hâline gelmiştir. Bu dönemde skolastik felsefeciler dinî inançlarla, felsefi düşünceyi birleştirme gayreti içerisinde olmuş, akıl yoluyla Tanrı'nın varlığını ve doğasını kanıtlamaya, inanç ile akıl arasında uyumu sağlamaya çalışmışlardır. Ancak tümcel kavramlar, skolastik felsefe sürecinde tartışma konusu olmuştur. Başlarda kavramların bilinçdışında gerçek varlıkları olduğuna inanılmaktaydı. Fakat skolastik felsefenin son zamanlarında nominalist düşünürler, bunların gerçeği yansıtmadığını iddia etmişlerdir. Çünkü nominalistler, Tanrı, ruh gibi soyut terimlerin nesnel varlıkları yoksa ve bu kavramlar kanıtlanıyorsa ruhun ölümsüz oluşu, Tanrı'nın mevcudiyeti ve ebediyeti bilinmiyorsa, o halde bunlara sadece inanılır, sonucuna varmışlardır. Onlara göre kavramları ve nesnelere insanlar adlandırmaktadır. Nihayetinde nominalistlerin vardığı sonuca göre nesnelere ve bireyler gerçektir. Bu bilgileri nominalistler deney sayesinde elde ettiklerinden deneyi, bütün bilgilerin kaynağı olarak görmüşlerdir. Ancak deneylerin akılla değerlendirilmesi ve kanıtlanması, dini destekleyemez ve ispatlayamaz. Bu yüzden bu felsefe dinî hizmetten çıkartılır ve kendi yolunda ilerler (bkz. Gökberk, 1997: 9-10).

Nominalizm felsefesi, özellikle dil felsefesi, ontoloji ve epistemoloji gibi alanlarda önemli bir rol oynamıştır.

XV. ve XVI. yüzyıllarda sekülerizm, XIII. yüzyılda güçlü bir akım olan nominalizm felsefesi ile tekrar etkisini gösterir. Nominalizmde bireylerin ve öznenin önemi yüksek olduğundan birey öne çıkar. Güçlenen birey, Katolik Kilisesinin karşısında güçlü konuma geçer. Protestanlar sekülerizmin ilk destekleyicileri olur. (Altındal, 1994: 28). Bilindiği üzere Protestanlık, Martin Luther'in Katolik Kilisesini protesto etmesi ile ortaya çıkmıştır. Luther, Tanrı ile kul arasında köprü görevi gören Katolik Kilisesinin bu görevine son vererek bireyi dinî seçiminde ve inancında özgür bırakır. Böylece Luther, dinin bireyselleşmesine ve sekülerleşmesine önyak olmuş olur. Bu gelişmeler Orta Çağ tarihinde bir ilktir (bkz. Öğüt Marangoz & Uluç, 2021: 339). Fakat sekülerizm kavramı Orta Çağ Roma İmparatorluğu'nda yeni bir kavram değildir. Kavram, XVI. yüzyıla kadar kilise hukukunda hep kullanılan bir kavram olmuştur. Kilise hukukunda kavramın anlamı, bir rahibin kiliseden ayrılıp dünya hayatına geçişini ifade etmekteydi (Lübbe, 2003: 25). Ancak terim, XVII. yüzyılda Kilisenin aleyhine kullanılmaya başlar. Kavram, Reform hareketi ve onu takip eden din savaşlarından sonra Kilisenin edindiği bütün zenginliklerin devlet malı olarak görülmesi ve kamulaştırılması anlamında kullanılır (Casanova, 2014: 21). Kavramın ilk defa somut olarak kendini göstermesi, din savaşlarından sonra imzalanan Vestfalya Antlaşması'nın (1648) bir maddesinde yer almasıyla olmuştur. Kavramın yasallaşması ile hukuk sekülerleşir. Dinî hakikat sorunu, yerini toplumun bekası ve düzeni sorununa bırakır. Vestfalya Barış Antlaşması'na itiraz veya protesto baştan etkisiz hale getirilir. Böylece hukuk bağımsızlaşır (bkz. Munsonius, 2019: 9). Görüldüğü gibi sekülerizm kavramı yeni bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır.

Sekülerizm, Zulehner'in görüşüne göre, Kilise mallarının dünyevileştirilmesini, eğitim ve öğretimin "ulusallaştırılması" (Verstaatlichung) ifade eder. Çünkü Zulehner'e göre, kelimenin "Ver" ön eki zaten gayrimeşru bir süreci belirtmektedir; yani kavram, Kilise mallarının devlet eline geçmesi, eğitimin teolojiden ayrılması, Kilisenin etkisi ve bunun ön koşulu olarak "devletin sekülerleşmesi", "felsefenin sekülerleşmesi," "skolastik hizmetkârlardan kurtuluşu" anlamını içerir (Zulehner, 1977: 307-308). Bauer'e göre de terim, Vestfalya Antlaşması'nda fiil olarak geçmiştir. Vestfalya Barışı'nda "sekülerleşmek" fiili, Kilisenin maddi mallarına el koymak ve dünyevileştirmek, yani dünyevi ellere teslim etmek olarak ifade edilmiştir. Sekülerleşme yerine "dünyevileşme"

sıfatı da kullanılmıştır. “Sekülerleşme” daha sonra dinden güç ve hâkimiyetin kaldırılması ve bunların siyasete teslim edilmesi anlamını taşıyan bir terim haline gelir. Bu anlamda sekülerleşme, bir demokratikleşme sürecine tekabül etmektedir. Bu durum, dinde bir düşüşü çağırırsa da dinin yok olması söz konusu değildir (Bauer, 2022).

Bir de ilerleyen süreçlerde sekülarizm kavramından türetilen sekülarizasyon terimi ortaya çıkar. “Saecularizatio” kelimesinin kanonik kullanımı, tarihsel/politik sekülerleşme kavramıyla ilgili özel bir durumdur, Kelimenin dinî esaslara dayalı olan bu kullanımının tarihî/politik anlamı yine sekülarizm ile bağlantılıdır (Lübbe, 2013: 28). Fakat sekülarizasyon kavramının Napolyon’un zamanından bu yana tanımı şöyledir: Kilisenin mülkü olarak belirlenmiş malların kullanımının, Kilisenin izni olmadan devlete ya da dünyevi alana tahsil edilme durumudur (Lübbe, 2013: 29).

Sekülarizm, hukuk ötesi kullanımıyla modern bir terimdir. Reformasyon ve Protestanlık her zaman modern dinin paradigması olmuştur. XIX. yüzyıldaki tarihsel/felsefi sekülerleşme söylemi, her zaman esas olarak Protestanlık tarafından temsil edilen Hristiyanlığın meşruiyetine dair bir söylemdir (Pfleiderer: 2017, 138).

Sekülarizmin bir de “bireyselleşme tezi” (özelleştirme tezi) anlamı vardır. Dindarlığı bireyin değişmez, temel bir işlevi olarak kabul eder ve onun kurumsal olandan kişisele/bireysele geçişini (dinin özelleştirilmesi) gösterir (Wikipedia, t.y.).

1.3. Sekülarizm Kavramının Gelişmesiyle Bireysel Dünya Görüşünün Ortaya Çıkışı

Bireysel dünya görüşünün ortaya çıkışı, reformist Martin Luther’in öncülüğünde olmuştur. Luther’in bireysel inanca yolculuğu, kişisel bir dönüşüm ve keşif sürecini içerir. Luther, genç bir Katolik rahipken Kilisenin doktorinlerinin ve bazı uygulamalarının Kutsal Kitap ve Hristiyan öğretileriyle uyumsuz olduğunu görür. Luther’i özellikle rahatsız eden konu, Roma Katolik Kilisesi tarafından satılan bağış belgeleridir. İncil’i tekrar inceleyen Luther, Tanrı’nın lufu ve kurtuluş öğretileri konusunda aydınlanır. Bu konu Luther’in bireysel inanca yolculuğunun dönüm noktası olur. Luther’in reformasyon teolojisinin ilk işaretini keşfetmesi, “Aklanma yalnız imanla olur.” (Romalılara Mektup 1:17) ifadesiyle gerçekleşir (bkz. Olgun, 2006: 21). Aydınlanan Luther’e göre insanlar kurtuluşa ve bağışlanmaya imanları aracılığıyla ulaşırlar; yani insanların bağışlanması için Kilisenin aracılığına veya bağış belgelerine ihtiyacı yoktur. Kurtuluşa ermenin

yolunu bulan Luther'in artık tek rehberi İncil'dir. Çünkü imana dair her şey Kutsal Kitap'ta açıkça yazmaktadır (Bußmann, 2017: 8). Luther, Kilisenin inanç konusunda baskı yapmasını da eleştirmiştir. Ona göre düşünce ve inanç özgürdür. Bu yüzden kimse inanmaya zorlanamaz. İnanç, Tanrı'nın insana verdiği ruhtadır. Bu sebeple inanç, seküler otoritenin yaratıp dayatacağı bir şey değildir (Luther & Calvin: 98). Ayrıca Luther, tek otoritenin Kilise olmasını da doğru bulmamıştır. Luther'e göre papaların görevi sadece Tanrı sözünü vaaz etmektir. Oysa onlar, daha çok dünyevi meselelerle ilgilenmiş, bu sebeple seküler prensler haline gelmişlerdir. Bu yüzden Luther, papaların inanç sahibi olmadıklarını, içlerinde samimi birinin bulunmadığını, insanlara ağır vergiler yükleyerek onları soymaya çalıştıklarını, hırsızların ve canilerin bile onlardan daha iyi olduğunu, yanlış tutumlarından dolayı hem seküler hem de ruhani yönetime zarar verdiklerini çünkü kalben yönetmediklerini, bu yüzden Tanrı'nın onların zihinlerini saptırdığını ve sağduyularının ellerinden aldığını fakat onların bunu fark edip göremediklerini sert bir dille eleştirmiştir (Luther & Calvin, 2016: 99).

Yozlaşan Hristiyanlığın yeniden düzenlenmesini isteyen Luther, "Von Weltlicher Obrigkeit" yazısında Aziz Pavlus'un yönetim ve itaat üzerine söylediği söze dikkat çeker: "Herkes baştaki yönetime bağlı olsun" (Petrus1:2.13) (Luther & Calvin, 2016: 100). Luther'e göre Pavlus bu sözüyle, insani kuruma bağlı kalınmasını vurgulamıştır ve herkesin baştaki otoriteye itaat etmesini istemiştir. Çünkü baştaki otorite, Tanrı tarafından atanmıştır. Bu yüzden otoriteye itaat, Tanrı'ya yapılan bir itaattir. İnsanların Tanrı'nın kurduğu düzene saygı göstermeleri halinde, düzenin ve toplumun huzuru sağlanmış olur. Pavlus mektuplarında Tanrı Krallığı kavramına sık sık atıfta bulunmuştur.

Luther, Tanrı Krallığı'nı şöyle açıklar: Tanrı Krallığı seküler ve manevi iki yönetim şeklini içerir. Seküler yönetim, devletin seküler kişiler tarafından yönetilmesi anlamına gelir ve görevi, seküler alanın düzenini sağlamaktır. Manevi yönetim ise Tanrı'nın sözü ile yönetilen ruhani yönetimdir. Bu iki krallık birbirlerinden bağımsızdırlar ve birbirlerini etkilemelerine de asla izin verilmez (Bußmann, 2017: 17). Luther'e göre de seküler ve manevi yönetim Tanrı'nındır. Bu bakımdan manevi alana da maddi alana da isyan, Tanrı'ya isyan etmek anlamına gelir.

Luther, yozlaşan Hristiyanlığın eski saf haline gelmesinin ancak temelinde bulunan öğretilerin ve ilkelerin yeniden yapılandırılması ile mümkün olacağını düşünmekteydi.

Nihayet, Martin Luther, 31 Ekim 1517'de Kiliseye yönelik 95 maddelik eleştirisini Wittenberg kasabasındaki kilisenin kapısına asar. Bunun üzerine Katolik Kilisesi ve Papa, Luther'i sapkınlıkla suçlar ve Luther'in tezini geri çekmesini ister. Fakat Luther geri adım atmaz ve Thüringen'de bir kasaba olan Eisenach'taki Wartburg'da saklanır; "Junker Jörg" adı altında gizlenir. Bu esnada Luther, İncil'i, Almancaya çevirir. Luther'in İncil tercümesi, gezici kitapçılar tarafından ülke çapında dağıtılır. Artık herkes İncil'i okuyabilir ve kendi inancını kendi oluşturabilirdi (Kindersache, 2018). Luther'in kitapları, risaleleri, itirafları, ilmi halleri, inançları ve zamanın sıradan insanlar için en çekici iletişim yöntemlerinden biri olan ve gizli mesajlar içeren karikatürleri, tüm ülkeye yayılır (Sproul, 2018). Reform sadece ülke içinde değil, tüm Avrupa'da yayılmaya başlar. Luther'in yazıları 1517'den itibaren İngilizce, Felemenkçe ve Fransızcaya da çevrilmiştir (Lachenicht, 2017). Ayrıca Reformasyon'un yayılmasında sanatın Kilise üzerindeki etkisi de oldukça önemlidir. Protestanlığın öğretilerini ve tutumlarını ilahiler yoluyla yaymak konusunda müzik etkili olmuştur. Büyük sanatçılar (Albrecht Dürer, Hans Holbein, Lucas Cranach der Ältere ve Peter Vischer) tarafından yapılan kiliselerdeki ahşap oymalar ve portreler de dikkat çekicidir. Bunlar Protestanların mesajlarını daha görülür hâle getirmiştir (Sproul, 2018). Luther'in Reform görüşlerine halk ve prensler oldukça ilgi gösterir. Katolik inancına ilgi azalır ve uzaklaşmalar başlar. Kilise, Katolikler ve Protestanlar olarak ikiye ayrılır. Luther'in takipçileri Protestanlar için papa artık Kilise'nin başı değildir (Kindersache, 2018). Görüldüğü gibi Reformasyon dinsel bir hareket olarak başlamış fakat Kutsal Roma İmparatorluğunu sarsan politik ve sosyal bir harekete dönüşmüştür.

Luther'in protestosu Kutsal Roma İmparatorluğu içindeki dinî çekişmeleri ve anlaşmazlıkları alevlendirir; çok sayıda prens ayaklanması çıkar ve silahlı çatışmalar yaşanır. Avusturyalı Ferdinand, Protestanlığın şiddetle bastırılamayacağını kabul eder ve 1555'te imparatorluk ve prensler arasında barış görüşmesi düzenler. 1555'te Augsburg Din Barışı imzalanır (Studysmarter, t.y.). Augsburg Barışı'nın ardından Protestanlar dinlerini serbestçe yaşayabilmeleri için özgür bırakılır (Kindersache, 2018). Fakat Protestanlığın bağımsızlığı 1555 Augsburg Din Barışı ile güvence altına alınmış olsa da sonraki yıllarda yine anlaşmazlıklar yaşanır. Tüm Avrupa'nın Katoliklik ve Protestanlık mensupları arasında Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) patlak verir (Studysmarter, t.y.). Augsburg'daki Protestan kiliseleri kapatılır ve bazıları da yıkılır. Katolikler ve

Protestanlar arasındaki eşitlik, Otuz Yıl Savaşları'nın sonuna kadar sağlanamaz (Öğüt Marangoz & Uluç, 2021: 339). Nihayet 1648'de Vestfalya Barışı, Avrupa'daki din savaşlarını sona erdirir. Vestfalya Barışı'nda, Augsburg Din Barışı'nın hükümleri yenilenir ve onaylanır. Lutheran Kilisesi resmi bir mezhep olarak tanınır ve din özgürlüğü garanti altına alınır (Studysmarter, t.y.). Lutheran kiliselerinin çoğu Roma'nın otoritesine bağlı olarak değil, ilgili hükümdara veya devlet başkanına tabi olan piskoposluk kiliseleri olarak gelişir.

Reform tüm Avrupa'da etkili olur. Luther'in reformundan etkilenen daha radikal reformcular sahneye çıkar. Bunlardan en önemlileri Fransız Picardy'de doğan Johannes Calvin (1509-1564) ve Zürih ilahiyatçısı Huldrych Zwingli'dir (1484-1531). Zwingli ve Calvin, yalnızca kendi Rabb'in Sofrası doktrinlerini değil, aynı zamanda kader konusunda da kendi doktrinlerini geliştirmişlerdir. Avrupa'daki Reformasyon, Lutherciler ile Reformcular ve Zwingliciler ile Kalvinistler olarak ikiye ayrılır. Reformasyon, Zürih ve Cenevre'den İsviçre'nin diğer bölgelerine, Strasbourg, Basel ve Bern'e kadar ulaşır. Kalvinizm, ilk Huguenot kiliselerinin 1550'lerde Katolik ve Gallican Kilisesi ile rekabet halinde ortaya çıktığı Fransa'ya da yayılır. Pfalz, Hollanda, İngiltere ve İskoçya da Kalvinist olur.

İskandinav krallıkları da (İsveç-1527, Danimarka-1529, Norveç-1539 ve Finlandiya-1550) Lutheran reformlarını kabul eder. Fakat Reformasyon, İspanya'da, Portekiz'de ve İtalya'da yayılamamıştır (Lachenicht, 2017). Çünkü bu ülkeler Katolik Kilisesinin merkezleridir.

Sonuç olarak Luther'in Tanrı ile doğrudan konuşma ve kurtuluşa erme fikri, bireysel inancın güçlenmesi konusunda teşvik edici olmuştur. Tanrı'nın kelimeleri olan Kutsal Kitap'ı doğru inanç ve pratiklerin temel kaynağı olarak gören Luther, imanın, kişinin kendi kalbinde ve vicdanında olduğunu öğretmiştir. Luther bu nedenle Kutsal Kitap'ın, Kilise otoritesinin üstünde olduğunu ve her bireyin bu kaynağa doğrudan erişim hakkına sahip olduğunu savunmuştur. Luther'in bireysel inanca yolculuğu Protestan reformasyonun temelini atmış ve Hristiyanlıkta bireysel inancı ve vicdan özgürlüğünü sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, reformasyon ile dinî otorite, toplumsal ve siyasal alandan çekilmiş ve bireyler dinî inançlarında özgür bırakılmıştır. Dinde bireyselleşme başlamıştır.

1.4. Dinin Sekülerleşmesi ve Modernite

Çalışmanın bu bölümünde sekülerleşmeyi başlatan ve dinin sekülerleşmesine neden olan faktörlerin neler olduğu ve modernitenin dinin sekülerleşmesinde nasıl bir etki yarattığı ele alınacaktır.

Din ve modern dünya ilişkisi sosyolojinin en fazla ilgi çeken konularından birisidir. Dinin sekülerleşmesi modernleşmeyle yakından ilişkilidir ve modern toplumların bir özelliği olarak ortaya çıkar.

Sekülerleşme terimi, sekülerizm kavramının ortaya çıkmasından sonra gündeme gelmiştir. Sekülerizm, din ve devlet ayrılmasına yönelik zihinsel bir süreci ifade eder. Sekülerleşme ise herhangi bir metafizik veya dinî açıklamaya ihtiyaç duymayan bir dünya görüşünü savunur. Aynı zamanda dinî kurumların yerini seküler gücün aldığı süreci vurgular (Wikipedia, t.y.). Yani sekülerleşme, toplumun dinî etkilerden ve kurallardan gittikçe uzaklaşarak daha laik ve dünyevi bir yapıya yönelme sürecidir. Görüldüğü gibi sekülerleşme hem kavram hem de kuram olarak kullanılmaktadır. Sekülerleşmenin de birçok tanımı yapılmıştır.

Casanova'ya göre bir kavram olarak sekülerleşme, bu dünya ile öteki dünya arasında aracılık yapan kutsal yapıların kademeli olarak çöktüğü, sonunda tüm Orta Çağ sınıflandırma sisteminin ortadan kalktığı ve mekânların mekânsal inşasına yönelik yeni sistemlerin değiştirildiği gerçek tarihsel süreci ifade eder (Casanova, 2014: 23).

Çelik'e göre ise sekülerleşme, rasyonalizasyon ile bağlantılı bir kavramdır. Modern hayatın ihtişamı ile insanlık, dinî düşünceden uzaklaşmaya başlamış ve eski gerçekler yerini, bilimsel olana bırakmıştır. İşte yaşanan bu zihinsel dönüşüme, sekülerleşme denilmiştir (C. Çelik, 2017: 215).

Modern kelimesi, MS V. yüzyılda Latince “tam şimdi, bugüne ait” anlamına gelen modo'dan türemiş “modernus” sözcüğünden gelmektedir ve ilk olarak Hristiyanlığı benimseyen Romalıların eski pagan kültüründen tamamen koptuğunu ve yeni bir kültürün doğduğunu anlatmak için kullanılmıştır (bkz. Yaşar, 2011: 11). Başka bir ifadeyle modern, “geleneksel olandan kopmak, geçmişteki geleneklere dayanan alışkanlıklardan uzaklaşmak” anlamına gelir. Modern, zamansal bir ayrımı ifade eder. Temel anlamda dünü değil bugünü vurgular. Modern ile yeni olan ayırt edilir. Bugün yeni olarak görülen,

yarın başka bir yeniye yerini bırakmasıyla eskimiş olur, yani demode olur (Perşembe, 2003: 161). Modernite geleneksel yapıları sorgulayan yeni düşünce biçimlerini ve değerlerini teşvik eden bir süreçtir. Bu süreçte bireylerin özgürlükleri önem kazanır, kendi tercihleri ve hedefleri doğrultusunda yaşamalarına olanak sağlanır. Yeni sürecin başlaması, modern zaman olarak ifade edilmiştir. Modern açıklamalarda, toplumsal değişim olgusu genellikle somut bir değişim olarak değil, iç içe geçmiş bir dönüşüm süreçleri demeti olarak ifade edilir (Solmaz, 2011: 37). Modernliğin en geniş anlamı değişimdir; yani toplumun da her yönüyle modernleşerek değişmesidir. Çünkü modernliğin temelinde bir bütünün değişimi söz konusudur. Modern düşünce rasyonalite, bireysellik, ilerleme gibi değerlere odaklanır (Perşembe, 2003: 161). Örnek vermek gerekirse; sanayileşme, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, aydınlanma düşünceleri, sosyal ve siyasi değişimler, küreselleşme gibi faktörler... Bu faktörler birer yenilik hareketidir. Bu yeniliklere modernleşme denir. Ayrıca modernite, özgürlüğü teşvik eden ve genellikle bireysel özgürlükleri artıran birçok değişimi içeren bir kavramdır.

Modernite, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, rasyonalite ve bireycilik gibi özellikleri içerir. Modern kelimesinden türetilen modernite terimi, XVII. yüzyıldan itibaren yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi değişimler sonucunda Avrupa'da meydana gelen büyük ve köklü değişiklikleri ifade eder. Bu manada modern, gelenekselin aksine bireysel, toplumsal ve siyasal yaşamdaki değişimin ve dönüşümün adıdır. Başka bir deyişle, geleneksel olandan koparak yeni olana uyarlanmadır (Yaşar, 2011: 11). Görüldüğü gibi modernite, geleneksel değerlerden ve dinî otoritelerden uzaklaşarak bilim, teknoloji ve laiklik gibi rasyonel ve dünyevi prensiplere dayanan bir toplum ve yaşam tarzını ifade etmektedir. Sekülerleşme ise modernliğin gelişiyle dinin toplumsal, siyasi ve kültürel alandaki etkisinin azaldığına ve laiklik ilkesinin benimsendiğine vurgu yapar.

Kültürel bir değişimi ifade eden modernite ile XVII. yüzyılın sonunda Avrupa'da Aydınlanma, entelektüel bir hareket olarak ortaya çıkar. Aydınlanma, insanların eylemlerinde din yasalarından önce akıl tarafından yönlendirilmeleri gerektiğini ilan eder. Aydınlanma ile dinden ve kiliseden uzaklaşmış, "sekülerleşme" başlamıştır (Toyka Seid & Schneider, 2021). Bu gelişmeler Hristiyanlık ahlakının da değişmesine neden olmuştur. Tanrı'nın bilinçte olduğu kabul edilerek insan kendi kaderini kendi tayin edebilmesi için özgür bırakılmıştır (Yaşar, 2020: 14).

Modernite, Rönesans ve Reform'un gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Rönesans moderniteye doğru bir geçiş süreci olarak kabul edilir. Çünkü modern düşünceye zemin hazırlamıştır. Rönesans Dönemi'nde insan, evrenin merkezi olarak yeniden değerlendirilmiştir. İnsanın potansiyeli, yetenekleri ve özgürlüğü üzerine odaklanılmıştır. Bu dönemde bilgi ve bilimde ilerleme için gözlem ve deneylere dayalı bir yaklaşım benimsenmiş olup bu da modern bilimsel düşünceye ve yöntemlere yol açmıştır. Yeni fikirler ve eleştirel düşünce önem kazanmış, sorgulama ve yeni fikirlerin ortaya çıkması teşvik edilmiştir. Mevcut fikirler ve otorite sorgulanmıştır. Bunların sonucunda yeni bilgilere ulaşılmıştır. Yeni düşünce tarzı ve geliştirilmiş yeni bilgiler ile halk aydınlanmıştır. Eski olan her şey değişime, dönüşüme uğramış, bu da modern düşüncenin temel taşlarından biri haline gelmiştir.

Reformasyon Dönemi'ni ise, Almanya'daki insanların kendilerini siyasi ve dinî yüklerden kurtarmak istedikleri bir dönem olarak tanımlayabiliriz. Reform hareketi dinî ve toplumsal değişimleri beraberinde getirmiş, moderniteye geçişte önemli bir rol oynamıştır. Reformcular, dinî inanç özgürlüğünü savunup Kilisenin otoritesine meydan okumuşlardır. Dinî otoritenin sorgulanması ile farklı inançlar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler moderniteye, dinin özgürleşmesine ve sekülerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Modernite kavramı, özgürlük kelimesiyle bağlantılıdır. Modernitenin doğuşu, dinin sekülerleşmesini de beraberinde getirmiştir. Bilindiği üzere, Orta Çağ'ın en önemli özelliği dinsel nitelikte oluşudur. Orta Çağ'da Roma Katolik Kilisesi, siyasi, dinî ve kültürel alanlarda büyük bir etkiye sahipti. Toplumsal gerçekliğin hem inşasında hem de meşrulaştırılmasında ideolojik olarak tekel konumunda olan Katolik Kilisesi, evlilik, doğum ve aileyle ilgili konular da dahil olmak üzere birçok alanda yetkiliydi. Dolayısıyla Kilise, toplumsal kültürün oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Din, hem kanıtlanmış toplumsal gerçekliği korumak için "kutsal bir gölgelik" hem de bu topluma yönelik herhangi bir tehdide karşı "kutsal bir kalkan" işlevi görmüştür (Zulehner, 2013: 311).

Roma Katolik Kilisesi tarih boyunca hem dinî hem de siyasi bir güç olarak varlığını korumuştur. Orta Çağ'da Kilise, toplum üzerinde büyük bir etkiye sahipti; dinî inançlar, ritüeller ve toplumsal normlar üzerinde büyük kontrol gücü vardı. Ancak, XV. yüzyılda Tanrı krallığı ile yönetilen Katolik Kilisesinde yolsuzluklar ahlaki çürümeler, papazların

dünyevi zevklere düşkünlüğü, rüşvet, cinsel suistimal ve iktidar hırsıyla ilişkili yozlaşma vakaları görülür. Bu olumsuz gelişmeler Kilisenin otoritesi üzerine gölge düşürür. Kilisenin gücünü kötüye kullanması, bazı teologlar ve düşünürler tarafından eleştirilmesine sebep olur. Özellikle Kilisenin yanlış tutumundan rahatsızlık duyan Martin Luther, bazı uygulamalarının değişmesini ister. İnsanların bağışlanması için endüljans satışında bulunulması, papazlar aracılığıyla günahların bağışlanması ve papaların halka dinî baskı uygulaması Luther'i düşündürür. Bunun üzerine Luther, İncil'i dikkatle inceleyerek ve özellikle Romalılar mektubu üzerinde çalışarak Hristiyanlıkta aklanma kavramını keşfeder. Luther'e göre aklanma, kişinin Tanrı'nın lütfu, merhameti sayesinde günahların affedilmesi ve doğrudan Tanrı'nın önünde suçsuz sayılması anlamına gelir. Luther, "Bir Hristiyanın Özgürlüğü Üzerine" bir yazı yazarak Hristiyanlığın yeniden düzenlenmesini ister (Vivat, 2023).

Luther'in Hristiyan özgürlüğü anlayışı, bireyin kişisel vicdan ve inanç özgürlüğüne vurgu yapar. Luther'in, Kilisenin dogmatik kurallarına bağlı kalmak yerine kişilerin Tanrı ile bireysel ilişki kurmaları ve kendi inançlarına göre yaşamaları gerektiğini belirtmesi, dinî ve toplumsal özgürlüğün önemini vurgulayan bir perspektif yansıtır. Luther'in fikirleri modern düşünceye ve demokratik toplumların oluşumuna katkıda bulunmuştur. Luther, Tanrı ile kul arasında köprü görevi gören Kiliseyi kaldırarak, inancın bireyselleşmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Luther'in reformu, dinî özgürlüklere ve insan haklarının gelişimine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda bireysel özgürlük kavramı, genel olarak modern düşünceye etkisi olmuştur. Reformasyon hareketi böylece Kilisenin egemenliğini kısıtlamış ve Kilise otoritesinin mutlaklığını zayıflatmıştır. Bu gelişmeler dinin sekülerleşmesinde etkili olur.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda modernleşmeyle birlikte Aydınlanma Çağı başlar. Aydınlanma Çağı'nda bilimsel düşünce, akıl yürütme ve insan hakları gibi değerler ön plana çıkar. Aydınlanma düşüncesi, sekülerleşmenin felsefi temellerini oluşturur. Aydınlanma, dinin otoritesine sorgulayan, eleştiren bir yaklaşım geliştirir. Bu eleştirel yaklaşım da dinin toplumsal ve siyasi alandaki etkisini azaltarak sekülerleşme sürecine zemin hazırlar. Modernleşme ile din sekülerleşir. Daha açık ifade edecek olursak modernleşme, yani sekülerleşme dinin bireysel bir deneyim haline gelmesine ve dinî inançların daha özgürce seçilebilir olmasına yol açmıştır. Bu durum dinî inançların toplum yaşamında daha az önemli hâle gelmesini sağlamıştır. Toplumda dinin etkisinin

azalması ve bireylerin dinî seçiminde özgür bırakılması, bireyleri farklı inançlara yöneltmiştir. Bu da dinî pratiklerde çeşitlilik ortaya çıkartmıştır fakat din yok olmamıştır.

1.5. Sekülerizm Kavramının Hukuki, Felsefi ve Sosyolojik Boyutu

Sekülerizm kuramlarının, sekülerizm kavramına farklı açılardan yaklaşması kavramın farklı alanlarda, farklı anlamlarda kullanılmasına ve anlamının genişlemesine sebep olmuştur. Bu durum, kavramın hukuksal, felsefi ve sosyolojik boyutlarını ortaya çıkarmıştır.

1.5.1. Sekülerizm Kavramının Hukuki Boyutu

Toplumsal düzen kuralları din, ahlak, görgü ve hukuk kurallarıdır. Bu düzen kuralları toplum için vardır. Toplumsal düzen kurallarından en önemlisi hukuktur. Hukuk olmazsa toplumda düzen, güvenlik ve adalet tehlikeye girer. Bu bakımdan toplumun refah ve güven içinde yaşaması, hukuk kurallarıyla mümkündür.

Kutsal Roma İmparatorluğu hukukuna baktığımızda, Roma'nın Yunan hukukundan etkilenmiş olduğunu görürüz. Batı Avrupa yasaları, Antik Yunan'ın, Roma hukukunun ve Hristiyanlık doktorinin karışımından oluşmuştur. Antik Yunan düşünürlerden Platon ve Aristo'nun görüşleri Roma hukukunun oluşumunda büyük rol oynamıştır. Dönemin otoritesi Kilise, iktidarının kaynağını dinden almaktaydı. Papalık ve monarşiler için bu, halkın itaatini sağlamanın tek yoluydu. Çünkü dinsel iktidar aracılığı olmadan siyasal iktidar sağlanamazdı (S. Tekin & Sipahi, 2014: 214); yani Katolik Kilisesi hem manevi (dinî) hem de maddi (dünyevi) alana bakmaktaydı. Bilindiği üzere Hristiyanlık, Tanrı Krallığı yönetimine dayanmaktaydı ve bu, bütün Hristiyanları kapsamaktaydı (Olgun, 2012: 144). Başka bir ifadeyle Orta Çağ Avrupa'sında Kilise, Hristiyan inancına göre Tanrı'nın Krallığına hizmet ettiğini ve Kilise'nin Tanrı'nın yetkilisi olduğunu savunuyordu. Kilise, papanın otoritesi altında faaliyet gösteren bir kurumdu. Fakat Kilisenin, Tanrı'nın egemenliğini kendinde görmesi (teokrasi) ve Kilise düzeninin baskılara, cezalara ve kamusal yaptırımlara dayanması, Hristiyanlık dininin aslıyla örtüşmemekteydi. Bu nedenle Luther, Kiliseyi düzenlemek amacıyla kiliselerin özel cemiyetler olarak yeniden yapılanmasını ve dinî hoşgörünün oluşturulmasını istedi. Bu yüzden seküler ve ruhani iktidarın, yani devlet yönetiminin ve dinî yönetimin ayrılmasını gerekli gördü (Luther & Calvin, 2016: 14). Luther'e göre dünyevi iktidar sahipleri

hükûmet ve devlet işlerinde uzmanlaşmalıdır. Kilise de ruhani liderlik ve dinî öğreti üzerine odaklanmalıdır.

Ancak Luther hukuk konusuna farklı bakar. Luther için gerçek bir Hristiyan'ın hukuka ihtiyacı yoktur; zira Hristiyan neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilir ve ona göre davranır. Fakat hukuk, topraklarında yaşayan sivil toplum için olmalıdır; çünkü düzene uymayanların davranışlarını düzenleyen bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Bu da bireylerin davranışını düzenleyen ve onların düzene uymalarını sağlayan hukuk kurumudur (Olgun, 2012: 147). Bu düşüncelerini uygulamak için Luther, sekülerleşmeyi hazırlayan Reform hareketini başlatır. Reform hareketi ve din savaşları sonucunda Vestfalya Antlaşması (1648) imzalanır. Vestfalya Antlaşması Avrupa tarihinde uluslararası ilişkilerin düzenlenmesine ve modern devlet sisteminin oluşumunda dönüm noktasıdır. Bu antlaşma ile uluslararası ilişkilerde devlet egemenliği, din özgürlüğü, toprak ve sınırların tanınması sağlanır. Vestfalya Antlaşması, Avrupa'daki siyasi ve dinî dengeleri önemli ölçüde değiştirmiş ve modern devlet sisteminin temellerini atmıştır. Vestfalya Antlaşması uluslararası ilişkilerde, devletler arasında egemenlik ilkesini ve bağımsızlığı vurgulayarak bazı temel prensipleri ortaya koymuştur. Bu prensipler sonraki yüzyıllarda insan hakları, demokrasi ve eşitlik gibi kavramların gelişmesinde etkili olmuştur. Bu antlaşma ile Kilisenin devlet üzerindeki otoritesi azalmış ve devletlerin bağımsızlığı güçlenmiştir (D. Siebert, 2019).

XVIII. ve XIX. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da devrimci fikirlere, eylemlere ve gelişmelere tanık oluruz. Burjuva devrimleri çağı olarak adlandırılan bu dönem, Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1776-1783) ile başlar, ardından İngiltere'deki Sanayi Devrimi (1780-1830) ve Fransız Devrimi (1789-1799) ile devam eder ve 1848-1849 Avrupa devrimleriyle de sona erer (Kuhn, 2012: 10).

Avrupa'nın önemli görülen devrimlerinden biri Fransız İhtilali'dir. Fransız İhtilali, dönemin en önemli sosyal ve politik ayaklanması olarak kabul edilir. Devrim sadece Fransa'yı ve Avrupa'yı değil tüm dünya ülkelerini etkilemiştir. Bugünkü siyasi değerlerimizin temeli Fransız Devrimi ile atılmıştır. İnsan haklarının ve demokrasinin oluşmasında dönemin aydın düşünürleri zemin hazırlamıştır. Usû ve bireyi merkeze alan düşünürler, Tanrı'nın yerine usû, İncil'in yerine felsefeyi koymuşlardır (Kuhn, 2012: 28).

Bilindiği üzere XVII. yüzyılda, XIV. Louis döneminde Fransa mutlakiyet ile yönetilmekteydi Devletin yetkileri kralda toplanmaktaydı. Mutlakçı monarşinin teorik gerekçesi kralın, Tanrı'nın yeryüzündeki yardımcısı olmasıydı. Böylece kral hiçbir şekilde yanılmaz ve tıpkı Tanrı gibi gücü sınırlanmazdı. Ancak Fransız kralları geçerli halefiyet yasasına ve Katolik Kilisesinin üstünlüğüne bağlı kalmak zorundaydılar. (Kuhn, 2012: 23). Mutlakiyetle yönetilen Fransa'da adaletsiz bir mülk dağılımı sistemi vardı. Toplum üç sınıfsal hiyerarşik yapıya ayrılmıştı. Bu sistemde kral en üstte yer alıyordu ve mutlak güce sahipti. Kralın altında soylular, din adamları ve burjuvazi gibi farklı sosyal sınıflar bulunuyordu. Bu hiyerarşi kralın otoritesine dayanıyordu (Rude, 2015: 12). Alt tabakanın hem siyasi gücü yoktu hem de diğer iki üst tabakanın yaşamasını sağlamak için ağır vergiler ödemekteydi. Bu durum sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştirmekteydi.

Mutlakiyet, devrim tarafından yıkılmadan önce Fransa'da Aydınlanma'nın yeni fikirleri hâkimiyet kurar. XVII. ve XVIII. yüzyılların Aydınlanma'sının modern demokrasinin uygulanmasında önemli katkıları olmuştur. Aydınlanma Dönemi'nin en önemli aydınları Voltaire, Montesquieu ve Rousseau'dur. Bu aydınlar, hukukun temel değerlerini savunmuş, toplumun adalet, özgürlük ve eşitlik ilkeleri üzerinde kurulması gerektiğini vurgulamışlardır. 1789'da Fransa'da devrim patlak verdiğinde Montesquieu, Voltaire ve Rousseau çoktan ölmüştür; fakat fikirleri yaşamaya devam etmiştir.

Fransız Devrimi'nin ilk aşamasında, Charles Baron de Montesquieu (1689-1755), kuvvetler ayrılığı teorisini, yani yasama, yürütme ve yargı erkleri ayrımını dile getirmiştir. Hukukun üstünlüğünü savunmuştur. Bir devlet vatandaşlarının özgürlüklerini korurken yasama ve yürütme yetkilerinin aynı ellerde olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Montesquieu, bu fikirle esas olarak eski toplumun tamamen sona ermesini istemeyen vatandaşlar üzerinde durur (Kuhn, 2012: 29).

Voltaire'in (1694-1778) ise siyasi alanda dayandığı temel ilkeler, hürriyet ve mülkiyettir. Filozof Voltaire bununla medeni haklar ve hürriyetleri kasteder. Voltaire, parlamento veya temsilî yönetime inanmaz; ona göre milletin isteklerini sezebilen ve reform yapacak bir kral idealdir. Burjuvazinin sosyal görüşlerini ve mülkü sahiplenmesini beğenir. Voltaire, sosyal sınıflar arasında hiyerarşinin olmasını doğru bulur. Ona göre tek eğitilecek olan kentte oturan burjuvalardır. Herkesin düşünmesi Voltaire'e göre

sakıncalıdır; çünkü Voltaire, öyle olursa her şeyin kaybolacağına inanır. Ayrıca Voltaire keyfi isteklerin, işkencenin ve idamın kaldırılmasını ister. Ceza verilecekse suçlarla orantılı cezanın verilmesini doğru bulur. Voltaire, yüzyıla damgasını vuran büyük bir filozoftur. Her zaman bağınazlığa, Kilise dinine ve Kiliseye karşı savaşmış, hoşgörüyü yaymaya çalışmış, aklın egemenliğini savunmuştur. Katolik mezhebi Voltaire'e göre peşin yargılı, boş inançlı ve bağınazdı. Bağınazlıktan arınmış bir dini savunan Voltaire, dinin sosyal faydasının olduğuna inanır. Ona göre Kiliseye değil, dine inanmalıdır. Din yoksa köylüyü bile idare etmenin zor olduğunu ifade eden Voltaire, edebiyatın her alanında da yapıtlar ortaya koymuş bir düşünürdür. Voltaire'e göre Tanrı kalbe değil, akla seslenmektedir. Tanrı yoksa onun yerine icat edilecek bir şey bulunmalıdır (E. Ekinci, 2016: 154). Voltaire'e göre, neyin doğru olduğunu belirlemek için insanın sadece vicdanının sesini dinlemesi yeterliydi. Voltaire, usun her haksızlığa karşı kullanılması gerektiğini ama bunun her şeyden önce Kiliseye karşı olmasını doğru bulmaktaydı (Kuhn, 2012: 29).

Rousseau (1712-1778) ise geliştirdiği doğrudan ve sosyal demokrasi kavramıyla ilgileniyordu. Rousseau, kuvvetler ayrılığını ortadan kaldırmayı ve yargıçların halk tarafından seçilmesini istiyordu. Halkın pazar meydanlarında bir araya gelip oradaki yasalarla ilgili “doğrudan” kararlar almasını uygun buluyordu. Büyük devletlerde bu pek mümkün değildi. Bu nedenle, milletvekillerinin gücünü sınırlamanın başka yollarını aramak gerekiyordu. Bu, mülkün “toplumsal olarak” uyumlu bir şekilde dağıtılması gerektiği gerçeğini içeriyordu. Rousseau'ya göre “genel mutluluğa” ulaşmak ne fakirle ne zenginle olabilmektedir; “Genel mutluluk” sadece büyük bir orta sınıf ile mümkündür. (Kuhn, 2012: 29). Ayrıca Rousseau'nun “Toplum Sözleşmesi”, Fransa tarihini çok etkilemiştir. Rousseau, demokrasi ve toplumsal sözleşme konularını ele almıştır. Onun fikirleri, devrimci düşüncelerin oluşmasında etkili olmuştur.

Fransa'da, 1789'da siyasi sistemin temsilcileri olan kral, bakanlar ve danışmanlar, devleti iflasın eşiğine getiren bir mali krizle karşı karşıya kalır (Kuhn, 2012: 17). Ağır borç içinde olan kral, bu duruma çözüm getirmek için 5 Mayıs 1789'da Etats Généraux'yu (Genel Eyaletler) çağırır; Versailles'da toplanılır ve oylama yapılır. Bu mecliste “Oy nasıl verilecek?” ve “Bu oyları kimler verecek?” problemlerinden de Fransız İhtilali çıkar (E. Ekinci, 2016: 152-153). İhtilal'den sonraki en önemli sonuç, feodalite ve mutlak monarşi rejimine son verilmesi olur. Feodal devlet kaldırılır, herkesten eşit vergi alınması ve her

vatandaşın, her memuriyete yükselebilmesi kabul edilir. Böylece Fransa’da absölitizm ve feodal sistem yıkılmış, yerine eşitliğe dayanan yeni bir toplumun temelleri atılmıştır (E. Ekinci, 2016: 157). Siyasi iktidarın kaynağı artık değişmiştir. Din ve vicdan özgürlüğü kabul edilmiş, siyasi gücün Tanrı ve dinî iktidar ile bağlantısı kesilmiştir. Devletin laikleşmesinin ortaya koyduğu yeni yönetim biçimi olan demokrasi, liberalizmin siyasi yapısını meydana getirmiş, ekonomik alanda zenginlik ve mülkiyet, iki temel kavram olarak yer almıştır (A. Arslan, 2013: 26).

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, 1789 Fransız Devrimi’nin önemli bir bildirgesidir. Bu bildirge iki farklı hak türünü birleştirmiştir: 1. İnsanın devlet karşısındaki liberal hakları ve vatandaşın devletteki demokratik hakları, 2. İnsan hakları “Özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme direnme” şeklinde sıralanmıştır. Fakat eşitlik bu sıralamada yer almamıştır. “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” sloganı 1790’da Bastille’in yağmalanmasının yıl dönümü kutlamalarında belgelenmiştir (Kuhn, 2012: 44). Sonuç olarak feodalizmin tasfiyesi tam anlamıyla 1793 yılında gerçekleşmiştir. Ağustos ayının 26’sı geldiğinde devrim, bir bildiriyle resmen ilan edilmiştir (A. Arslan, 2013: 23). İngiliz ve Amerikan devrimlerinden önemli ölçüde etkilenen Fransız Devrimi de haklarla ilgili gelişmeleri aynen benimsemiş ve 1789 tarihinde İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’ni ilan etmiştir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, sekülerizm anlayışını yansıtarak bireylerin din ve vicdan özgürlüğüne saygı gösterilmesini ve devletin tarafsızlığını vurgulamıştır. Bu nedenle İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, sekülerizm ile bağlantılı olarak din ve devlet ilişkisinde laiklik prensiplerinin kabul edilmesini teşvik etmiştir. Bildiri, dinî inançların kişisel bir mesele olduğunu ve devletin tüm vatandaşları eşit mesafede durması gerektiğini ilan etmiştir. Görüldüğü üzere, hukuk, seküler alanda toplumun uyumu ve düzeni için, bireysel alanda her insanın temel ve hak hürriyetlerini koruması için oluşturulmuştur.

1.5.2. Sekülerizm Kavramının Felsefi Boyutu

Batı, XVII. yüzyılda önemli bir zihniyet değişimi yaşayarak Orta Çağ’dan seküler Yeni Çağ’a geçiş yapmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllar, Batı Avrupa’nın çehresinin her bakımdan değiştiği, bir bakıma dünyanın sosyal, kültürel, ilmî, siyasi ve ekonomik açılardan da seyrinin köklü değişikliklere uğradığı önemli asırlardır (Meral, 2014). Batı’nın Orta Çağ’dan çıkışı, Rönesans’ın gelişmesiyle olmuştur. Rönesans ile Yeni

Çağ'a geçen Batı, Orta Çağ'ın skolastik felsefesinin yerine Aydınlanma felsefesini yerleştirmiştir. Bu yüzden bu döneme "Aydınlanma Çağı" adı verilmiştir (Altıntaş, 2005, 51). Aydınlanma düşüncesi, sekülerizmin temelini oluşturur.

Aydınlanma, Avrupa'da 1688 İngiliz Devrimi'yle başlayıp 1789 Fransız Devrimi'yle en üst noktasına erişen bir düşünce hareketidir (Çüçen, 2006: 25). İnsanları köleleştirdiği düşünülen mit, ön yargı ve yanlış inançtan kurtararak "iyi" ve "özgürleştirici" olduğuna inanılan aklın otoritesine yöneltme girişimi olarak Aydınlanma, akıl düzeninin tüm unsurlarının bütün insanlar için apriori olarak iyi addedildiğine dayanır (Tüzen, 2019: 98). Başka bir ifadeyle Aydınlanma, "insanın varlığının anlamı ve bu dünyadaki yerinin ne olduğu" problemi etrafında ortaya çıkan sorular, bu sorulara verilen cevaplar ve bu cevaplara temel olan düşüncelerle şekillenen bir çağda, bir grup düşünür tarafından var olan değerler ve toplumsal kurumların eleştirilmesi amacıyla başlatılan bir felsefe öğretisidir (Kar, 2014: 176).

Orta Çağ ve Yeni Çağ arasında köprü görevi gören Rönesans, insani gelişimi temele alarak ilerleme gayretindedir; insanın kendi kişiliğini tanımasını, kendi kanunlarını koymasını, kendi haklarına sahip çıkmasını hedefler. İnsan olma isteğinin, insanın kendisine özgü olanakları sayesinde gerçekleşeceğine inanan Rönesans insanı, önce doğaya hâkim olması gerektiği düşüncesi ile yaşadığı evren, dünya ve toplum hakkında bilgi üretme çabası içine girmiş ve böylece bilimsel bilgi için klasik yöntemlerin terk edilmesi ve yeni bir yöntemin keşfedilmesi gerektiğini kavramıştır (Çüçen, 2005: 26). Bu yüzden bu dönemde araştırma gelişmiş, özgür çalışma sağlanmıştır. Fikirler için önemli bir temel oluşturan bilimsel ve edebî teorik yazılar oluşturulmuştur. En önemli Aydınlanma düşüncesi, dine karşı kuşku ve eleştirel tutumdur (Eyigün, 2019: 146).

XVII. yüzyılda bilimde ve düşünce alanında yeni gelişmeler dinsel otoriteyi zayıflatmıştır. Rönesans ve Reform hareketleriyle beraber din dışlanmaya başlamıştır. XVII. yüzyılda doğa bilimlerinde Galileo, Kepler, Harvey ve Newton gibi büyük doğa bilimciler sayesinde meydana gelen muazzam gelişmeler, Kiliseyi ve skolastik felsefeyi etkisiz hale getirmiştir. Böylece tüm dinî yaklaşımlar ve tartışmalardan uzak, hoşgörü temeline dayalı doğal bir din anlayışı ortaya konmuştur (Kar, 2014: 180). Bu, Aydınlanma ile çok daha öte bir noktaya taşınmıştır. Aydınlanma'nın bir sonucu olan modern düşüncede, rasyonel düşüncenin, varlığın derinliklerine dahi nüfuz edebileceği

ve varlığı sadece bilmeye değil, onu düzenlemeye dahi yetkili olduğu yönünde sarsılmaz bir inanç hâkim olmuştur (Kar, 2014: 178).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde toplumda bazı önemli karışıklıklar görülür. Bunun sonucunda insanlar dünyayı, din ve mutlakiyetçilik gibi mevcut toplumsal yapıları da sorunlarıyla birlikte sorgulamaya başlar (Weber, 2019). Aydınlanma düşünürlerine göre, insanlara boş inançlar aşıl原因, ceplerini ve gönüllerini ipotek altına alarak maneviyatından ziyade, hırsları, bencillikleri, bağınazlıkları ve vahşilikleri ile ortaya çıkan papazlar ve dolayısıyla da Roma Katolik Kilisesi, en tehlikeli ve zararlı kurumdur (Kar, 2014: 175). Kendi sapkınlıklarını görmeyen papazlar, Hristiyanlıkta alçakgönüllülüğü en büyük erdem saymakla, insanın dünyadan elini eteğini çekmesini öğütlemekle onun yaradılışını, özünü çarpıtmıştır (Gökberk, 1997: 12). Aydınlanma düşünürlerine göre din ve mevcut siyasi yapılanma insanı baskı altında tutan kurumların kaynağıdır (Karlı, 2018: 157). Bundan hareketle, insanların artık dine ihtiyaçlarının olmadığı, bilimin önündeki engelin din olduğu ileri sürülür. Bu nedenle de Aydınlanma'nın önünde bir engel olarak duran din ve metafiziğe bağlı dünya görüşüne meydan okuma, Aydınlanma'nın temel hedefi haline gelir (Kar, 2014: 178). Başka bir ifadeyle, Aydınlanma düşünürleri dogmalara, dinî otoriteye ve despotik yönetimlere karşı çıkmış, insanın özgürlüğünü haklarını ve aklını vurgulamışlardır. Aydınlanma Dönemi'nin bütün düşünürleri, gerçek aydınlanmanın, bireysel, sosyal ve politik hayatın problemlerine, vahye ve imanın sınırlarına müracaat etmeden, akli ve felsefi yöntemleri kullanarak çözüm üretmekle mümkün olabileceğini, böylece mistisizmin karanlığı ve dogmatizmin loş ışığının tersine, aklın ışığının amaç olarak benimsenebileceğini söylerler (Kar, 2014: 174).

Bu gelişmeler neticesinde insanın bilinçle ve düşünceyle geçmişte yaşananları eleştirmesi ve yeniden düzenlemesi kıymetli akli sayesinde olmuştur (Altıntaş, 2005, 51). Aklını kullanmak, dünyayı anlamlandırma perspektifine dinsel ve metafiziksel öğeleri katmadan onu özgürce kullanmak demektir. Bu duruş ve tavır bize aklın seküler bir eylem olduğunu göstermektedir. Çünkü akıl yalnızca zihinsel düşünceyle sınırlı değildir. Akıl, düşünceyi eyleme geçirme, karar verme, doğruyu arama süreçlerini de içerir. Dolayısıyla bu anlamda sekülerizm bir zihniyet değişimidir. Bu gelişmeler sonucunda Aydınlanma, dinsel yaşantıya da özgürlük getirir. Bu nedenle aydınlar, kutsalın karşısına akıl dinini koyar. Aydınlanmacılara göre, "Dinin temel inançlarını bize aklımız gösterir; zira bu tür

inançlar, bizim doğamızda, aklımızda yerleşiktirler. Akıl dini, tarih boyunca ortaya çıkıp gelişen bütün dinlerin kaynağıdır. Bu kaynağa dönmeli, zamanın dinlerde yaptığı akla aykırı eklentileri temizleyerek, yalnız akla, sağduyuya uygun olan inançlarla yetinmelidir." (Gökberk, 1997: 13) görüşü hâkimdi. Görüldüğü gibi Yeni Çağ'a geçiş, "aşkın" bir düşünüşten "içkin" bir düşünüşe, bir din kültüründen bir dünya kültürüne geçilmesi ile gerçekleşmiştir. İlginin "öbür dünya"dan "bu dünya"ya çevrilmesi, yaşamın yapısını da zorunlu olarak değiştirmiştir (Gökberk, 1997: 30). Tarih boyunca çok etkin rol oynayan dine karşın Aydınlanma ile birlikte insan, dinî hayatından uzaklaştırılarak sekülerleştirilmiştir. Dolayısıyla dinin etkisi azalmış, bıraktığı boşluk akıl ve bilim ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu gelişmeler ruhban sınıfının gücünü elinden almış, Kiliseyi de bir otorite olmaktan çıkarmıştır. Böylece din, kamusal alandan çekilerek bireyin seçimine bırakılmıştır (Kar, 2014: 175-176).

Yalnız tarihsel olarak tek bir aydınlanmadan bahsetmek mümkün değildir (A. Arslan, 1992: 23). Çünkü Aydınlanma süreci Batı Avrupa'nın tüm toplumlarında aynı şekilde yayılmamıştır. Her toplumun kendi tarihi, kültürel, siyasi ve sosyal bağlamları Aydınlanma düşüncesinin kabulü ve uygulanması üzerinde etkili olmuştur. Bu nedenle Aydınlanma, Avrupa'da doğmuş olsa da diğer bölgelerde farklı şekillerde ve farklı hızlarda yayılmış ve etkisini göstermiştir.

Ülkelere göre "İngiliz Aydınlanması", "İskoç Aydınlanması", "Fransız Aydınlanması" ve "Alman Aydınlanması" olarak ayrılmaktadır. Dolayısıyla her toplumun Aydınlanma Çağı düşünürleri birbirinden çok farklı argümanları savunmuşlardır. Bu durum Aydınlanma düşüncesinde farklı damarların oluşmasına yol açmıştır (Usta, 2018: 79). Aydınlanma'nın görüldüğü Batı Avrupa'da, Aydınlanma genel anlamda ele alındığında aralarında bazı müşterek noktalar bulunmaktadır; fakat felsefelerinin içeriği ve yönelimleri birbirinden farklı argümanlara sahiptir. İngiliz Aydınlanması, Fransız Aydınlanması'ndan önce gerçekleşmiştir. Felsefi, iktisadi ve bilimsel açıdan Aydınlanma'nın temellerini büyük ölçüde İngiliz filozoflar atmış ve onların bu çalışmaları Aydınlanmacı düşünme sistemine temel kaynak olarak görülmüştür (Uyanık, 2006: 11). İngiliz Aydınlanması, Fransız Aydınlanması'na yol açmıştır. Ayrıca Fransızlar, Montesquieu ve Voltaire gibi büyük düşünürlerinden etkilenmişlerdir. İngiliz Aydınlanması daha çok deneyci özellik taşır ve bilimsel araştırma içinde gerçekleşir (A. Arslan, 1992: 24). İngilizlerin duyumculuk, bilme yeteneklerinin eleştirisi, şüphecilik ve

tolerans düşünceleri, serbestlik ilkeleri, aydınlanma ruhu, deizm ve faydacılık gibi sorunları ele almaları bakımından Avrupa'nın değişmesinde önemli rol oynamıştır (Uyanık, 2006: 11). Ayrıca Sanayi Devrimi'nin gerçekleştirilmesi, keşiflerin çoğalması İngiltere'ye güçlü bir endüstri kurma fırsatını sağlamıştır (Uyanık, 2006: 12).

İngiltere'de Aydınlanma felsefesi, filozof ve siyaset adamı John Locke'un öncülüğünde ilerlemiştir. Locke, insanların bilgi edinme yeteneği ve düşünme özgürlüğüne vurgu yaparak aydın insan kavramını şekillendirmiştir. Ona göre insanlar, deneyimler ve duyular yoluyla bilgi edinirler ve bu bilgileri kullanarak düşünce süreçlerini geliştirirler. Locke, bilgiye engel olan dinî ve metafiziksel spekülasyonlara karşı çıkar. Aydınlanmış akıl bilimsel bilgiyi verebilir. Ancak aklını cesaretle kullanan bireyin toplumda yaşama şansı vardır. Bu bakımdan Locke, insanlığı bütün sıkıntılardan kurtaracak politik bir felsefe sunar. Bu, liberal hukuk devleti anlayışıdır. Liberal hukuk devleti bireyin her hakkını korur ve güvence altına alır (Çüçen, 2006, 28). Başka bir ifadeyle Locke, insanın akıl ve deney bilgisine dayanarak geleneğin ve dinin otoritesinden kurtulabileceğini iddia eder. Bu güç, liberal bir yasa ile yönetilen devlet gücüdür. Anlaşılacağı üzere Locke, Aydınlanmacıların siyaset, ahlak ve bilgi teorisinin temel dayanaklarını ortaya koymuştur (Uyanık, 2006: 13).

Fransız Aydınlanması ise ihtiraslı bir savaş felsefesidir; özünde akılcı, inkârcı ve bağnazdır. Kendine güveni olduğundan da dogmatiktir. Bu bakımdan en keskin Aydınlanma, Fransa'da meydana gelmiştir, diyebiliriz. Alman Aydınlanması ise her ikisinden sonra ortaya çıkmıştır; çünkü XVIII. yüzyılda Almanya, siyasal, ekonomik ve kültürel bakımından İngiltere'den ve Fransa'dan geridir (A. Arslan, 1992: 24).

Aydınlanma'nın geniş kitlelere ulaşması, filozofların ve büyük yazarların düşüncelerini kendi dillerinde yazmalarıyla mümkün olmuştur (Usta, 2018: 80). Yalnız, Aydınlanma düşüncesi bir sistem kurmayı amaçlayan kuramsal kitaplarla değil, daha çok deneme, roman, hikâye, tiyatro gibi edebî eserlerle ve ansiklopedik çalışmalarla dile getirilmiştir. Bunlar aracılığıyla düşünceye pratik bir boyut kazandırmak, insanı iyileştirip toplumu yeniden düzenlemek, amaçlanmıştır (Eyigün, 2019: 145). Bu dönemde Aydınlanma fikirlerini yayma ve bilgiye erişimi genişletme amacıyla önemli bir kurum olarak Ansiklopedi ortaya çıkar. Amacı, Aydınlanma ideallerini teşvik etmek, eğitimi yaymak, dogmatizmaya ve cehaletin yayılmasına karşı mücadele etmektir. Ansiklopedi bilimsel

düşünceyi ve rasyonel bakış açısını teşvik etmiştir. Geleneksel otoriteye ve dogmalara karşı çıkmıştır. Dolayısıyla ansiklopedi, bilimsel, felsefi ve toplumsal düşüncelerin yayılmasında ve aydınlanma ideallerinin popülerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Aydın felsefecilerin ve yazarların katkısıyla Tanrı devleti yerine tekrar yeryüzü devleti; dinsel bir kozmoloji yerine, fiziksel bir kozmoloji, insanın kul olarak görüldüğü bir toplum/devlet düzeni yerine, insanın birey/kişi olarak kabul edildiği bir toplum/devlet düzeni öne sürülmeye başlamıştır (Usta, 2018: 77). Aydınlanma düşünürleri bilim, akıl, özgürlük, eşitlik ve insan hakları gibi kavramlara odaklanarak, toplumsal ve siyasi değişimleri teşvik etmeye çalışmışlardır.

Fransız Aydınlanması döneminde Voltaire ve Rousseau gibi düşünürler farklı fikirler ortaya atmışlardır ve farklı fikirleri savunmuşlardır. Voltaire genellikle despotizm, dinsel hoşgörüsüzlük ve dogmatizme karşı çıkmıştır. Voltaire'e göre akıl, insan doğasının özüdür; tarih ise aklın kendisini açma ve geliştirmesinin sürecidir. Fakat akıl, baştan beri gelişmesinde birtakım engeller ile karşılaşmıştır. Bu anlamda tarih, aklın bu engeller ile savaşmasının, bunları yenmesinin ve aşmasının, bunlara rağmen ilerleyip arınmasının öyküsüdür (Özbek, 2019: 44). Çüçen'e göre John Locke'tan etkilenen Voltaire, deist bir Tanrı anlayışı ile insanı, toplumu, devleti ve evreni açıklar: Deizme göre Tanrı vardır ve evreni yaratmıştır fakat evrenin işleyişine müdahale etmemektedir. Bu nedenle insanlar kendi yaşamlarını belirleme, toplum ve devlet düzeni oluşturma ve bilim yapma gibi konularda kendi başlarına özgürdürler. İşte bu noktada devreye akıl girer; çünkü insan, akıllı varlık olarak hem toplumu hem de doğayı bilecek ve yönetecek güçtedir (Çüçen, 2006: 29).

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ise Voltaire'in akılcı yaklaşımını desteklememiştir. O, daha çok insanın doğaya dönmesini ve insanın duygularını önemsemiştir. Fransız Aydınlanması'nın bu iki filozof ve yazarının özellikle din, siyaset ve eğitim alanındaki görüşleri sadece Fransa'da değil, Avrupa ve dünyada da etkili olmuştur (Usta, 2018: 83). Rousseau, insanların özgür ve eşit bir toplum sözleşmesi ile bir araya gelmelerini, bireysel özgürlüğünün korunmasını ve eşitliğin sağlanmasını istemiştir.

Ansiklopedi çalışmalarına da katılan Rousseau'nun Aydınlanma düşüncelerinin temelinde toplumsal sözleşme kavramı vardır. "Toplum Sözleşmesi" ve "İnsanlar Arası Eşitsizliğin Kaynağı" adlı eserlerinde Rousseau, birey olarak insanın kendi kendine

yetemeyeceği düşüncesinden hareketle insanların toplum içinde yaşamasının gerekliliğini öne sürmüştür (Çüçen, 2006: 29).

Fransız Aydınlanması'nın önemli isimlerden biri de filozof ve matematikçi René Descartes'tır. Descartes da usu savunan felsefecilerdendir; fakat usu, diğer filozoflardan farklı olarak değerlendirir. Descartes, usu varoluş sorunuyla ele alır. Metafizik felsefesinin ilk ilkesinin akıl olduğunu vurgular. Bunun için “Düşünüyorum, öyleyse varım.” sözünü slogan olarak kullanır (Pekünlü, 2015). Descartes metafiziği, Orta Çağ metafiziğinin tersine yaratıcı nedenin değil, düşünen varlığın ispatı ile başlar (Atış, 2015: 9). “Cogito ergo sum.” Latince olan bu slogan, “Cogito” olarak ifade edilmiştir ve bu ifade onun ilk temel ilkesi olmuştur (Darıcı, 2014: 59). Descartes felsefesinde cogito ve Tanrı kavramları metafizik biliminin konusudur. Metafizik içerisinde cogito sonlu ruhsal töz, Tanrı ise sonsuz töz olarak yer alır. Sonlu töz cogito (düşünen varlık), Descartes metafiziğinin ilk ilkesidir (Atış, 2015: 2). Descartes, usa birinci dereceden önem verdiğini bize göstermektedir. Aklın dışında bulunan dünyaya kuşkuyla bakar (Pekünlü: 2015). Şüpheyi doğru ve kesin bilgiye ulaşmak için, bir yöntem olarak kullanmıştır. Descartes, “amaç” haline getirilmiş şüpheyi “araç” yaparak ortadan kaldırır. Descartes'e göre şüpheyi bitirmek için atılması gereken ilk adım, mantıksal olarak kendisinden asla şüphe edilmeyecek, sağlam bilgiye ulaşmaktır (Özbek, 2019: 48). Bilgiyi elde etme yolunda insan, düşüncesinin herhangi bir otorite ya da ön yargı tarafından etkilenmesine izin vermemeli, ulaştığı yargıların içeriğini yalnızca kendi eleştirel aklıyla belirleyebilmelidir (Özbek, 2029: 38). Aynı zamanda matematikçi olan Descartes, aklın sahip olduğu entelektüel güçlere ulaşabilmek için matematiğe başvurmuştur. O, matematiğin birtakım temel özelliklerinden çok etkilenmiştir. Bunlar matematiksel yöntemin sergilediği açık seçiklik, matematiksel kanıtlamalar ve akıl yürütmelerin sağlamlığı ve kesinliğidir (Darıcı, 2014: 45). Matematiği bilgi olarak gören Descartes, vahiy ve boş inanç karşısında aklın ve rasyonel yöntemlerin üstünlüğünü savunur. Sözü edilen anlayış doğrultusunda Descartes, metodolojik olarak aklın açık seçik idrakini merkeze almak suretiyle epistemolojik olarak doğruya ulaşmak için muhakeme/akıl yürütmenin yeterli olduğunu kabul etmiştir (Tüzen, 2019: 100). Hakikatin akıl ile bulunacağını savunan Descartes felsefesinde, hakikatin bilgisini metafizik, fizik, tıp, teknik ve ahlaktan oluşan bilimler birlikte temsil eder (Atış, 2015: 4). İnsanın kendi yaşamını düzenlemesi için metafizik, ahlak ve tıp bilimine, dünyadaki yaşamını düzenlemesi için metafizik, fizik ve tekniğe

ihtiyacı vardır. Bilimler arasında metafizik hem insanın kendi yaşamını hem de dünyadaki yaşamını düzenleyecek bilginin elde edilmesi için temeldir (Atış, 2015: 12). Görüldüğü gibi René Descartes, insanları “gerçek” olarak öğretilen şeylere inanmayı bırakmaya çağırmıştır. Bunun yerine kişinin aklını kullanarak kendini fark etmesini ve dünyada bulunma sebebini akıl etmesini istemiştir. Böylece insan hakikatine akıl yoluyla ulaşabileceğini vurgulamıştır.

Almanya’da ise Orta Çağ’a egemen olan dünya görüşünün son izlerini modern felsefeden silen Aydınlanma öncülerinden Alman felsefeci Immanuel Kant (1724-1804) olmuştur (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 473). Kant, aydınlanmış bir çağda yaşamadığının farkındadır; fakat yaşamın Aydınlanma Çağı’na geçmesini ister. Kant, Aydınlanma’yı bizzat insanın kendi aklından hareket ederek temellendirmeye çalışmıştır. İnsanın bilgi ve eyleminin temel ilkelerini herhangi bir ilahi ya da metafizik güce dayandırmadan mutlak bir hümanizmi bütün yönleriyle ele alarak insanları aydınlatma yoluna gider. Tanrı’nın kendisi de dâhil her şeyi akıl mahkemesine çıkarır (Can, 2020: 185). Kant’a göre Aydınlanma, mutlakçılıktan kurtuluşun başlangıcıdır.

Kant, bireyin sekülerleşmesi için birçok eser kaleme almıştır. Kant’ın eserlerinin birçoğu aklın ve metafiziğin konularını içerir: Gökların Genel Doğa Tarihi ve Teorisi veya Newton’un İlkeleri Üzerine Evrenin Tüm Yapısı ve Mekanik Kökeni Üzerine Bir Deneme (1755), Saf Aklın Eleştirisi (1781), Aydınlanma Nedir? (1784), Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi (1785), Pratik Aklın Eleştirisi (1788), Sadece Aklın Sınırları İçinde Din (1794), Sonsuz Barış İçin (1795).

Tüm Kant felsefesinin epistemolojik ilgi alanını oluşturan, temel öneme sahip dört soru vardır: “Ne bilebilirim?” “Ne yapmalıyım?” “Ne için umut edebilirim?” ve “İnsan nedir?” Kant’a göre bu, bilme bilgisini akıl, kendi içinden alır (Stern, 2004). Kant, insan aklının deneyden bağımsız olarak ortaya koyduğu bilgiler ile deneye bağlı olarak ortaya koyduğu bilgilerin sınırlarını koyarak bilimsel bilgi ile bilimsel olmayan bilgilerin birbirinden nasıl ve hangi ölçüte göre ayrıldıklarını gösterir. Bilimsel bilgiye kaynaklık eden saf aklın bilme olanaklarını, ilkelerini, sınırlarını ve ölçütlerini belirler (Çüçen, 2006: 30). Ayrıca Kant, toplumsal yaşamı düzenleyecek ahlak yasaları için de öğretiler geliştirmiştir. Kant’a göre insan aklı, bilim ve doğa yasalarını ortaya koyabildiğine göre yine aynı akıl ile insan kendi bireysel ve toplumsal yaşamını düzenleyecek ahlak yasalarını da ortaya

koyabilirdi. Kant ve Aydınlanmacı düşünürler bu kalkış noktasından yola çıkarak ahlak kuramları da geliştirmişlerdir (Çüçen, 2006: 30). Ahlak kuramı geliştirme düşüncesi seküler bir düşüncedir ve aynı zamanda da seküler etikdir. Seküler etikte dinî argümanların hiçbirinin rolü yoktur (Diakonie, 2017).

Her eserinde aklı ön plana çıkaran Kant, “Was ist Aufklärung? “sorusuna verdiği yanıt ile insanları etkilemiştir. Makale, 1784’te Berlinische Monatsschrift isimli derginin 481-494 sayfaları arasında yayınlanmıştır (Kant, 2004: 5). Kant’a yöneltilen “Aydınlanma Nedir?” sorusuna Kant’ın verdiği yanıt içinde geçen “Aklını kullanma cesaretini göster!” cümlesi, Aydınlanma Dönemi parolası olur. Kant, sorunun yanıtını daha ilk cümlesinde vermiş olur: “Aydınlanma, insanın kendi kendine açtığı, olgunlaşmamışlığından ortaya çıkmasıdır. Olgunlaşmamışlık, bir başkasının rehberliği olmadan birinin aklını kullanamamasıdır. Bu olgunlaşmamışlığın nedeni idrak edememe değildir; kendi aklını kullanmaya cesaretinin olmamasındandır. Aklını kullanma cesaretini göster!” Kant, bu sözleriyle insanın tüzükler ve formüller aracılığıyla “olgunlaşmamışlığa” zincirlenmiş olduğunu vurgular (Mielke, 2021). Kant’a göre olgunlaşmama hâli kişinin kendi suçudur, kendi rızasıyla. Çünkü insanın başkasının rehberliğini onaylaması, aklını kullanmadığını gösterir. Aklını, toplum önünde çekinmeden apaçık kullanmak özgür olmayı gerektirir. Bu yüzden Kant, insanları aklını kullanmaya davet eder. Bunun için cesaret verir ve “Aklını kullanma cesaretini göster!” cümlesini kullanır. Bu cesareti gösteremeyen kişinin aydınlanamayacağını ileri sürer. Kant’a göre olgunlaşmak istememek kişilerin işlerine gelmektedir; çünkü yine Kant’ın kendi ifadesiyle: “Bu kadar çok insanın reşit olmadan kalmasının sebebi tembellik ve korkaklıktır. Doğanın onlara özgür olma hakkı vermesine rağmen onlar reşit olmamayı tercih ediyor. Bu yüzden de başkaları onların kolaylıkla koruyucusu oluyor. Reşit olmamak rahattır.”

Kant, insanın reşit olmayı istememesinin nedenini hem tembel hem de korkak oluşuna bağlar. Reşit olamamak, çocuk gibi yönetilen olmak kolay olduğundan başkalarının da başlarına yönetici olarak gelmeleri kolay olmaktadır. Kant’a göre iktidarsızlığınızı yaşamak, kendinizi yönetmekten daha kolaydır. Kendin için düşünmek zordur. Başkalarının yapacağına güvenmek daha rahattır. Ancak Kant burada sert ifade kullanır ve sonuçlarını da şöyle anlatır: “Benim için düşünen bir kitabım, benim için vicdanı olan bir din adamım, benim için diyetimi düşünen bir doktorum vs. varsa o zaman kendimi yormama gerek yok. Ödeyebiliyorsam düşünmeme gerek yok; nasılsa benim için yorucu

olan işi üstlenen başkaları var. Zor olmasına ek olarak, insanların büyük çoğunluğunun yetişkinliğe adım atmanın çok tehlikeli olduğunu düşündüğü gerçeği, onları nazikçe gözetim altına alan gardiyanlar tarafından sağlanır. Hayvanlarını önce aptallaştırdıktan ve bu sessiz yaratıkların kilitli kaldıkları arabadan bir adım öteye bile geçmelerini dikkatle önledikten sonra tek başlarına yürümeye çalışırlarsa onları tehdit eden tehlikeyi onlara gösterirler. Şimdi bu tehlike o kadar büyük değil çünkü muhtemelen birkaç kez düşerek yürümeyi öğreneceklerdir; ancak bu türden bir örnek insanı ürkek yapar ve genellikle daha sonraki tüm girişimlerini caydırır (Mielke, 2021).

Kant'a göre "Sapere aude" (aklını kullanmak), Aydınlanma'nın uygulanması en zor taleplerinden biridir. Fakat Kant bununla, bağımsız düşünmenin çok önemli olduğunu vurgular. Bağımsız düşünmek demek sorgulamak, belki birkaç soru sormak, şüphe etmek, karşı fikirler geliştirmek, yeni yollar aramak, yani kişinin güçsüzlüğünün ve cehaletinin farkına varması ve bunu değiştirmeye çalışması, doğru yola girmesi demektir. Özgürleşmedir. Özgürleşme, zincirlerin serbest bırakılmasıyla ilişkilidir, ancak yenilerinin de ortaya çıkabileceği kesindir. Bu da aydın toplum, aydın insan demektir.

Kant'ın tam anlamıyla burada istediği bir değişimdir; fakat Kant, tam olarak nasıl bir değişim istemektedir? Kant, demokratik anlayışımızın özüne ait olan ve zamanımızın pek çok alanında henüz uygulanmayan bir şey talep ediyor: Özgürlüğün değerini anlamamızı istiyor; yani Aydınlanma için özgürlükten başka bir şey gerekli değildir. Başka bir ifadeyle kişinin aklını her konuda kamusal olarak kullanması önemlidir. Aklın kamusal kullanımı her zaman özgür olmalıdır; yani basın özgürlüğü, din özgürlüğü, konuşma özgürlüğü. Bu, Aydınlanma'yı anlamak için önemli bir anahtardır. Tüm modalardan ve ana akımın ötesinde olan özgür düşüncüyü talep etmek ve onu alenen kullanmak Kant'ın temel inancıdır (Mielke, 2021).

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak, Aydınlanma Dönemi felsefecilerinin benimsedikleri bir dizi ortak ilkeyi ve sekülerizme katkılarını şöyle sıralayabiliriz: Rasyonalizm, bilimsel ilerleme, hoşgörü ve dinî özgürlük, insan hakları ve hukukun üstünlüğüdür.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak Aydınlanma felsefesi ile sekülerizm arasında iç içe geçmiş bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Aydınlanma felsefesinde seküler düşünce hâkimdir. Aydınlanma düşüncesi sekülerizmin temelini oluştururken, sekülerizm de Aydınlanma'nın ilke ve ideallerini toplumsal düzene uygulamıştır. İkisi birlikte bireylerin

özgürlüklerini, akılcı düşünmeyi ve bilimsel yöntemleri benimseyen bir toplum yapısının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu yüzden aklın gücüne inanan felsefecilerin katkısıyla Aydınlanma zirveye çıkmıştır. Bu bağlamda Aydınlanma bize sadece toplumun ve bireyin değil, felsefenin de sekülerleştiğini gösterir.

1.5.3. Sekülerizm Kavramının Sosyolojik Boyutu

Toplumda meydana gelen olaylar her zaman toplumu ve bireyleri etkiler. Toplum yaşamı insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. İnsanlar binlerce yıldır içinde yaşadıkları grupları ve toplumları gözlemlemiş ve bu konuda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Her ne kadar insan davranışlarını şekillendiren toplumsal etkenlerin incelenmesi Antik Yunan'a kadar uzansa da sosyolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir (Doğu, 2021: 19). Sosyoloji XIX. yüzyılda ortaya çıkmış olsa da temelleri Aydınlanma Çağı'nda atılmıştır.

Yukarıda değinildiği gibi, kökünü çok eski bir geçmişte bulabileceğimiz sekülerleşme ve din ilişkisi, en bariz göstergesini Aydınlanma Dönemi denilen ve Avrupa'yı derinden sarsan bir süreç olarak göstermesinin yanında, Batı dışındaki diğer toplumların kültürlerini de derinden etkilemiştir (Bayer, 2010: 151).

Bilimlerin ortaya çıkışında tarihsel koşullar ve toplumsal sorunlar belirleyici bir önem taşır (S. Doğu, 2021: 19). Her toplumsal değişim, belirli bir zamanda, belli bir mekânda ve birtakım insanlar arasında geçer (S. Doğu, 2021: 86).

Bir toplumsal yapının oluşumu ve kendisini sürdürmesi için değişim gereklidir. Değişmezlik gösteren, değişim sürecinin olmadığı bir toplum yoktur. Ne kadar geleneksel ve tutucu olursa olsun her toplum ve her kültür sürekli değişim içindedir. Ancak değişimin hızı geleneksel toplumlarda yavaş, sanayileşmiş toplumlarda ise hızlıdır (Doğu, 2021: 85). Toplumsal değişimi daha iyi anlayabilmek için değişime etki eden faktörleri bilmek gerekmektedir. Bu faktörler; fiziksel çevre, ekonomi, modernleşme, küreselleşme, bilim ve teknoloji, demokratikleşme, kültür, demografi, kitle iletişim araçları vs.dir (Doğu, 2021: 86). Görüldüğü gibi Avrupa'nın sekülerleşmesi birçok farklı faktörün sonucunda gerçekleşmiştir.

Geleneksel düşüncenin XVI. yüzyıl Avrupa'sında terk edilmesi ve dogmatik anlayışın yerine aklın geçmesi ile modern olma kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplumun

ekonomik yapısındaki değişmeler gelişme olarak adlandırılırken modernleşme, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, hukuki, endüstriyel ve psikolojik değişim süreçleri olarak adlandırılmıştır. (Doğu, 2021: 93).

Batı'nın bilimde ve teknolojiye gelişmesi sadece ekonomik büyüme ile olmamıştır. Toplumdaki fertlerin ortak duygu ve değerleri paylaşması, aralarında iletişimin ve dayanışmanın olması, millî, dinî ve manevi değerler çerçevesinde bütünleşmesiyle mümkün olmuştur. Özellikle rasyonel düşünerek, ön yargısız davranarak, insana insan olduğu için değer vererek, bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı duyarak, kendi görüşünde olmayanı da hoşgörüyü karşılayarak toplumsal gelişim sağlanabilmiştir (Doğu, 2021: 98).

Modern hayat, insanlığı metafizikten uzaklaştırarak bilinç değişikliği sağlamıştır. Yalnız modernleşme sürecinde sosyokültürel değişme ve gelişmeler kolaylıkla gerçekleşmemiş, ortaya çeşitli sorunlar çıkmış, eski ve yeni kültür unsurları arasında birtakım çatışmalar söz konusu olmuştur (Doğu, 2021: 93). Bu mücadele ve çatışma, dinî, ahlaki, hukuksal, siyasi yönetim vb. alanlarda ortaya çıkmıştır. Aydınlanma düşüncesi, sanayileşme, Fransız İhtilali ve burjuva devrimleri, düşüncenin dinî biçimlerini reddetmenin yolunu açmış, bu münasebetle bilime olanaklar sunmuştur. Bu dönem, dünyada bilimsel yaklaşım tarzının gelişmesine ve bilginin bütün alanlarda ilerlemesine tanıklık etmiştir (Bayer, 2010: 156).

XIV. yüzyıldan sonra sekülerleşme sürecinde etkin rol oynayan toplumsal olaylar, coğrafi keşifler, Rönesans, Reform, 1789 Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi ve Aydınlanma Çağı'dır. Toplumsal olaylar, toplumun değişimine ve gelişimine katkıda bulunmuştur. Toplumdaki bu değişimleri ve gelişimleri takip eden dönemin önemli sosyologları ise Auguste Comte, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, F. Le Play'dir. Bu düşünürler sosyolojiyi farklı açılardan ele alarak değerlendirmiş, sosyolojik düşünce ve araştırmanın temelini oluşturmuş, kültürel, toplumsal ve tarihsel değişim üzerindeki etkili güçleri açıklamaya çalışmışlardır.

Sosyolojinin bir bilim olmasını sağlayan sosyolog Auguste Comte (1798-1857), üç hâl yasası ile gelecek hakkında öngöründe bulunmuştur. Comte'a göre sekülere geçiş sürecinde toplumlar önce teolojik evreyi, sonra metafizik evreyi yaşayacaklardır daha sonra da pozitivist evreye geçeceklerdir (Şengül, 2020: 320). Comte, pozitif bir bilim

olarak sosyolojinin yalnızca gözlenebilir olan gerçekleri bilimsel yöntemlerle ele almasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır (Doğu, 2021: 22). Karl Marx'a (1818-1883) göre din toplumların afyonudur (Şengül, 2020, 320). Toplumsal ve tarihsel sürecin devam etmesini sağlayan sınıflar arasındaki zorunlu çatışmadır. İnsanoğlu her tarihsel dönemde ekonomiye ve üretim biçimine dayalı olarak sınıf çatışmalarına şahit olur. Bu çatışmalar İlk Çağ'da efendi-köle, Orta Çağ'da derebeyi-serf (köylü), Modern Çağ'da burjuva-proletarya sınıfları arasında gerçekleşir (Doğu, 2021: 22).

Ekonomik etkenler kadar düşünce ve inançlar da toplumsal değişim üzerinde etkilidir. Weber'e göre, toplumun nasıl olması gerektiği değil, ne olduğu nesnel olarak incelenmeli, sosyal olgular açıklanırken bireysel inanç, kanaat ve kültürel farklılıklar dikkate alınmalıdır. Weber psikolojik yaklaşımla sosyolojik yaklaşımı birleştirmek istemiştir (Doğu, 2021: 23). Sosyolog Durkheim (1858-1917) ise sanayi toplumunun sorunlarına yönelmiştir. Sosyal olgu ve olayların eşya gibi ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Toplumları incelemede yardımcı olan dayanışma (mekanik-organik), anomi (bunalım), toplumsal ilişkiler, dinsel inançlar, iş bölümü gibi kavramları geliştirmiştir (Doğu, 2021: 22). Frédéric Le Play'ye (1806-1882) göre toplumun bir bütün olarak ele alınması önemlidir. Le Play, monografi metodunu kullanarak Avrupalı işçi aileleri araştırmıştır. Ailelerin gelir giderlerinin tam bilgisinin onlar hakkındaki tam bilgiyi verebileceğini savunmuştur (Doğu, 2021: 23).

Batı Avrupa'da sekülerleşme sürecinde etkin rol oynayan XIV. ve XV. yüzyıllar, yeni keşiflere ve önemli gelişmelere öncülük etmiş, Rönesans ve Reform ile başlayan bu yenilikler toplumları etkilemiş, Aydınlanma'yı da beraberinde getirmiştir. Öyle ki Orta Çağ Avrupa'sının dünya görüşünü kökten değiştirerek skolastik düşünceye ve zamanın dinî otoritesine karşı yeni felsefi akımların gelişmesini sağlamıştır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 470).

XVI. yüzyıla gelindiğinde Batı'da Rönesans hareketine uygun yeni bir din anlayışı gelişmiştir. Hristiyanlığın üç ana mezhebinden biri olan Protestanlık, Reform hareketleri sonucunda doğmuştur (S. Doğu, 2021: 20).

Luther, Kilise ve din adamlarının Tanrı ile kul arasındaki aracı pozisyonunu reddederek bireyin daha özgür olmasını sağlamıştır. Böylece Protestanlık, sekülerizmin doğmasına neden olmuştur. Sekülerizmin doğuşuyla inanç dogmaları bağlayıcılığını yitirmiş, sosyal,

felsefi ve politik alanda birçok ilerleme gerçekleşmiş, yeni dünya anlayışı ve insanlık kavramı ortaya çıkmış, modernleşme başlamıştır. Bu büyük değişim yeni bir çağı, Aydınlanma Çağı'nı doğurmuştur (Weber, 2019). Bu dönemde Batı Avrupa toplumlarında geleneksel metafiziğe, değişmez kabul edilen varsayımlara ve dinsel ön yargılara karşı aklın özgürleştirilmesi gerektiğini savunan ve bilime dayalı bilgiyi referans kabul eden entelektüel bir eğilim hâkim olmuştur. Akla duyulan güven artmış, bireysellik ve özgürlük idealleri yüceltilmiştir (Doğu, 2021: 21). Aydınlanma ve değişen sosyal yapılar, burjuvayı, mutlakiyetçi yönetim sistemine karşı harekete geçirmiştir; tüm insanların eşit hak ve hürriyetlere sahip olmasının sağlanması istenmiştir. Mevcut yönetimi 1789 Fransız İhtilali ile devirmeyi başarmışlardır (Pohlw, 2017). Bu ihtilal ile mevcut toplumsal ve siyasal yapı yıkılmış, kaos ve düzensizlik meydana gelmiştir. Bu kaosu açıklama ve yok etme isteğiyle birlikte toplumda yaşanan değişimler üzerinde etkili olma çabası topluma olan ilgiyi artırmıştır (Doğu, 2021: 20). “Özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganı bu çağın en önemli olayını sembolize eder (Weber, 2019). Montesquieu'nün (1689-1755) politik düzenin toplumsal temelleri hakkındaki fikirleri, Voltaire'in (1694-1788) düşünce özgürlüğüne olan ilgisi, David Hume'un (1711-1776) “insan doğasının evrenselliği” kavramı ve J.J. Rousseau'nun (1712-1778) “toplum sözleşmesi” kavramı, Fransız İhtilali'nin temel dayanağını oluşturmuştur (Doğu, 2021: 20). Sanayi Devrimi, tarımsal üretimden sanayileşme üretimine geçmektir. Modern ekonomik süreç, sanayi kapitalizminin dinamiğidir. Bu dinamiğin başında modern kitle iletişim araçlarının yerel ya da küresel boyutta dünyevileştirme içerikleri gelmektedir. Özellikle sekülerleşmenin özgün taşıyıcılarından biri endüstrileşmedir. Endüstrileşmenin sağladığı üretim biçimi ve bununla ilişkili yaşam tarzlarıyla karşılıklı bağımlılığı sekülerleşmenin ana nedeniydi (bkz. Altıntaş, 2005: 48). Görüldüğü gibi sekülerizmin sosyal boyutu ile dinî çeşitlilik ve hoşgörü gelişmiş, dinî kurumların özerkliği sağlanmış, yasalar dünyevi temelli olmuş, seküler eğitim sistemi gelişmiştir.

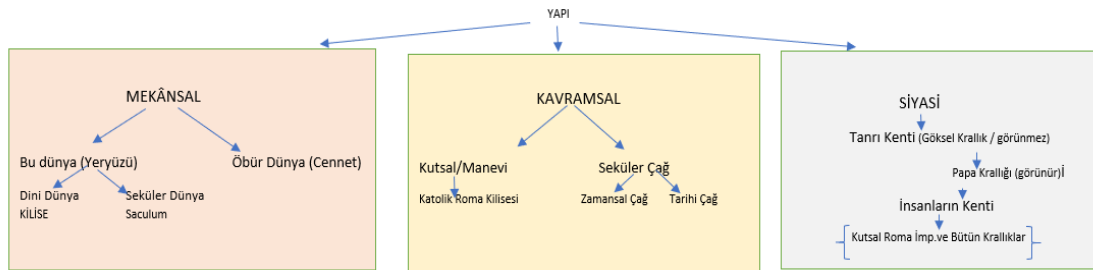
1.6. Sekülerizmin Kavram Kargaşası ve Laiklik

Sekülerizm kavramı çok çeşitli anlamlar içermektedir. Bu durum, kavramın tarihten bu yana birçok anlam yüklenerek günümüze kadar gelmesinden kaynaklanmaktadır. Kavrama hukuksal, bireysel, felsefi ve sosyolojik açılardan yaklaşılmasının yanısıra kavram, laiklik kavramı ile de eş anlamlı kullanıldığı görülür. Bunun sebebi sekülerizm

teriminin bir yönüyle laiklik kavramıyla benzerlik göstermesidir. İki kavram da genel olarak din ve devlet işlerinin ayrılması olarak ifade edilir. Ancak sekülerizm teriminin anlamı ülkelere göre farklılık gösterir ve daha genel anlam içerir. Kavram kargaşası genellikle bu terimlerin farklı kültürel ve siyasi bağlamlarda kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Öncelikle Batı toplumlarında kavramın kavram kargaşasına yol açan nedenlerin neler olduğuna değinelim: Batı'ya ait bir kavram olan sekülerleşme, Batı toplumlarında dinî ve tarihî açıdan farklı şekillerde algılanır, yorumlanır, uygulanır ve kavramın kuramsal açıklamaları değişkenlik gösterir. Bunun sebebi Batı'da farklı sekülerlik deneyimlerinin yaşanmış olmasındandır. Çelik'e göre sekülerleşmenin diğer ekinçlere ve topluluklarda terim ve bilinç karmaşasına sebebiyet vermesinin nedeni, tarihî ve kültürel anlamlardaki özgünlüktür (Çelik, 2017: 210).

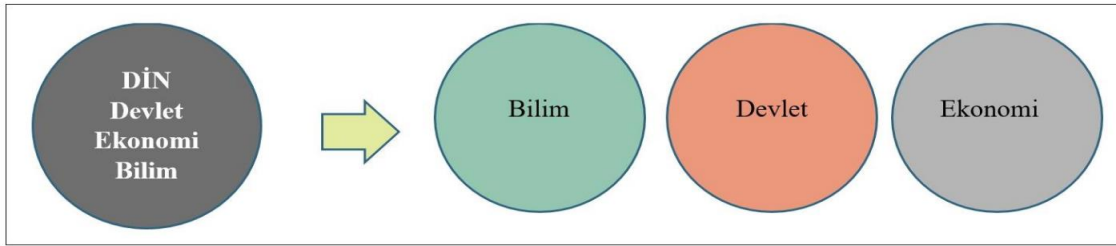
Ünlü din sosyoloğu Jose Casanova ise kavramın karmaşıklığını şöyle açıklamaya çalışmıştır. Casanova'ya göre üç yapı vardır. Bunlar mekânsal, kavramsal ve siyasi yapılardır. Mekânsal yapı kendi içinde öbür dünya ve bu dünya olmak üzere ikiye ayrılır. Aynı zamanda bu dünya da kendi içinde ikiye ayrılır. Zamansal yapıya gelince, bu yapı da kendi içinde kutsal, manevi ve Seküler Çağ olarak ayrılır. Fakat Seküler Çağ kendi içinde zamansal ve tarihî çağ olarak yine ikiye ayrılır. Siyasi yapı da kendi içinde Tanrı Kenti ve Papa Krallığı olmak üzere ayrılır; Tanrı Kenti görünmez krallığı simgelerken, Papa Krallığı, görünür krallığı/kiliseyi simgeler. Casanova'ya göre kavramın karmaşıklığına sebep olan, mekânsal yapıda bulunan, dinî ve seküler yapıların ayrı tutulmaması durumudur. Tam olarak bu durum, kavramın yanlış anlaşılmasına yol açmıştır (Casanova, 1994: 22).

Şekil 1: Casanova'nın Yapılandırması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Casanova, sekülerleşme kavramının Orta Çağ'daki bu dünya ve öteki dünya dualist düzen anlayışının artık giderek anlamını yitirdiğini, bunun yerine yeni düzenlerin oluşturulduğunu ifade eder (Casanova, 1994: 23). Casanova'nın bakış açısına göre günümüzde sekülerleşme, devlet, ekonomi ve bilim gibi diğer alanların, merkezde olan dinden ayrılıp bağımsızlaşması anlamına gelir. Dinî kuram ve formların farklılaşarak ayrışması, dine ne olacağı sorusunu akla getirir. Bu durum dinî inanç ve ibadetlerin etkisinin azalacağı ve sekülerleşmenin bir getirisi olarak dinin modern dünyanın içinde hususileşeceği şeklinde iki alt tez ortaya çıkartır (Casanova, 1994: 27).

Şekil 2: Casanova'nın Kurumsal Yapı Anlayışı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Laiklik ile sekülerizm terimlerinin kavram kargaşası ise bu kavramların çoğunlukla birbiriyle eş anlamlı olarak kullanılmasından kaynaklanır. Oysa sekülerizm ve laiklik sözcüklerinin kökenlerine ve tarihi anlamlarına bakıldığında sanıldığı gibi aynı anlama gelmedikleri görülür. Dilimize Fransızca laïcité kelimesinden geçen ve Yunanca “halk, halka ait, rahip sınıfından olmayan, halktan biri” anlamındaki “λαϊκός” (laikós) ve Latince “dinsel olmayan” anlamına gelen “laicus”tan türeyen laiklik sözcüğü, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin kontrolünde olan alanlarda, din öğretisinin yetkisi olmaması, devletin kararlarında belli bir inanca mensup olanların menfaatini gözetmemesi, kişinin inancı ne olursa olsun kadrolarda eşitlik gözetmesi ve din ayrımı yapmaması anlamlarını taşımaktadır (bkz. Ertit, 2019: 79). Daha çok Katolik toplumlarda ve Fransızca konuşulan ülkelerde etkisini gösteren “laiklik” kavramı 1790'lardan sonra Fransa'da baş göstermiştir. Laiklik, sekülerizmden farklı anlama sahip olup aralarında benzerlikler olduğu varsayılsa da ayrı sınıfsal niteliklere sahip bir akımdır (Altındal, 1994: 33). Sekülerizm, dinin alternatifi olduğu iddiasını taşır. Laiklik ise dinsel ve siyasi alanların ayrımı anlamına gelir. Laikliğin amacı bireyleri dinsizleştirmek değil, bireyleri, devleti ve siyaseti özgürleştirmektir. Bu bakımdan laiklik ve sekülerleşme ayrı kavramlardır. Laiklik, siyasi olup devletin dinî inançtan bağımsız olmasıdır.

Sekülerleşme ise sosyolojik bir kavramdır ve toplumun doğüstü alanla ilişkisine dairdir (Ertit, 2019: 79).

Başka bir ifadeyle laiklik ve sekularizm terimleri genellikle birbiriyle ilişkilendirilse de farklı anlamlara sahip olan iki kavramdır. Laiklik, devletin dinî inançlardan bağımsız olması ve tüm dinlere eşit mesafede durması ilkesini ifade eder. Laik bir devlette, devlet işleri ve kamu alanı dinî inançlardan ayrılır. Laiklik, devletin dinî inançlara veya dinî otoritelere dayanmadan tarafsız bir şekilde yönetilmesini sağlar. Laiklik ilkesi bireylerin dinî inançlarını özgürce yaşayabilmelerini, din ve vicdan özgürlüğünü korumayı amaçlar. Laik bir devlet farklı dinî inançlara ve inançsızlara eşit mesafede durmalı ve tüm vatandaşların eşit haklara sahip olmasını sağlamalıdır.

Sekularizm ise toplumun dinî otoritelerden ve dinî kurallardan bağımsız olmasını savunan bir düşünce sistemidir. Sekularizm dinî inançların veya dinî otoritelerin kamusal alanın işine müdahale etmesini önlemeyi hedefler. Seküler bir toplumda devletin dinî inançlardan etkilenmemesi ve her bireyin inançlarını özgürce yaşayabilmesi önemlidir. Bu şekilde dinî inançlar bireylerin özel yaşamlarına ait olurken devlet işlerine ve kamusal alana dinî etki ve baskılar sınırlanır.

Görüldüğü gibi laiklik, devlet odaklı bir ilke iken sekularizm toplum odaklı bir düşünce sistemidir. Ancak her iki ilke de din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ve din özgürlüğünün korunmasını amaçlar.

BÖLÜM 2: ROMA İMPARATORLUĞU

Dünya tarihinde en uzun süre varlığını devam ettiren imparatorluk olarak Roma, dünya tarihinin ve medeniyetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Barman, 2016: 885).

Roma İmparatorluğu eski bir egemenliktir. Yaklaşık MÖ 200'den MS 480'e kadar Avrupa'nın en büyük imparatorluğuydu. Başlangıçta Roma, İtalya'da küçük bir şehirdi ve günümüzün modern Roma şehri haline geldi. Ancak Romalılar yavaş yavaş İtalyan yarımadasını fethetti. Bundan sonra neredeyse hiçbir ülke kendisini Roma'ya karşı savunmadı. İmparatorluk daha sonra tüm Akdeniz'de hüküm sürdü. MS 115-117'de Roma İmparatorluğu en parlak dönemini yaşadı. Şimdi Avusturya ve İsviçre olan bölgeler de Roma İmparatorluğuna aittir. Ayrıca Romalılar bugünkü Almanya'ya Ren ve Tuna Nehri'ne kadar gelmişlerdi. Kuzey sınırlarını savunmak için Romalılar Limes'i inşa ettiler. Surları ve hendekleri olan uzun bir tahkimattı. Diğer insanlar da Romalılar gibi yaşamak ve onların tekniklerini uygulamak istediler. Bazen sadece bir yaşam biçimini veya bir icadı değil, aynı zamanda Romalıların kelimelerini de alıp kullandılar. Romalıların dili Latince olduğu için Almancadaki pek çok kelime bu dilden gelmektedir. Latinler, muhtemelen başlangıçta Orta Avrupa'dan gelen bir halktı. Yaklaşık 3000 yıl önce Roma'nın daha sonra bulunduğu bölgeye yerleştiler. Bu alan daha sonra “Latium” olarak adlandırıldı. Bugün İtalyancada “Lazio” olarak anılmaktadır.

Tarihte Roma kadar uzun süre büyüyen ve ayakta kalan pek çok imparatorluk yoktur. Roma İmparatorluğu MS 395'te bölündü; Batı ve Doğu olarak ikiye ayrıldı. 395 yılındaki bölünme, İmparator Theodosius'un ölümünden sonra kalıcı hale geldi. İmparatorluğun batı kısmı yaklaşık 100 yıl varlığını sürdürdü. Orada, Batı Avrupa'da MS 800 yılında bir hükümdar kendisine yeniden İmparator adını verdi: Charlemagne.

Doğu Roma bin yıldan fazla bir süre varlığını sürdürmüştür. Bu kısmın daha sonra başkenti Bizans olmuştur ve Bizans İmparatorluğu olarak adlandırılmıştır. Bugün bu şehre İstanbul denilmektedir. Bizans İmparatorluğu, Orta Çağ'ın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür (Miniklexikon, 2023).

2.1. Orta Çağ'ın Başlangıcı ve Kutsal Roma İmparatorluğu

Batı Roma İmparatorluğu MS V. yüzyılda zayıflayarak yıkılır ve çok sayıda küçük krallığa bölünür. Bu krallıklardan bazıları zamanla topraklarını genişleterek güçlenirler. Frank Kralı Şarlman (742-814), Batı Roma İmparatorluğu geleneğine sahip çıkmak ister. Şarlman ismine burada açıklık getirmek gerekirse Şarlman ismi, birçok dilde farklı isimlendirilmiştir. Örneğin Fransızcada “Charlemagne”, Almancada “Karl I. der Große” ve Latince “Carolus Magnus” (Karolus Magnus) olarak adlandırılmıştır. Şarlman, okuma ve yazması olmayan bir kraldır. Şarlman'ın babası Kısa Pepin, Frank Krallığı'nın hükümdarıdır. Kısa Pepin ölmeden önce krallığın topraklarını iki oğlu arasında paylaşır. Şarlman, kardeşi Carloman ölünce tek başına Frankların kralı olur. Miras aldığı Frank Krallığını Pirene Dağları'nın kuzeyi boyunca neredeyse Batı Avrupa'nın tümüne yayar. Hâkimiyetinin ilk yıllarında krallığın sınırlarını Almanya, İspanya ve İtalya'ya doğru genişletir. Şarlman'ın en büyük hedefi Sezar'ın imparatorluk yönetimini yeniden kurmaktır (Aydoğan: 2020). Şarlman, süreç içerisinde Avrupa'nın en güçlü adamı olur. Topraklarını daha genişletmek isteyen Şarlman, bu emeline 799'da Papa III. Leo'yu içine düştüğü sıkıntıdan kurtararak ulaşır. Bu yardımın karşılığında hükümdarlık tacını ister; nitekim 800 Noel'inde Papa tarafından kutsanarak “Kutsal Roma İmparatoru” olur. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun başına geçen Roma hükümdarı Şarlman, Batı Avrupa'da güçlü bir devlet yapısı oluşturarak Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle başlayan kaosa son verir. Onun başlattığı huzur dönemi “Carolingian Rönesansı” (Karolenj Rönesansı) olarak bilinen kültürel ve edebî yükselişe neden olur. Şarlman, 814 yılına kadar hükümdarlık sürer. Daha sonra yerine oğlu Dindar Ludwig geçer.

Dindar Ludwig, Roma'yı 840 yılına kadar yönetir. Karolenj Krallığı'nın toprakları 843 yılında Verdun Antlaşması'yla Dindar Ludwig'in üç oğluna paylaşılır. Son Doğu Frank hükümdarı Çocuk Louis, 912'de vefat edince Frankonya Dükü Konrad hükümdar olur. Konrad beklenildiği gibi başarılı olamayınca krallık tacını 918 yılında Saksonya Dükü Avcı Henry'ye devreder. 936 yılında Avcı Henry vefat edince yerine oğlu I. Otto geçer. I. Otto 962 yılında eski Aziz Peter Bazilikası'nda Papa'nın elinden imparatorluk tacını giyer. Kral Otto'nun, Batı Roma İmparatorluğunun mirasçısı olduğuna inanılır ve birçok tarihçi tarafından Kutsal Roma Germen İmparatoru mirasçısı olarak kabul görür (Kaufmann, 2021). Şarlman'ın ölümünden sonra imparatorluk zayıflar. Torunlarının yönettiği imparatorluk, küçük krallıklara ayrılır. Şarlman'ın torunu I. Berengario, 924

yılında suikasta uğrar ve imparatorluk yaklaşık kırk yıl başıboş olarak kalır. Yıllar süren bu boşluktan sonra Şarlman'ın torunlarından Germania ve İtalya kralı I. Heinrich'in oğlu Büyük Otto (I. Otto), Germany, İtalya ve Bourgognu'yu kapsayan bir bölgede 962 yılında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nu kurar.

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, Batı Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak kabul görür. "Kutsal Roma Germen İmparatorluğu" monarşik bir Alman krallığıdır. İmparatorluğun idaresi tek elden yönetim yerine küçük devletçikler halindeki hanedanların ortak yönetimi ile gerçekleşmiştir.

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na 1804 yılında I. Napolyon Bonapart tarafından son verilir. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, 962-1806 yılları arasında, toplam 844 yıl boyunca Orta Avrupa'da hüküm sürmüş bir imparatorluk olarak tarihte yerini alır.

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu dağılınca imparatorluğun Bavyera ve Pfalz kolu hanedanlarından olan Wittelsbach Hanedanlığı, Bavyera'da 1806-1918 yılları arasında Bavyera Krallığı olarak hüküm sürer (Aydoğan: 2020).

2.2. Din ve Hristiyanlık

Bu kısımda ele alacağım Hristiyanlık dininin sekülerizm ile önemli bir ilişkisi vardır; çünkü sekülerizm kavramının çıkış noktası Hristiyanlık dini ile bağlantılıdır. Bu yüzden çalışmanın bu bölümünde Hristiyanlığın nerede, nasıl ortaya çıktığı incelenecektir. Özellikle Hristiyanlık ve Hristiyanlığa bağlı Protestan mezhebinin ayrıntılı incelenmesi sekülerizm konusunun ve sekülerleşmenin anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır.

Din, din-felsefe, akıl-vahiy, akıl-nakil, akıl-iman ve din-bilim ilişkisi gibi çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Bu problem, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi iki büyük dinin düşünürlerini meşgul eden temel konulardan biridir (Karaman, 2006: 154).

Din, toplumları bir arada tutan güçlü bir olgudur. Her devletin resmî bir dini vardır; fakat dinin bir tanımını yapacak olursak, dini tek bir tanımla ifade edemeyiz. Din bilimcilerinin yaptığı din tanımlarında; kutsal kavramı, inanç, zihnî meleke, mutlak itaat duygusu, arzu, toplumsal değerler bilinci, yüce varlık ve Tanrı fikri gibi hususlar ön plana çıkar (Kurt & Aykıt, 2018: 17).

Din aynı zamanda toplumsal düzeni sağlayan kurallar ortaya koyar. İnsanlar, toplumlar hâlinde yaşarlar ve her toplumun toplumsal düzeni sağlayan kuralları vardır. Kutsal kitaplara baktığımızda da din kurallarının emir ve yasaklar bütünü olduğunu görürüz.

Dinin emirlerinden biri de ahlaklı yaşamaktır. Ahlak, insanın iyi ve kötü olarak nitelendirilmesine yol açan, insanda bulunan manevi nitelikli huylar ve bunların etkisiyle ortaya çıkan iradeli davranışlardır ya da bir toplum içinde kişilerin uyması istenen davranış biçimleri ve kurallar toplamıdır. Ahlakın amacının da bu kuralları insanlara uygulatarak onları mutlu kılmaktır (Aydın, 2011: 7). Dinlerin içerdiği dünyevi ahlak ile dinsel kurtuluş çabaları hem erdemli bir toplum oluşturmak hem de bağlılarına ebedî yaşam sağlamak gibi çok önemli bir işlevi yerine getiren ayrılmaz iki unsur olarak görülmektedir (Olgun, 2004: 116). Bu bağlamda dinî yasaklar, seküler alanda yasak olmasının dışında hem ahlaken kötü hem de hukuken suç sayılmaktadır. Bu yüzden sosyal düzen kuralları önemlidir; çünkü hem uhrevi hem de dünyevi alanı düzenlemektedir. Ayrıca din, insanların bir arada barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamakla kalmayıp onlara dünya hayatının gerçeğini göstermek gibi yüce bir göreve de sahiptir. Ancak, insanlar kendi çıkarları ve dünyevi tutkuları için hareket etmeye başladıkları zaman kargaşa ve problemlerin ortaya çıkması da kaçınılmaz olmaktadır. Bu ise dinden değil insan faktöründen kaynaklanmaktadır (Dorman, 2015: 21).

Batı Avrupa’da din “religion” olarak ifade edilir. Religion sözcüğünün etimolojisi, kökeni itibarıyla antik Roma’dan gelir. Latince olan kavram “Religio” (kısıtlama) veya Releg veya Relegere (tekrar etme, tekrar okuma) kelimesinden türeyen religion yani din, aşkın bir manevi deneyimin etrafında dönen ya da önderlik eden organize bir inanç ve uygulama sistemidir (Gülcemal, 2018: 75). Religio kavramıyla ifade edilen aslında teolojik bir doktrinden ziyade Roma’daki sosyal hayatın adeta tutkalı olan “gelenekler ve örf-adetler”dir (Atalay, 2016: 29). Antik çağlarda din, mitoloji olarak bildiğimiz düzenli ritüellerden oluşmaktaydı. Mitoloji olarak adlandırdığımız Antik Çağ dini ile Rönesans Dönemi dini, hatta günümüzde var olan bütün dinler, dünyanın yaratılışı, insanın dünyadaki yeri, ölümden sonra hayat vb. sorulara yanıt aramıştır (Güler, 2018: 75).

Batı Avrupa’nın dini Hristiyanlıktır ve Hristiyanlık tek tanrılı bir dindir. Semavi dinlerin (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) hepsinin kabul ettiği ortak inançların başında Tanrı inancı gelmektedir.

Hristiyanlar, Tanrı'nın aynı anda Baba, Oğul ve Kutsal Ruh olduğuna inanırlar. Buna “teslis” denir. “Baba” derken tüm varlıkların ve her şeyin Yaratıcısını kastederler. “Oğul” insan olan İsa Mesih'tir. “Kutsal Ruh” ise Tanrı ile insan arasında bilgelik, inanç ve sevgi bahşeder. Yani Tanrı'nın üç farklı “durumu” vardır ve yine de her zaman Tanrı olarak kalır (Hanisauland, t.y.).

Bilindiği üzere Hristiyanlık, İsa'ya inananların oluşturduğu dine verilen bir addır (Kaya, 2004: 39). Hristiyanlar, Hristos'a bağlı, ona inanan kimselerdir. Hristos sözcüğü, İbranice Mesih sözcüğünün Yunancaya çevrilmişidir (Alpaslan, 2020: 71-72); fakat Hristiyanlık dininin bir din oluşu, İsa döneminde olmamıştır. Hristiyanlık dini, İsa'nın ölümünden 25-30 yıl kadar sonra ortaya çıkmıştır (Coşkun, 2017: 148).

Hristiyanlık dini, Yahudi, Yunan ve Roma inançlarından etkilenmiştir. İsa'dan önce Roma'nın dini paganizmdi. Paganlar putlara tapan bir topluluktur. Tanrılar adına yapılmış özel tapınakları vardı (Alpaslan, 2020: 17). İsa'dan sonra Hristiyanlık en genel hatlarıyla ikiye ayrılmıştır. Bunlar, Yahudi Hristiyanlığı ve Gentile Hristiyanlığıdır. Gentile Hristiyanlığı Yahudi olmayan, putperest kökenli Hristiyanlardır (Kurt & Aykıt, 2018: 66).

Hristiyanlık, Doğu mistisizminin, Yahudi Mesihçiliğinin, Yunan düşüncesinin ve Roma evrenselciliğinin kavşağında ortaya çıkmıştır (Alpaslan, 2020: 71) ve kaynağını Yahudi asıllı İsa'nın şahsında bulmaktadır. İsa, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ve medeniyetlerinin kesişim noktasındaki eski Filistin'de doğup yaşamış ve orada vefat etmiştir (Troll, 1999: 257). Daha sonraları Hristiyanlık, Akdeniz havzasında hüküm süren Romalılar tarafından geliştirilip yayılmıştır. İsa öncesindeki dinî ve siyasi duruma göz attığımızda ise şöyle bir tablo ile karşılaşırız: Filistin bölgesi MÖ 332'de Büyük İskender'in işgaliyle birlikte Yunan medeniyetinin etkisini hissetmeye başlamış, MÖ 63'ten itibaren ise Roma'ya bağlı bir Yahudi Krallığı haline gelmiştir. İsa'nın doğduğu yıllarda bu krallığın başında “Büyük Hirodes” (MÖ 37-MS 4) bulunmaktadır (Çetin, 2013: 60).

MÖ 63 yıllarında Yahudiler ırkçı bir yapı taşımalarından dolayı, Roma'nın etkisi altına girmiş ve putperest Romalıların baskıcı yönetimiyle karşı karşıya gelmişlerdir (Alpaslan, 2020: 73). Bu şartlar altında Yahudilere belli düzeyde hoşgörü gösteren putperest Roma ile tarihleri siyasi mücadelelerle geçmiş ve dinî anlayışları dünyevi hâkimiyeti gerektiren

“Tanrı’nın seçilmiş halkı”nın barış ve huzur içerisinde yaşamaları imkânsızlaşmıştır. Yahudiler, boyun eğmek zorunda olsalar da Roma egemenliğini hazmedemez durumdadırlar (Çetin, 2013: 60). Nitekim bu baskılar Yahudileri bir arayışa itmiştir. Pagan anlayışında ırkçı yaklaşım ve ekonomik baskılar altında ezilen imparatorluk halkları, arayış içinde bir kurtarıcı beklemiştir (Alpaslan, 2020: 73). Geleceğe dönük beklentilerin yoğun olduğu bir dönem ve coğrafyada ortaya çıkan Hristiyanlık, Yahudi Mesih düşüncesinin kavramlarını kullanarak, Eski Ahit’te öngörülen Mesih beklentisinin İsa’da gerçekleştiğini iddia etmişlerdir (Ayğın, 2019: 229).

Hristiyanlık İsa’dan sonra (30-313) Yahudi olmayanlar arasında da yayılmaya başlamıştır; bunlar putperest kökenlilerdir. Yahudi Hristiyanları, Kudüs’te, Filistin’de ve Diaspora’da Yahudi şeriatı üzerine yaşayan, Yahudi ırkından olup Tevrat’ı kabul etmiş, İsa’nın mesajını benimsemiş ve onun İsrail Krallığını tesis için yeniden gelmesini bekleyen topluluklardı (Demirci, 1998: 332).

Hristiyanlık dini Roma’da tüm baskılara rağmen yayılmaya devam etmiştir. Önceleri alt tabakanın itibar ettiği bu din, üst düzey Romalıların da kabul etmesiyle geniş kitlelere ulaşmıştır. Dönemin imparatoru Konstantin’in annesi de bir Hristiyan’dı (Alpaslan, 2020: 79). Fakat Konstantin bir pagandı. Konstantin, ülke bütünlüğünü korumak adına bir karar alır: 313 yılında Milano Fermanı’nı yayınlayarak Roma İmparatorluğu’nun resmî dinini Hristiyanlık olarak değiştirir ve tüm inançları serbest bırakır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2021: 337). Konstantin’in bütün dinlere özgürlük tanınması, farklı dinlere hoşgörü göstermesi seküler bir yaklaşımdır. Ancak seküler politika anlayışı daha sonraki imparatorluk yönetimlerinde yerini dinî yönetime bırakır. Dinî yönetime zemin hazırlayan İmparator Theodosius olur.

Konstantin’den sonra 378 yılında imparatorluğun başına geçen Theodosius, Roma Devleti’nin resmî dinini Hristiyanlık olarak belirler. Yine bu dönemde papalık makamı ve imparatorluğun birleşmesiyle kilise-devlet bütünleşmesi meydana gelir (Kurt & Aykıt, 2018: 68). Theodosius’un kurduğu kilise-devlet bütünleşmesi sonucunda devlet ve kilise ilişkileri iç içe geçmeye başlar. Bu durum da daha sonraki yüzyıllarda yerini, dinî yönetime bırakır.

IX. yüzyılda Batı Avrupa, Karolenj Frank İmparatorluğunun parçalanmasıyla (843) hanedanların, kralların, prenslerin, düklerin, piskoposların ve hatta şehirlerin kendi

aralarında hâkimiyet ve üstünlük için mücadele ettikleri bir saha hâline gelir (Koca, 2017: 17). Feodalite sistemi güçlenir; bölgesel krallıklar oluşur. Farklı krallıklar ve bölgeler arasında sık sık çatışmalar yaşanır. Kiliselerin gücü artar; Kiliseler toprağa ve siyasi güce sahip olmaya başlar ve yerel düzeyde büyük etkileri olur. Hristiyanlık, Batı Avrupa'da önemli bir birlik ve istikrar kaynağı haline gelir. Avrupa'nın siyasi bölünmesi Orta Çağ boyunca Avrupa'nın siyasi haritasını belirleyen sürekli bir rekabet ve savaş dönemini başlatır.

XI. yüzyılda papaların başrol oynadığı Haçlı Seferleri baş gösterir. Papa II. Urban ve Papa Piyer Lermit, 1095 yılında Fransa'nın Klermon şehrinde toplanan konsilde, senyörleri, şövalyeleri ve bütün Hristiyanları, Müslümanlarla savaşa çağıran etkili bir konuşma yaparlar ve halkı savaşa çağırırlar (Çay, 2009: 2). Papaların amacı Avrupa'daki bütün bu güçleri itaat altına alarak hepsine üstünlüğünü kabul ettirmek ve papalık makamını Hristiyan dünyasının en büyük hükümdarlık organı hâline getirmektir (Koca, 2017: 17). Haçlı Seferleri XIII. yüzyıla kadar devam eder.

XIV. yüzyıl Orta Çağ Hristiyanlığının en kapsamlı teşkilatlanmaya sahip ve idari yapılanmasıyla en güçlü kurumu olan papalığın 1378-1417 tarihleri arasında yaşadığı "Batı Kilisesinde Büyük Bölünme" ile Avrupa, tarihî açıdan dinî ve siyasi sonuçların iç içe geçtiği, etkilerinin uzun vadede çok derinden hissedildiği trajik bir sürece girer (Durgun, 2018: 177). Kilise, seküler alanla daha çok ilgilenir. Hristiyanlığın temel öğretilerinden tamamen uzaklaşır. Bu gelişmeler Hristiyanlığın yozlaşmasına neden olur ve Reformasyon hareketine zemin hazırlar (Öğüt Marangoz & Uluç, 2021: 335).

2.3. İsa

İsa hakkındaki bilgi, Hristiyanların kabul ettiği biçimiyle, Dört İncil ile sınırlıdır, Hristiyan kutsal metinleri dışında, İsa'dan söz eden, o döneme ait başka herhangi bir eser mevcut değildir.

Kur'an-ı Kerim'de İsa, İbnu Meryem ve Mesih şeklinde zikredilen, kendisine İncil'in verildiği, Muhammed'i müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tavsif edilen, ancak kul olduğu vurgulanan peygamber olarak geçmektedir. Hristiyanlıkta ise İsa Mesih, Tanrı'nın Oğlu, dolayısıyla Tanrı kabul edilmektedir (Harman, 2000: 465).

Hristiyanlık, Yahudilikten doğmuş, İsa Mesih'in öğretileri ve yaşamı etrafında şekillenen bir dindir. İsa, MS 1. yüzyılda Yahudi bir aileden gelmiş ve Yahudi kültür ve geleneklerine bağlı bir şekilde büyümüştür. Tanrı'ya kalbinin derinliklerinden inanan İsa'nın amacı yeni bir din kurmak değildi; sadece kendi inancını aktarmak istemesiydi. Böylece bir yolculuğa çıktı. Her yerde insanlara Tanrı'dan bahsetti ve onları kendi iradesine göre yaşamaya teşvik etti. Ancak İsa'dan sonra Hristiyanlık, Yahudilikten ayrıldı (Hanisauland, 2023). Çünkü Hristiyanlık, İsa'nın ölümü ve yeniden dirilişi ile ilişkilendirilen bir inanca dayanmaktaydı. Bu, aynı zamanda Hristiyanlar için kurtuluşun kaynağıydı. Yahudilikte ise bir Mesih beklenmekteydi fakat İsa'nın, Tanrı'nın Oğlu olması Yahudi inancında kabul görmemiştir.

Hristiyanlıkta Kutsal Ruh, üçlü bir Tanrı inancının bir parçası olan kutsal üçlü (Trinity) doktorinin bir unsuru olarak kabul edilir. Kutsal Ruh, Tanrı'nın üç kişiliğinden biridir ve diğer iki kişilik olan Baba ve Oğul ile birlikte Tanrı'nın birliğini oluşturur (Hanisauland,2023). Fakat İsa hakkındaki bu inançların ilk dönem Hristiyanlarında bulunmadığı, konsillerde Hristiyan inancı haline getirildiği bilinmektedir. 325 İznik Konsili'nde İsa Mesih'in Baba ile aynı olduğu resmen kabul edilmiş, yerde ve gökteki şeylerin Tanrı'nın Oğlu Rab İsa tarafından gerçekleştirildiği benimsenmiştir (R. Kaya, 2004: 39).

Hristiyanlıkta ve İslami literatürde Mesih diye de anılan İsa, Kral Hirodes zamanında Beytüllahim'de doğmuştur (Matta 2/1). İsa'nın doğum yılı olarak ortaya atılan görüşler arasında en uygun olanı MÖ 5 veya 4 yılıdır. İsa, İmran kızı Meryem'in oğludur. Annesi ise Zekeriya Peygamber'in eşi Elizabeth'in kız kardeşidir (Luka 1/5-15) (Binol, 2021: 741). Beytüllahim yoğun olarak İsrailoğulları'nın bulunduğu bir bölgeydi. İsa'nın soyu, annesi Meryem tarafından İsrailoğulları'na dayanmaktadır (Ekinci, 2021; 78). Matta İncili'ne göre İsa'nın şeceresi, Davut ve İbrahim'e dayanır. Mesih'in geleceği İbrahim'e vaat edilmiştir ve ayette "Beklenen Mesih, Davut'un soyundan olacaktır." (Matta 1/1-17) (Binol, 2021: 741) ifadesi geçer.

İsa'nın doğduğu yıllarda Filistin, Roma İmparatorluğunun hâkimiyeti altındaydı. Kudüs'teki Kutsal Mabet, çeşitli mezheplere bölünmüş olan Yahudilerin ticaret merkezleriydi. Dinî konular çıkar meselesi yapılmıştı. Yahudiler, putperest Romalılardan kurtulma yollarını aramakta ve bir kurtarıcı beklemekteydiler (Yalduz, 2003: 259). O

dönemde bölgeye hâkim olan din, Yahudilikti. Dolayısıyla bölgede monoteist inanç yaygındı. Yahudiler, kendilerini Tanrı ile ahitlemiş seçkin bir topluluk olarak görüyorlardı. Bu sebeple onlar, kendilerince imtiyazlı bir topluluktu. Tanrı Yehova, sadece Yahudilerin tanrısı idi. Tevrat, Yehova ile Yahudi milleti arasındaki bir sözleşme niteliğindedir (Binol, 2021: 741).

İsa'nın doğumunun ardından Doğulu kâhinler Kudüs'e gelerek (Matta, 2: 1) Kudüs halkına şu soruyu sormuşlardır: "Yahudilerin kralı olarak dünyaya gelen çocuk nerede? O'nun doğduğunu gösteren yıldızı gördük, O'na secde etmeye geldik." (Matta, 2: 2) (Demir, 2019: 140). Yahudilerin kralı olacak bir çocuğun doğduğunu haber alan kral Hirodes, krallığının elinden alınacağı korkusuna kapılarak yeni doğmuş çocukları öldürmek için planlar yapar (H. Çetin, 2013: 6). Tanrı tarafından her defasında korunan İsa, otuz yaşına geldiğinde insanları doğru yola çağırmaya, tebliğe başlar. Luka İncili'nde "Tanrı sizin değişmenizi istiyor, O'na iman ediniz ve O'nun krallığına giriniz." (Bkz. Luka 4: 14-21) olarak geçmektedir. Hürriyet ve mutluluk içeren bu vaazı ile İsa, insanları ruhsal bir yenilenmeye davet etmiştir. Tanrı, kendini İsa aracılığıyla bildirmiş, insanları kendine yakın ve kendiyile birlik olmaya çağırmıştır. İsa, mutluluğun ancak O'na yönelmekle gerçekleşebileceği bilgisini vermiştir (Troll, 1999: 1); (H. Çetin, 2013: 58).

İsa'ya Tanrı tarafından birçok mucizeler verilmiştir ve İncillerde İsa'nın birçok mucize gerçekleştirdiği anlatılır. Bunlardan bazıları; hastaları iyileştirme, ölüleri diriltme, denizin üstünde yürüme gibi olaylardır. İsa'nın mucizeleri Hristiyanlar için Tanrı'nın gücünün, merhametinin ve İsa'nın tanrısal kimliğinin işaretleridir. Hristiyanlık, bu mucizelerin İsa'nın öğretilerine, Tanrı'nın krallığına ve insanların imanına dikkat çekmek için gerçekleştirildiği inancına dayanır. İsa, bu mucizelerin Tanrı tarafından kendisine verilmiş olduğunu göstermek istemiştir (Troll, 1999: 257); fakat İsa'nın yaşadığı dönemde ona inananlar çok azdır (Yalduz, 2003: 259). İsa'nın toplam tebliğ süresi üç yıl sürer (Demirci, 1998: 330). Bu süreç içinde İsa, kendine inananlardan misyonunu yayabilecek on iki havari seçer. Onlara kavrayabilecekleri kadarını anlatır; fakat vefatından sonra onlara kendilerine tam olarak anlayabilecekleri ve gerçeğe onunla ulaşabilecekleri (Kutsal) Ruh'u göndereceğini söyler (Bkz. Yuhanna 14: 15 ve devamı; 16: 12-15); (Troll, 1999: 258).

Hristiyanlara göre İsa, otuz üç yaşlarında Yahudilerin baskısı sonucu Romalı yetkililerce idama mahkûm edilir (Demirci, 1998: 330). İsa'nın "Çarmih Hadisesi"nden sonra havarilerin de misyonuyla birlikte inananların sayısı artar (Yalduz, 2003: 259). Fakat Çarmih Hadisesi, Kur'an-ı Kerim'de, Nisa Suresi'nin, 157. ve 158. ayetlerinde İsa'nın öldürülmediği, Allah'a yükseltildiği doğrultusunda anlatılmıştır (Yazır, 2006: 77).

Roma'da gün geçtikçe İsa'ya inananların artması ile Roma yönetimi baskısını ve zulmünü daha da arttırır. İsa'ya inananlar, İsa'dan sonra bir araya gelerek kendilerini "Hristiyan" olarak tanıtmaya başlar (Yalduz, 2003: 259). İsa'dan sonra, İsa'nın hayatına, öğretilerine ve mesajlarına şahitlik eden havarileri, Dört İncil kitabını yazar ve insanlığa bildirirler. Yeni Ahit metinlerinin en kıymetli parçasını bu İnciller oluşturur (Troll, 1999: 2). Kutsal Kitap (The Bible), Yahudi ve Hristiyanların kutsal, ilahi, vahiy mahsulü kabul ettikleri eserlere verilen isimdir (Bağır, 2014: 279). Hristiyanlığın Kutsal Kitap'ı Eski Ahit'le Yeni Ahit'i, yani Tevrat'la İncil'i içine alır (Alpaslan, 2020: 71-72). Eski Ahit, İsa'nın varlığından önce Yahudi peygamberleri tarafından yazılmıştır; İsa ve Meryem'den bahsedilmez, sadece kutsal bir varlık olduğuna dair atıflarda bulunulur. Yeni Ahit ise İsa'nın doğumundan ölümüne kadar olan kısımları içerir. Bu ahit havariler ve elçiler tarafından yazılmıştır (Ateş, 2021). Kutsal Kitap'ı oluşturan bu iki bölüm, kutsal, güvenilir, hatadan beri ve doğru bilginin ana kaynağı olan yegâne kitap olarak yüzyıllar boyunca Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından kabul edilmiştir (Bağır, 2014: 279) ve İsa'nın yeryüzünü terk etmesinden birkaç gün sonra Kutsal Ruh'u almalarının akabinde elçiler işe başlar. Bu şehadete iman edenleri de vaftiz ederler (Troll, 1999: 259-260). Böylece "Tanrı Kilisesi"nin ilk çekirdeği oluşmaya başlar. Kilisenin devlet kilisesi konumuna geçmesi ise 337'de ölen İmparator Konstantin döneminde meydana gelir. Hristiyan topluluğu, Roma İmparatorluğu içinde takip edilen bir mezhep konumundayken resmen tanınarak bir devlet kilisesi konumuna geçer. Bu gelişme, kilise yaşamında büyük değişikliklere neden olur (Michel, 2012: 111).

Elçiler, kendilerine Kutsal Ruh tarafından verilen kurtuluş hediyesinin ırk ayırmaksızın herkese eşit derecede sunulduğunu bildirirler. "Kim ki İsa'ya iman eder ve onun öğretilerini uygularsa kurtuluş hediyesini elde edebilecektir." Her milletten insan, İncil ile ruhsal mirası hayatına davet edebilir. Bu yüzden Pavlus özgür olduğu halde, herkesin kölesi olmuştur; yani Pavlus, Yahudi'yle Yahudi olmuştur. Çünkü Tanrı nazarında köle veya hür olmak, Yahudi veya Yunan olmak hiçbir şeyi ifade etmemektedir. Köle de hür

de İsa'dadır; aynı ailedendir "Tek Rab, tek inanç, tek vaftiz; tek Tanrı ve onların tümünün Baba'sı, O ki, onların üzerinde, onların arasında ve onların içerisinde." (Troll, 1999: 260). Bu ifade ile İsa kölelik, özgürlük, cinsiyet veya sosyal sınıf gibi farklılıkların anlamının olmadığını ve her insanın değerli olduğunu vurgulamak istemiştir. Bu prensip Hristiyanlıkta eşitlik, adalet ve sevgi ilkelerinin temelini oluşturur. İsa'nın öğretileri insanların birbirlerine karşı sevgiyle davranmalarını, herkesi aynı değerde kabul etmelerini ve adaleti gözetmelerini öğütler. Bu bağlamda "Köle de hür de İsa'dadır, aynı ailedendir." ifadesi Hristiyanların toplumsal adaleti desteklemeleri ve herkesin eşitlik ve insanlık değerlerine saygı göstermesi gerektiğini anlatır. Misyoner Aziz Pavlus, İsa'nın bu mesajını evrensel boyuta taşıyarak bütün insanlığı kuşatmayı amaçlamıştır.

2.3.1. İsa'nın Seküler Yönetime Bakışı

Çalışmanın bu bölümünde İsa'nın yaşadığı dönem ile yönetimi hakkında bilgi verilmeye gayret edilmiştir. Bu araştırmayla amaçlanan İsa'nın yönetime nasıl müdahil olduğu ve Batı Roma Katolik Kilisesi'nin İsa'nın emir ve yasaklarına ne kadar uyup ne kadar uymadığıdır. Bununla varılmak istenilen, Luther'in Kiliseyi, Tanrı ile kul arasındaki köprüyü, neden kaldırmak istediğidir.

İsa'nın hayatına baktığımızda kendisine ait bir kitap ya da bir yazısının olmadığına tanık oluruz. İsa'nın hayatına dair bilgileri ve seküler otoriteye bakış açısını, onun ölümünden birkaç yıl sonra ancak havarilerinin ve misyoner Aziz Pavlus'un bilgileri doğrultusunda öğrenebilmekteyiz. Özellikle İsa'nın hakkında detaylı bilgi veren Pavlus olmuştur. Hristiyanlığın yayılmasında ve Hristiyan teolojisinin şekillenmesinde Pavlus önemli bir figürdür. Ancak Pavlus, İsa'nın havarilerinden biri ya da bir Hristiyan değildi; fakat İsa'nın Tanrı tarafından kutsanmış olduğu konusunda ikna olmuş bir Yahudi'ydi (Coşkun, 2017: 149). İncil'de Pavlus'a ait önemli mektuplar yer almaktadır.

İsa'nın devlet düzeni hakkında İncil'de bilgi verilip verilmediğine baktığımızda, Yeni Ahit'te O'nun devlet düzeni ile ilgilenmediği yönünde bilgi ile karşılaşırız. İncil'de, ruhun ait olduğu Tanrı'nın düzeni, dinî inançların evrenselleştirilmesi, din ve inancın insanlığa ait olduğu düşüncesi ve topluma ahlakı yaymakla ilgilendiği yönünde (Büyük, 2004: 131) bilgiler verilmiştir. İsa, kendisinin bir kul olduğunu, kitaplarda olan her şeye inandığını, kendisinden önce gönderilen peygamberlerin şeriatlarını kaldırmak için değil,

tamamlamak için geldiğini ve insanlar arasında yaygın olan haksızlıkları önleyerek adaleti tesis edeceğini açıklamıştır (R. Kaya, 2004: 43).

İsa'nın öğretilerini yaymakla görevli olan Aziz Pavlus ve Havari Petrus da dünyevi iktidar karşısında konuşmalarına dikkat etmiş, özen göstermişlerdir; düşman edinmekten çekinmişlerdir. Yönetime dair dünya işlerini krallara ve imparatorlara bırakmışlardır. Yeryüzünde oluşan eşitsizliğin ve eşitsizlikten kaynaklanan hiyerarşinin bedene, kulluğun, köleliğin ve bağımlılığın maddi dünyaya, kurtuluş ve özgürlüğün manevi dünyaya, yani Tanrı'nın katına ait olduğunu vurgulamışlardır (Büyük, 2004: 132).

Aziz Pavlus (MS 5-67) dünyevi tüm iktidarların temel kaynağının Tanrı'nın kendisi olduğunu savunmuştur (Demir, 2019: 148). Bütün yönetimlerin Tanrı tarafından kurulmuş ve yöneticilerin Tanrı'nın hizmetinde çalışan hizmetkârlar olduklarını, toplumların, bireylerin iyiliği için var olduklarını ve bu yüzden yönetime karşı gelmekle aslında Tanrı'nın düzenine karşı geldiğini, kötülüğe cüret edenlerin korkmalarını ve bundan dolayı yargılanacaklarını düşünmelerini, zira yönetimin kılıcının ancak kötülük yapanlar için kalkacağını, bunun da Tanrı'nın gazabı olarak bilinmesi gerektiğini, yönetime vicdanen boyun eğmelerini, vergilerin de bu sebepten dolayı ödenmesi gerektiğini dile getirmiştir (Romalılar: 13: 1-6).

İsa'nın devlet yönetimine yönelik bir amacı olup olmadığı Kutsal Kitap'ta açık ve net olarak belirtilmemiştir, ancak İncil'de İsa Mesih'in çarmıha gerilmeden önceki son günlerinde Vali Pilatus arasında geçen konuşmalarına ve İsa'nın Ferisiler ve Herodiyenler adlı iki grup arasında geçen tartışmasına baktığımızda İsa'nın yönetime bakışı hakkında bize bilgi verilmektedir. Özellikle Matta İncili'nin 22:21 bölümünde geçen "Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya, Sezar'ın hakkı Sezar'a" sözüyle İsa, insanların toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeleri ve aynı zamanda Tanrı'ya sadakat göstermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu sözü ile İsa, o güne kadar duyulmadık bir yenilik ortaya koymuştur. Tanrı'nın hakkıyla Sezar'ın "insan hakkını" eşit düzeye getirmiştir. Yahudilikte böylesi bir eşitlik kurmak söz konusu olmadığı gibi bunu düşünmek bile şirkti (Altındal, 1994: 91). İsa açıkça insanların yasalar için değil, yasaların insanlar için ve onların emrinde olduklarını söylemiştir (Altındal, 1994: 94). Başka bir ifadeyle bu sözüyle İsa, dinî ve dünyevi otoriteler arasındaki doğru dengeyi ifade etmiştir.

İsa'nın öğretilerini incelediğimizde dinî, etik ve manevi konulara odaklandığını görmekteyiz. İnsan sevgisi, hoşgörü, bağışlama, adalet, insanlık ve Tanrı'yla olan ilişki gibi evrensel değerleri öğretmiştir. İsa'nın öğretileri toplumsal düzenlenmeler veya devlet politikalarıyla doğrudan ilişkili olmaktan ziyade, bireysel ve toplumsal yaşamda ahlaki rehberlik sunar. İsa, kendisiyle ve insanlarla ilişkilerin kalbine odaklanarak dinî ve manevi deneyimin kişisel, içsel bir boyutunu vurgular. Bu bakımdan insan hakları temasının monolitik ve kendine dönük Yahudi monoteizmine ilk İsa "Mesih" ile girmiş olduğunu söylebiliriz. Ancak, "insan"a "bireyselleşebilmesi" için tanınmış olan bu hak, sadece insanın İsa'ya duyacağı iman sayesinde Tanrı'nın rahmetine ulaşabileceği anlayışıyla tanımlı ve sınırlıydı (Altındal, 1994: 91-92). İncil'de Tanrı'nın, bu yetkiyi İsa'ya vermiş olduğundan bahseder ve Kutsal Kitap "İsa, Tanrı'nın Yetkisine Sahiptir" başlığı ile başlar (Demir, 2019: 141). Tanrı'nın İsa'da olan yetkisi, Mesih'in tapınılma hakkını üzerine almasında görülür (McDowell & Larson, 2013: 79). İsa'nın temel amacı, öteki dünyanın ve aynı zamanda manevi olarak bu dünyanın krallığının Mesih olarak kendisine ait olduğunu vurgulamaktı (Demir, 2019: 140-141).

İsa'nın "Tanrı sizin değişmenizi istiyor, O'na iman ediniz ve O'nun krallığına giriniz." (Luka 4: 14-21) (Troll, 1999: 1) sözleri ve "Tanrı'nın krallığı" veya "Cennet'in krallığı" temaları, devrimci kimlik kapsamında ön plana çıkmaktadır. Bu durum, O'nun, Tanrı'nın yeryüzündeki manevi temsilciliği görevini üstlenmiş olmasındandır. Tanrı'nın krallığı teması siyasi bir hükümdarlık değildir; öteki dünyadaki sonsuz yaşamın temel karakteristik tanımlamasını içermektedir (Demir, 2019: 140).

Ayrıca İsa, Yahudi monoteizminde bulunmayan havarilik kurumunu (Apostolat) ortaya çıkarmıştır. Havariler doğrudan doğruya İsa tarafından atanmışlardır; fakat Yahudilikte bu örgütlerin yöneticileri Tanrı'ya ve onun peygamberlerine dayandırılarak başa geçmekteydi. Yine İsa'nın Yahudilere "Kutsal bir yurt ile ölümden sonra bir hayat" vaat etmesi, Yahudilerce büyük günah ve suç sayılmaktaydı. İsa, bunu hiç çekinmeden kullandı ve bir hak olarak gördü. Havarilerine de kendisine ait olan bu hakkı vekâleten kullanabilme yetkisi verdi. Bununla İsa Mesih, insanlara Tanrı katına ulaşabilmede eşit bir katılma hakkı tanımış oluyordu. Bu vekâleti papalar, havarilerden almışlardır (Altındal, 1994: 92). İsa, Yahudilerin koyduğu yasakların, şeriatın nerdeyse tamamını kaldırmıştır ve "insan"ı esas almıştır (Altındal, 1994: 93). Çünkü İsa'nın yaşamına bakıldığında, insanların kurtuluşunu amaç edinmesi, insanlara merhamet ve şefkat ile

yaklaşması, insanın değerli olduğunu ve insanın Tanrı'nın sevgisiyle yaratıldığını insana bildirmesi, insanların ihtiyaçlarına duyarlılık göstermesi insan odaklıdır. Dolayısıyla İsa'nın yaşamı ve öğretileri, insanları önemseyen, merhametli, şefkatli ve adaletli bir yaklaşımı sergiler.

İsa'nın en uzun öğretilerinden olan "Dağ Vaazı"ndaki konuşmasına baktığımızda dinsel kurtuluş için söylemlerin aynı zamanda seküler/dünyevi davranışları düzenleyen toplum düzen kuralları olduğunu görürüz:

"Atalarımıza, 'adam öldürmeyeceksin. Öldüren yargılanacak' dediğini duydunuz. Ben size diyorum ki, kim kardeşine aşağılayıcı bir söz söylese, Yüksek Kurul'da yargılanacaktır. Kim kardeşine ahmak derse cehennem ateşini hak edecektir. Bu yüzden sunakta adak sunarken kardeşinin sana karşı bir şikâyeti olduğunu anımsarsan adağını orada, sunağın önünde bırak git önce kardeşinle barış ve sonra geri dönüp adağını sun. (...) Siz sadaka verirken, sol eliniz sağ elinizin ne yaptığını bilmesin. Öyle ki, verdiğiniz sadaka gizli kalsın. Gizlice yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir." (H. Çetin, 2013: 12-13).

Görüldüğü gibi İsa doğruluk, merhametli olmak, temiz kalplilik, yumuşak huyluluk, barışseverlik, affedicilik, gösteriş, kibir ve ikiyüzlülükten uzak durma, insanların kusurlarından önce kendi kusurlarının farkında olma ve benzeri Hristiyan yaşamına ilişkin temel kural ve değerleri vurgulamıştır (H. Çetin, 2013: 71). Bu nedenle bu vaaz, Hristiyan etiğinin ve yaşam tarzının temelini oluşturması açısından son derece önemlidir.

H. Çetin (2013: 66-67), İsa'nın halka yönelik temel mesajlarını üç ana noktada şöyle özetler:

"Bunlardan ilki, insanları Tanrı'nın Krallığı'na davet etmektir. Bu davet Tanrı'nın emir ve yasaklarına bağlanmak suretiyle ona iman etmeyi ve yaklaşan hesap/yargı gününe karşı hazırlıklı olmayı içermektedir. Temel mesajlardan ikincisi, Musa hukuku olarak da adlandırılan ilahî yasalara ya da haram ve helal kurallarına sıkı sıkıya bağlanmakla ilgilidir. Vaazda, İsa bu kurallara bağlılığı (Matta, 5: 18-19) belirtmiştir. İsa'nın mesajları arasında öne çıkan üçüncü husus ise toplumda özellikle din adamları ve yöneticilerle ilişkili olarak görülen ahlaksızlıklara karşı mücadeledir. Kendisi, yaşadığı dönemde toplumsal yapıya egemen olan sosyokültürel çöküşe karşı bizzat tavır almış, hukukun ve ahlakın önemini vurgulamıştır."

İsa'nın Dağ Vaazı'ndan anlaşılacağı üzere haklar insanoğlunun sadece Tanrı katına ulaşabilmesi nihai hedefi göz önünde tutularak ona sunulmuştu (Altındal: 1994, 93). Bu

bağlamda insan hakları kavramının esas itibariyle Hristiyanlara ait bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü İsa için insanlar arasındaki sevgi, adalet, merhamet, dürüstlük gibi evrensel ahlaki değerler önem taşımıştır. Bu değerler seküler etik anlayışı olan insan haklarının önemli bir parçasıdır. Bu yüzden sekülarizmle bağlantılıdır; tamamen aynı olmasa da benzerlikleri vardır. Çünkü İsa'nın etik anlayışı Tanrı'ya olan bağlılığa dayanır. Seküler etik ise dinî inançlardan bağımsız olarak evrensel ahlaki değerlere ve insan haklarına dayanır.

Ayrıca bu bilgiler doğrultusunda Hristiyanlığın, ilk dönemlerinde hukuki ve siyasi bir amacı veya gücü hedeflememiş olduğunu, daha çok manevi bir hareket olarak ortaya çıktığını da görmüş oluyoruz.

2.3.2. Kilise ve Papalık

Çalışmanın bu bölümünde Kilisenin ne zaman, nerede ve nasıl oluştuğu araştırılacaktır. Zira Kilise, Hristiyanlık temelinde şekillenmiştir ve sekülarizm açısından son derece önemli bir rol oynar. Çünkü tarihsel olarak dinî ve seküler otorite arasındaki ilişkiyi etkilemiştir.

Bilindiği gibi her dinde ibadete önem verilir ve her dinin kendine ait bir mabedi vardır. Hristiyanların mabedi, yani İsa'ya inananların ibadet için toplandıkları yerler de kiliseler olmuştur; fakat İsa kendisinden önceki peygamberler gibi bir mabet inşa etmemiştir. Ölümünden yıllar sonra ilk Hristiyan mabedi, Roma'da inşa edilmiştir (Kassa, 2020: 42).

Kilise, anlam olarak, Yunancada “toplamak, toplantı” anlamına gelir; “ekklisia” kelimesinden türer ve İbranicede İsraililerin “toplanması” ya da “cemaati” için kullanılan Kahal'ın karşılığıdır. Kilise, başlangıçta Hristiyan cemaatini ifade ederken ibadet için kullanılmak maksadıyla binaların inşa edilmesinden sonra, cemaatin ibadet maksadıyla toplanmış olduğu yerin adı olarak kullanılmaya başlanmıştır (F. Aydın, 2015: 59).

İsa, yaşadığı dönemde bir mabet inşa etmemiştir; fakat kilisenin ilk gündeme gelişi İsa ile olmuştur. İsa, kendisine iman edenlerin ölümsüzlüğe ulaşacaklarını söylemiş ve ona inananların en fazla iki-üç kişinin bir araya gelerek onun adını anmaları için bir toplanma yeri önermiştir. Bunun için “Kaya” kelimesini kullanmıştır. Kiliseyi, yani toplanma yerini bir “Kaya” üzerine inşa etmelerini istemiştir:

“İşte bu sözlerimi duyup uygulayan herkes, evini kaya üzerine kuran akıllı adama benzer. Yağmur yağar, seller basar, yeller eser, eve saldırır; ama ev yıkılmaz. Çünkü kaya üzerine kurulmuştur. Bu sözlerimi duyup da uygulamayan herkes, evini kum üzerine kuran budala adama benzer. Yağmur yağar, seller basar, yeller eser, evi sarsar. Ev yıkılır; yıkılışı da korkunç olur.” (Bkz. Luka, 6: 47-49) (İncil, 2012).

Bununla İsa, “imanla doldurulmuş” bir ibadet yerini kastetmiştir. Irkı ne olursa olsun her sınıftan insanın serbestçe bu mabette buluşabilmelerini istemiştir. İsa’nın önerdiği kilisenin bugünkü kiliseyle hiçbir benzer yanı olmasa da ilk kilise fikri İsa’dan çıkmıştır (Altındal, 1994: 92-93).

İsa’nın çarmıh hadisesinden sonra, İsa’ya ilk inanan Hristiyanlar evlerde toplanmışlardır. Yahudi mabedi olan sinagoglardan bağımsız olarak belirledikleri mekânlarda bir araya gelmişlerdir. Elçilerin İşleri’nde yer alan ifade cemaat olarak kilise kuruluşunun MS 30 yılında Mesih’in göğe çıkışından on gün sonra Pentekost Günü’nde gerçekleştiği yazmaktadır (Baş, 2018: 548). Önceleri küçük cemaatler olarak ibadet etmek için bir araya gelen Hristiyanlar, nüfus olarak da az olmaları sebebiyle Roma Devleti için tehlike arz etmemişlerdir (Kassa, 2020: 44).

Roma İmparatorluğunda Hristiyanlık I. yüzyılda yayılmaya başlamış, III. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Hristiyan misyonerler aracılığıyla Suriye, Kuzey Afrika, Avrupa’nın Akdeniz sahilleri ve Anadolu’nun büyük bir kısmı Hristiyanlaşmıştır (Benli, 2019: 1). Hristiyanların gittikçe artması Roma Devleti için bir tehlike olarak görülmeye başlamıştır. Bu yüzden Hristiyanlar çok baskı ve zulüm görmüşlerdir. Bu baskı ve zulümler IV. yüzyılın başlarında azalmıştır. İbadetlerini gizli sürdürmüş olan Hristiyan Kilisesi’nin bir kurum olarak ortaya çıkması da IV. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir (Baş, 2018: 549).

IV. yüzyılda Roma Devleti’nin başına Konstantin (306-337) geçer. Konstantin’in imparator olmasından sonra Hristiyanların dinî açıdan önleri açılır. Konstantin, MS 313 yılında Milan Fermanı ile Hristiyanlığın öğretilmesini özgür bırakır (Tekin-Sipahi, 2014: 197). Bu bağlamda Milan Fermanı, adından da anlaşılacağı üzere bir “tolerans fermanı”dır. İnsan haklarını, düşünce ve inanç özgürlüğünü esas alınmıştır. Dolayısıyla insan hakları kavramının ortaya çıkışındaki ilk yasal düzenlemedir (Altındal, 1994: 94) diyebiliriz. Çünkü I. Konstantin, toplumsal birlik ve beraberliği sağlayabilmenin ancak

toplumsal barışı ve düzeni sağlamakla mümkün olduğunu anlamıştır. Bunun için dinsel özerklik vererek ulusal bütünlüğü Milan Fermanı'yla güvence altına almıştır.

Konstantin'in bu davranışının sekülerizm ile ilişkisine bakacak olursak fermanın Roma İmparatorluğunda dinî hoşgörüyü ve özgürlüğü garanti altına alması açısından seküler etkilere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

İmparator Konstantin'in Milan Fermanı'yla Hristiyanlara özgürlük tanınmasından sonra Hristiyan Kilisesi, o zamana kadar çeşitli engeller sebebiyle yeterince oluşturamadığı dinî inanç ve uygulamalarını tamamlama hususunda yoğun bir çaba içine girer (Katar, 2000: 28). Konstantin'in kilise idari işleri ile kilise inşaatlarında kolaylık sağlaması ve Hristiyanların ibadet etmek üzere kilisede toplanmalarına izin vermesi, (Kassa, 2020: 46) Kilisenin hızla güçlenmesini sağlamıştır. Konstantin, Kiliseyi kendi himayesi altına alır. Roma Devleti, kilise cemaatleri için artık güvenli bir liman olur (Kassa, 2020: 45). Kiliseyi kendi himayesine alan Konstantin, Kilise işlerinde çıkacak sorunların ve halk üzerinde etkin olan dinî hususların kendisi tarafından çözülmesini uygun görür. Böylece Kilise ve devlet üzerinde tek otorite sahibi olur. Bununla Konstantin, kendini sadece dünya lideri olarak görmekle kalmamış aynı zamanda da Tanrı'nın atadığı bir piskopos olarak görmüştür (Kaymaz, 2014: 105).

Kiliselerin ortaya çıkmasıyla beraber kilisede hizmet edecek din görevlileri kurumu da şekillenir. İlk zamanlarda rahip ve papazlar, piskoposlar ve diyakozlar şeklindeki hiyerarşiye sonraki yıllarda idari yeni kademeler eklenir (Baş, 2018: 549). Dinsel törenleri yönetme yetkisine sahip kişilere rahip veya piskopos deniliyordu. Zaman içinde cemaat içindeki dinsel tartışmaları çözümlene yetkisinin tek bir rahipte toplanması, onun da piskopos olarak anılması söz konusu olur (Tekin-Sipahi, 2014: 198) ve Kilise, dinî inanç konusunda yanılmaz kabul edilir (Baş, 2018: 550).

Pavlus aracılığı ile Hristiyanlık evrensel boyuta taşınır. Pavlus, Kilise ibadethanesi ile bütün insanlığı kuşatmayı amaçlamıştır. Hristiyanlık inancına göre Kilise, yani Hristiyan topluluğu, İsa aracılığı ile Tanrı'nın insanlık için ne yaptığının ve yapmaya devam ettiğinin simgesi olarak dünyada var olmaktadır (Baş, 2018: 549-550). Hristiyanlığın kurumsal hiyerarşisinde papa, Petrus'un halefi ve İsa'nın vekili olarak görüldüğünden papalık en yüksek ruhani yapı olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden ilk yüzyıldan itibaren her Roma piskoposu halef, yani papa sayılmıştır (Benli, 2019: 1) Roma İmparatorluğunda

piskoposlar (fetva veren üst rahipler) idari birimler paralelinde örgütlenmişlerdir (Tekin-Sipahi, 2014: 198).

Roma İmparatorluğunda ve Hristiyanlıkta birçok değişiklik yapan İmparator Konstantin, Hristiyan inancının birliğini sağlamak için 325 yılında İznik'te ilk genel konsili toplar (Benli, 2019: 3). İmparator Konstantin'in İznik Konsili'ne katılması ve kararların alınmasında doğrudan etkili olmasıyla başlayan bu yeni süreçte Hristiyanlık devletin himayesine girmiş ve arkasına aldığı bu destekle hızla yayılmaya başlamıştır (Güngör vd., 2013: 175). Konsiller, Hristiyanlıkta ilk yüzyıllardan itibaren inanç, ibadet, sakrament, ayin, oruç gibi konularda yaşanan sorunları gidermek için oluşturulmuş toplantılardır (Esen, 2017: 113); fakat ilerleyen zamanda bu konsiller sadece Kilise'nin bir sorunu olmaktan çıkıp devletin de bir sorunu haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla kilise konsilleri, toplantı yerinin tespitinden, konsilde görev alacak devlet görevlilerinin belirlenmesine kadar her alanda siyasallaştırılmıştır (Kaçar, 2002-2003: 2). Bu yüzden günümüzde konsile, piskoposlardan oluşan bir kilise yönetimi ve senatosu gözüyle bakılmaktadır (Yalduz, 2003: 259).

MS 380 yılında Roma Devleti'nin başına geçen İmparator Theodosius, Hristiyanlığı Roma Devleti'nin tek resmi dini ilan eder (Güngör, 2013: 176) ve imparatorluğu kilise-devlet ile birleştirerek bütünleştirir (Kurt ve Aykıt, 2018: 68). Theodosius, 381 yılında İstanbul Konsili'ni düzenler. Konsilde, Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul gibi Tanrı olduğuna karar verilir (Güngör, 2013: 176).

395 yılında Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılır. 476 yılında Batı Roma Devleti yıkılır. Bu çöküş süreci ve sonrasında Roma Kilisesi merkezî bir siyasi otoriteden yoksun kalır. Roma Kilisesinin başında bulunan papa, tek başına Avrupa'da siyasi-dinî bir lider haline gelir (Güngör vd., 2013: 177).

Hristiyanlıkta Kilise, bilindiği üzere Tanrı'dan sonra gelmektedir ve Tanrı ile insan arasında bir aracı olarak görüldüğünden kulun Tanrı tarafından kurtarılmasına da aracılık etmektedir. Bu yüzden Batı Roma Devleti'nin çöküşüyle bütün siyasi otoritelerin ve özellikle de kralların üzerinde yer almıştır (Akalin, 2015: 85).

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Roma Kilisesinin evrensellik iddiası nedeniyle Hristiyanlık, 1054 yılında Doğu (İstanbul) ve Batı (Roma) Kiliseleri olarak

ikiye ayrılır. Doğu Kilisesi, Bizans Patrikliği tarafından yönetilirken Roma'daki Batı Kilisesi, papalık tarafından idare edilmiştir (Olgun: 2006, 19).

Bu bölünmeden sonra Batı Kilisesi kendisini Katolik, Doğu Kilisesi de Ortodoks diye nitelendirmiştir. Katolik kelimesi Kitab-ı Mukaddes'te geçmemektedir. Çok erken dönemlerden itibaren öncelikle Yahudiliğin milli karakterine, ayrıca mahallî kiliselere karşı Kilisenin evrenselliği ifade edilmiştir. Zamanla ortaya çıkan fırkalara ve heretik akımlara karşı gerçek Kilise, bütün kiliselerce ortak kabul gören doktrini ifade etmek için kullanılmıştır (Harman, 2022: 56).

Görüldüğü gibi Hristiyanlık, IV. yüzyılda Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kabul edilmesinden sonra pek çok teolojik değişime uğramıştır. Yüzyıllar boyunca Avrupa halkları içinde iyice tutunan Hristiyanlık, Roma Katolik Kilisesi formunda devasa bir manevi egemenlik unsuruna dönüşmüştür (Olgun, 2006: 19). Katolik Kilisesi'nin siyasal alandaki boşluğu da doldurarak her alana egemen olması çeşitli problemlere neden olmuştur. Kilisenin kendisini din, bilim, düşünce ve benzeri her alanda gerçek otorite kaynağı olarak görmesi, pek çok bilimsel gelişmenin önünü tıkamıştır. Bu durum din-devlet, din-bilim çatışmasının artmasına neden olmuştur (Güngör vd., 2013: 180).

Özellikle XIV. yüzyıl ve sonrası, en büyük dinsel kuruma duyulan tepkilerin dile getirildiği, Hristiyanlık dünyasında Katolik Kilisesi ve papalığa yönelik eleştirilerin arttığı bir dönemdir. Bunun sebebi Katolik Kilisesinin kutsallığının sarsılmasıdır; çünkü Katolik Kilisesinin başında bulunan papanın dinsel görevinin dışına çıkarak siyasal ve seküler amaçlar peşinde olması, ruhban sınıfının da papalığın tutumuna paralel olarak Hristiyan halk üzerinde dünyevi bir hegemonya kurması ve seküler ihtiraslarla dini istismar etmesi dinsel kuruma duyulan güvenin yitirilmesine sebep olmuştur (Olgun, 2001: 12).

Kilisenin tarihi ilerleyen dönemlerde Alman rahip ve teolog Martin Luther ile değişime uğrar. Luther, Kilisenin doktorinlerini, pratiklerini ve hiyerarşik yapısını eleştirerek Hristiyan dünyasında köklü bir değişim başlatır. Luther'in Kilise'ye yönelik reformu, fikirleri ve eylemleri, dönemin dinî, siyasal ve sosyokültürel yapısını etkiler. Ayrıca Reform hareketinin Rönesans ve keşifler çağının başlangıcına denk gelmesi Avrupa'da Yeni Çağ'ı başlatır.

2.4. Seküler Yeni Çağ'a Geçiş

Orta Çağ Avrupa'sı, Roma'nın önce ikiye ayrılmasıyla, sonra 476 yılında Batı Roma'nın yıkılmasına sebep olan ve XI. yüzyıla kadar devam eden istilalar sonrasındaki gelişmelerle şekillenmiştir (Gül, 2009: 39).

Orta Çağ, 1420-1500 yılları arasında gerçekleşen, topun kullanılması, matbaanın yaygınlaşması, Rönesans'ın başlaması, Osmanlıların İstanbul'u alarak Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını başlatması, İspanya'nın yedi asır sonra birleşerek yeni ticaret yolları arayışına girmesi gibi nedenlerle 1500'lü yıllara doğru sona erer (Atalay, 2018: 67). Tarih bilimciler 1450 yılından sonrasını Yeni Çağ'a geçiş olarak nitelendirir.

Yeni Çağ, diğer adıyla Modern Çağ üç dönemden oluşmaktadır: Erken modern dönem (1450-1650), geç modern dönem (1650-1789) ve 1789'dan günümüze dek süren yakın dönem.

Almanya'nın Modern Çağ'ını başlatan en önemli gelişmelerden biri Reform hareketidir. Alman teolog Martin Luther'in (1483-1546) öncülüğünde başlamış olan Reform, Protestan mezhebinin doğmasına sebep olmuştur. Kelime olarak Reform, Latince "reformare" sözcüğünden türemiştir ve yenilemek, düzenlemek anlamlarına gelir. Reform sözcüğü dinî, siyasi, sosyal reform gibi farklı alanlarda da kullanılmıştır. Terim, Orta Çağ Hristiyan Kilise düzenini yenileme ve düzenlemeyi ifade eden bir sözcüktür. Reform, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Almanya'da meydana gelen ve Avrupa'ya yayılan bir dinî harekettir (M. Kaya, 2020: 172). Reform, başlangıçta Hristiyanlığın özüne dönüş olarak ortaya çıkmıştır; fakat ilerleyen zamanda dinin dünyevileştirilmesine, yani sekülerizme dönüşmüştür (Coşkun, 2017: 158).

Protestan terimi ise Latince bir kelime olup "protestantem" sözcüğünden türemiştir. "Protestan" kelimesi ilk olarak 1529'da Spire'de toplanan bir politik mecliste kullanılmıştır. Toplantı kararı Martin Luther adına Katolik temsilcileri tarafından alınmıştır. Toplantıya beş prens, on dört yerel yönetici ve imparator katılmıştır. İmparator Şarlken, Luther taraftarlarının protesto etmesini "Protestan" olarak adlandırması üzerine kelime, yeni bir dinî hareketin adı olmuştur (M. Kaya, 2020: 172).

2.5. Martin Luther

Reform öncüsü Luther, 10 Kasım 1483'te Saxe'in Eisleben kasabasında bir maden işçisinin oğlu olarak dünyaya geldi. O dönemin şartları gereği Luther, evde aldığı disiplinli eğitim ile dürüst ve çalışkan biri olarak yetiştirildi. Luther, eğitimine 1488'de Mansfeld'deki bir Latin okulunda başladı. 1501'de Erfurt Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğrenimine devam etti. Luther, öğrencilik yıllarında hep ilgisini çekmiş olan Eski Çağ yazarlarının kitapları üzerine araştırmalar yaptı. Tartışmalarda ve yabancı dilde çok iyi olan Luther, yüksek teoloji öğretiminde okutulan Kutsal Kitap ile ilk kez Erfurt Üniversitesinin kütüphanesinde tanıştı. Kitap yasak değildi fakat çok pahalıydı.

1505'te üniversiteyi bitiren Luther, felsefe öğretmeni oldu. Luther'in babası onun hukuk okumasını istediği için hukuk okumaya başladı fakat bu alan ona ağır geldi; ruhsal sıkıntılar yaşadı. Sanki günah işlemiş gibi kendini suçlu hissediyordu. Ölüm ve yargılamalar onu ürkütüyordu. Yakın bir arkadaşının ani ölümü de onu depresif yaptı. O dönemde madencilerin koruyucusu olan Aziz Anna'ya dua ederek keşiş olmasına yardım etmesini istedi. 1506 yılında keşiş oldu; fakat içindeki huzursuzluk hiç dinmiyordu. "Yeni Yol" adında popüler bir felsefeyi araştırdı. Bu felsefeye göre insan günahlarından arınabilir ve Tanrı'yı her şeyden çok sevebilirdi. Daha okumalarını bitirmeden Wittenberg Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. Aynı zamanda da Wittenberg Manastırına keşiş olarak atandı.

1510-1511 yıllarında Luther, Roma'ya keşişlerin temsilcisi olarak gönderildi. Bu yolculuk ona bir hac yolculuğu gibi oldu. İlk Hristiyanların Katakomp Mezarlığını ve şehitlerin yaşadığı mağaraları ziyaret etti. Roma Kilisesindeki yozlaşmalardan rahatsızlık duydu. Daha sonra Erfurt'a geri döndü fakat manastırda yaşadığı anlaşmazlıktan dolayı Wittenberg'e taşındı. Wittenberg Üniversitesinde teoloji doktorası yaptı. 1512 yılında teoloji doktoru unvanını aldı. Felsefe profesörlüğünün yanı sıra teoloji profesörlüğüne atanan Luther, Kutsal Kitap profesörlüğü görevini de üstlendi. Augustinusçu manastırların müfettiş yardımcılığını da yapan Luther, işinde titiz ve disiplinliydi. Hem manastırda hem de kent kilisesinde vaaz vermeye başladı. Her yıl yaklaşık 170 vaaz veren Luther, vaazlarında en çok Kutsal Kitap'ın yorumu üzerinde duruyordu. Yapılan Kutsal Kitap yorumlarının gerçeğe aykırı ve boş sözler olduğunu fark etti. Kutsal Kitap derin bir kitaptı ve mecazi anlamlar içeriyordu. Luther, Kutsal Kitap'ın Latince tercümesinden

başka Eski Ahit'in İbranice ve Yeni Ahit'in Yunanca metinlerini de araştırdı (Erbaş, 2002: 199-201). Luther, Katolik inancının tövbe, ibadetler ve bağışlanma öğretilerinden hiç hoşnut değildi. Kendi içinde de dinsel kurtuluşa eremediğine dair endişesi vardı; oysa Tanrı'yı razı etmek için elinden gelini yapıyordu fakat kendinden emin olamıyordu. Bu ruh hali içindeyken Romalılara Mektup'ta (1:17) yazan bir cümle onu çok etkiledi: "Aklanma yalnız imanla olur." Bu söz papalığın tövbe ve bağışlanma gerekçesiyle yerine getirdiği eylemleri anlamsız kılıyordu; çünkü bu eylemlerin hiçbir dinsel tutarlılığı yoktu (Olgun: 2006, 21-22). İsa'nın tüm insanoğlunun kurtuluşa giden yoldaki rehberi olduğu inancı, Hristiyanlık dininin dünya üzerindeki otoritesi haline gelen Kilisenin temel öğretileri ile çelişmekteydi; çünkü İsa'nın öğütlerinin ve insanlara gösterdiği hedeflerin tamamında ahiret yurdu yer almaktaydı (Demir, 2019: 140). Ayrıca teolojik açıdan Luther, insanların kurtuluşa nasıl erecekleri ve ölümden sonra ebedî bir hayata sahip olmaları konusunda da Katolik Kilisesinden farklı düşünmekteydi. Katolik Kilisesinin düşüncesi insanların Tanrı'ya iman edip iyi davranışlar göstererek kurtulabilecekleri şeklindeyken Luther, kurtuluşun sadece iman ve Tanrı'nın inayeti sayesinde olabileceğini iddia etmekteydi (Akbaş, 2017: 25); çünkü Yeni Ahit'te "Aklanma imanla olur. Yazılmış olduğu gibi imanla aklanan yaşayacaktır" sözü yer almaktaydı. Yeni Ahit aklanmayı, insani davranış ve gayretleri gerektiren ibadet ve iyi davranışlara değil, sadece imana bağlamaktadır. Luther, Yeni Ahit'te yazan bu sözü şöyle açıklar: İmanlı olanlar herhangi bir ibadet ve davranıştan bağımsız olarak kurtuluşu hak edecektir; imanlı olmayanlar ibadetlerine rağmen kurtuluştan mahrum kalacaklardır (Olgun, 2001: 16). Luther, Kilisenin tutarsızlığına dur demek için Kiliseye olan itirazlarını 95 maddelik bir tez hazırlayarak 1517 yılının Ekim ayının 31'inde öğle üzeri, Wittenberg Şatosu Kilisesinin kapısına asar (Erbaş, 2002: 201); fakat Protestanlığın yayılması hiç kolay olmamış, uzun yıllar almıştır.

Luther, 1525 yılında evlenir ve bu evlilikten altı çocuğu olur. Luther'in ömrü hep mücadelelerle geçer. Eisleben'de doğan Luther, yine doğduğu şehirde 18 Şubat 1546'da vefat eder. Cenazesi Wittenberg Şatosu Kilisesi yakınına gömülür. Protestan dünyası Luther'in ölümünden büyük üzüntü duymuştur. Luther'in yerini alabilecek biri yoktu. Katolikler de güçlerini topluyordu. Taraflar arasında her an savaş çıkabilirdi. Nitekim Luther'in ölümünden hemen sonra taraflar arasında kan dökülmeye başladı (Erbaş, 2002: 204).

2.6. Reform Hareketi, Protestanlığın Doğuşu ve Bireyin Sekülerleşmesi

Luther'in amacını anlayabilmek için öncelikle onun yaptığı çalışmayla ilgili niyetini netleştirmek gerekir. Bunun için şu üç hususun iyi anlaşılması önemlidir: Reform ve Protestanlık, aklanma doktrini ve özgürlük, Müjde ve Yasa.

XVI. yüzyılda Katolik Kilisesi, yönettiği ibadetler ile kurtuluş gerçekten sağlanabilir mi kısmında tıkanmıştı. Orta Çağ kültürünün dünya görüşü dine dayanmaktaydı. Skolastik felsefe ile din adamları yetiştirilmekteydi. Dine hizmet eden bu felsefe, Hristiyanlığın dogmalarını antik felsefeden devşirilen bilgilerle bir öğreti olarak oluşturmuştu. İnanç konularının dogmalar yardımıyla kavranıp kanıtlanması sağlanıyordu (Gökberk, 1997: 7-8). Dinsel yönetimde din kurallarına uymamak, aynı zamanda hukuk kurallarına da uymamak anlamına gelmekteydi. Kısacası din kuralları demek hukuk kuralları demek oluyordu (Nal, 2010: 4). Orta Çağ zihniyeti, Kutsal Kitap'ı bilginin tek kaynağı ve temeli olarak görüyordu. Doğayı araştırmayı, sorgulamayı, gözleme ve deneye dayanan bilimi günah olarak nitelendiriyordu; çünkü Tanrı, evreni kendi iradesiyle yoktan yaratmıştı. Bir Yaradan ve bir yaratılan vardı. İnsan, Tanrı'nın iradesiyle var olduğundan yaşamı boyunca Tanrı'nın isteklerini yerine getirmekle görevliydi. Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın isteği açıkça bildirilmişti. Yaratılan olarak insan, Tanrı karşısında mütevazı, itaatkâr olmalı ve hâlimden asla şikâyet etmemeliydi. Kutsal Kitap bilgileri ile yönetimini sürdüren Kilise, insanlara hükmetmekteydi. Köle efendisine, kadın eşine, çocuk ebeveynine, sıradan insanlar soylulara, soylular ve halk krala, kral da Tanrı'nın aracılık görevini üstlenmiş Kilise'ye itaat etmek zorundaydı (Akalin, 2015: 85).

Martin Luther'e göre, Kilisenin İncil'e bağlı kalmadan kendi uydurmalarını İncil'de varmış gibi dayatması, hak ve hukuku kendisinin belirlemesi, günahları para karşılığında bağışlaması, bunu maddi kaynak haline getirmesi, yönetimi tek elden yürütmek istemesi, Kutsal Kitap yorumu yaparak kendine göre hüküm çıkartması çok yanlıştı (Öğüt Marangoz & Uluç, 2021: 339).

Luther, Hristiyanlığı ilk haline, özüne döndürmek için temel kaynakları araştırır. "Tanrı'ya nasıl ibadet edilir?", "Kurtuluş gerçekten nasıl olur?" gibi sorulara yanıt arayan Luther, İncil'i tekrar okuyarak inceler. Luther, kurtuluşun sadece iman ile Tanrı'nın inayeti sayesinde olabileceği sonucuna varır. Reformasyonun ana konularından biri, inayet öğretisidir. İnanç öğretisi, sadece iman ile doğrulama öğretisinin temelini

oluşturur. Doğrulama öğretisi, bir bireyin kurtulmak için yapmak zorunda olduğu şeyi ifade eder. Luther'e göre insanlar sadece kendi çabaları ve davranışları ile kurtuluşa eremez. Luther'in üzerinde durduğu diğer mesele de hürriyettir. Luther, insanın tamamen hür bir iradeye sahip olduğuna inanmamaktadır. Ona göre hür irade, gerçek bir yanı olmayan basit bir anlatımdır; çünkü hiç kimse kendisi üzerinde iyi veya kötüyü düşünme gücüne sahip değildir. Her şey ancak mutlak zorunluluktan kaynaklanır. Hür irade olsa bile insan, şeytandan dolayı kurtuluşa eremeyecektir. Şeytan var oldukça ve gücünü insan üzerinde kullandıkça insan gerçek anlamda hür olamaz. Hürriyet ve bağımsızlık, "imanda hür olma" şeklinde manevi anlamda anlaşılır. Bu yüzden Tanrı'nın inayeti zorunludur. Kurtuluş ancak Tanrı'nın inayeti ile mümkündür. O'nsuz iyi işlerin hiçbir hükmü yoktur. Bu, çeşitli araçlarla Kilise tarafından dağıtılır. Kilise'nin misyonu, imanı yaymak olmalıdır. İmanlı insan erdemli insandır; iman iyi işler ortaya çıkarır. Luther, kurtuluş isteyen insanın önce iman etmesi sonra da vaftiz olması gerektiğini savunur. Vaftiz ayini Luther için önemlidir. Bu yüzden vaftiz ayinini kurtuluş öğretisinin merkezine yerleştirmiştir. Kurtuluş ve merhametin ancak Tanrı'nın inayetiyle elde edilebileceğine inanan Luther, Tanrı ile insanın arasında bir otorite kabul etmez. Günahkâr olanı bağışlamak rahibin işi değildir. Papanın günahları affetme uygulamasına şiddetle karşı çıkar. Luther, daha da ileri giderek Tanrı ile insanın arasına girenin Deccal olduğunu ifade eder; papalık ile Deccal'ı özdeşleştirir (Akbaş, 2017: 25-26-27). Luther'e göre Kilisenin gerçek özgürlüğüne kavuşması için üç önemli duvarın yıkılması gerekmektedir. Bunların ilki papa ve diğer ruhbanların sıradan halk üzerindeki üstünlük iddiaları, ikincisi kutsal metni yorumlama hakkının sadece papaya ait olduğu iddiası, üçüncüsü ise konsil toplama ve burada alınan kararları onaylama hak ve yetkisinin de yine sadece papanın uhdesinde olduğu iddiasıdır (Özalp, 2015: 714). Ayrıca ceza konularında da Kilisenin çok ağır şartları vardı. Din kurallarına uyulmadığı takdirde kişinin günah işlemiş olacağına, Tanrı tarafından cezalandırılacağına inanılmaktaydı. Fakat Martin Luther'in Reformu ile din kuralları kişinin uhrevi (öbür dünya ve Tanrı'yla ilgili olan) ilişkilerini ilgilendiren alanla sınırlı kalmış, sosyal yaşamda eski önemini yitirmiştir (Nal, 2010: 4).

Luther, papalara yönelik eleştirilerini 95 maddelik bir manifesto hazırlayarak 1517 yılında Wittenberg Kilisesinin kapısına asar. Doksan beş maddelik bu manifesto ilk izlenimde, endüljans uygulamalarına yönelik bir eleştiri niteliğinde görülse de aslında papalık otorite ve yetkilerine, aynı zamanda ruhban sınıfını uygulamalarına bir tepkiydi.

Reformist görüşlerinin özü olan bu 95 maddelik tezinde Luther, görüldüğü gibi iman, kurtuluş, tövbe, dinî otorite konularını işlemiştir (Erbaş, 2002: 201-203). Luther'in bu tutumu karşısında Roma Katolik Kilisesi, Luther'e onu aforoz edeceğine dair tehditkâr bir belge gönderir. Luther bu tutumundan vazgeçmeyerek papalık fermanını halkın gözü önünde yakar. Kiliseyi protesto eden Luther, Katolik Kilisesi tarafından 3 Ocak 1521'de aforoz edilir. Saksonya prensi Frederick, Luther'e destek çıkar ve Luther'i Wartburg Kalesi'nde saklar. Wittenberg'de Luther'e destek veren reformcu yakın arkadaşı Philip Melanchthon (1497-1560) ile Luther saklandığı yerden protesto çalışmalarını sürdürür. Luther yanlısı olan Alman Hristiyan Teolog Andreas Karlstadt da (1480-1541) Luther'in reformist düşüncelerini paylaşarak kiliselerdeki ikonları parçalar ve kilise ayinlerinde pek çok değişiklik yapar. Luther'in protestosu geniş yankı bulur. Önerdiği yeni Hristiyan yaşam tarzının papazların eğitimsiz, halkın ise cahil oluşuyla gerçekleşemeyeceğini fark eden Luther, Wittenberg'e geri döner ve Reformasyon'unun başına geçer. Sakramental öğretilerini düzenlemeyle işe koyulan Luther, Katolik Kilisesinin komünyon ayininin temel görünümünde değişiklik yapmaz; fakat vaazlarda ve ilahilerde Latince yerine Alman dilini kullanır (Olgun, 2006: 25-28-29-30).

Luther, 1517'de 95 maddelik manifestosundan üç yıl sonra da "Alman Milletinin Hristiyan Asillerine Söylevi"ni yayınlamıştır. Luther, en önemli gördüğü üç maddeyi açıklar: 1. Ruhani güç, dünyevi güçten üstündür. Bu yüzden ruhani güç, dünyevi gücü baskı altına alamaz ve yargılayamaz. 2. Kutsal Kitap yorumlama yetkisinin sadece papalara verilmiş olması doğru değildir. 3. Konsil toplama hakkının sadece papalara verilmiş olması da doğru değildir (bkz. M. Yıldırım, 2020: 203).

Birinci maddede yer alan dünyevi güç ile kastedilenler prensler, lordlar, imparatorlar, zanaatkârlar ve sanatçılardır. Papa, piskoposlar, kardinaler, başpiskoposlar, rahipler, rahibeler, papazlar ve keşişler ise ruhani güçlerdir. Luther bütün Hristiyanların ruhani gücü olduğunu düşünür ve bu yüzden her Hristiyan bir rahiptir. Her meslek sahibi mesleğini en iyi şekilde icra etmelidir. Devlet, yani seküler otorite görevi olan devlet de kötülük yapanı kılıçla cezalandırmalıdır. Ruhban sınıf da Kutsal Kitap'ı insanlara doğru şekilde aktarmakla mükelleftir. Seküler güç, gerektiğinde papayı, piskoposu ya da papazı da yargılayabilmelidir. İkinci maddede Luther, Kutsal Kitap'ı, sadece papaların okumalarına karşıdır. Papaların Kutsal Kitap'ı okumadan kötü niyetli kararlar vermeleri, Kutsal Kitap'a da zarar vermektedir. İncil'i yorumlamanın sadece Kilise yetkisinde

olmadığını, bütün insanların İncil'i yorumlama hakkına sahip olduklarını vurgular. Kutsal Kitap'a aykırı davranan papanın, İncil'de İsa'nın emri uyarınca cezalandırılması gerekir ve papayı cezalandırma amacıyla toplanan konsüldeki papa taraftarlarının değil, yaşlıların ve tüm havarilerin (Hristiyanların) kararlarıyla cezalandırılması uygun olur (M. Yıldırım, 2020: 203-204).

Luther'in Katolik anlayışa yönelttiği bu itirazlar, Roma Kilisesi'nin yüzyıllardır elinde bulundurduğu imtiyazlı statüyü derinden sarsmıştır. İman, tövbe, dinde temel referanslar, Kutsal Kitap, endüljans, çeşitli eklesiastik sorunlar ve benzeri konulardaki yaklaşımları Hristiyanlığın ana gövdesinin Katoliklik ve Protestanlık şeklinde ikiye ayrılmasıyla sonuçlanmıştır (Topsakal, 2010: 253). Bu büyük bölünmede Katolik Kilisesi papalığın otoritesini korurken Protestan kiliseleri yerel liderliklere ve farklı teolojik anlayışlara dayanan çeşitli kilise topluluklarını ifade etmeye başlar.

Luther'in ömrü reformunun sonucunu görmeye yetmedi. Fakat Luther'den sonra Reform hareketi etkisini sürdürdü ve genişledi. Luther'in ölümü Protestanlık hareketinin yayılmasını durdurmadı aksine daha da güçlendirdi. Reform hareketi farklı bölgelere de yayıldı ve birçok Protestan kilisesi kuruldu. Luther'in öğretileri ve kilise reformları özellikle Almanya, İskandinavya, İsviçre, Hollanda ve İngiltere'de kabul edildi. Başka reformcular ortaya çıktı. Onlar da teolojik fikirlerini yaymaya başladı. John Calvin, İsviçre'de Kalvenizm mezhebini kurdu. Huldrych Zwingli de İsviçre'de Zwinglilik adı verilen bir reform hareketlerine liderlik etti. İngiltere'de ise İngiliz Kralı VIII. Henry, papalık otoritesini reddederek Anglikan Kilisesine kurdu ve İngiltere'deki reformu yönlendirdi. Bu, İngiltere'de Katolik Kilisesine karşı yapılan bir reform hareketiydi ve daha sonra İngiltere'nin resmi kilisesi haline geldi. Daha sonra Otuz Yıl Savaşları patlak verdi. Otuz Yıl Savaşları (1618-1648), Almanya'yı birçok küçük bölgeye böldü. Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu aslında üç yüzden fazla bağımsız devletten oluşuyordu. Bu, siyasi, yasal veya ekonomik kararlar alan devletler olduğu anlamına gelmektedir (Weber, 2019). Din savaşları sonrasında Vestfalya Antlaşması (1648) imzalandı. Bu antlaşmaya sekülerizm başlıklı bir madde konuldu (Altındal, 1994: 95).

Bu gelişmelerden anlaşıldığı üzere ilahiyatçı Luther, tezinin özünde teolojik anlamda akıl yürüterek iç içe geçmiş olan din ve siyaset kurumlarını ayırma mücadelesi vermiştir. Reform devrinde Martin Luther ve Jean Calvin (Luther & Calvin, 2016:106-108),

Hristiyan tanrı bilimine en büyük katkıyı sağlamışlardır. “Sola Scriptura, sola gratia, sola fides” (yalnızca Kitap, yalnızca lütuf, yalnızca iman) haykırışı ile Luther, gelecek yüzyıllar için Protestanların tanrı bilimsel programını hazırlamıştır (Michel, 2012: 124).

2.6.1. Protestanlık

Bilindiği gibi Protestanlık, XVI. yüzyılda Martin Luther'in Katolik Kilisesindeki bazı uygulamaları ve öğretileri eleştirerek başlattığı Reform hareketi ile ortaya çıkan bir mezheptir.

Protestan kelimesi XVI. yüzyılda Martin Luther destekçilerine verilen isimdir ve başkaldıran, itiraz eden anlamına gelir. Protestanlar papanın otoritesi ve yanılmazlığı başta olmak üzere (Erbaş, 2002: 245) günahları bağışlaması, yolsuzlukları, siyasi oyunları gibi hususlara karşı çıkmışlardır. Protestan anlayışına göre din, Tanrı adına insanları köleleştirmek isteyen her türlü amil karşısında direnen bir protestodur. Dine farklı bir tarif getirdiği gibi dini oluşturan kutsallar konusunda da farklı açıklamalarda bulunur (Erbaş, 2002: 221).

Protestanlar için Kutsal Kitap'ın sadece Kilise tarafından değil, her Hristiyan tarafından yorumlanabileceği en önemli inanç esaslarındandır. Özellikle Kutsal Kitap'a bağlılıkları ve onu felsefelerinin merkezine yerleştirmiş olmaları Protestanlığın “Kutsal Kitap Hristiyanlığı” olarak isimlendirilmesine yol açmıştır (Erbaş, 2002: 245).

Protestanlık, Avrupa'nın her yerinde ve her Hristiyan ülkede ortaya çıkmamıştır (Altıntaş: 2005, 33). Reform ile Protestanlığın doğuşu feodalizm ve Kilisenin yıkılmasına, güçlü bir devlet fikrinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler bireyciliği ön plana çıkarmıştır ve dinin dünyevileştirilmesini yani sekülerleşmesini sağlamıştır (Coşkun, 2017: 154).

1517 yılında Martin Luther'in Wittenberg Kilisesi'nin kapısına 95 maddelik protesto tezini asması ile ilk adım atılmış, arkasından Jean Calvin, Aulrich Zwingli gibi Reform önderleri Fransa, İsviçre, Avusturya ve daha sonraki reformistler de Batı Avrupa başta olmak üzere dünyanın hemen her yerinde Protestanlığı yaymışlardır (Erbaş, 2002, 244).

Protestan teolojisi genel anlamda Ortodoks ve Katolik Kilisesi gibi İsa Mesih'in Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan kutsal teslisin kefareti olmasına ve tekrar dirilmesi imanını içermektedir. Ayrıca kutsal metnin otoritesi ile Mesih tarafından tesis edildiğine

inandıkları pakdus ve evharistiyadan oluşan temel sakramentleri de kabul ederler (Olgun, 2001: 18).

Protestan inancının temel fikri, günahkâr olan insanın sağlam bir inancı varsa Tanrı'nın lütfuyla tüm kötülüklerden kurtulabileceğidir. Martin Luther, teolojik Reformasyon fikrini kısa ve öz olarak Latince terimlerle şöyle ifade etmiştir: “Sola Scriptura” (Tek Kutsal Kitap’a (İncil) güven ile kurtuluş olur.), “Sola Gratia” (Yalnızca Tanrı'nın lütfu ile kurtuluşa erişilir; kişinin kendi yaptığı iyiliklerle değil.); “Sola Fide” (Yalnızca inancıyla insan sonsuz yaşama kavuşur, yani inanmak yeterlidir.), “Solus Christus” (Yalnızca İsa Mesih'in aracılığıyla kurtuluşa erilir; Kilisenin değil). İncil'in Protestanlar için önemi, tek vahiy kaynağı olarak kabul edilmesidir. Papaların söylediği önemsizdir. Protestan inancına göre, Tanrı Sözü, İsa'dan aktarılmıştır. Sadece İsa Mesih'e bağlı kalmak yani iman etmek yeterlidir; amelden çok imanı esas alırlar, çünkü Protestanlar için kişiyi Tanrı'ya götüren imandır. Kişi ne kadar iyilikte bulunursa bulunsun, ne kadar erdemli ve ahlaklı olursa olsun bunlar tek başına onu kurtuluşa erdiremez (Navigator-Allgemeinwissen, 2022).

Protestanlık, Hristiyan dinî akımlarının çoğalmasını da sağladı ve çeşitli kiliselerle misyonerlik faaliyetleri ortaya çıkardı. Var olan Katolik ve Ortodoks mezhebine Reform ile ortaya çıkan Protestanlık mezhebi de eklendi. Daha sonra Protestanlık mezhebi dışında başka mezhepler de oluşmuştur. Protestanlık, kabul gördüğü bütün modern toplumlarda sekülerizm ile var olmuştur (Altıntaş: 2005, 39).

Protestanlara göre Tanrı'nın karşısında herkes eşittir ve bu yüzden de seküler ile ruhban arasında hiçbir fark yoktur. Ruhbanın seküler olana üstünlüğü yoktur. Seküler insan papazlık yapabilir. Rahipler evlenebilir. Kilisede hiyerarşi olamaz. Papa ve piskoposlar, sadece Hristiyanlara hizmet için vardır. Ayrı Kilise hukuku olamaz. Cemaat, Hristiyanlıkta kamu tüzel kişisi değil, inananlar topluluğudur. Cemaat kimi seçerse kutsama ve vaftiz gibi kutsal görevleri o yerine getirir. Ruhani alanda sadece Tanrı'nın hükmü geçer. Bu yüzden günahları da ancak Tanrı bağışlar. Tanrı dışında kimse günah bağışlayamaz; papanın ve piskoposun böyle bir yetkisi yoktur. Dünyevi iktidar Tanrı tarafından verilir. Dolayısıyla dünyevi iktidar sahibi Tanrı'nın görevlisidir. Denetleme yetkisi verilmiş olduğundan kötülere cezalandırabilir, dindarları koruyabilir. Devlete bu güç, günahlara engel olması için verilmiştir. Dünyada tek otorite seküler/dünyevi

iktidardır. Papa dünyevi alana karışamaz ve imparatorlardan üstün değildir; fakat seküler / dünyevi iktidar da ruhani konularda yasak koyamaz (Altıntaş, 2005: 35).

Protestanlık ile din, sosyal önemini yitirmeye başlamış, kişiye özel hale gelmiştir. Protestanlık, sekülerleşme tarihi açısından bir başlangıç, bir milat sayılabilir; çünkü bütün tarihî ve epistemolojik materyaller doğrudan Protestanlık ile sekülerleşme arasında çok yakın bir ilişki ağının mevcut olduğunu kanıtlamaktadır (Altıntaş, 2005: 39). Ayrıca Protestanlık, Kutsal Kitap'ın herkes tarafından anlaşılabilmesi görüşü ile insanları okumaya teşvik etmiştir. İnsanın zihinsel çaba göstermesi istenmiştir. Protestanlık, sadece kilise kurmayıp eğitim alanında da yenilik getirmiş ve birçok üniversite kurulmasını sağlamıştır. Skolastik felsefe yerine daha çok rasyonel din anlayışı benimsenmiştir (Taşgetiren, 2013: 40). Daha net ifadeyle Protestanlıkta akıl, Tanrı'nın insanın içindeki sesi olarak kabul görmüştür.

2.6.2. Üç Duvar ve Bireye Sesleniş

Çalışmanın bu bölümünde Martin Luther'in 95 maddelik tezinden sonra ele aldığı, Reformasyon hareketinin temelini oluşturan düşünceleri ve idealleri yansıtan önemli eserleri; "Alman Ulusunun Hristiyan Soylularına Söylevi, Hristiyan Statüsünün İyileştirilmesi" (An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung) ve "Bir Hristiyanın Özgürlüğü" (Von der Freiheit eines Christenmenschen (1520) üzerinde durulacak ve Luther'in önemli bulduğu "Üç Duvar" teorisinin beraberinde sekülerizm açısından ne derece ilişkili olduğu ya da paralellik taşıdığı araştırılacaktır.

Bilindiği gibi Martin Luther 1517'de Kiliseyi eleştirdiği 95 maddelik tezini Kilisenin kapısına asmış ve bu tez, rahipler ve düşünürler arasında tartışma başlatmıştır. Tezin yayımlanması başlarda Papa'yı rahatsız etmemiş, fakat tezin halk arasında büyük destek bulmasıyla Luther ile Papa'nın çatışmasına sebep olmuş ve çatışma giderek alev almıştır. Daha sonra Luther, 1521'de Worm Meclisi adlı toplantıda Kilisenin otoritesine karşı çıktığı gerekçesiyle aforoz edilmiştir. Ancak Luther papalık otoritesine karşı çıkan görüşlerini saklandığı yerden savunmaya devam eder. Luther, fikirlerinin herkes tarafından daha iyi anlaşılması için Almanca ve Latince yazdığı (Canveren, 2014: 154) "Adelschrift" (Hristiyan Asillerine Söylev) başlıklı yazısı ile imparatorluktaki tüm seküler otoriteye ve eğitilmiş halka seslenerek reform çağrısında bulunur (Öğüt Marangoz

& Uluç, 2022: 472); yani Luther'in hedef kitlesi soylular ve eğitimlilerin yanı sıra tüccarlar, zanaatkârlar ve diğer sıradan insanlardır. Luther'in bu çağrısı toplumdaki her kesimin sorumluluklarını yerine getirmesi içindir. Luther, toplumun tüm kesimlerinin birbirine karşı sorumluluğu olduğunu ve herkesin kendini düşünmek yerine toplumun iyiliğini hedeflemesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Adelschrift yazısı, bireye seslenen bir metin olması açısından da önemlidir. Luther'in bireye seslenmesi "insan onuruna odaklanmak" ile ilgilidir ve birey için önemli bir gelişmedir. Çünkü o güne kadar birey, Kilise'nin emirlerine uymakla yükümlüydü; onun kendi fikri olamazdı. Fakat Luther, insanın özgür olduğunu ve hiç kimseye tabi olmadığını bireye anlatarak onu aydınlatmaya çalışmıştır.

Luther öncelikle halkın bir kısmının papa, papaz, rahip ve keşiş adıyla "dinsel statü"ye, diğer kısmının ise kral, prens, tüccar ve çiftçi adıyla "dünyevi statü"ye konulmasını eleştirir. Her iki statüye mensup olan bütün Hristiyanların Tanrı Krallığı'nın üyeleri olduğunu ve aralarında fark olmadığını (Olgun, 2012: 145) vurgular. Soylulara ve hükümet görevlilerine adaletli şekilde yönetmelerini, halkı korumalarını ve haksızlara karşı durmalarını öğütler. Halkın da doğru bir şekilde yaşamasını, tanrısal emirlere uymasını ve diğer insanlara karşı dürüst ve adil olmasını ister.

Luther, papalık tarafından dikilen üç duvar sembolünü kullanarak gerekli reformların eksikliğini dile getirir. Katolik Roma Kilisesinin kendi etrafına üç duvar örerek bugüne kadar kendini koruduğunu, Hristiyanların çok kötü duruma düştüğünde kimsenin reform girişiminde bulunmadığını dile getirir ve sonra da Kilisenin üç duvarının neler olduğuna dair açıklamalar getirir: 1. Papanın seküler otoriteler üzerinde üstünlük iddiası, 2. Papalık makamının iddia ettiği, İncil'in yorumlama hakkının sadece papalara ait olması, 3. Papanın genel konseyin üstünde oluşu ve papadan başka hiç kimsenin konsey toplayamayacağıdır (Canveren, 2014: 154).

Luther, bu üç duvardan ilkinin şöyle yorumlar: Luther'e göre, İncil'de yer alan Pavlus'un Romalılara Mektubu'nda gözden kaçırılan noktalar vardır. Pavlus mektuplarında Yasa (şeriat) ve Müjde'den (İncil) bahsetmiştir. Bunlar iki ayrı Kutsal Kitap'tır. Aralarında ayrımlar vardır. Bu ayrımlar fark edilmediğinden Kutsal Kitap yanlış anlaşılmıştır (Zentrgraf, 1982: 5).

Bilindiği üzere Hristiyanların Kutsal Kitap'ı Eski Ahit ve Yeni Ahit olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Eski Ahit, Yahudilerin kutsal kitabı olup peygamberlerin kıssalarını, kutsal yasayı ve İsrail halkını konu alır. Dört sinoptik İncil'den (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) oluşan Yeni Ahit ise peygamberlerin faaliyetleri, vahiyleri ve havarilerin 21 mektubunu içerir. Sinoptik İncil'in özellikle, mektup bölümleri elçi Pavlus'a aittir ve çok önemlidir; çünkü Hristiyanlığın başlangıcını anlatması açısından bu mektuplar bir delil niteliğindedir. Ancak mektuplarında Pavlus, İncil yerine "Müjde" kelimesini kullanmıştır (Caka, 2009: 43). Luther, tam bu noktanın iyi anlaşılmasını ister. Katolik Kilisesinin İncil'in (Müjde) Yasa'dan ya da Yasa'nın İncil'den farklı olduğunu anlamadığı için sadece Yasa'ya ilişkin bir inançla yönettiğini vurgular. Peki, Yasa ve Müjde nerede ayrılmaktaydı? Aralarındaki bu ayrımın içeriği ile ne kastedilmekteydi? Eski Ahit ile Yeni Ahit arasında fark var mıydı? (Zentrgraf, 1982: 5). Luther, "Adelschrift" yazısında bunları ayrıntılı bir şekilde açıklar; Adelschrift'in Latince yazısında Latince sloganlar kullanır ve Latince reform çağrısında bulunur. Luther, her bir doktrinine "Solo" ile başlar. Solo, yalnız(ca) anlamına gelmektedir. Luther'in özellikle bu kelimeyle başlaması dikkat çekicidir. En önemli sloganları Sola Scriptura, Sola Fides, Sola Gratia sloganlarıdır. Bu sloganların anlaşılması için çok üstünde durur.

Sola Scriptura / Allein die Schrift (Yalnızca Kutsal Yazı): Luther, bununla İncil'in manasının ihmal edildiğini, bu sebeple tam anlamıyla anlaşılmadığını ve bu yüzden de Kilise geleneğinin aşırıya kaçtığını vurgular. Çünkü Luther'e göre kutsal yazılar Kilise tarafından yüzeysel okunmuştur bu nedenle de manasına erişilememiştir. Yüzeysel okuma ile İncil'in keyfi yorumlanacağını, değiştirilebilir olabileceğini vurgular. Oysa kutsal yazıları anlamak ve doğru yorumlamak, derin tefekkürü ve idraki gerektirir. Bu bakımdan İncil'i tek tek parçalara ayırarak okumak onun doğru anlaşılmasını sağlayacaktır. Yani Luther, kutsal yazıların doğru olarak anlaşılmasının ancak Yasa ve Müjde'nin ayrımına gidilmesiyle mümkün olacağını ifade etmeye çalışmıştır. Bu yüzden İncil'in nasıl okunması gerektiğini anlatmıştır. Luther'e göre Kutsal Kitap'ı kim parçalara bölerek okursa ve Yasa ve Müjde'nin ayrımını fark ederse bu, onun artık bir teolog olduğunun işaretidir. Bu yüzden kişi Tanrı'ya şükretmelidir. Çünkü kişi, ancak Yasa'nın talep ettiği ile müjdeli haberin vaat ettiği arasındaki ayrımı yapabilmiş olduğundan Kutsal Kitap'ın gerçek manasına ulaşmıştır. Papalar Yasa ve Müjde arasında bu farkı görememiştir. Bundan dolayı İncil'i yanlış anlamış ve yanlış yorumlamışlardır. Papaların

İncil’de anladığı, yasalar kısmı olmuştur ve İncil’i bundan ibaret sanmışlardır. Sadece birini anladıkları için diğer anlam kaybolmuştur. Bu yüzden İncil’in gerçek mansına ulaşmak isteyen Yasa ve Müjde ayırımına dikkat etmesi gerekmektedir.

Luther, yazısına şöyle devam eder: “Eski Ahit, Yasa ile eşitlenebiliyorsa, Yeni Ahit de sadece Müjde’dir. Daha ziyade, her iki ahitte de Yasa ve Müjde ile karşılaşırız. Kutsal Kitap, Tanrı’nın genel olarak anlaşılmasının anahtarıdır. Dolayısıyla Kutsal Yazı tek başına inancımızın içeriğini belirler. Tanrı’nın sözü insanlara iki şekilde ulaşır: Yasa, hepimizin bir gereksinimidir ve aynı zamanda bizim kendi vicdanımızdır; kendimizle barışık olmamız önemlidir. Kutsal Kitap sadece kendimizin değil tüm dünyanın barış ve huzur içinde yaşamasını istememizi ve bunun için eylemde bulunmamızı ister. Ne zaman ki düşmanımızı dahi sevecek duruma gelirsek işte o zaman temiz, saf bir Yasa’dan bahsedebiliriz.”

Luther, diğer bir slogan olan Sola Fides’i (die Glaube / İnanç) şöyle açıklar: “İnsan, ideal ile gerçek arasındaki çelişkinin çaresizliğinde günahlarından kendisini kurtaramadığı için tamamen kendisine Tanrı’dan gelen yardıma ve kurtuluşa bağlıdır. Hristiyanlara bu yardımı ve kurtuluşu getiren Tanrı Sözü “İncil”dir. Tanrı’nın adaleti ancak ona iman edenlere olur. İnsanın kendi iradesiyle Tanrı’nın buyruklarına uyması halinde inançlı olduğu ortaya çıkar”. Sola Fides ilkesi, anlaşılacağı üzere, kişinin yaptığı iyi amellerle değil, Tanrı’ya ve İsa Mesih’e iman aracılığıyla kurtulmasıdır.

Luther’in önemli gördüğü Sola Gratia (Lütuf) ilkesi, Kilisenin ibadet ve ahlaki kuralları sadece Kutsal Kitap’a dayandırması ve Kutsal Kitap dışında başka bir kaynağı otorite kabul etmemesi ilkesidir.

Luther, Solo Gratia / die Gnade (Lütuf) ilkesi hakkında ise şöyle söyler: “Sadece yasaları dikkate aldığında Kilise için lütuf söz konusu değildi. Oysa ‘lütuf’ ödüllendirilmedir. Tanrı’nın bir hediyesidir. Lütuf gerçek, karşılıksız sevgidir; herhangi bir talep içermez. Lütuf bir hedeftir. Hiçbir şey ondan üstün bir hedefe giden yol değildir. Bu nedenle Müjde’ye iyi haber denir; çünkü bizim için ölen ve ölümden dirilen Mesih’in haberini bize getirir ve hepimizin içinde adaleti barındırır. Yasa’nın bizden talep ettiği şey doğru, günahsız, özgür, iyi olmaktır. Ölüm ve günah lütfü, ‘Mesih bizim yerimize öldü’ anlamına gelir; o bizim günahımızdır, biz onun doğruluğuyuz. Yani lütuf gerçekten lütuftur; bir hediye dir. Herhangi bir talep içermez, öncelikli hedeftir; amaç değildir.

Tanrı'nın lütfuyla bağışlanan kişi, yaşadığı müddetçe iyi insan olmak için gayret eder ve her zaman kendini bir günahkâr olarak bilir. İnsan, günlük yaşamında ve davranışlarında tam anlamıyla adaletli olamadığı için her zaman günahkâr olarak kalır. Onun doğruluğu ona ancak Tanrı tarafından dışarıdan bahşedilebilir ve ödüllendirilebilir. Hristiyan'ın aynı zamanda hem doğru hem de günahkâr olduğu söylendiğinde bu, kararsız bir mücadele olarak anlaşılmalıdır. Bu ikisinin iç içe geçtiği anlamındadır; gece ve gündüz gibidir. Biz Tanrı'nın umuduyla yaşıyoruz. Hristiyanlar kendine ve birbirine nasıl davrandıklarının farkına varmışsa ve Tanrı'ya güveniyorsa umut dolu bir yaşam sürüyorsa o zaman artık ne yapacakları ve ne yapmayacakları konusunda ayrı talimatlara ihtiyaçları yoktur. Çünkü umut veren iman, zorlama ve yasal düzenlemeler olmaksızın sevgiyi de takip eder. Bu imandandır; zira insan kendini Tanrı'nın önünde dinî başarılarla haklı çıkarmaz ve orada sadece imana dayalı aklanma, Tanrı'nın özgür ve aklayıcı lütfuna, inanca dayalı aklanma vardır. İnanan kimse için Tanrı'nın lütfuna, herhangi bir kilise kurumunun aracılığına ihtiyaç duymadan doğrudan erişim vardır. İman eden, Tanrı'ya inanan Tanrı'nın lütfuna layık olur. İnanç, eşsiz ve ölçülemez bir güçtür. İnanç, Tanrı'yı yüceltmektir. İnanç, Tanrı'yla bağ kurmaktır. İnanç bilgeliktir, iyiliktir ve inanana ilahi olan her şeyi verir. Tanrı sadece O'na güvenmemizi, inanmamızı, O'nu Tanrı olarak kabul etmemizi ister. O, saf ve arıdır. Bu, bütün hikmetlerin hikmetidir. Böylece din, bütün dinlerin üzerindedir. Tanrı'ya güvenen kişi emin ellerdedir. Akıl ve sağduyu geliştirebilir; eylemlerinde bir orantı, kararlılık duygusu oluşur. Umutsuzluğa kapılmaz veya depresyona girmesi gerekmez, ancak ölümün ve hayatın Rabb'inin ümidiyle emniyette olduğunu bilir.” (Zentrgraf, 1982: 5-6-7-8).

Luther, “Von der Freiheit eines Christenmenschen” (Hristiyan Özgürlüğüne Dair) başlıklı makalesinde ise gerçek Hristiyan özgürlüğünün tanımını yapar ve ilk tezinde "Hristiyan her şeyin üzerinde özgür bir efendidir ve hiç kimsenin kölesi değildir." ifadesini kullanır. İkinci tezinde ise “Hristiyan her şeyin hizmetkârıdır ve onun kölesidir.” sözünü kullanır. Bu ikinci tezi Luther'in birinci teziyle karşıt gözükse de aslında bununla Luther, Hristiyan'ın hem ruhsal/içsel hem de bedensel/dışsal bir varlık olduğunu ifade etmek istemiştir (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 472).

Luther'e göre Hristiyan özgür bir insandır ve kimseye tabi değildir. Bu özgürlük, Pavlus'un da aktardığı gibi, Müjde'nin beraatine dayanır. Fakat Luther'e göre Hristiyan,

aynı zamanda herkese hizmet eden ve herkese tabi olan bir hizmetkârdır. Ancak bu, hürriyeti dışında hizmet etmeye muktedir olan mümin için bir kanun gibi uygulanmaz.

Hristiyan herkesin hizmetkârıdır, ama aynı zamanda hiç kimseye tabi değildir, her şeyin özgür efendisidir. Burada Luther, insanın ruhsal ve fiziksel varlığından bahseder. Bildiğimiz üzere ruh, içseldir. İnsan varlığının maddi olmayan tarafıdır. Bilinç, akıl, idrak, irade ruhsal olandır. İnsan ruhu bedenden bağımsızdır. Dışsal hiçbir şey onu özgür kılmaz ya da tutsak edemez. İstisna da yoktur (Romalılar 3: 9-20). Hiçbir dinî eylem ile bir şey elde edemez. Can / ruh, yalnızca “Mesih tarafından vaaz edilen, Tanrı sözü olan Müjde” aracılığıyla adil ve özgürce yaşar. İçinde bolca iyi olan her şeye sahiptir. Tanrı'nın sözü İncil, kişinin kendisine ait olan her şeyin sonsuza dek yok olacağını varsayar. Mesih çıkış yolunu sunar. O'na iman, günahların bağışlanması, ahlaksızlığın üstesinden gelinmesi, tüm emirlerin yerine getirilmesi anlamına gelir. Hristiyan'ın emirlerden muaf olduğu inancı, Hristiyan'ın kötülük yapacağı anlamına gelmez, ancak Tanrı'nın önünde doğru olmak için kendi başına herhangi bir çalışmaya ya da mutluluğa ulaşmaya ihtiyaç duymaz. Bu, aynı bir evlilikte malların ve sorumlulukların birleşmesi gibi beden ve ruhun birleşmesidir. Hristiyan'ın ruhsal olarak her şey üzerinde gücü vardır; fakat bu güç fiziksel değildir, çünkü fiziksel olarak ölümlüdür. Her şey Hristiyanların imanını iyileştirmeye hizmet eder; kendi ölümleri ve hatta kendilerinin ezilmeleri bile. İman her şeyi iyiye götürmek için yeterlidir. Hiçbir amel, ne kadar iyi olursa olsun, bunu meydana getiremez, ne kadar kötü olursa olsun, hiçbir amel bunu engelleyemez.

Dışsal, cismani insan, iyilik çağrısından özgür değildir. O herkesin hizmetçisidir. Dış (beden) içe (ruh) karşı çalışır, dünyaya hizmet etmek ve kendine ait olanı aramak ister. İçsel olan, gönüllü olarak sevgide Tanrı'ya özgürce hizmet etme arzusu taşır. Bedeni (dıştaki insanı) fethetmeye çalışır. İnançtan dolayı ruh temizdir. Ruh, iman yoluyla pak kalır. Karşılıksız, saf sevgisiyle yaptığı için bütün işlerini güzel yapar. İnanç, insan ilişkilerinde adalet ve kurtuluşa yönelik olarak değil, arzu ve sevgiyle işler. Bu, özgürce başkalarına hizmet etmeye yoğunlaşarak yapılır. Hristiyan kendi için yaşamaz; imanıla bir diğerini severek yaşar. Komşusunu seven Mesih'i yaşar. Tanrı sevgidir. Yazısının sonucunda Luther, Hristiyan özgürlüğünün doğru bir şekilde herkes tarafından anlaşılması ve korunması için Tanrı'ya yalvarır (Voigt, 2015).

Görüldüğü gibi Luther, bu yazısında özgürlük ve hizmetin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla Hristiyan özgürlüğünü insanın kendisine dayandırmaz. Tanrı ile komşunun, yukarı ve aşağının etkileşimine atıfta bulunarak özgürlüğün tarifini yapar. Burada siyasi anlamda bir özgürlükten bahsedilmemektedir; teolojik anlamda Tanrı'ya bağlı bir özgürlük söz konusudur. Bir Hristiyan'ın kurtuluşu ermesi için yapması gereken tek şey Tanrı'ya ve İsa Mesih'e iman etmesidir. Çünkü ancak iman etmiş bir ruh özgürdür (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 472).

Luther bu eserleri yazarak toplumun sorunlarına dikkat çekmek, Hristiyan öğretisini doğru şekilde anlatmak ve dinî reformun gerekliliğini vurgulamak istemiştir. Bu eserlerdeki fikirler Kilisenin otoritesini sınırlama, Kilise ve devletin ayrılığını vurgulama ve bireyin dinî inançlarını özgürce seçme ve ifade etme hakkını destekleme gibi sekülerizmin temel prensiplerini bizlere yansıtmıştır. Başka bir ifadeyle Luther, insanların dünyevi güçlerin baskısından kurtulması ve doğrudan Tanrı ile ilişkiye geçmesi gerektiğini savunarak dinî ve dünyevi alanlar arasında bir ayrımın önemini vurgulamıştır. Bu düşünceler Kilisenin siyasi gücünü sınırlayan ve bireyin dinî özgürlüğünü koruyan sekülerizm anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

BÖLÜM 3: RÖNESANS SEKÜLARİZMİ

XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa’da meydana gelen keşifler ve icatlar Rönesans’ın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rönesans’ta ele alınan eski Grek-Roma eserleri antikitenin doğuşuna, antikite de kültürel anlamda insanın doğuşuna yol açmıştır. Kelimenin etimolojisine baktığımızda da Latince kökenli Rönesans’ın “re” ön eki ile doğmak anlamındaki sözcükten geldiğini görürüz. “Yeniden doğuş”u ifade eden (Faraj, 2017: 4) bir kültürel hareket olan Rönesans, sekülarizmin ortaya çıkmasına da öncülük etmiştir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren bu devre, uzmanları o kadar etkilemiştir ki bütün bu döneme yeniden doğuş anlamına gelen Rinascita ya da Renaissance adını vermişlerdir (Ünlü, 2018: 43).

Rönesans ile başlayan sekülerleşme, Reform ve Fransız İhtilali’nin gerçekleşmesine yol açmıştır. Bu yeni gelişmeler Orta Çağ Avrupa’sının dünya görüşünü kökten değiştirmiştir. Aydınlanan Avrupa, dünyanın en önemli uygarlığı olma yolunda ilerlemiştir. Ancak Rönesans ve Aydınlanma, Avrupa tarihinde iki farklı dönemdir. Her ikisi de kültür, sanat, felsefe, bilim ve matematikte büyük değişikliklerin habercisidir. Rönesans daha çok edebiyat, mimari, hümanizm ve dünya ekonomisindeki gelişmelerle ilişkilendirilir. Aydınlanma ise bilimsel yöntem, sanayileşme, akılcılık, astronomi ve matematik ile temellendirilmiştir.

Orta Çağ ve Yeni Çağ arasında köprü görevi gören Rönesans ile yenilik arayışları artmıştır. Rönesans’ın öncüleri eski yazıların, edebiyatın ve diğer kaynakların önemli olduğunu görerek bunların geliştirilmesi üzerine çalışmalar yapmıştır. Özellikle insana ve dünyevi olana, şimdiye odaklanılmıştır. İnsanın bireysel gelişimine, özgür düşünmesine, aklını kullanabilmesine öncülük eden aydınlar, Antik Yunan ve Latin eserlerinden beslenmişlerdir. Böylece sayısız düşüncenin temelini oluşturmuşlardır. Bu durum, Rönesans hümanizminin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 470).

3.1. Hümanizm

MÖ VI. yüzyıldaki düşünürler kendilerinden sonra gelen düşünürlere zemin hazırlayarak hümanizmin temelini oluşturmuşlardır. Hümanizm ilk olarak XIV. yüzyılda ortaya çıkmış, XV. yüzyılda Rönesans Dönemi’nde gelişmeye başlamış ve İtalya’dan tüm

Avrupa'ya yayılmış entelektüel bir harekettir. Antik Çağ'ın eski kültürüne, yani hayatta kalan eserlere ve Eski Yunanlar ile Romalıların görüşlerine dayanan hümanizm, insanlık anlamına gelen Latince “humanitas” kelimesinden türemiş ve “insancılık” anlamını kazanmıştır. İnsanı evrende tek ve en yüksek değer olarak gören, insanı geliştirmeyi ve yüceltmeyi amaçlayan bir düşüncüdür. Edebiyatın amacı, insanı bu mükemmelliğe doğru götürmektir. Hümanizm akımına göre doğanın bir yansıması olarak görülen sanatın ve edebiyatın temeli insandır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 469). Bu akım insanın kendi kişiliğini tanımasını, kendi kanunlarını yapmasını, kendi haklarına sahip çıkmasını hedeflemekteydi. Rönesans ve hümanizmin İtalya’da doğmasının birkaç sebebi vardır: İtalya’nın önemli bir ticaret, din ve kültür merkezi olması, coğrafi konumundan dolayı Yunan, Helen, Mısır ve İslam uygarlıkları ile yakın ilişki içinde olmasıdır (Almelek, 2020). İnsan için özgür düşünmenin, bilimin, sanatın kapılarını açan ve insana her alanda kendini öne çıkarma ve yetenekleriyle işlevsel olma fırsatı sağlayan hümanizm (G. Çelikkaya, 2018: 125), Aydınlanma’yı da çağrıştırmaktadır. Her ikisinin içeriğinde de rasyonel düşünme, seküler anlayış, insanın özgürlüğü yer almaktadır.

Hümanizm ile gelişen “akılcı ve insancıl değerler”, “düşünce özgürlüğü” ve “insan onuru” kavramları hiçbir kuramsal kalıbın eritip tutsak edemeyeceği insanlık değerleridir (Sümer, 1997). Bu yüzden de insanı geliştirme ve yüceltme amacını güden hümanizm akımı renk, ırk, din ve mevkiyi dikkate almaz (Almelek, 2020). Hümanizm, insanları aydınlatmada önemli bir rol oynamıştır. Aydınlanma, insanoğlunun eylemlerinde dinin kanunlarının değil, öncelikle insan aklının rehber olması gerektiğini ilan etmiştir. Böylece dinle olan bağlar da gevşetilmiştir (S. Toyka-Seid & Schneider, 2021); yani din ile bağlar tamamen kopmamıştır. Başka bir ifadeyle, tarih boyunca insan hayatında çok etkin bir fenomen olan din, Aydınlanma ile birlikte sekülerleştirilerek, insan hayatından giderek uzaklaştırılmış, dinin insan ve toplum üzerindeki etkisi azaltılmış ve dinin bıraktığı boşluk, akıl ve bilim ile doldurulmaya çalışılmıştır (Kar, 2014: 174).

3.1.1. Rönesans Hümanizmi

Batı Avrupa’da hümanizm ruhu 1750’lerde güçlenmeye başlamıştır. Hümanizm, her bireyin haysiyetine saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulayan bir düşünce akımıdır. Aydınlanma felsefesinin öncüsü olan Rönesans hümanizmi, modern bireyselleşme sürecinin de ilk aşaması olarak kabul edilebilir.

İtalyan hümanizminin “l'uomo universale” (evrensel adam) olarak ilk temsilcisi, hümanizmin babası kabul edilen Francesco Petrarca'dır (1304-1374). Petrarca'nın çalışmalarıyla, klasik eserlerin yeniden incelenmesine ve bu klasik eserlerin model alınmasına, bireyin ve bireysel düşüncelerin önemsenmesine dayanan hümanist düşünce şekillenmeye başlamıştır (Akkuş, 2005: 44). Petrarca erdemli olmanın, Augustinus'un savunduğu gibi, Hristiyanlığa ait bir kavram olduğunu düşünmez. Petrarca'ya göre erdemli insan, hangi alanda olursa olsun mücadele ruhu taşıyan ve insanı bir bütün olarak analiz edebildir. İnsanın bu duruma gelebilmesi için de klasik idealleri, edebiyatı ve sanatı yeniden öğrenmesi gerekir. Bu yüzden eğitiminin yenilenmesi şarttır (Gülcemal, 2018: 60). Bu akımın diğer önemli öncüleri ise Dante Alighieri ve Boccaccio'dur.

3.1.2. Hümanizm ve Seküler Edebiyat

İtalya'da başlayan eğitici ve yerel bir hareket olan hümanizm, XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında Avrupa'da yayılma fırsatı bulur ve bu yayılma, matbaanın bulunması ile hız kazanır (Frank, 2013: 4). Hümanizm ve Rönesans, XV. yüzyılda İtalya'dan sonra İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda, İngiltere ve Almanya'da birbirine çok yakın bir anlayış içinde etkisini gösterir.

Bilindiği üzere Orta Çağ'da insan yaşamı, dinî inanç nedeniyle tamamen İsa Mesih aracılığıyla ölümden sonraki yaşam ve kurtuluş için tasarlanmıştı. Orta Çağ felsefesindeki teoloji ve felsefe temalarının öncüsü Aziz Augustinus'tur. Ona göre insanın dünyadaki yeri, Yaradan'la olan ilişkisi ve dünyanın anlamı, Yeni Platoncu felsefenin dikkatli yorumlanmasıyla ortaya çıkan Hristiyanlığa imandan başka bir şey değildir (Ünlü, 2018: 11). Skolastik düşünceye dayanan Orta Çağ felsefesi “İnsan nedir?”, “İnsanın bu dünyadaki yeri ve anlamı nedir?” sorularını araştırmayı gerekli bulmamıştı. Çünkü insanın yeri ve onun ne olduğu aşkın bir yerden, Tanrı katından belirlenmiş ve bunun doğru olduğu kabul edilmişti (Gökberk, 1997: 12-13). Bu yüzden insan, bunun aksini düşünme hakkına sahip değildi. En fazla kendi kendine sorabileceği şey suydur: Niçin Tanrı eşyayı birbirinden bu kadar farklı yarattı? Bu soruyu Platon ve Augustinus parçalardaki ayrılığın, bütündeki birliğin şartı olduğunu söyleyerek cevaplamışlardır (Ünal, 2018: 13-14). Dolayısıyla Orta Çağ'da eğitim, edebiyat ve sanat, dinsel ve ahlaki ölçütlere yönelikti. İnsan en çok yaratılış ve yok oluş kavramları içinde ele alınıyordu. Hemen hemen her şey yalnızca Hristiyanlığın amaçlarına uygun, ahlaki bir yaşantının

koşullarını gerçekleştirme amacıyla değerlendiriliyordu (Türk Dili ve Edebiyatı, 2022). Bu yüzden Orta Çağ insanı, hep günah kabul edilenden kendini sakınmak için içe dönük yaşamıştır.

Hümanizmde ise tam tersi bir anlayış söz konusudur. Antik Yunan eserlerine beslenen Rönesans hümanizmi doğaya, evrene ve insana yönelmiştir. Antik Yunan felsefesi “Doğa nedir?”, “Evrenin ilk maddesi nedir?”, “Arkhe nedir?”, “Değişim ve durağanlık nedir?” gibi sorular sorarak felsefi bir etkinliği oluşturmuştur. Bu çağın temel özelliği “Bir şey nedir?” sorusunu sorarak bu soruya ussal, kuramsal ve genel bir yanıt vermektir (Ünlü, 2018: 42). Hümanizm, insanı ve insanın mutluluğunu odak noktası olarak belirler ve aşkın, metafizik ve doğaüstü konularına kuşkucu bakar. Bu, hümanizmin modern ifadesidir. Tanrı yerine insanı odak olarak kabul eden (Kayıntı, 2019: 500) seküler hümanizm, İtalya’da önce edebiyatta ortaya çıkmıştır. Sadece şiirle sınırlı kalmayıp hümanizmde “retorik” de ilgi görür. Retorik, belagat sanatı olarak sözlü ve yazılı eserlerde ön plana çıkmıştır (Akkuş, 2005: 45). Hümanizme göre “eğitilen” bir insana en çok yakışan, onun özgürlüğünü sağlayan konular, (hümanist) insan bilimleri diye adlandırılan tarih, etik, politika, şiir ve retoriktir (Gülcemal, 2018, 15-16). Bu sanatın uygulaması düşünce ve eylem birlikteliğini gerektirdiğinden hümanizm, edebiyat ve dilin katı tarihsel ve gramatik çalışmasına dayanan geleneksel filolojiyi, antik literatürün daha iyi anlaşılmasını sağlayacak entelektüel bir araca dönüştürmüştür (Akkuş, 2005: 45). Hümanizm, daha sonra mimari ve güzel sanatlarda da kendisini göstermiştir.

Rönesans'ın en önemli filozoflarından biri olan İtalyan G. Pico della Mirandola, 900 tez yazmıştır. Filozofun bu felsefi-dinî sentez içeren tezleri her şeyi kapsadığından önemli belgeler olarak görülmüştür. 900 tezi ile ünlünen Mirandola, tezlerini tartışmak üzere yaptığı açılış konuşmasında, insan onuru anlayışından ve evrensel bir uzlaşma programı geliştirdiğinden bahseder. Mirandola'ya göre, yaratılışın merkezinde olan insan onuru, hümanist anlayışın özelliğidir. Böylece Mirandola, insan haklarının evrenselliğini de tesis ettiği insan onuru fikrinin mucidi olur (Will, 2008: 16-17). Mirandola, “Rede über die Würde des Menschen”, “İnsanın Onuru Üzerine Söylev”inde (1486), Tanrı tarafından sonsuz özgürlüğe sahip, kendisinin yaratıcısı olan bir insan imajını çizmiştir. Avrupa, Orta Çağ’ı, Antik Yunan filozofların yeni metinleri ile otoriter iktidar yapılarını barışçıl bir etik anlayışıyla aşmayı amaçlamıştır. Hümanizm günlük yaşamda nasıl etik kararlar alınacağını ve günlük durumlarla nasıl başa çıkılacağını gösteren bir yol, bir yaşam biçimi

olarak da görülebilir. Bu nedenle hümanizm, insana ve onuruna yönelik en yüksek standartları sağlayan bir yaşam biçimidir. Özgür ve bağımsız bir kişinin hümanist ideali, zihnin eğitimini ve herkesin eşitliğinin tanınmasını içerir. Hümanizm etiği, eşitliği ve hürriyeti amaç edinir. Bu akım insanın kendi kişiliğini tanımasını, kendi kanunlarını koymasını ve kendi haklarına sahip çıkmasını hedeflemiştir. Barışçıl bir yol izleyen akım, insanın itibarını önemli görür. Hümanizm, Rönesans ve Reform'un yanısıra Orta Çağ zihniyetinin yerini alır ve Batı Modern Çağı'nı tanıtır (Frank, 2013: 3-4). Öznel olanın gücü tanınır, insan kendini ruhsal bir birey olarak tanır. Bir görev ve bir fırsat olarak kişinin kendi çabalarıyla kendini geliştirme fikri, insanın bireysel anlayışından kaynaklanmaktadır. Kendi kendini yaratan, özgür insanın hümanist ideallerine ek olarak, siyasi kurumlar da insanların eseri olarak kabul edilir; tıpkı sosyal yaşamın genel olarak temelde hesaplanabilir ve planlanabilir olarak kabul edilmesi gibi. Hümanist okullarında Klasik Latince, Yunanca, sosyal bilimler ve felsefe eğitimine yer verilir. Bunun için Latince eser veren yazarlara (Cicero, Seneca, Erasmus v. Rotterdam, Melanchthon, Grotius, vb.) başvurulur. Klasik dillerin yardımıyla çok yönlü bir eğitim teşvik edilir. İncillerin temel fikirlerini klasik yaklaşımlarla (Platon, Stoa) bir tür yeni dindarlık içinde birleştirmeye yönelik kısmi girişimlerde bulunulur. İnsanın özgür düşünebilmesi, hümanist eğitimin idealidir. Hümanizm ile “çok yönlü eğitilmiş insan” idealine ve bilime muazzam destek verilmiştir.

Bilimsel düşünce okulunun en seçkin temsilcilerinden hümanist ve ateist Karl Marx, hümanizmin özellikle sosyal bilimlerde ve ekonomide olması gerektiğini savunmuştur. Marx, hümanizm kavramının komünizmin bir hedefi olduğunu iddia eder. Marx'a göre insan hem varlık sıralamasında hem de değer sıralamasında en üstün varlıktır. Varlık düzeninde insandan daha yüksek bir şey yoktur. Değer sistemine göre de her şey insana hizmet etmelidir. Bu nedenle komünist ahlakın kuralı “Öyle davran ki eylemlerin insana faydalı hizmet sunsun.” sözüdür. Bu insani ve seküler hümanist ahlak, bilimsel sosyalizmin çıkış noktasını temsil eder. Ancak bu mantıksal olarak doğrudur ve yalnızca mantıksal ve ampirik olarak kanıtlanabilen her şeyin bilgide ilerleme ve dolayısıyla sosyal ilerleme üretmesi anlamında ahlaka atıfta bulunur. Ayrıca hümanizm, ateizmle yakından bağlantılıdır; yani ateist görüşe göre Tanrı yoktur, insan en üstün varlık olarak kabul edilir. Komünizm, hümanizm gibi tabir edilir. Komünizmi savunan Karl Marx, insandaki tek bir şeyi kötü bulur; o da mülkiyettir. Ona göre özel mülkiyet, insandaki

diğer tüm kötülöklere neden olmaktadır. Bu yüzden burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf karşıtlığında sermaye, emek ve özgürlük gibi değerler, insancıl değerler anlayışına göre eşit olmalıdır. Özetle söylemek gerekirse hümanizm hoşgörüyü, dayanışmayı, eşitliği ve insanlığı esas alan bir anlayıştır. Bu yüzden anti-otoriter davranış bekler. Hümanizm, dinlerin otoritesinden ve dogmalarından uzaklaşma ile karakterize edilir. Özgür düşünmeyi, özgür felsefeyi destekler. Hümanist etikte, mantıksal ampirizm artık “şeytanın işi” olarak görülmez; ampirizm, bilimsel ve sosyal ilerleme için bir gereklilik, bir ön koşul olarak kabul edilir. Hümanizm ve bilimsel sosyalizm teorisi Karl Marx, Friedrich Engels, Karl Kautsky ve diğerlerinin sosyal demokrat ve komünist teorisinin ideolojik temeliydi. Görüldüğü gibi hümanistler dünyevi insanı savunmuşlardır. İdeal yaşamın toplumdan monastik kaçış ile değil, zengin ve renkli toplum ilişkilerine tam katılım göstererek sağlanacağını vurgulamışlardır. Hümanistlere göre yaşanan an ve mekân, ahiret mekânından ve hayatından daha önceliklidir (Dündar, 2019: 85).

Hümanist eğitim alanında öncülük eden önemli kişilerden biri de Alman filozof Wilhelm von Humboldt'tur (1767–1835). Dilbilimci ve devlet adamı olan Humbolt, kapsamlı bir eğitim sistemi reformunu başlatır. Neo-hümanizm tarafından devam ettirilen hümanizmin insan imgesinde, bireyin ahlaki güçleri toplumun sosyal yönelimi ile birleşir. Hümanizm ve neo-hümanizm, okul organizasyonu ve müfredatın içeriği üzerinde, özellikle hümanist W. Humboldt (1766-1829) tarafından Prusya'daki Gymnasium eğitiminin kuruluşunda belirgin bir etki gösterir. Böylece hümanist dünya görüşü bilimde, okullarda, eğitimde, üniversitelerde, dinde, sanatta ve günlük yaşamda toplum üzerinde geniş bir etki yaratmıştır ve sosyal gerçeklikte bir değişikliğe neden olmuştur. Hümanizm ve Aydınlanma Çağı insanın sekülerleşmesinde ve özgürleşmesinde çok etkili olmuştur. Hümanizm, Rönesans'ı; Rönesans Aydınlanma'yı, Aydınlanma Yeni Çağ'ı; Yeni Çağ, Modern Çağ'ı meydana getirmiştir. Hümanizmin dünya görüşü şüphesiz, Rönesans Dönemi'ni kesin olarak şekillendirebilecek kadar büyük öneme sahiptir. Hümanist idealler günümüzle de ilgilidir. Hümanistler iyi etiğin mutluluk getireceği görüşündeydiler. Hümanist teorisinin uzun bir geçmişi vardır. Antik Çağ'da hümanist düşünürler tarafından başlatılan hümanist akımlar XIV. ve XV. yüzyıllarda da birçok Avrupa ülkesini etkisi altına alır. Bu hümanist temsilcilerin en önemli görülenleri Brixen Piskoposu Kues'li Nicholas'tır (Nicolaus Cusanus; 1401–1464).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Gottfried Herder (1744-1803) “Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit (1774)” (İnsanlığın Oluşumu İçin Bir Tarih Felsefesi) ve Johann Friedrich Schiller (1759-1805) “Über die Ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen (1795)” (Bir Dizi Mektupta İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine) adlı eserleriyle hümanizmin önemli isimleri olurlar.

Bugün hümanizm terimi hala genç bir terimdir. Bu eğitim anlayışının dayandığı insan imajı, Johann Gottfried Herder tarafından geliştirilen “gerçek insan”, “tüm insani mükemmelliklerin özeti, ahlaki, makul ve estetik insanlık” kavramından türetilmiştir. Bu “gerçek insan” idealinin Antik Yunan Dönemi’nde örnek bir şekilde uygulandığını görmek anlamına gelmekteydi. Bu nedenle insancıl bir eğitim, insanlığa yönelik bir eğitim, ancak antikitenin nesnelere dayalı bir eğitim olarak tasavvur edilebilir. Hümanizmin edebiyat ve sanat üzerindeki etkileri bu kadar açıktır. Hümanist dünya görüşünün temel fikri, insanlık fikridir. İnsanlık fikri, tüm insanların temel eşitliğini, genel insan onurunu ve pasifizmi içerir. Latince kökenli humanitas (insanlık), humanus (insan) kelimesini içerir. İnsan onuruna odaklanan hümanizm, bir dünya görüşüdür. Hümanistlere göre en yüksek mutluluk, herkes iyi olduğu zaman elde edilir. Eğitimi önemli gören hümanistler, insanın eğitimini ve gelişmesini amaçlamışlardır. Şiddet ve baskıdan uzak olan hümanizm terimi, insana fikrini özgürce ifade etme hakkı sunmuştur.

Görüldüğü gibi hümanizmde edebiyatın ve sanatın asıl konusu insan olmuş ve insan yüceltilmiştir. Eğitim alanında ve edebiyatta özellikle Eski Yunan kaynaklarından yararlanılmış, sanatta doğa taklit edilmiştir. Sanatçılar dünyayı daha dikkatli bir gözle izleyerek eserlerini yaratmaya özen göstermişlerdir. Çizgi perspektifi, ışık oyunları sayesinde daha gerçekçi resimler ortaya çıkmıştır. Eserlere bakıldığında zengin ışık ve renk ilişkisi, din dışı konular, doğa ve insan resimleri ön plandadır. Edebiyat ve sanat, aristokrat tabakanın beğenisine göre şekillenmiştir. Rönesans sanatı ve Rönesans hümanist felsefesi Almanya’da icat edilen matbaa ile bütün Avrupa’ya yayılmıştır. Hümanizm felsefesi tüm sanatçıları etkilemiş, yeni teknikler ve sanat anlayışları ortaya çıkmıştır.

XV. yüzyılda Fransa’da, insanlar derebeyliğe ve Kilise’ye karşı gelme çabası içerisine girmişlerdi; çünkü Kilise bağınazlığı, sanatçıların tüm yaratıcılığını köreltmisti. İtalya’dan Fransa’ya sıçrayan Rönesans düşüncesi Fransa’da da gelişmek için elverişli bir ortam

bulur. 1492'deki İtalya Savaşları'yla Fransa'da yenilikler başlar. Kral I. François da bu dönemin getirdiği yeniliklerin sanata ve düşünceye egemen olmasına önyak olur. 1494 yılında iç savaşların dehşetini yaşayan Paris, ancak Kral XI. Louis ile huzura kavuşabilmiş ve hümanizmin güzelliklerini tanıyabilmiştir. Hümanizmin temsilcilerinden Fransız edebiyatçılar Rabelais ve Montaigne de insanın özgürlüğünü ön planda tutmuşlardır (Frank, 2013: 4-8).

Görüldüğü üzere hümanizm, insanların dinsel düşünce ve eylem yapılarına göre sınıflandırılması ve dünyevi olanın manevi güce tabi kılınması ile Orta Çağ'ın manevi ve siyasi düzeninin çözülmesine en önemli gerekçeleri sağlamıştır. Hümanistlerin bu fikirlerinin amacı yeni bir din yaratmak değil, genel olarak dinî yaşamı kilise dışına taşımaktı. Bu bağlamda hümanizm, barış içinde bir arada yaşama ile karakterize edilen dinler arasındaki ilişkinin de bir ifadesidir (Will, 2008: 16-17).

Avrupa'nın kuzey ülkelerinde ise Rönesans, çok daha geç etkisini gösterir. Yeni kültürün Latin dilinden hareket etmesi sebebiyle İtalya ile Fransa'ya kadar bir bütünlük sağlayamamışlardır. Sırayla Almanya, Hollanda ve İngiltere, Rönesans hareketine katılmışlardır. Kuzey ülkelerinin en büyük hümanisti Erasmus olmuştur (Almelek, 2020).

3.1.3. Hümanist Erasmus ve Özgür İrade

Çalışmamın bu bölümünde XVI. yüzyıl Avrupa'sının en önemli hümanistlerinden olan Hollandalı filozof Desiderius Erasmus'a ve onun "seküler insanın özgür iradesi" tanımına değinilecektir. Teolog ve hümanist olan Erasmus, Avrupa için önemli bir şahsiyettir. Erasmus da Luther gibi yozlaşan Hristiyanlığı, skolastik yönetimi ve skolastik eğitimi eleştirmiş, bunun değişmesini istemiştir. Bu yüzden bu hümanist reformcunun hayatına ve görüşlerine değinmek, onun fikirlerini daha iyi anlamamızı ve özgür irade hakkında aydınlanmamızı sağlayacaktır.

Erasmus (1469- 1538) Avrupa'nın Reform'una, Aydınlanma'sına, sekülerleşmesine ve özgür düşüncenin şekillenmesine öncülük etmiş bir düşünürdür. Bu yüzden Erasmus, XVI. yüzyılın en önemli Avrupalı hümanisti ve Reform'un öncüsü olarak kabul edilir. Gerçek adı Gerhards olan Hollandalı filolog, aynı zamanda bir edebiyat araştırmacısı, filozof ve ilahiyatçısıdır. Erasmus, "Desiderius Erasmus Rotterdam" ismini 1496'dan sonra almıştır (Schwabe, 2021).

Küçük yaşta ailesini kaybeden Erasmus, Gouda yakınlarında, Steyn'deki Augustinian Manastırı'nda eğitim görmüştür. Eğitimi esnasında Antik Çağ eserlerine ilgi duyan Erasmus, hümanizmin gelişmesi için Latince ve Yunanca birçok eser yazar. 150 civarında eseri olan Erasmus, 2.000'den fazla mektup bırakmıştır (Kampmann, 2022). Evrensel eğitime sahip olduğu düşünülen Erasmus'a göre Antik Çağ, insanlığın en saf halinin geliştiği dönemdir. Erasmus, dinî hoşgörünün uygulanmasını ve Hristiyan hümanizminde antikitenin Hristiyanlıkla sentezlenmesini istiyordu. Bu yüzden Erasmus, çağının insanların Antik Çağ'ın fikirlerine erişebilmeleri için çalışmıştır (Schwabe, 2021).

Erasmus, 1516 yılında ilk Yunanca-Latince İncil edisyonunu (textus receptus) filolojik yöntemlere göre derleyerek Hristiyan öğretisini skolastik detaylardan arındırmayı ve İsa'nın havarilerinin dönemindeki o kirletilmemiş, en saf haline geri döndürmeyi amaçladı (Erasmus, 2010: 18). Rönesans'ın büyük hümanisti ve eğitimcisi Rotterdamlı Erasmus her şeyin, dogmaların, geleneklerin ve göreneklerin, aklın incelemesinden ve eleştirisinden geçirilmesini istemiştir; bununla da seküler ve özgür bir insanlık kültürünü gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (Gökberk, 1997: 12). 1492'de rahip olan Erasmus, Paris'te Latince ve Yunanca çalışmaları yapmak üzere manastırdan ayrılır. Paris'ten Belçika'ya ve oradan Londra'ya, daha sonra da bir bilim adamı olarak Basel ve Freiburg'a seyahat eder. İmparator V. Charles, 1516'da onu özel meclis üyesi olarak Brüksel'e getirtir (Kampmann, 2022).

Erasmus, ününün zirvesine kırk elli yaşlarında ulaşır. Okuyucuları tarafından “doctor universalis”, “hümanistlerin prensi”, “çalışmaların babası”, “dürüst teolojinin koruyucusu” “dünyanın ışığı” gibi isimlerle adlandırılmıştır. Dönemin hiçbir yazarının eseri Erasmus Rotterdam'ın eserleri kadar ilgi görmemiş, övülmemiş, onun ahlaki veya sanatsal itibarı hiçbir yazarla kıyaslanamamıştır. Erasmus şiiri, felsefeyi, kitapları, bütün halk dillerini, tüm insanlığa ait olan her şeyi ırk ayrımı yapmadan sevmiş bir hümanisttir. Tek nefret ettiği fanatizmdir. Onun inancına göre tüm çatışmalar hoşgörüsüzlükten çıkmaktaydı. Oysa tüm çatışmalar karşılıklı uyum yoluyla, şiddet içermeyen bir şekilde çözülebilirdi. Bu nedenle Erasmus dinî, ulusal, ideolojik, her türlü dogma anlayışına karşı çıkmıştır. İster rahip cübbesi ister profesör cübbesi giymiş olsun, inatçı, tek yanlı ve at gözlüklü düşünürlerle ve her yerde kendi görüşlerine kadavra itaati talep ederek başka herhangi bir görüşü hor görüp sapkınlık veya alçaklık olarak adlandıran her sınıf ve ırktan fanatiklerle mücadele etmiştir. Çünkü Erasmus'a göre toplumda görülen şiddetli

ayaklanmalar, kargaşalar, sıkıcı toplum kavgaları ve baskıların hepsi insanın özüne aykırıdır. Özellikle savaş ona kaba gelmiş ve ticari görünmüştür. Savaş ve şiddet, ahlaki insanlıkla hiçbir zaman bağdaşmamaktaydı (Zweig, 2014: 3). Ona göre hümanizm, insanın insani olanaklarını algılama ve bunları insan doğasının işaret ettiği saygınlıkla yerine getirme yeteneğidir. İnsan, doğası gereği humanitas'a yönlendirilir. Bu nedenle insan, insani olan her şeyi öğrenmelidir (Flitner, 1986: 606).

Erasmus, aydınlanabilmek için insanın öncelikle kendini tanımasını ister. Kendini tanımayan bir insanın mutsuz bir insan olduğunu iddia eder. Çünkü kendinin farkına varmamış bir insan, kalbiyle de barışık olamaz. Bu yüzden ne kendini ne de bulunduğu toplumu mutlu edebilir.

Erasmus, insanı yüce bir varlık olarak görür. Bu vasfından dolayı insan, eğitim ve ahlak yoluyla en yüksek seviyelere, meleklerle, hatta Tanrı'ya yakın olabilir; fakat tam tersi durum da söz konusu olabilir. İnsan, yaratıkların en alt seviyesine kadar yozlaşabilir, hatta bir hayvana veya canavara dahi dönüşebilir; çünkü ahlak sahibi olmayan veya ahlaklı olma ihtiyacı duymayan insan, hayvanlardan aşağıdır. İnsan, çaresiz ve cahil doğar. İnsanın doğası gereği silahları, boynuzları, pençeleri, dişleri, sivri uçları, zırhları yoktur. Bu yüzden de insan yardıma, sevgi dolu ilgiye ve doğumdan itibaren tam bakıma muhtaçtır. İnsan sevgi duygusunu bilir; çünkü insanın nezaket ve sempati dürtüleri vardır. Her şeyden önce kendini eğitebilir; dil, görgü ve dindarlık öğrenebilir. Bütün bunların hepsi insanın "humanitas"ını oluşturur. Erasmus dil, ahlak, dindarlık konularına oldukça önem verir ve bu konularla ilgili teorik-pedagojik olmak üzere uygulamaya yönelik eğitim yazıları da yazmıştır (Flitner, 1986: 606).

Din konusunda Erasmus için İsa ile Sokrates arasında, Hristiyan doktrini ile antik bilgelik arasında, dindarlıkla ahlak arasında hiçbir fark yoktur. Onun için din bir ahlak öğretisidir. Paganları, Kilise pederleri ile kardeş görür. Felsefeyi düşünme aracı olması ve dini sorgulaması açısından önemli bulur. Teoloji felsefesi ona göre Tanrı'yı aramanın saf bir biçimidir (Zweig, 2014: 3). Onun için dinî kimlik ve insan olmak önemlidir. Dolayısıyla Erasmus'un yönetim ve siyasete ilişkin görüşleri, dinî görüşleriyle iç içedir (Akkuş, 2005: 88-89). Erasmus, Hristiyanlığı hümanizm ile uzlaştırmaya çalışmış ve hep iyimser düşünmüştür. Bu yüzden Erasmus savaşa karşı olmuştur. Savaşı, içsel çelişkilerle uğraşmanın en kaba ve en şiddetli biçimi olarak görür. Savaşın ahlakla, insanlıkla

bağdaşmadığını vurgular (Zweig, 2014: 3). Ancak dönemin otoritesi olan Kilise'yi ve yönetimi sorgulamanın, eleştirmenin cesaret istediği bir zamanda Erasmus, düşünceleriyle Kilise'ye karşı durmuş, fikirlerini cesurca dile getirmiştir. O gün cesaret gösterenlerin birçoğu bedelini hayatıyla ödemiştir. Böyle bir dönemde Erasmus, çok yankı getiren "Deliliğe Övgü" (1509) adlı kitabını yazmıştır. Eserinde sanat, edebiyat, bilim, savaş, politika ve bütün ilişkilerde her zaman deliliğin egemen olduğunu ifade etmiştir. Deliliğe Övgü eseri, Katolik Kilisesi ve dogmalarının eleştirel değerlendirmesi nedeniyle Reform'un öncü eserlerinden biridir. Erasmus eserinde hiciv sanatını kullanmıştır (Rotterdam, 1987). Eser, her kesimin payına düşeni aldığı eşsiz bir taşlamadır. Hukukçular, din adamları, hatipler, tefeciler, siyasetçiler, kumarbazlar, savaşçılar, âşıklar, filozoflar ve diğer hemen herkes, Erasmus'un kılıç gibi keskin kaleminin darbelerine maruz kalmıştır. Erasmus, Kiliseyi de dışarıda bırakmaz ve papalığın uzun bir günah listesini çıkarıp tarihin tahtasına asar (V. Coşkun, 2021). Gerçekler tatsız da olsa bir delinin ağzından gerçekleri dinlemenin her zaman keyifli olacağını düşünen Erasmus, olası cezai yaptırımlardan kendini korumak için eserinde kasıtlı olarak delilik simgesini ele alıp bir deliyi konuşturur. Eserde deliliğin tanımını yapar. Deliliğin tüm sosyal sınıflarda görüldüğünü, delilik olmadan arkadaşlıkların veya evliliklerin düşünülemez olduğunu, delilik sayesinde kişinin kendi ve diğer insanların kusurlarını görmezden gelebileceğini de vurgular. Eserde en çok eleştirilen kesim ruhban sınıfıdır. Erasmus, keşiş ve rahipleri cehaletle suçlar. Özellikle ilahiyatçıların ve keşişlerin deli olduklarını dile getirir; çünkü gerçek Hristiyan değerleri yerine önemsiz kurallara başvurduklarını, dini özümsemenin bir tür delilikten başka bir şey olmadığını ve ilahi mutluluğun yalnızca nihai, mükemmel bir budalalık durumu olduğunu, deliliğin bilgelikten daha mutlu ettiğini ifade eder (Rotterdam, 1987).

Erasmus'un eserinde ön plana çıkan semboller özellikle deli, bilge ve güneş sembolleridir. Bununla Erasmus zihinsel engelliliği değil, özgürlüğü vurgulamak istemiştir. Erasmus'a göre insanın özgür olabilmesi için beklenti içinde olmaması gerekir. Mutlu ve özgür olabilmek ancak cesur ve bağımsız hareket edebilmekle mümkündür. Erasmus akla çok önem verir. Fakat rasyonel davranışın aşırı yüceltilmesini de doğru bulmaz; çünkü fazla rasyonelliğin insanı kendi doğasından, yani çocuksu saflığından eleştirel düşünceler sebebiyle uzaklaştırdığı, oysa insanın yeniden doğasının gereği saf çocukluğu bulması gerektiği, ancak böyle mutlu ve güzel insan vasfına erebileceği

görüştüğüdür. Bu yüzden Erasmus eserinde aklını fazla kullanan kişileri bilgelik ile simgeleştirmiştir. Bilgelik de kendini “bilge sanmak” olduğu için bunun da bir delilik olduğunu ve bilgeliğin öldürücü olduğunu vurgular; çünkü kendisinin, başkalarının veya toplumun kusurunu, hatasını, eksiklerini gören akıllı insanın mutlu olması mümkün değildir. Bundan dolayı da Erasmus, Orta Çağ inançlarının, skolastik felsefenin ve yüzyıllardır bilgelik sayılan erdemlerin yeniden sorgulanıp değerlendirilmesini ister. Eserde yer alan güneş sembolü ile de Erasmus, Tanrı'nın kaynağı olan ışığı vurgulamaktadır (Yüksekkaya, 2014: 30-31). Daha açık ifade edecek olursak Erasmus, fazla rasyonelliğin bizim kendiliğindenliğimizi, yaratıcılığımızı, soru sormamızı, farklı olmamızı, rahat davranmamızı, içimizdeki çocuğu, düzene uyumlu olabilmemiz adına biz büyüdükçe elimizden aldığını, asıl bilgeliğin de farklı olduğunu, bu yüzden erdemli bir hümanist olmak için bu konunun ciddi şekilde ele alınması ve tekrar araştırılması gerektiğini söylemiştir.

Erasmus, vicdan ve fikir özgürlüğünü savunan bir hümanist olmasının yanı sıra savaş yanlılarını, kendi değerlerine göre hareket edenleri, topluma dogmaları dayatanları, dışlamaktan geri kalmamıştır; fakat bunu yaparken kaba bir yöntem kullanmamaya da özen göstermiştir. Kabalığı, zorbalığı sevmeyen Erasmus, kaba davranmak isteyenlere hiçbir zaman müsaade etmemiştir.

3.1.4. Erasmus ve Luther'in Özgür İrade Anlayışı ve Birey

Çalışmanın bu bölümde hümanist Erasmus ile teolog Martin Luther'in yollarının nasıl kesiştiği ve iki reformistin Avrupa'nın şekillenmesinde ve sekülerleşmesinde ne gibi bir rol oynadıkları üzerinde durulacaktır. Özellikle her ikisinin de özgür irade anlayışı karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

Her iki düşünür de bireyin özgürlüğünü ön planda tutmuştur. Erasmus ve Martin Luther, kilise reformları konusunda aynı görüşte olmuş, skolastik yönetimin ve skolastik eğitimin yenileştirilmesini istemişlerdir; fakat daha sonra ayrı görüşleri savunmuşlardır. Martin Luther ve Erasmus aynı yüzyılda yaşamış olmalarına rağmen hiçbir zaman yüz yüze gelmemiştir; o zamanın şartlarında iletişim ancak mektupla kurulabildiğinden birbirleriyle mektuplaşmışlardır. Avrupa'nın sekülerleşmesine hizmet etmiş olan bu iki reformcunun özgür irade hakkında görüşleri Avrupa'yı çok etkilemiştir.

İnsanı ön plana çıkaran ve onu baskılardan kurtarmak isteyen hümanist düşünce, birçok gelişmeye öncülük etmiş olması açısından önem taşımaktadır. Erasmus'un ve Luther'in hümanist düşünceleri Avrupa tarihinin şekillenmesine öncülük etmiştir. Felsefeleri önemli siyasi çıkarımlara sahip olan bu iki reformist, Katolik Kilisesinin hegemonyasını kıran, Hristiyan dünyasını alt üst eden ve onu önemli ölçüde değiştiren modern insanlardır. Her ikisi de aynı yüzyılda yaşamış ve insanın özgürlüğünü savunmuşlardır; fakat farklı özgür irade anlayışları içerisinde olmuşlardır.

Öncelikle Erasmus'un ve Luther'in din anlayışlarına bakacak olursak farklı bakış açıları olduğunu görürüz: Erasmus için din, ahlaka yön veren ve uyum içinde yaşanmasını sağlayan bir öğretilerdir. Bu yüzden din onun için yaşamdır. Luther'e göre ise din, doktrinler bütünüdür. Bu nedenle dinin yaşam üzerine kurulması gerekir. Çünkü bu, insana ebedî kurtuluşa götüren amacı verir. Dolayısıyla insan, iman ile yaşamalıdır (Akkuş, 2005: 166). Ancak bu iki reformisti buluşturan ortak konu reform olmuştur. Her iki düşünür de Kilisenin yozlaştırdığı Hristiyanlığı bir an önce eski haline getirme çabası içine girmiştir. Erasmus, Luther'den yaşça büyük olması sebebiyle olumsuzlukları Luther'den önce görmüş, skolastik yönetim ve felsefesinin yenilenmesini istemiş ve bunun için birçok eser yazarak fikrini cesurca dile getirmiştir. Özellikle Kutsal Kitap'ı Yunancadan Latinceye çevirmiştir. Amacı, Hristiyanlığın kaynaklarında bulunmayan, sonradan eklenmiş bilgileri temizlemektir (Yüksekkaya, 2014: 21). Erasmus, skolastik felsefenin klasik eserlerin belagatinden yoksun, anlaşılabilirlikten uzak oluşunu ve dogmalara bağlı hareket etmesini eleştirir (Akkuş, 2005: 168). Ancak Hollandalı kültür tarihçisi, Kilisede bölünmeyi istememiştir. Luther'in amacı da yozlaşan Kiliseyi yeniden düzenlemektir; fakat Luther bunun için bir devrim yapmak niyetindeydi.

Luther'in niyeti eski Kiliseden kopmaktı. Luther'in Reform yolu, Erasmus'un, İncil'i Yunancadan Latinceye çevirmesi ile açılır. Luther, Yeni Ahit'i Latince'den, Almancaya çevirir ve halka sunar. Reformist Luther'in savaşıyor bu durumu düzeltme kararı alması hümanist Erasmus'u üzer. Erasmus, karakterinden dolayı dönemindeki din kavgalarından hiç hoşlanmamış, bölünmeye, şiddete, savaşa her zaman karşı olmuştur. Toplumun huzurundan yana olan Erasmus, insanın iyi ve kötü arasında özgürce seçim yapmasını Tanrı'nın bir hediyesi olarak görmüştür. Bu sebeple her zaman hümanist idealleri savunmuş, eğitimi insancılaştırmak istemiş, koşulları iyileştirmekle meşgul olmuştur (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 471). O, bilgeliğe herhangi bir bağnazlık karışmadığı

sürece, sadece İncil'in ruhuna sadık kalmakla erişilebileceğine inanmaktaydı (Yüksekkaya, 2014: 22). Erasmus'a göre Hristiyan savaşıyorsa yedi günah olan gurur, kıskançlık, öfke, tembellik, hırs, oburluk ve şehvete karşı savaşmalıdır. Silah olarak da Erasmus duayı önerir; çünkü günahları yok edecek en etkili silahın dua olduğunu, insanın ancak dua yoluyla Tanrı'ya ulaşabileceğini, zira duanın Tanrı ile konuşmak olduğunu ileri sürer. Fakat Erasmus, duanın yanı sıra bilgiyi de dua kadar önemli bulur. Zira kişi bilgi ile dua etmeyi, kurtuluşa giden yolu ve iyi yaşam için gerekli olanı öğrenmektedir (Akkuş, 2005: 77).

Erasmus, her zaman için sevgi ve barış çağını tasavvur etmiştir. İki düşünürün özgürlük anlayışının farklı olması reformistler arasında kaçınılmaz olarak teolojik bir tartışmaya yol açar (Kampmann, 2019). Erasmus, insanın hatalar yaparak, günaha girerek, iyi ve kötüyü aklı sayesinde görebileceğini, en nihayetinde doğruyu bulacağını, insanın aslında kötü olmadığını, kötü olsa bile eğitimle iyi bir insan olabileceğini, bu yüzden eğitimin önemli olduğunu vurgular. İnsanın yapması gereken, İsa'nın hayatını örnek alarak yaşamasıdır. Böylece insan, nasıl iyi bir insan olunacağını ve kurtuluşa erişilebileceğini görebilecektir (Akkuş, 2005: 169).

Luther'e göre ise insan ne kadar iyi olmaya gayret ederse etsin hata yapabilmekte ve günaha girebilmektedir. Bu da insanı Tanrı'dan uzaklaştırmaktadır. Kurtuluşa ermek için ancak Tanrı'ya ve Mesih'e iman etmesi gerekmektedir. İman etmiş bir ruh zaten özgürdür (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 472). Luther, insandaki imanı belirleyen Tanrı olduğu için insanın özgür bir iradesinin olmadığını savunur. Anlaşılacağı üzere Erasmus insanı bir birey olarak ele almıştır; Luther ise insanı Tanrı'nın yönetimindeki bir varlık olarak değerlendirmiştir. Erasmus, Kutsal Kitap'ın yanı sıra rahiplerin eserlerine ve iyi ahlak öğretisi sunduğunu düşündüğü Antik Dönem eserlerine de yer verir. Amacı Hristiyanlığın iyice anlaşılmasını sağlamaktır. Luther'e göre ise tek kaynak kitap, Kutsal Kitap'tır. Şeffaf ve anlaşılır olduğundan da yoruma gerek yoktur (Akkuş, 2005: 168-169). Ancak Luther, Yasa ve Müjde'nin birlikte okunması kaydıyla, Kutsal Kitap'ın doğru anlaşılacağını savunur.

Luther, özgürlük kavramını Reform'unun merkezinde tutmuştur ve özgürlük üzerine 1520 yılında "Hristiyan Bir Adamın Özgürlüğüne Dair" (De Libertate Christiana) başlıklı bir yazı yazmıştır. Ancak Luther bu yazısında bugün siyasi anlamında akla gelen

özgürlüğü kastetmemiştir. Daha çok teolojik anlamda Tanrı'ya bağlı bir özgürlüğü kastetmiştir (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022:472). Luther'e göre inanç (din) ve vicdan özgürlüğü temel bir haktır. Bu yüzden onun için aklın özgürlüğünden önce vicdan özgürlüğü gelir; zira vicdanı özgür olmayan insanın aklı da özgür değildir (Altuner, 2017). Luther, yazdığı Özgürlük Anlaşması'nın ilk tezinde "Hristiyan her şeyin üzerinde özgür bir efendidir ve hiç kimsenin kölesi değildir." ifadesini kullanır. İkinci tezinde de "Hristiyan her şeyin hizmetkârıdır ve ona köledir." sözünü kullanır. Bu ikinci tezi Luther'in birinci teziyle çelişkili gözükse de aslında bununla Luther, Hristiyan'ın ruhsal ve bedensel bir varlık olduğunu ifade etmektedir. Hristiyan'ın özgür olabilmesi Tanrı tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Luther'e göre Tanrı tarafından ruhu günahlardan arınan kulun artık hayattaki amacına yönelik endişesi ortadan kalkar. Böylece özgür ruh başkalarının endişelerini ve ihtiyaçlarını algılayabilir, onlara yardımcı olabilir, Tanrı'dan aldığı ve yaşadığı sevgiyi diğerlerine aktarabilir (Schneider, 2016: 1-2). Yani Luther, İsa Mesih'e inanan herkesin Tanrı'nın önünde aklanmış ve özgürleşmiş olduğunu savunur. Aklanan kişide herkese karşı iyi davranışlar ve insan sevgisi gözlemlenir. Çünkü inanç, iradeyi ve eylemi değiştirir. İçsel olarak özgürleşen kişiler artık Tanrı'dan korkmazlar. Tanrı'nın sevgi dolu olduğunu hissederler. Dolayısıyla Luther'e göre insan, ancak iman ile aklandığında özgürleşmiş olmaktadır (Linde, 2017). Ancak Luther, insanın özgürlüğünün kısıtlı olduğunu belirtir. Günahkâr bir kul, onu yaratan ve onun üstünde olan Tanrı'dan daha özgür olamaz. Luther'e göre özgür irade ilahi bir ünvandır; yalnızca Tanrı'nın özgür iradesi vardır, çünkü yalnızca O istediğini yapar. Dolayısıyla Luther, bu bütünlük içinde, "İnsana özgür irade atfedilmek istenseydi insanın kendisi bir ilah yapılırdı." görüşündedir. Fakat Luther, bu katı ifadeleri göreceleştirir ve Tanrı'nın önündeki mutlak esaret ile dünyadaki görelî özgürlük arasında ayrım yapar. Luther'e göre elbette insan özgür bir iradeye sahiptir; parayı ve mülkü idare etmek, ahlaki ve hukuki meselelerde karar vermek ve benzeri durumlar için geçerlidir. Bununla Luther insanın kişisel, toplumsal ve siyasal yaşamdaki, yani dünyevi işlerinin sorumluluğunu vurgular. İnsan dünyada iyi işler için övgü, özgür iradesiyle yaptığı eylemler için ise suçluluk yüklenir. Bu nedenle insanın irade özgürlüğünün sınırı vardır ve bu kadarına izin verilir; çünkü Tanrı'nın iradesi, her şeye kadir gücü tarafından kuşatılmıştır. Aksi takdirde Tanrı, yaratılışı yalnızca uzaktan izleyen gülünç bir Tanrı olurdu; yani meydana gelen,

gerçekleşenler her neyse bizim istememizle değil, Tanrı'nın istemesiyle olmaktadır (Reinhuber, 2018).

Savaşmadan konuya çözüm arayan Erasmus, Hristiyanlığı bir dinden çok kültür olarak görür. Onun için en önemli şey, herkesin birlikte uyum içinde yaşamasıdır. Erasmus'a göre dinin de siyasetin de özünde birlik ve beraberlik içinde huzurla yaşamak vardır. Bu ideal yaşam için Erasmus, Antik eserlerden faydalanılabileceğini savunur (Yüksekkaya, 2014: 50). Dolayısıyla Erasmus, Luther'in protestosunu gereksiz, sert ve saldırgan bulur. Önceleri Luther'den yana olan Erasmus, Luther'in şiddet içeren fikirlerinden sonra Luther'le yürümekten vazgeçer. Ancak her iki reformist de bireyin sekülerleşmesine hizmet etmiştir. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere özgür irade konusuna Erasmus ahlaki yönden yaklaşırken Luther, teolojik yönden yaklaşmıştır. Erasmus da Luther de reformlarıyla Tanrı'yla kul arasında görevli görülen din adamını bertaraf ederek bireyin özgürleşmesini sağlamışlardır; yani dini bireyselleştirmişlerdir. Bu durum da sekülerizm sürecine katkı sağlamıştır.

3.2. Antik Hümanizmden Seküler Hümanizme Geçiş

Seküler hümanizm, İtalya'da hümanizm akımının ardından var olan Rönesans'ın Almanya'ya sıçraması ile gerçekleşen Reformasyon sonucunda varlığını göstermiştir. Sekülerizm, Orta Çağ Batı medeniyetinde çağ dışı zihniyetin esir aldığı dinî yaşama yeniden şekil vermek için XVII. yüzyılda ortaya çıkmış bir harekettir. Sekülerizmin doğuşuyla inanç dogmaları bağlayıcılığını yitirmiş, sosyal, felsefi ve politik alanda birçok ilerleme gerçekleşmiş, yeni bir dünya anlayışı ve insanlık kavramı ortaya çıkmış, modernleşme başlamıştır. Bu büyük değişim yeni bir çağı, Aydınlanma Çağı'nı doğurmuştur (Weber, 2019).

1517'de Almanya'da meydana gelen Reform hareketi Katolik Kilisesini farklı mezheplere böldü ve bu durum dinî iç savaşlara yol açtı. Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) Almanya'yı birçok küçük bölgeye ayırdı. Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu aslında üç yüzden fazla bağımsız devletten oluşuyordu. Bu, siyasi, yasal veya ekonomik kararlar alan devletler olduğu anlamına gelmektedir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde toplumda bazı önemli karışıklıklar görüldü. Bunun sonucunda insanlar dünyayı, dini ve mutlakçılık gibi mevcut toplumsal yapıları sorunlarıyla birlikte sorgulamaya başladı (Weber, 2019).

Sekülerleşmenin Aydınlanma süreci, Alman literatüründe 1690-1800 yıllarını ve sonrasına uzanan geniş bir dönemi tanımlar ve modern zamanların başlangıcı olarak kabul edilir (Baasner, 2006: 7). Aydınlanma kelimesi İngilizce “enlighten” (aydınlatmak) fiilinden gelmektedir ve “bir konuda aydınlatıcı bir bilgi vermek” anlamı taşır. Antik Çağ’da ışık, bilginin metaforu olarak kullanılmıştı. Aydınlanma Dönemi’nde de ışık, karanlık Orta Çağ’ı aydınlattığı için kullanıldı. Almanya’da Orta Çağ’ı silen, Aydınlanma öncülerinden Alman felsefeci Immanuel Kant olmuştur. Kant, Aydınlanma’yı tanımladığı “Aydınlanma, insanın kendi olgunlaşmamış halinden çıkışıdır.” sözü ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Kant’ın bu sözü XVIII. yüzyılın ana motifi haline gelmiştir (Weber, 2019).

Kant, Aydınlanma’yı bizzat insanın kendi aklından hareket ederek temellendirmeye çalışmıştır ve usu metafiziğe dayandırmadan mutlak bir hümanizmi bütün yönleriyle ele alarak insanları aydınlatma yoluna gitmiştir. Tanrı’yı ve her şeyi sorgulamıştır (Can, 2020: 185).

3.3. Batı Edebiyatı’nda Sekülerizm

Batı Avrupa millî edebiyatlarının şekillenmesi Rönesans’ın ve hümanizmin Avrupa’yı etkisi altına almasıyla gerçekleşmiştir. Bu yüzden çalışmanın bu kısmında araştırmalara Rönesans Dönemi’nden başlayarak sekülerizmin Batı Avrupa edebiyatına ne zaman ve nasıl tesir ettiğinin izleri sürülmüştür.

Batı edebiyatı oldukça geniş bir kavramdır; fakat Batılı uluslar aynı uygarlığa bağlı olduklarından birçok ortak yönleri vardır. Bunların başında Hristiyanlık ile Eski Yunan ve Latin edebiyatını kabul etmeleri gelir. Ayrıca Hristiyanlığın inanç değerleri sistemine bağlı olup ortak mirasını da paylaşırlar. Ortak köklere dayanmaları onların daima birbiriyle alışveriş içinde olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla birbirinden etkilenerek iç içe gelişmişlerdir. Doğal olarak bu durum edebiyatlarına da yansımıştır (Akyıldız, 2018: 15).

Günümüzde Alman, İngiliz ve Fransız edebiyatları Batı edebiyatında başta gelmektedir. Batı edebiyatının temellerini Eski Yunan ve Latin edebiyatları oluşturur. Başlangıcından Rönesans Dönemi’ne kadar olan Batı edebiyatı, Eski Yunan ve Latin edebiyatları ile temsil edilirken Rönesans Dönemi’nde ise Batılı milletlerin yazı dilleri ve millî edebiyatları meydana çıkar (Gökçe, 2019: 11). Araştırmalara göre tarihte bilinen en eski

edebî eserler Yunan edebiyatına aittir. MÖ VIII. –MS VI. yüzyıllar arasında 1400 yıl sürmüş Yunan-Roma dünyası, Avrupa'nın sanatında, edebiyatında, düşünce tarihinde, tek kelimeyle yüksek kültürünün biçimlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü Eski Yunan'ın edebiyat, akılcı araştırma, felsefe, tarih, hukuk, güzellik gibi ifade ve düşünce türleri önce Roma dünyasını, Yunan-Roma dünyasının klasik hali ise Orta Çağ'ı, Rönesans'ı ve Aydınlanma Çağı'nı biçimlendirmiştir (Açık, 2018: 33). Batı edebiyatı içinde değerlendirilen her bir edebiyat hem ortak köklerden hem de birbirinden beslenmiştir. Batı edebiyatı geleneği geçmişi bugüne bağlayan bir zincirin halkalarının oluşması şeklinde gelişmiştir (Akyıldız, 2018: 15). Örneğin Homeros'un İlyada ile Odysseia destanları, Yunan edebiyatının en eski örneğidir. Bunlar dünya edebiyatının da en seçkin örneklerindedir hem Yunan dünyasının kurucu metinleri hem de Batı edebiyatının temel metinleridir (Açık, 2018: 33). Bu eserler gelenekten ve birbirinden etkilenecek bir zincir oluştururlar. Çağdaş Batı edebiyatında hâlâ Homeros, Vergilius, Dante, Shakespeare gibi yazarların eserlerine sıkça atıf yapılır; eserlerde onların üsluplarından, imge dünyalarından izler görülür (Akyıldız, 2018: 15).

Batı Avrupa'da dil ve edebiyattaki kök arayışları uzun yılların mahsulüdür. Batı Avrupa'da bu arayışla birlikte Latin dil ve edebiyatının incelenmesine başlandı. Özellikle manastırlarda büyük Latin yazarlarının din dışı eserlerini kopyalamaya ve onlardan ilham alarak Latince yazmaya devam edildi. “Alenin”in yardımıyla Charlemagne, Latin kültürünü devam ettirdi (Kadıoğlu, 2011: 158). Böylelikle Orta Çağ'da Kilisenin ve soyluların dili Latince oldu. Yunanca bilmeyen dönemin aydınları Yunanca öğrenerek Yunan geleneğini Latinceye aktardı. Yunan edebî türlerini ve öncülerini sırasıyla şöyle sıralayabiliriz: Ennius, tragedya; Terentius, komedyası; Plautus, komedyası; Vergilius, şiir; Horatius, şiir; Cicero, söylev; Tacitus, tarih; Seneca, felsefe ve tragedyası. Romalıların kendine ait tek bir hiciv türü vardır; bu saturadır. Yunan satir oyunuyla ilgisi yoktur (Açık, 2018: 51). Antik Yunan ve Latin eserlerinin yeniden ele alınması Orta Çağ ve Yeni Çağ arasında köprü görevi gören Rönesans ile gerçekleşmiştir. Bu durum Rönesans hümanizminin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 471).

XIV. yüzyılda İtalya'da Rönesans Dönemi ile birlikte yeniden doğan hümanizm, bir edebî ve felsefi düşünüşdür. Bu akım renk, ırk, din ve mevkiyi dikkate almadan insanı geliştirme ve yüceltme amacını güder. Özgür düşünceyi savunan hümanizm, Orta Çağ'ın baskıcı zihniyetine karşı bir tepki olarak çıkmıştır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 470).

Hümanizm akımına göre, sanatın ve edebiyatın temeli insandır. Hoşgörü ve düşünce özgürlüğü, insanların birlikte barış içinde yaşaması açısından önem taşımıştır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 469). Bunun için Yunan uygarlığı yasalar geliştirmiştir. Bu söz konusu yasa ile yargıya ilişkin kararların ve kuralların bütün vatandaşlar için geçerli olması sağlanmıştır. Böylece yasa ile hukuki anlamda eşitliğin temelleri de atılmış olur (Sina, 2016: 421). Bu bakımdan dünya tarihinde, karmaşık toplumsal örgütlenmeler arasında Yunan uygarlığı, ruhban takımının yetkesi (otoritesi) ile krallığın bu işe karışmadığı tek örnektir (Akyıldız, 2018: 33). Görüldüğü gibi, Rönesans hümanizmi dinin sorgulanmasının dışında var olan yönetimi de sorgulamış, yönetimin Kilise tarafından değil, tek bir dünyevi iktidar tarafından yürütülmesini istemiştir. Toplumun ve insanlığın barış içinde yaşaması için eski sistemin yerine yenilikler getirerek bunu gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

Rönesans hümanizminde, bilim ve sanatta kaydedilen gelişmelere ek olarak, insan eğitime ve eğitim için bilime verilen önem ve destek sayesinde coğrafya, haritacılık ve denizcilik gibi birçok alandaki ilerlemeyle yeni ufuklar ve değişimlerin önü açılır (İ. Atalay, 2018: 95). Avrupa'da XIV. ve XV. yüzyıllarda meydana gelen yeni keşifler ve icatlar bilim alanında önemli gelişmelere öncülük eder (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 470).

3.3.1. İtalyan Edebiyatında Sekülerizm

İtalya'da XIV. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığı düşünülen Rönesans'a ilişkin literatür, sosyolojik ayaklanmalardan kültür tarihine, estetik tartışmalardan sanat ve mimariye kadar büyük bir zenginlik gösterir (Coşkun, 2003: 45).

XIII. ve XIV. yüzyıl İtalya'nın siyasi durumuna bakıldığında bütün XII. yüzyıl Avrupa'sında olduğu gibi İtalya'da da feodal sistemin yıkıldığı, onun yerine cumhuriyetler, senyörlükler ve komünlerin geçmeye başladığı görülür (Z. Çetin, 1994: 285). Fakat İtalya, XIV. yüzyılın sonları ve XV. yüzyılın başlarında Avrupa'nın en zengin ülkesi hâline gelir ve güçlü bir bankacılık sistemiyle, sermaye birikimi konusunda ilerler. Uzun süren savaşlar ve ekonomik çöküntüler nedeniyle komşuları mali sorunlarla boğuşurken sermaye birikiminin artması sonucu bu sorunlardan uzak kalmayı başarır (A. Saygın, 2016: 3). Keşiflerin ve icatların olduğu bu dönemde Kilisenin de zenginleşmesi ve dünyevi alanla fazla ilgilenir olması İtalyan şair ve düşünürlerini Hristiyanlığın özünü

antik eserlerde aramaya iter. Bu bakımdan aydınlarda Yunanca öğrenme sevdası başlar. Dolayısıyla Yunanca ve Latince bu devrede oldukça popüler hâle gelir (Kadıoğlu, 2011: 158).

Bilindiği üzere Orta Çağ Batı edebiyatının genel olarak temelinde din vardı. Şiir ve drama dinî ritüellerden oluşmaktaydı. Avrupa tiyatrosu (Miracle and Mystery Plays) ise konusunu ve kurgusunu bütünüyle Hristiyanlıktan ve Kilisenin yorumlarından alan, yaratılıştan kıyamete kadar pek çok olaya ve kişiye yer veren Kutsal Kitap'tan uyarlanmıştı (Kayıntı, 2015: 501). Bu yüzden Batı'daki hümanizm de başlangıçta Hristiyanlıktan beslenmişti (Kadıoğlu, 2011: 158).

İtalya'da bu dönemde edebiyatta, daha sonra da mimaride ve güzel sanatlarda kendini gösteren İtalyan hümanizmin doğmasını sağlayan İtalyan fikir babaları Dante Alighieri, Francisco Petrarca ve Giovanni Boccaccio olmuştur (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 470).

Dante Alighieri (1265-1321), Batı edebiyatının en büyük ustalarından olup İtalya'nın en büyük şairi, yazarı, edebiyat kuramcısı, ahlak felsefecisi ve siyasal düşündürüdür. Dante'nin "La divina commedia" / "İlahi Komedyâ" adlı manzum destanı, Hristiyanlık öğretisinin ve dünya edebiyatının başyapıtlarındandır (Z. Çetin, 1994: 280). Dante'nin söz konusu olan eseri, ılımlı üsluba uygun olarak cehennem sahneleriyle olumsuz bir şekilde başlayıp cennet sahneleriyle mutlu sonla bittiği için komedyâ olarak adlandırılmıştır (Uçar & İshakoğlu, 2019: 84). "Comos" (köy, kasaba) ve "oda" (manzume) sözcüklerinin birleşmesinden oluşan Komedyâ, bir çeşit "halk türküsü"dür (Uçar & İshakoğlu, 2019: 85). Dante, eserlerinde Latin kültürü ve mitleriyle beslenerek Hristiyan mistisizmine yönelmiştir (Kadıoğlu, 2011: 158). Kitab-ı Mukaddes'in şiirli dilinden ve kutsal metinlerinden çok etkilenen ve Hristiyan dinine çok bağlı bir şair olan Dante, Vergilius'un "Aeneis'ini örnek alarak yazdığı İlahi Komedyâ'da inancını, acılarını, umutlarını, nefretlerini, ahlaki ve siyasal dünya görüşlerini, insanın ödev ve amaçları hakkında insanın ruhani olarak ve uyarca yenilenebilmesine ilişkin düşüncelerini, Orta Çağ'ın alegorik şiir geleneğine bağlı kalarak manzum bir biçimde yazmıştır. Eserinde dünyevi mutluluğa, ahlak ve düşünce yoluyla ulaşılabileceğini, ilahi mutluluğa ise Hristiyanlığın erdemlerine göre iyilik yaparak, inançlı ve umutlu yaşayarak varılabileceğini dile getirmiştir (Z. Çetin, 1994: 281-282).

Dante'nin İlahi Komedya adlı eserini hümanizm açısından değerlendirecek olursak eserin hümanizme ters bir içerikle karşımıza çıktığını görürüz. Çünkü İlahi Komedya dinî içerikli bir eserdir. Bu durum bize eserin Orta Çağ edebiyat kurallarına göre yazılmış olduğunu düşündürebilir. Fakat hümanist düşünürlerin amacı dinî metinlere dayanarak yeni bir insan imgesi geliştirmektir ve geleneksel dünya görüşlerinin düşünmeden benimsenmesinin yerine aklın kullanılmasını sağlamaktır. Dante de eserinde Yunan, Roma ve Orta Çağ bağlantılarını bilinçli olarak kullanmıştır; okuyucunun olanları fark etmesini amaçlamıştır.

Dante'nin eserinde dikkat çeken unsurlardan bir diğeri de estetikdir. Edebiyatçı Prof. Dr. Silvio Vietta'ya göre Dante, Tanrı'ya giden doğru yolu göstermek niyetiyle ele aldığı eserinde aslında, Hristiyanlığın özüne dönmesi için dinî içeriğin sunumunu ve edebiyatın estetik biçimini kullanarak, yanlış olan durumları okuyucuya iletmiştir. Buradaki sekülerleşme, sunumun estetik biçim yoluyla, teolojik olan dinî içeriği baltalaması olaydır; yani erken modern dönemde Dante'nin eserinde estetik, Hristiyan inancının sekülerleşme ve yeniden kodlanma sürecinde edebiyatta öncü bir işlev üstlenir. Böylece Dante ile dinin kendisinin, estetiğin bir işlevi haline geldiği bir din estetizasyonu da başlamış olur. Burada kastedilen estetik, kabaca özgür olandır. Bu, teoloji edebiyatında o güne kadar görülmemiş bir durumdur. Dante, eseri boyunca öbür dünya, cehennem, Araf ve cenneti betimlemiş ve derinleştirmeye çalışmıştır. Bu, şiirsel hayal gücünde bir cüretkârlık örneğidir. Hiçbir skolastik ilahiyatçısının öbür dünyanın mekânları merakı olmamıştır; çünkü Hristiyanlık inancı buna müsaade etmemiştir. Hatırlayacak olursak Hristiyan inancında “merak” bir erdem değil, günahı. Fakat Dante, öbür dünyayı merak etmiş ve özgürce Hristiyan ahiretini manzum eserinde estetik bir üslupla tarif etmiştir (Vietta & Uerlings, 2008: 38). Dante'nin dinî içerikli epik şiirinde sıradan insanları ele alması ve insanı anlatması, o dönem edebiyatı için bir yeniliktir. Bununla yazar, insanın kendisini yeniden keşfetmesini amaçlamıştır. Dante, İlahi Komedya'da bir yandan insana Tanrı'yı vermeye çalışırken, diğer yandan bütün çizgileri, bütün tutkuları, bütün genişliği, aynı zamanda bütün darlığı ile insanın kendi dünyasını ortaya koyar (Z. Çetin, 1994: 289). Ayrıca Dante, eserinde tezat sanatını da kullanmıştır; birbirinin zıddı olan duygu, düşünce ve durumlarını bir araya getirmiştir. Amacı insana aklını kullanarak bu ayrımları kendisinin yapabileceğini göstermektir ve bu da hümanist edebiyatın özelliklerindedir.

Zira hümanistler, insanın kendisini ve dünyasını kendiliğinden anlayabileceği, eleştirel olarak sorgulayabileceği ve geliştirebileceği gerçeğini dikkate almışlardır.

Dante Alighieri'nin ardından İtalya'da hümanizm önemli bir entelektüel hareket olarak gelişti.

Francisco Petrarca (1304-1374) ise bir Orta Çağ düşünürü olarak Rönesans'ı müjdelerken düşüncesinin arka planında kaçınılmaz olarak Hristiyan dünya görüşü yatmaktaydı. Ama o, sıkı sıkıya bu dünyaya bağlıydı (Saygın, 2016: 15). Petrarca, Tanrı merkezli geleneğe karşı insanı merkeze almıştır. Fakat Tanrı'ya sırtını dönmeyen bir insanı düşünmüştür. Dolayısıyla şiiirlerinde yeni Rönesans insanının din karşısında nasıl durması gerektiğini ifade etmiştir (A. Saygın, 2016: 19) ve Orta Çağ'ın skolastik düşüncesi ve edebî eserlerinde fikir ve ahlak zenginliğiyle dolu bir haz aramıştır. Bu yüzden başlıca Latin ve Yunan yazarlarının eserlerini toplayarak bunları aslından okuyabilmek için Yunanca öğrenmiştir (Kadıoğlu, 2011: 158). Dante'nin esinlendiği şairler, Petrarca için de esin kaynağı olmuştur. Virgilius'un destanlarını, Horatius'un manzum mektuplarını ve diğer antik şairlerin lirik, epik ve pastoral şiiirlerini ele alarak unutulmuş olan şiiir türlerinin yeniden gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Petrarca bu yolla Orta Çağ'da çizilen sınırları aşmıştır. Ona göre aşk, arzu, erdem, teselli, özgürlük birer simge değildir. Petrarca bu kavramlarla başka şeyleri temsil ederek incelemeye çalışmamıştır. O, bunların direkt "yaşayan insan"la olan bağlantısını araştırmış ve birbiriyle olan ilişkilerini değerlendirmiştir (A. Saygın, 2016: 37).

Giovanni Boccaccio (1313-1375) da Rönesans'ın başlıca temsilcilerindendir. Boccaccio, eserlerinde Orta Çağ'ın yeni konularını bırakıp doğrudan doğruya yeryüzünden ve insandan söz etmiştir. Öykülerinin çoğunda insanoğlunun türlü tutkularını, zaaflarını, kötülüklerini, o devrin hayatını bütünüyle gerçeğe uygun yansıtacak biçimde anlatılmıştır (Z. Çetin, 1994: 302). Usa da önem veren yazarın ünlü kitabının ismi Decameron, Yunanca "déka" ve "imeròn" kelimelerinin birleşiminden oluşur; déka on, imeròn ise günler anlamına gelir. Boccaccio kitabında on günün hikâyesini anlattığı için yapıtına bu ismi uygun görmüştür. Avrupa'da veba salgınının olduğu yıllarda babasını ve arkadaşlarını kaybeden yazar, Floransa'da yaşadığı zorlukları, üzüntülerini, acılarını ve hüznelerini bu kitapta ele almıştır (Koran, 2016: 16). Decameron, daha sonraki yıllarda İtalyan edebiyatında düzyazının temel kaynaklarından biri olmuştur (Z. Çetin, 1994:

298). Boccaccio, öykülerinin çoğunda Orta Çağ hiyerarşik ilişkilerine yer vermiştir ve onları karşı karşıya getirmiştir. Feodal düzeni eleştiren yazar, öykülerinde hiyerarşik değerleri tersine döndürerek, hiyerarşiye körü körüne boyun eğmeyen insanı, yani aydınlanmış, bilinçli bireyi ortaya çıkarmıştır. Alt-üst yarışında onun öykülerinde kazanan her zaman ezilen, aşağı mevkide olanlardır. Boccaccio, öykülerinde yaşam sanatının bir örneğini vermiştir (Z. Çetin, 1994: 300).

Boccaccio'unun Decameron adlı eserine baktığımızda ise Dante'den ve Petrarca'dan farklı bir yol izlediğini görürüz. Boccaccio, eserinde daha çok dünyevi konuları ele almıştır; bulunduğu toplumu iyi bir şekilde özetlemiştir. Özellikle bireyi ve usu öne çıkarmıştır. Ayrıca bireyin duygularına da değinmeyi ihmal etmemiştir. Bu, edebiyatta o dönem için görülmemiş, yeni bir durumdur. Çünkü bilindiği gibi Orta Çağ insanı başına gelen kötü olayları, Tanrı'nın bir cezası olarak görmekteydi ve o dönemde ele alınmış birçok eserler de bunu yansıtmaktaydı. Fakat Boccaccio, eserinde yaşananlara dinî değil, rasyonel yaklaşmıştır. İnsanı ve akılcılığı ön plana çıkaran yazar, insanın kendisini fark etmesini ve yaşayarak deneyimlediği dünyasında köle olarak değil aklını kullanan, sorgulayan bir birey olarak yaşamını sürdürmesini istemiştir. Yazar adeta yeni, seküler bir insanın tarifini çizmiştir. Bu da edebiyatta sekülerizmin yavaş yavaş başladığının bir işaretidir. Çünkü birey ve akıl hümanizmin ilkelerindedir. Boccaccio, bu kurallara uyarak Rönesans hümanizm mimarisinin temellerini atmış bulunmaktadır. Bu yüzden Boccaccio'nun eserini Antik Çağ'ın klasik yapıtlarının düzeyine ve konumuna yükseltmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Anlaşılabacağı üzere İtalya Rönesans'ının yükseldiği temeller, öncelikle bireyin kendi idealleri için kendini geliştirmesi ve yetiştirmesi üzerine olmuştur. Yani bu bir bireysel devinimdir; doğrudan sosyal ya da ahlaki reforma yönelik bir devinim değildir (M. Yıldırım, 2020: 191). Hatırlayacak olursak Dante'nin döneminde (1300 yıllarında) Batı Avrupa, antik dünyanın bilim ve düşüncesini daha yeni aramaya koyulmuş, Eski Yunan ve Roma'ya ait parlak uygarlığı yakalama çabasına henüz yeterince girmemişti (Z. Çetin, 1994: 280).

İtalyan edebiyatına büyük katkıları olan Dante, Petrarca ve Boccaccio, eserlerinde kullandıkları halk dili olan İtalyanca ile İtalya'nın millî dilinin doğmasına öncülük

etmişlerdir. Özellikle Dante, halk diline bağlılığı ve onu edebî bir dil haline getirmesi ile ulusal birliğe en büyük hizmeti yapmış olur (Z. Çetin, 1994: 282).

XIV. yüzyılda İtalya da başlayan Rönesans hümanizmi, XV. yüzyılda İtalya'dan sonra İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda, İngiltere ve Almanya'ya sıçramış ve Batı Avrupa ülkelerinde birbirine çok yakın bir anlayış içinde hayat bulmuştur (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 470-471). Bu bakımdan İtalya'da başlayan daha sonra tüm Avrupa'yı kaplayan hümanizm, öncelikle bir etkinlik, bir uğraş, her şeyden önce Avrupa'ya özgü bir akımdır (İ. Atalay, 2018: 87) diyebiliriz.

3.3.2. Rönesans Dönemi'nde İngiltere'nin Tarihî Arka Planı

Orta Çağ İngiltere tarihine baktığımızda da monarşik bir yönetim şeklinin hâkim olduğunu görürüz. Tudor Hanedanı'nın İngiltere'yi yönettiği bu dönemde İngiltere'de mutlak monarşi anlayışı hükmü sürdü; yani kral veya kraliçe mutlak güce ve otoriteye sahipti.

Bilindiği üzere Avrupa, Hristiyanlık inancı çatısı altında toplanmıştı. Bu yüzden Orta Çağ'da Avrupa'da yaşayan insanlar, kendilerini “Avrupalı” olarak değil “Hristiyanlık coğrafyasının ve Kilise Krallığının bir mensubu” olarak düşünürlerdi (Şenay, 2002: 1269). Dolayısıyla Roma'ya dinî anlamda bağlı olan ülkeler iç veya dış meselelerinde hareket etmeden önce Kilise'ye danışmak, izin almak zorundalardı. Olası bir Haçlı birleşmesinde Roma'nın çağrısını dikkate almamak, papayı tanımamak sayılırdı (Mat, 2017: 4). Fakat bu durum XIV. ve XV. yüzyıllara gelindiğinde değişmeye başlar. Çünkü bu yüzyıllarda birçok alanda Avrupa'nın değişmesini sağlayacak önemli gelişmeler olur.

Orta Çağ boyunca Avrupa, feodalizm adı verilen bir sistemle krallar, soylular ve Kilise tarafından yönetilmiştir. Ancak bu dönemde bazı değişimler başlamış ve modern döneme geçiş süreci hızlanmıştır. Bu yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkışı gözlemlenmiştir; çünkü artık uluslar ne Katolik Kilisesinin egemenliği altında yaşamaktan ne de ulusal sorunlarına karışılmasından hoşnuttu (Urgan, 2003: 110). Edebiyatın da bu gelişmelerde katkısı büyük olmuştur. Aydınların, halkın anlaması ve bilinçlenmesi için eserlerini halk dilinde yazmaları milliyet kavramının öne çıkmasını sağlamıştır.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise Avrupa, salgın hastalıklar ve kıtlıklarla mücadele etmek durumunda kalır (Alganer & Yılmaz, 2016: 96). Ayrıca bu, Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-

1648) patlak verdiği dönemdir. Bu savaşta başlıca katılımcılar Avrupa'nın çeşitli güçleridir. Ancak savaş Protestan ve Katolik güçler arasındaki dinî ve siyasi çekişmelerden kaynaklanmıştır. Protestanlık, yani dar anlamıyla Luthercilik, İsviçre'de Zwingli ve Calvin ile Kalvenizm'e, Kalvenizm ise İngiltere'de Anglikanizm'e dönüşmüştür (M. Yıldırım, 2020: 193). Luther'in reformundan etkilenen İngiltere Kralı VIII. Henry de böyle bir yol izleme düşüncesindeydi. Nitekim Henry'nin özel bir meselesinin papa tarafından onaylanmaması üzerine Henry, kendince aldığı kararla "Act of Supremacy"yi (Egemenlik Yasası) geçirerek kendini İngiltere Kilisesi'nin başı ilan eder (Urgan, 2003:110). Böylece Anglikan Kilisesini kurar. VIII. Henry'nin Anglikan Kilisesini kurması, İngiltere'nin dinî, siyasi ve toplumsal alanlarda önemli değişiklikler yaşamasına neden olur ve İngiliz tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Roma'dan bağımsız bir kilise kurulmasıyla İngiltere gerçek bir ada devleti haline gelir. Bu olaydan sonra devlet kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutmaya başlar (Mat, 2017).

VIII. Henry'nin bağımsız kilise kurma girişimi görüldüğü gibi seklülarizm ile ilişkilendirilebilecek bir sürecin parçasıdır. Bu süreç devletin dinî otorite üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmasını ve Kilisenin politik bir araç olarak kullanılmasını sağlamıştır. Ancak Kilisenin hâlâ toplumdaki etkisi ve dinin önemi göz önüne alındığında tam anlamıyla seküler bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.

3.3.3. İngiliz Edebiyatında Sekülarizm

Bu dönemde İngiltere edebiyatı altın çağını yaşamaktadır. Rönesans, İngiltere'de Elizabeth dönemine denk gelir. İngiltere edebiyatı özellikle 1558 ile 1603 yılları arasında roman, şiir, tiyatro ve yazılı eserler alanında kaliteli yapıtlar ortaya çıkarır (Boone, 2019: 37). Çağdaş İngilizce bu dönem içinde doğmuştur. İngiliz Rönesans'ı, İtalyan edebiyatından yapılan çeviriler ile başlamıştır. İngiliz hümanizminin ilk büyük yapıtı sayılan Thomas More'un "Utopia"sı bu döneme rastlar. Elizabeth döneminde en başarılı şiir türü ise lirik tarzda yazılan şiiirdir (Özbiğül, 2006: 19).

İngilizcenin yazı diline dönüşmesinde büyük katkısı olan ve Rönesans'a zemin hazırlayan yazar Geoffrey Chaucer'dir (1340-1400). Çünkü Chaucer İngiltere'nin kapılarını şiire açar. Chaucer, Kilise'nin etkisinden sıyrıldığı gibi, Anglosakson geleneğinden de tümüyle sıyrılmış, Fransa'dan ve özellikle Rönesans'ın kaynağı olan İtalya'dan esinlenmiştir (Urgan, 2003: 70). Yazarın en ünlü eseri Canterbury Hikâyeleri'dir. Geoffrey Chaucer'in

Troilus and Criseyde (1376) eserini yazarken, Boccaccio'nun Il Filostrato'sundan etkilenmiştir ve onun anlatım tarzını ve hikâye yapısını takip etmiştir (Güneş, 2009: 106). Ancak Chaucer kendi üslubunu ve İngiliz edebiyatının özelliklerini esere katmış olduğu için bu eser tamamen Boccaccio'nun bir taklidi ya da çevirisi değildir.

Rönesans döneminde İngiliz edebiyatının en önemli tiyatro yazarı olarak öne çıkan isim ise Shakespeare'dir (1564-1616); oyunlarını dram ve komedy türlerinde, manzum ve düzyazı olarak yazmıştır. Her ikisini bir araya getirerek de birçok başarılı oyun ortaya çıkarmıştır. Oyunlarının her biri beş perdeden oluşur (Mat, 2017). Shakespeare oyunlardan başka, Venus and Adonis ve The Rape of Lucrece (Lucrece'in İrzına Geçilmesi) adında iki uzun şiir ve soneler de yazmıştır (Urgan, 2003: 226). Özellikle Shakespeare'in oyunlarında yarattığı kadın karakterler çok ilgi çekicidir. Bilindiği üzere Orta Çağ'da kadının adı yoktu. Kadına baskı çoktu. Erkeğine haklı da haksız da olsa ses çıkarmayan, yani itaatkâr kadın makbuldü. Erkeğine veya ailesine karşı dikbaşlı olan kadınlar, kötü kadınlar olarak görülmekteydi. Fakat Shakespeare bazı oyunlarında güçlü kadın figürünü ele aldı. Kadını akıllı ve cesur göstererek onlara, erkek kılığında olmak şartıyla, erkeklerin sözlerini söyledi. Böylece oyunun gidişatını değiştirdi. Yalnız bu tarz oyunları komedi türünde ele alırdı (Tangün, 2010: 22). O günün şartlarına baktığımızda Shakespeare topluma, kadının da bir birey olduğunu ve özgürce kendini ifade edebilmesinin çok doğal bir durum olduğunu göstermek istemiştir. Dolayısıyla seküler bir tutum sergilemiştir. Shakespeare, kadını baskıcı Hristiyan zihniyetin esaretinden kurtarıp özgür bir alana taşımıştır. Ayrıca Shakespeare'in İngiliz diline katkısı çoktur. Oyunlarında ve yazılarında fikirlerini daha iyi ifade edebilmek için on yedi binden fazla kelime üretmiştir (Boone, 2019: 66). Yapıtlarında aşk, intikam, kin, dostluk gibi neredeyse tüm insani durumlarına değinmiştir ve onları derinlemesine tetkik etmiştir. Yazarın en ünlü dramları Romeo ve Juliet, Hamlet, Macbeth, Othello, Kral Lear'dır. Tanınmış komedyaları ise Venedik Taciri, Yanlışlıklar Komedyası'dır. Dönemin diğer önemli tiyatro yazarları da Marlowe (1564-1593) ve Ben Jonson'dır (1573-1637). XVI. yüzyılın sonlarına doğru şiir alanında öne çıkan isim ise şair Edmund Spenser'dir (1552-1599). Spenser, pastoral şiirler yazmıştır ve bu şiirlerini Çoban Takvimi adlı yapıtında toplamıştır. Alegorik destanını da Periler Kraliçesi adı altında bir kitap dizisi hâlinde yazmıştır (Mat, 2017).

XVII. yüzyılda tüm Batı Avrupa’da Aydınlanma Çağı başlar. Hem felsefede hem de edebiyatta tam anlamıyla sekülerleşme kendini gösterir. Daha iyi yaşam koşulları için toplumdaki eksikliklerin giderilmesi çabasına girilir; iyilik, adalet ve bilimsel bilgi önem kazanır (Akpınar, 2018: 177). Bu dönemde İngiltere’de ülkenin nasıl yönetileceği konusunda kral veya kraliçenin tüm siyasal güce sahip olduğu mutlak monarşiyi savunanlar ile halkın seçilen ya da atanan yetkililer vasıtasıyla siyasal güce sahip olacağı cumhuriyet taraftarları arasında iç savaş çıkar (Boone, 2019: 69) ve bu iç savaş 1642-1651 yılları arasında sürer. Olayların devamında I. Charles, 1649’da Püriten rejimi tarafından idam edilir. Ülkede 1649-1660 yıllarında “The Interregnum” (Fetret Dönemi) yaşanır. Bu yıllar İngiltere’nin monarşiyle yönetilmediği yegâne dönem olarak tarihe geçmiştir. 1642 yılından itibaren İngiltere’nin tiyatroları politik nedenlerle on sekiz yıl boyunca kapalı kalır (Baştan, 2016: 225). İngiltere’de 1640-1660 yıllarında iktidarın eski feodal düzeni korumak istemesi üzerine devrim gerçekleşir. Tepki alan iktidar indirilir. İktidar yeni bir sınıfın eline geçer (Üşür, 1990: 158). 1648’de savaşızsız devrim meydana gelir. Bu yüzden adına Şanlı Devrim denilmiştir (A. K. Koç, 2018: 63). Bu devrimin önemi, siyasi temelini eskiye dayanan Magna Carta’dan almasıdır (A. K. Koç, 2018: 55). Bu devrimde Parlamento üyelerinden oluşan bir koalisyon, bir Katolik olan Kral II. James’i tahttan indirip yerine Hollandalı ve Protestan bir soylu olan Oranjlı William’ı ve Kral II. James’in kızı olan karısı Kraliçe II. Mary’yi tahta geçirir (Boone, 2019: 75).

XVII. yüzyılın ilk yarısında edebiyatta önemli bir rol oynamayan siyaset, aynı yüzyılın ikinci yarısında ön plana gelir (Urgan, 2003: 330). Bu dönemde John Locke (1632-1704) ismi öne çıkar. Locke, siyasal düşünce tarihinin en önemli filozoflarından. Locke oldukça hoşgörülü bir siyaset adamıdır. Dönemin dinî yaklaşımlarını ve özellikle Kiliseyi aşırı derecede baskıcı ve şiddet içerikli bulan Locke’a göre hoşgörü, hakiki Kilisenin karakteristik niteliğidir: “Din, zahirî bir ihtişam meydana getirmek veya ruhani egemenliği ele geçirmek yahut zorlayıcı kuvvet uygulamak için değil, insanların hayatını erdem ve dindarlık kurallarına göre düzenlemek için kurulmuştur.” (Akçiçek, 2011: 16) Şahin’e göre Locke’un hoşgörü anlayışı iki argüman üzerinden şekillenir. Bunlardan biri dinîdir; diğeri ise seküler. Her ne kadar ilahi gerekçeler gibi görünse de Locke’un görüşleri daha çok seküler bir çizgidedir (Akçiçek, 2011: 20). Bu nedenle Locke, din ve devlet işlerinin ayrılmasını istemiştir.

Locke'un “İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme” ve “Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserleri, XVIII. yüzyıl dünya meseleleriyle ilgili en etkili çalışmalar arasında yer alır. Locke'un düşünceleri pek çok disiplinde, özellikle de felsefe ve dünya politikaları alanında adeta bir düşünsel devrim başlatmıştır (Boone, 2019: 75). Locke’a göre aydın insan, akıl deneyimine dayanarak özgürce düşünebilir, farklı görüşleri tartışabilir ve doğruyu bulma çabası içinde olur. İnsan haklarına saygı duyar, özgürlük, eşitlik ve adalet prensiplerine inanır. Aydın insan demokratik değerlere ve insanlık değerlerine bağlıdır. Locke, bireyi ve bireysel hakları toplum sözleşmesinin merkezine koymuştur. Locke, özgürlük arayışını meşruiyet kaynağı olarak kabul eder. Ona göre doğal haklar ve özgürlükler bütün siyasal iktidar ilişkilerinin meşruiyet gerekçesidir ve bunlardan kaynaklanmayan hak ve yetki siyasal iktidar adına kullanılamaz (H. Arslan, 2019: 189). Locke'un fikirleri yalnızca edebiyatı ve yazarları etkilemekle kalmadı; yazıları dünyanın işleyiş biçimini değiştirdi. Bu da onları en az İncil, diğer kutsal metinler, Magna Carta veya İnsan Hakları Yasası kadar etkili kılar. Verdiği mesaj, kitapların ötesine geçmiştir (Boone, 2019: 78).

XVIII. yüzyıl, Batı Avrupa için artık tam anlamıyla Aydınlanma Çağı’dır. XVIII. yüzyılın ilk yarısı edebiyatta Neoklasik Dönem, diğer adıyla Augustan Çağı’dır. Bu şekilde adlandırılmasının nedeni, o dönemde yaşayanların, bu yarım yüzyılın eski Roma İmparatoru Augustus'un saltanat yılları kadar parlak olduğuna; çağdaşları arasında Vergilius, Ovidius, Horatius kadar büyük yazarların yetiştiğine inanmalarıydı. Bu dönemde yaşayanlar, kurdukları düzenden ve kendilerinden hoşnut, toplumlarını kusursuz sanan, her alanda başarılarına tam bir güven duyan, yenilik istemeyen insanlardı (Urgan, 2003: 403). Augustan Çağı lirik şiirin yazılmasına hiç uygun değildi. Her tür şiir için gerekli, ama lirik şiir için özellikle gerekli olan hayal gücü, heyecan, duyarlılık, düşünce derinliği, coşku gibi nitelikler o sıralarda fena halde küçümsenirdi (Urgan, 2003: 406).

Neoklasik dönemde, şiirde taşlama öne çıkmıştır. Yunan ve Roma edebiyatı ve kültürüne bir geri dönüş söz konusudur. Bu dönemde edebiyat, mantık düzen ve simetri gibi klasik kurallara uygunluk ve akademik disiplin anlayışıyla şekillenmiştir. Önde gelen özellikleri arasında ahlaki öğretileri vurgulama, mantıklı ve açık bir dil kullanma gibi klasik konulara odaklanma yer alır.

XVIII. yüzyılın ikinci yansında preromantizm ortaya çıkar (Urgan, 2003: 486). Romantik şairler mantık yerine tutkuya değer vermiş ve bir bütün olarak insanlığı değil birey olarak insanı keşfetme ihtiyacını ifade etmiştir. Önceki yüzyıllarda şiir sanatı, insanların ne yaptığıyla ilgiliyken romantik dönemde şiir, tek bir şairin nasıl hissettiğini dile getirmekteydi (Boone, 2019: 101). Neoklasik şairler ile romantikler arasındaki fark oldukça belirgindir; neoklasik şiir hem usçu hem de nesneldir. Şairler kişisel duygularını, düşüncelerini ve yaşantılarını şiirlerine yansıtmamışlardır. Kendilerini bağımsız bir birey olarak görmemişlerdir; toplumun birer sözcüleri olarak görmüşlerdir. Romantikler ve Elizabeth Dönemi'nin şairleri XVII. yüzyılın ilk yarısında metafizik şairleri gibi öznelliğe yöneldiler. Her bireyin kendine has duygu ve düşünceleri olduğundan şiirlerinde kişisel dünyayı dile getirmek gerektiğini düşündüler (Urgan, 2003: 505-506).

Görüldüğü gibi Rönesans ve Reform hareketlerinin tetiklediği toplumsal dönüşüm ve zihinsel değişim evreleri, siyasetten felsefeye, edebiyattan ekonomiye ve sanattan yönetime kadar her alanı etkilemiştir (H. Arslan, 2019: 182). Akılcılık ile birlikte yeni görüşler ortaya çıkmıştır. Seküler birey ve toplum için etik çıkarımlar, iyileştirmeler ve gelişmeler gözetilmiş, insanlık bilinci dine, din adamlarına ve Kilise öğretilerine dayanmayan, bambaşka bir düzeye taşınmıştır.

3.3.4. Fransız Edebiyatında Sekülerizm

XV. yüzyılda Fransa'da durumlar İngiltere'den ve Almanya'dan farklı değildir; insanlar derebeyliğe ve Kilise'ye karşı gelme çabasındadırlar. Kilisenin bağınazlığı Fransız sanatçılarının tüm yaratıcılığını köreltmıştır. İtalya'da meydana gelen Rönesans düşüncesinin Fransa'ya sıçramasıyla, Fransa'da da Rönesans düşüncesi gelişmek için elverişli bir ortam bulur (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 471). Fakat Fransız hümanizmi, uzun süre gelişme gösteremez. Ancak François I ve Henri II devirlerinde tam bir gelişme zemini bulur. Fransa'da bu dönemde açılan şiir okulu sayesinde dilde büyük gelişmeler olur. Robert Estienne'in filoloji alanındaki eserleri, yaşadığı devri aşmıştır (Kadıoğlu, 2011: 159).

XVI. yüzyılın sonuna doğru Fransa'da yeni bir edebiyat akımı olan klasisizm, ortaya çıkar. Klasisizm edebî, kültürel ve sanatsal bir akımdır. Antik Yunan ve Roma edebiyatı ile uyumlu bir şekilde ahenk, düzen, ölçü ve akılcılığa vurgu yapar. Bu dönemde edebiyat ve sanatta ölçülülük, akılcılık ve dengeli ifade ön plandadır. Klasisizm Fransa'da mutlak

monarşinin egemen olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kraliyet sarayı ve soylular tarafından desteklenmiş ve yaygın bir edebî tarz haline gelmiştir.

Akım, XIV. Louis'nin en güçlü olduğu 1660-1680 yılları arasında zirveye ulaşır. XVIII. yüzyılda da etkilerini sürdürür. Klasisizm, Fransız yazarları Montaigne ve Rabelais tarafından geliştirilmiştir (Atalay, 2018: 108). Rabelais ve Montaigne, Aristoteles'in Poetika'sında bulduğumuz aklın, sağduyunun, gerçeğe benzerliğin, ölçülülüğün, kurallara bağlılığın ve dilin öneminin üzerinde durmuş, klasisizmin temel taşına yerine oturtmuştur (Kara, 2010: 77).

Fransız yazar Michel de Montaigne (1533-1592), eserlerinde yaşadığı yüzyılın ortaya çıkardığı tüm sorunları ele almış, incelemiş ve yorumlamıştır (İ. Atalay, 2018: 100). Montaigne de Erasmus gibi hümanist bir yazar ve filozoftur. Özellikle insanı tanımaya çalışmıştır. Ona göre insan yaptığı işin ne olduğunu anlamak için öncelikle insanın ne olduğunu bilmeli ve onun yeteneklerini tanımalıdır. Özellikle "Ne biliyorum?" meşhur sorusu onun için çok önemliydi ve cevaplanması gerekiyordu (İ. Atalay, 2018: 94). "Denemeler", Montaigne'in en ünlü eseridir; yeniliğe, yıkıcılığa, devrime karşı sözler içerir (Montaigne, 1995: 7). Montaigne'in eserinde dikkat çeken en önemli nokta, hep kendinden bahsediyor olması ve kendini düşünmesidir. Bununla yazar, kendinin sorunları olabileceği gibi bütün insanların da sorunu olabileceğini anlatmak istemiştir. Aslında Montaigne kendini anlatırken, başkalarını, yani insanı anlatmaktadır. Şayet eserinde başkalarını anlatsaydı da yine değişen bir şey olmayacaktı: düşünceler, duygular aynı kalacaktı. Çünkü insan birbirinin benzeridir. Kendinde olan başkasında da vardır. Dolayısıyla Montaigne, insanın kendine dönmesini ve düşüncelerini irdelemesini istemiştir. Yalnız hümanist yazar, kendini anlatırken insan düşüncesini yeni bir yola sokar. Köhne inanışları, doğaya, akla aykırı alışkanlıkları, safsataları baltalar. Kendini dünya sevgisine, bilimsel düşünüşe, gerçekçi edebiyata açar (Montaigne, 1995: 7).

İnsan merkezci seküler bir kavram olan hümanizmin ilkelerini tekrar hatırlayacak olursak, Rönesans Dönemi'nin hümanizmi insanın özgürlüğünü, yaşamın anlamını onun iç aktifliğinde, yaratıcı faaliyetinde görmekteydi. Sadece bu takdirde insanın kendi kişisel ve bireysel özelliklerini gerçekleştirebileceği öngörülüyordu (Rüstemova, 2016: 13). Klasik yazarın aradığı orijinallik, okur ya da seyircinin iyi tanıdığı modeli ortaya koymak (İ. Atalay, 2018: 115) olduğundan Montaigne de eserinde insanı ele almıştır. Nitekim

Montaigne, “Tek insanda bütün insanlığı görebilmek, kimseye benzemeden herkes olabilmek, dünya ile bağdaşıp kendine özgü kalabilmek...” (Montaigne, 1995: 13) sözleriyle insanın dikkatini kendi varoluşuna çekmiştir. Bu yüzden eserinde “benlik” kavramı üzerinde durmuş, insana kendini inceleme imkânı vermiştir. İnsandaki eksiklik ve kusurları, eserinde ele aldığı “ben”de göstererek insanın kendini gerçekleştirmesine ve geliştirmesine katkıda bulunmuştur.

Görüldüğü gibi Montaigne eserini, gerçek anlamda hümanist çizgide yazmış, Latin referanslarla harmanlamıştır (İ. Atalay, 2018: 100). Montaigne, eserinde seküler klasik hümanizm akımının özellikleri olan bireycilik ve akılcılık ilkelerine yer vermiştir. Hoşgörüyü öne çıkartmıştır. Bize aydın ve seküler insanı tanıtmıştır; dokunulmadık yeni gerçekler ortaya koyarak gerçeğin kendini bilmekle idrak edilebileceğini dile getirmiştir.

Fransız edebiyatının sekülerleşmesine öncülük eden diğer bir isim ise François Rabelais'dir (1483-1553). Rabelais ilk eseri Pantagruel'i, 1534'te “Alcofribas Nasier” takma ismiyle yayınlamıştır. Rabelais, kitaplarının Sorbonne tarafından engellenmemesi için eserlerinde takma isim kullanmıştır. İlk eserinin başarılı olması üzerine Rabelais, ikinci eseri Gargantua'yı yazmıştır (Y. Koç, 2017: 134). Şövalye geleneği ile halkın mizah geleneğini birleştirdiği grotesk “Gargantua” adlı eserinde Rabelais, dönemin kalıplaşmış anlayışlarını ve buna bağlı yapı ve kurumları eleştirmiştir (A. Yılmaz, 2011: 223).

Bilindiği üzere Orta Çağ ideolojisinin içerdiği çilecilik, kasvetli kadercilik, günah, ceza, ızdırap baskıcılığı ve sindiriciliğiyle feodal rejimin karakteri, ciddiyet havasını belirlemekteydi. Bu ciddiyetin öğeleriye korku, korkuyla karışık dinsel saygı ve alçakgönüllülüktü (Koç 2011: 139). “Gargantua”, dönemin toplumsal dinî ve siyasi sorunlarına mizahi bir şekilde eleştiri getiren bir eserdir. Kilise ve aristokrasiye yönelik eleştirileriyle aşırılık ve yozlaşmaya karşı bir duruş sergiler. Aynı zamanda eğitim ve bilginin değerini vurgulayarak Aydınlanma ve insan fikrini destekler. Orta Çağ'da gülmek de dinsel kültten, feodal törenler ve devlet törenlerinden, adabımuaşeretten ve tüm yüksek spekülasyon türlerinden dışlanmıştı. Hoşgörüsüz, tek yanlı bir ciddiyet havası, resmî Orta Çağ kültürünün tipik özelliğiydi (Koç, 2011: 139). Rabelais, gülmeyi şifa kaynağı olarak görür Gülmenin insanların ruhsal ve bedensel sağlığına olumlu etkileri olduğuna inanır. Dönemin hiciv ustası Rabelais, eserlerinde mizahı araç olarak

kullanmıştır (Kuyumcu, 2014: 224). Ayrıca Rabelais, eserlerinde bilinçli olarak panayır ortamlarını seçmiştir. Bu ortamlarda hiyerarşi yoktur; herkes eşittir, özgürdür, şakalaşır, güler, eğlenir (Kuyumcu, 2014: 224). Rabelais'nin eserini dönemin seküler akımı olan klasisizm açısından değerlendirecek olursak Rabelais, insana varoluşunu hatırlatarak ona yaşadığı dünyada gülme ve eğlenme hakkının olduğunu göstermek istemiştir. Orta Çağ'ın sunduğu ciddi insana karşı Rabelais, aklıyla var olan, özgürce düşünebilen ve hayattan zevk almasını bilen modern ideal seküler insan profilini betimlemiştir.

Klasisizm döneminde öne çıkan edebî türler şiir ve tiyatrodur. Roman çok dikkate alınmamıştır. Bu dönemde Fransa'da felsefe alanında da ilerlemeler görülür. “Düşünüyorum, öyleyse varım.” sözü Fransa'da büyük ses getirir (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 473). Bu söz, XVII. yüzyılda rasyonalizmin en önemli temsilcisi Fransız düşünür René Descartes'a (1596-1650) aittir. Descartes, “akıl ve mantıkla yönetilen bir iradenin tutkuya ve güçsüzlüğe her zaman üstün geleceğini, akıl için tek bir yol olduğunu, her şey gibi edebiyat ve sanatta da kural ve yöntemlerin egemen olması gerektiğini” belirterek, klasik estetiğin temellerini oluşturmuştur (İ. Atalay, 2018: 110). Descartes “iyi hüküm verme ve doğruyu yanlıştan ayırma gücü” olarak tanımladığı aklın evrenselliği ve gücü konusunda tam bir iyimserlik taşır. Ona göre akıl, bütün insanlarda doğal olarak eşit şekilde bulunan, evrensel bir yetidir. Sorun, insanların onu uygun şekilde kullanamamalarıdır (Duman, 2006: 126-127). “Yöntem Üzerine Söylem” (1637) adlı kitabı yazan Descartes, akılcılığa verdiği önemle klasik öncüler arasında yer alır. Hatta onun düşünceleri, Aristo'nun düşünceleri gibi akılcılık bağlamında klasisizme temel oluşturur (İ. Atalay, 2018: 109). Aslında klasisizm düşünce sistemi iki büyük filozofa, Aristo ve Descartes'a dayanır. Yunan felsefeci Aristo, felsefeye ve metafiziğe mantık kapısından girilebileceğini ifade etmiştir; Descartes da akıl ve mantığı ön planda tutarak edebiyat ve sanatta usun ve metotların etkili olduğunu dile getirmiştir (Kara, 2010: 76).

Klasisizm sanatçıları mutlak krallık devrinde kral tarafından koruma altına alınmıştır. Bu yüzden bu dönemde yazarlar eserlerinde rejim ve toplum konularını tartışmamışlardır (Kara, 2010, 80). Klasikler, Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle akılcılığı ve sanatta klasik kuralları, siyasi açıdan da monarşiyi ve aristokrasiyi savunmuşlardır (İ. Şahin, 2018: 147). Nitekim Fransız edebiyatı XVII. ve XVIII. yüzyılda bir saray ve salon edebiyatıydı. Fakat Jean Jacques Rousseau, 1730'lardan itibaren yazmaya başladığı eserleriyle klasisizmin dünya görüşünü ve sanat anlayışını sarsmaya başlar (İ. Şahin, 2018: 147). Dönemin salon

edebiyatı Jean Jacques Rousseau ve Voltaire gibi önemli düşünürler tarafından sert şekilde eleştirilir. Çünkü onlar edebiyat yoluyla felsefi düşüncenin verilmesi gerektiğini düşünüyorlar ve böylece insan aklının en karışık meseleleri bile halledebileceğine inanıyorlardı (İ. Şahin, 2018: 148). Nitekim XVIII. yüzyılda değişen sosyal yapılar burjuvayı, mutlakçı yönetim sistemine karşı harekete geçirdi. Tüm insanların eşit hak ve hürriyetlere sahip olmasının sağlanması istendi (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 473). Bu karışıklıklar Fransa'nın bir devrime doğru gitmesine yol açtı. Özellikle Fransız düşünürlerinin yazıları Fransız Devrimi'ne zemin hazırladı. Çam'a (2000: 148-149) göre 1789 Devrimi, fikrî yönden Voltaire'in sosyal ve iktisadi reformlar görüşünden, Montesquieu'nün kuvvetler ayrımı ilkesinden ve Rousseau'nun kişi hakları ile birlikte halk egemenliğini kuran "Toplumsal Sözleşme" anlayışından etkilenmiştir (E. Ekinci, 2016: 153). Diderot'nun ve çok sayıda aydının emeği ile yazılmış olan ve 1751 ve 1772 yılları arasında yayımlanan Ansiklopedi (Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü) de burjuvaziye etkilemiştir ve burjuvazi, dönemin yönetimine karşı bir mücadele yürütmüştür (Nalçacı, 2022: 3). Klasik dönemin Aydınlanma hareketi, romantik dönemin toplumsal hareketlerine kapı aralayarak eşitlik, kardeşlik ve özgürlük düşüncesini savunan Fransız Devrimi'nin tüm Avrupa'ya yayılmasına yol açmıştır (Göktepe, 2020: 45). Bu gelişmeler sonucunda Fransız Devrimi ile Kilisenin ve monarşinin otoritesi yıkılır; klasisizm de tarihe karışır. Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan hürriyet, demokrasi ve ferdiyetçilik kavramları "romantizm" in, yani yeni bir akımın doğmasına yol açar (Kara, 2010: 80); çünkü Fransız İhtilali, kurumların, düşüncelerin ve zevkin değişmesine zemin hazırlar. İhtilal esnasında Bastille hapisanesinin ihtilalciler tarafından ele geçirilerek mahkûmların serbest bırakılışı, romantizmin özgürlükle olan ilişkisinin simgesi haline gelir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlayan bireyci anlayışa, özgürlük tutkusuna ve romantik duyarlılığın değişik biçimlerine Fransız ihtilali yeni bir yön verir (İ. Şahin, 2018: 146). Bu bakımdan Fransız Devrimi bireyin özgürlüğünü temel alan önemli bir devrimdir. Bu devrimde ilk defa bireyselliğin ortaya çıktığına tanık olunur. Birey önem kazanır. Bireye getirilen özgürlük, sanata yansiyarak sanattaki etkisini çok somut bir biçimde gösterir (Dede, 2018: 1582); yani artık özgür olan sanatçı, kendini toplum içinde ifade etme şansını yakalayarak toplumun ve diğer kurumların baskısına karşı kendi manifestosunu ve toplumdaki çarpıklıklara ve olumsuzluklara karşı da tepkisini dile getirir (Dede, 2018: 1584).

Romantizm, klasisizme bir tepki olarak doğmuştur. Çünkü romantikler, klasisizmin savunduğu akla karşıydı. Zira aklın ve katı kuralların sanatı engellediği ve her türlü sanatsal yaratımın önünü tıkadığı, bu yüzden sanatta aklın ve idealizmin olmaması gerektiği, sanatın ancak akıl ve mantığın kalkmasıyla kendini sınırsızca gerçekleştirebileceği görüşündeydiler. Ayrıca romantiklere göre gerçeğin ve varlığın yalnızca akılla kavranması mümkün değildi. Duygular ve duyum da önemliydi. Bu bakımdan kavrayışı tamamlayan duyum ve duygulara da ihtiyaç duyulmaktaydı (Dede, 2018: 1582). Bu yüzden romantikler “Düşünüyorum öyleyse varım.” yerine “Düşünüyorum ve hissediyorum öyleyse varım.” demeyi daha doğru buldular (İ. Şahin, 2018: 149).

Özünde dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısına karşı bir söylemi dile getiren (Dede, 2018: 1581) romantizm, edebiyatta bireyin iç dünyasına, coşkulu oluşuna ve hayal gücüne önem vermiştir. Ayrıca romantizm sadece bir edebiyat ve fikir hareketi değildir. Aynı zamanda resim, müzik ve mimarlık gibi alanları da etkilemiştir. Romantik resim bir ekolden çok, daha önceki resim anlayışlarına tepki olarak, insanı ve doğayı yeni bir biçimde kavrama sanatıdır (İ. Şahin, 2018: 150).

Dönemin ilk romantik yazarı Jean-Jacques Rousseau’dur. Çok yönlü bir düşünür olan Rousseau’nun edebî yanı da oldukça güçlüdür. Rousseau akla, ahlaka ve siyasete önem vermiştir. Özellikle özgürlüğün önde gelen bir savunucusu olmuştur. Fransız Devrimi’ne zemin hazırlayan Rousseau’nun, ne yazık ki Fransız Devrimi’ni görmeye ömrü yetmemiştir. Fakat çalışmaları 1789 Fransız İhtilali’nden sonra tekrar önem kazanmıştır. Rousseau, “İtirafname”, “Emil” ve “Bir Gezginin Düşsel Yolculuğu” adlı eserlerinde birey, kültür, toplum ve kanun gibi konuları sorgulamış, insan tabiatını belirleyen ilkelerin doğadan değil, kültürden ve kanundan geldiğini dile getirmiştir. Bu yüzden “Toplum Sözleşmesi” adlı eseri başta olmak üzere kitaplarında insanın özgür oluşunu ve doğallığı savunmuştur (İ. Şahin, 2018: 147).

Romantik ekolün önderi olarak öne çıkan diğer isim ise Victor Hugo’dur (1802-1885). Hugo, 1827’de “Cromwell” adlı oyunu ile öne çıkar. Hugo’nun bu piyesine yazdığı önsöz, romantizmin kuramını belirler ve üç yıl sonra sahnelediği “Hernani” adlı oyunuyla bu kuramı uygulama alanına geçirir. Böylece romantizm ekol halini alır. Romantizme ihtiyaç duyduğu kuramı sunan Hugo, Fransa’da romantik ekolün kurucusu ve önderi olur (Çılgı, 2007: 1).

Görüldüğü gibi Batı Avrupa seküler edebiyat akımlarının doğuşunda dönemin etkili siyasi ve toplumsal olayları büyük rol oynamıştır. Olaylar ve akımlar arasında doğrudan bir etkileşim vardır. Bu etkileşim aynı zamanda felsefi, kültürel ve sanatsal bakış açılarını meydana getirmiştir (Kara, 2010: 93). Fakat Batı Avrupa ülkelerinde aynı zamanda görülen akımlar birbirinden farklılıklar gösterir. Örneğin Fransız romantizminde duygusal derinlik ve insanın yaratıcılığı önemli iken İngiliz romantizminde tabiat, Alman romantizminde ise felsefi derinlik ön plana çıkmıştır (İ. Şahin, 2018: 149). Lakin ortak yönleri de vardır. Antik hümanizmde olduğu gibi seküler hümanizmde de merkezde insan vardır. Dolayısıyla bütün mücadele insan için verilmiştir. Bir akımda usa önem verilirken diğer dönemin akımında akılla birlikte duygulara önem verilerek hep insan için ideal olan aranmıştır.

3.3.5. Alman Edebiyatında Sekülerizm

Sekülerizmin ikinci ayağı olan bireysel sekülerizm, Alman edebiyatında XIV. yüzyılda Rönesans'ın Almanya'ya yansması ile kendini göstermiştir. Alman Aydınlanma edebiyatını daha iyi anlamak için öncelikle Kutsal Germe Roma İmparatorluğunun yönetimini, yapısını ve daha sonra edebiyatını ele alarak araştırmalarını Aydınlanma Çağı seküler edebiyatı yönünde ilerlettim.

3.3.6. Orta Çağ Alman Edebiyatı

Bilindiği üzere tarihte Orta Çağ Almanya'sı, Kutsal Roma İmparatorluğu olarak varlığını sürdürmekteydi. Toplum, katı bir şekilde hiyerarşikti ve bir piramit gibi yapılandırılmıştı; en tepede kral, ardından soylu dukler ve kontlar gelmekteydi. Piskoposlar ve başrahipler çoğunlukla soylulardı ve kralın hizmetindeydiler. Soyluların altında, savaş durumunda askerler, silahlar ve atlarla desteklenebilmeleri için soylular tarafından vasalları yapılan şövalyeler vardı. En alt seviyede çiftçiler bulunmaktaydı. Bunlar nüfusun yüzde doksanı oluşturmaktaydı. Kendilerine ait pek bir şeyleri yoktu. Kralın, soyluların ve şövalyelerin hizmetini yapmakla görevliydi. Kendi tarlalarını ekip biçmeden önce efendilerinin çiftliğiyle ilgilenmek ve bakmak zorundaydılar. Dolayısıyla feodal sistem, Orta Çağ sosyal düzeninin temelini oluşturmaktaydı. Bu yüzden Orta Çağ Almanya insanı henüz bir "ben" değildir; yani modern anlamda bağımsız bir kişiliğe sahip değildi. O zamanlar okuma yazma bilenler yok denecek kadar azdı. Okuma bilenler ve eğitimli

olanlar manastırlardaki din adamları ve şehirlerdeki eğitimlilerdi. Bu yüzden yazarlar genellikle keşişlerdi. Bu nedenle hikâyeler dinî içerikliydi. Bu dönemin edebiyatının amacı, halkı Hristiyan inancıyla tanıştırmak ve inancı daha da yaymaktı. Tüm önemli yazılar ve dinî belgeler, manastır yazı odalarından geldiği için, manastırlar Orta Çağ'da eğitim ve öğretim merkezleriydi. Manastırlarda yazılan hikâyeler, o dönemde sadece bilginlerin dili olan Latince yazılmıştır. Almanca yok denecek kadar az konuşulmaktaydı. Ülkede çok sayıda kabile yaşıyordu ve her birinin kendi lehçesi vardı. Fakat Eski Yüksek Almanca, VIII. yüzyılın ortalarından 1050 civarına kadar konuşulmuştur. Orta Çağ'ın başlarında Alman edebiyatında hikâyeler yazılı olarak kaydedilmekteydi. Matbaa henüz icat edilmediği için kitaplar, manastır yazı odalarında, scriptorium'da yazılmaktaydı. Rahipler her gün kitap kopyalamakla meşguldüler. Bir kitap birkaç nüsha hâlinde üretilcekse, mutlaka kopyalanmalıydı.

Karl der Große döneminde keşişlerin eğitime oldukça önem verilmişti; çünkü keşişler ne kadar iyi eğitilirse bilgilerini insanlara o kadar başarılı bir şekilde aktarabileceklerdi. Bunun için önceleri Eski Yüksek Almanca kullanılmaktaydı. İmparator, manastırlarda ve piskoposluklarda okuma yazma okulları kurdu. Burada âlimler Mukaddes Kitap'ın birleşik bir versiyonunu oluşturmakla görevlendirildi. Kutsal yazıları toplamak ve incelemek için daha sonra bir akademi kuruldu. Aachen'deki imparatorluk sarayının kütüphanelerinde Latincenin yanı sıra yerel dil de tanıtılmıştır. Eski Yüksek Almanca böylelikle Alman bölgelerinde önem kazanmıştır. Eski Yüksek Almanca ile yazılan ilk kitaplar Latince terimleri tercüme eden sözlüklerdir. Bunları yazanlara glos denilmekteydi. Bireysel kelimelerin veya bir kelime grubunun çevirisi, genellikle Latince metnin kenar boşluğuna veya satırlarının arasına yazılır, böylece henüz Latinceye hâkim olmayan müstakbel bilim adamları, metinleri daha iyi anlayabilirlerdi. Bu dönemde eserler, Kilise yazılarına ek olarak kahramanlık şarkıları ve büyüleri içerirdi. Büyüler, büyü ve duanın bir karışımını temsil eden Erken Orta Çağ tekerlemeleriydi. Büyüler, talihsizliğe karşı korunmak ve kendi kaderini desteklemek için vardı. En iyi bilineni, 950 yılında oluşturulmuş Merseburg büyüleriydi. Bu eski büyüler 1841'de Merseburg'da bulunmuştur. Masal koleksiyoncularından Jacob Grimm (1785–1863) ve kardeşi Wilhelm (1786–1859) tarafından keşfedilmişlerdir. Grimm kardeşler Almanca sözlüğün editörlüğünü de (1854 –1960) üstlenerek Alman diline büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Yine Karl der Große döneminde kahramanlık şarkıları ve kahramanlık hikâyeleri yazılmaya başlanır. Bu dönemden kalan tek Alman kahramanlık şiiri (Heldendichtung) örneği Hristiyanlık öncesi göç dönemine kadar uzanan ve muhtemelen ilk kez 810 yılları civarında yazılan Hildebrandslied'dir. Savaşçı Hildebrand 30 yıl sonra sürgünden döner ve oğlu Hadubrand ile tanışır. Hadubrand, babasının öldüğüne inandığı ve Hildebrand'ın dolandırıcı olduğundan şüphelendiği için babasının yaklaşımını reddeder ve onunla alay eder. Hildebrand, geleneklere uygun olarak onurunu savunmak ve oğluyla savaşmak için onun meydan okumasını kabul etmek zorunda kalır. Kendi oğlunun ölümüne katlanmak zorunda kalacağı için üzüntüsünden kahrolur. Aralarında bir dövüş başlar. Sonuç belirsizliğini korur; çünkü metin bu noktada kopmuştur.

Başka bir Germen efsanesi Latince yazılmış olan “Waltharius” şarkısıdır. Aquitaine'li Walther, nişanlısı Hildegund ile birlikte rehin tutuldukları Attila'nın sarayından kaçarlar. Silah gücüyle karşılıklarına çıkan Kral Gunther'in topraklarından kaçmaları gerekir. Walther on bir kahramana karşı savaşmak zorundadır. Bazılarını savaşta yaralar, bazılarını öldürür. Sonunda uzlaşılır. Yazar muhtemelen şablon olarak Visigoth bölgesinden bir Cermen kahramanlık şarkısını kullanmıştır. Baden yazarı olan Joseph Victor von Scheffel (1826-1886) daha sonra şarkıyı Almancaya çevirir ve bunu “Ekkehard” (1855) adlı romanına ekler.

XII. ve XIII. yüzyıllarda Latince İncil şiirlerinin yansısı Orta Yüksek Alman kahramanlık destanları “mittelhochdeutsche Heldenepen” ve aşk şarkıları “Minnelieder”, yazılı olarak ortaya çıkar. XII. ve XIII. yüzyıllarda birkaç dük, kral ve imparator yetiştiren Svabyalı (schwäbisch) soylu bir aile olan Hohenstaufens, imparatorlukta iktidarı ele geçirdikten sonra Fürstnhöfer (burjuvazi) büyük güç ve yönetim merkezleri haline gelir. Aristokrat toplum, kendisini Kilisenin üstünlüğünden kurtarır ve artık manastır kâtiplerinin ofislerine bağımlı kalmazlar. Böylece yüksek Orta Çağ edebiyatı artık yalnızca manastırlarda değil, aynı zamanda prenslerin saraylarında, özellikle de sanatta ortaya çıkar. Yüksek Orta Çağ edebiyatının özel bir işlevi festivallerde, kutlamalarda ve turnuvalarda sürekli prenslerin zenginliğini ve gücünü övmesidir. İçerikte insanların günlük yaşamlarındaki sorunlar ve zorluklardan pek bahsedilmez; çünkü bunun şehzadelerin itibarına ve iktidarına zarar vereceği düşünülür (Bergmann, 2011: 11-15).

Görüldüğü gibi Orta Çağ'da okuryazarlığın düşük olması sebebiyle sözlü edebiyatı geliştirmiştir. Gezgin ozanlar sayesinde edebî ürünler yaygınlaşmıştır. İçeriği daha çok dinsel içerikli olan “kahramanlık destanları” veya derebeylerinin aşklarını anlatan “saray roman(s)ları” edebî çeşitlilik sunar. Edebî çeşitliliği sunan her iki edebî türde de olağanüstülükleri ve abartıları görmek mümkündür. Bazen edebî türlerin içeriğinde alegorik bir Tanrı sevgisi arayışı da görülebilmektedir (İ. Atalay, 2018: 101).

XIV. yüzyıla gelindiğinde Almanya'da burjuvazi ve feodal soylular arasında sınıf mücadelesi görülür. Feodalizmin toplumsal düzene hâkim olmasına rağmen Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde kapitalist üretim tarzı gelişmiş ve para bir ödeme aracı olarak önem kazanmıştır. Bu dönemde şehirlerdeki burjuvazi ekonomik olarak güçlü konuma yükselmiştir. Bu yüzden siyasi nüfuz taleplerinde bulunarak kendi kültürlerini yaratırlar. Feodal beyler de o dönemde burjuvaziye ayak uydurabilmek için köylüleri sömürürler. Bu durum köylüler arasında Almanya'nın birçok yerinde huzursuzluğa yol açar ve sonunda Büyük Alman Köylü Savaşı (1524-1525) çıkar.

Genç burjuvazi, edebiyatta yeni kültürel idealler arar ve onları Eski Yunan ve Roma çağlarında bulur: Bu dönem Rönesans Dönemi'dir. İtalya'da çok güçlü bir dönem olan Rönesans, Almanya'ya XIV. yüzyılda yayılma fırsatı bulur. Dönemin burjuva sınıfının ideolojisi artık Tanrı'ya ve Kiliseye değil, insanlara ve onların dünyadaki yaşamlarına yöneliktir ve bu ideolojiye hümanizm denir; savunucularına da hümanist adı verilir. Eski şairlerin tercüme eserleri ve yeni eserler neşredilir. Johann Guttenberg'in 1450'de matbaayı icat etmesi ile edebiyat hızlı bir şekilde yayılmaya başlar. Burjuvazinin övülen Alman şehirlerinin biyografileri ve seyahat notları yazılır. Bu dönemde en ünlü hümanist yazarlar olarak öne çıkan isimler; Konrad Celtis, Erasmus von Rotterdam ve Johann Reuchlin'dir.

3.3.7. Alman Edebiyatında Seküler Dönem

XV. ve XVI. yüzyılda Almanya'da mezhep savaşları gündemdedir. Bundan dolayı Almanya çok sarsılmış, kendine gelmesi uzun yıllar almıştır (Aytaç; 2015: 25). Bu nedenle hümanizm Almanya'ya geç ulaşmıştır. Fakat bu akım, Almanya'ya ulaştığında da birtakım direnişlerle karşılaşmıştır. Bunlar genelde toplumun kurumlarına egemen olan ve kısa sürede değiştirilmesi çok da mümkün olmayan eğitim, din ve siyaset alanlarında karşılaşılan direnişlerdir (İ. Atalay, 2018: 91); çünkü Kilisenin gerçeklikleri

dışında gelişemeyen bilim, doğal olarak sanata destek olamaz hale gelir. Yapılmak istenen ve yapılan bilimsel deney ve çalışmaların “dine aykırı” hükmüyle yasaklanması ve hatta cezalandırılması, bilim ve sanatın gelişmesine engel olmuştur (İ. Atalay, 2018: 102). Aristo’nun eksik ve yanlış anlaşılmış öğretileri üzerine kurulu Orta Çağ’ın bu felsefesi ya da eğitim anlayışı, aslında başlangıç aşamasında IX. yüzyılda Fransa kralı Charlemagne tarafından ülkenin yeni baştan inşası için insanların daha iyi eğitilmesi amacıyla yönelik olarak okullarda öğretilmesini istediği yedi dal (gramer, astronomi, müzik, hitabet, mantık, aritmetik, geometri) üzerine kurulur (İ. Atalay, 2018: 68). Fakat XIV. yüzyıldan itibaren Tanrı Krallığı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak yönetimi üstlenen Roma Katolik Kilisesi ile bu durum bozulur; gerek siyasal irade ile dinsel iradenin çıkar çatışmaları gerekse Kilisenin kendi içindeki yapısal ve kavramsal sıkıntılar ve din adamlarının seküler hedeflerle dini istismar etmeleri süreci, Kilisenin statü ve imajını sarsar (Has, 2014: 254). Dönemin birçok aydını, papaların tutumundan rahatsızlık duyar. Nitekim bu değişime ve dönüşüme sebep olacak ilk kıvılcım XVI. yüzyılda Hollandalı hümanist aydın Erasmus’tan gelir. Erasmus, hiciv tarzıyla yazdığı Deliliğe Övgü adlı eserinde din adamları sınıfının yozlaşmasını ve sahtekârlıklarını gözler önüne serer ve Reform hareketinin başlamasına öncülük eder (İ. Atalay, 2018: 97). Almanya’da ise Kilisenin bozulan ahlaki değerlerinden rahatsızlık duyan diğer bir isim, teolog Martin Luther’dır. Luther, Hristiyanlığın aslına dönmesi için Kiliseyi protesto eder ve Reform hareketini başlatır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2021: 335). Protestanlık hareketiyle beraber Hristiyanlık tarihinin seyrinde gerek teolojik ve gerekse siyasal alanda radikal denebilecek köklü değişimler ve kırılma noktaları meydana gelir (Has, 2014: 254). Reform’un başarılı olmasıyla birlikte dinin kural ve ilkelerine göre şekillenen din anlayışı da ortadan kalkar. Böylece dinde bireysellik devri başlar; artık insan dininde özgürdür. Luther’in dinde sağladığı bu yenilik, sekülerleşmenin başlangıcını oluşturur.

Ancak Reformasyon sadece Hristiyanlığı düzenleyen bir yenilik hareketi değildir. Reform’un Alman edebiyatına da katkısı yadsınamayacak kadar büyük olmuştur. Alman yerel dilinin gelişiminde, yazı dilinin kurulmasında ve geliştirilmesinde Luther’in İncil çevirisi büyük önem taşır (Galle, 2016). Öyle ki Goethe, Almanların millet olma özelliğini Luther’e borçlu olduklarını ileri sürmüştür. Lessing, Herder Hamann, Klopstock gibi birçok büyük yazar, Luther’in Almancasından esinlenmiştir. Hegel ise Luther’in İncil çevirisini gerçekleştirebilen devrimlerin en büyüklerinden biri olarak

nitelemiştir (Aytaç, 2005: 28). Fakat Alman dili, nispeten geç birleştirilmiş ve standartlaştırılmıştır. Çünkü XVI. yüzyılın başında Almanya'da hâlâ farklı bölgesel lehçeler vardı ve Almanca henüz ulusal bir dil statüsünde değildi. Luther'in yerel dili bilinçli kullanması sayesinde Reformasyon başarılı olmuştur. Tabii matbaanın varlığının da bu başarıda payı büyüktür. Karşılıklı yarar sağlayan bu ilişki, Alman toplumu için sayısız değişikliğe yol açmıştır. Bunlardan en önemlisi bireye odaklanılmasıdır. Ayrıca Luther'in halk dili olan Almanca yazıları, birçok kişinin kendi okuma becerilerini edinmesi açısından teşvik edici olmuştur (Galle, 2016). Luther'in kaleme aldığı bildirilerinden en önemlileri 1502'de Flugschrift'te yayımlanmıştır. Bunlar; “Von dem Passtum zu Rom”, “An den christlichen Adel deutscher Nation”, “Die babylonische Gefangenschaft der Kirche” ve “Von der Freiheit eines Christenmenschen”dir (Aytaç, 2015: 25-26). Ayrıca Luther'in, 1530'da hem ilahiyat hem de filoloji konularını ele aldığı önemli bir eseri daha vardır: “Ein Senbrieff D. M. Luthers, Von Dolmetzschen und Fürbit der Heiligen”. Bu eserini Luther, adını vermediği birine eleştiri tarzında cevap olarak yazmıştır (Aytaç, 2015: 27).

Bu bilgiler doğrultusunda Reform'un, Kilise reformundan çok daha fazlası olduğunu görebilmekteyiz. Reformun karakteri ve etkisi açısından mottosu “iletişim ve eğitim”dir. Aynı zamanda da bir dil olayıdır. Özellikle yerel eğitim sürecinde Martin Luther oldukça büyük bir öneme sahiptir. Luther'in ıslah edici yazıları, Mukaddes Kitap tercümesi ve yazılarında kullandığı dil, Almancanın Alman ulusunun tek dili olmasını sağlamıştır. Bu yüzden Luther'in Alman edebiyatına katkısı çoktur (Galle, 2016). Luther'in yazdıklarının halk tarafından anlaşılması ve bilimsel gerçekliklerin özgürlük kazanması doğal olarak bilimin ve sanatın gelişmesini sağlamıştır (İ. Atalay, 2018: 102). Bu bakımdan Rönesans ve Reform hareketleri Avrupa'nın sekülerleşme sürecini başlatmış, değişip dönüşmesine, aydınlanmasına ve her alanda ilerlemesine öncülük etmiştir. Rönesans'ın belirgin özelliği olan sanat, edebiyat ve mimari gibi birçok alanda Antik Çağ'ı yeniden canlandırmaya ve onu taklit etmeye çalışması (İ. Atalay, 2018: 78), Rönesans'ta pozitif bilimlerde, felsefede, edebiyatta ve eğitimde ilerlemelere yol açmıştır. Reformasyon da Hristiyanlığın yeniden düzenlenmesine, tanrısal din devleti anlayışı yerine somut, maddi, görülebilir yeryüzü devlet düzeninin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 469). Başka bir ifadeyle Batı, Yeni Çağ'da, hümanizm ile akıl, Rönesans ile sanat ve Reform ile vicdan özgürlüğüne kavuşmuştur (Atabay, 2015: 1).

Yine XV. ve XVI. yüzyıllarda Almanya’da hümanistlerin birbirlerine yazdıkları mektuplar gündeme gelmiştir. “Briefe der berühmten Männer” (Ünlü Adamların Mektupları) serisi ile bazı teologların yavan mektupları eleştirilir. Bu aynı zamanda “Dunkelmännerbriefe” (Karanlık Adamların Mektupları) adı verilen bir mektup koleksiyonudur. Almanya'daki temsilcisi Ulrich von Hutten’dır. Hutten, Rönesans hümanizminin önde gelen bir ismidir. Hutten’in birçok şiiri vardır ve o, yazılarını genellikle diyaloglar şeklinde yazmıştır. “Das Gesprächsbüchlein”da (Sohbet Kitapçığı) Almanya’nın güncel konularını ele almıştır. Almanya'nın ulusal birliği için savaşan Hutten, entelektüel özgürlüğü, ulusal özgüveni, güçlü bir siyasi merkezî otoriteyi, Kilise reformu taleplerini ve sosyal olayların merkezinde olan Martin Luther’i güçlü bir şekilde desteklemiştir. Reformasyon hareketinin başlaması ile Kilise, Luther'e karşı mücadele girişimde bulunur. Ancak Luther, prensler, şövalyeler ve halk tarafından desteklenir. Luther, Kilise aleyhine, Alman Ulusunun Hristiyan Soylularına ve “Von der Freiheit eines Christenmenschen” (Bir Hristiyan’ın Özgürlüğüne Dair) başlıklı yazıları yazarak bireye seslenir (Marchenko, 2017: 14-15). Luther’in devlete değil de bireye seslenmesi değişimin başladığının göstergesidir. Birey, Luther için de önemli görülmüştür. Dolayısıyla Reform, günümüz demokrasisini ve sivil toplumunu şekillendiren gelişmeleri başlattığı gibi dinde bireyselliği de başlatmış bir devrimdir. Bu yüzden Reformasyon, Aydınlanma’nın modern özgürlük tarihinin bir parçasıdır. Yalnız Luther, Almanya’nın sadece Katolik Kilisesinin sömürsünden değil, aynı zamanda prenslerin sömürsünden de kurtulmasını istemiştir. Rahip Luther, Kiliseden saklandığı esnada çok yönlü bir edebî etkinlik geliştirir; İncil’i Almancaya çevirir, kilisede Almancayı tanıtır, birçok ilahiyatçı yazarın eserlerini ve Yunan şair Ezop'un fabllarını Almancaya tercüme eder. Luther, kilisede yaptığı hizmetle de insanları eğitmek ister (Marchenko, 2017: 16). Özellikle Aydınlanma Dönemi Alman edebiyatının, Martin Luther’in Kitab-ı Mukaddes’i Almancaya çevirmesiyle başlamış olduğunu söyleyebiliriz (Gökçe, 2019: 13).

Yine bu dönemde Thomas Münzer isimli papaz da Luther’e destek çıkar ve Kiliseye karşı ayaklanan halkın yanında yer alır. Münzer’in yazdığı birçok ilahiler bugün hâlâ Protestan Kilisesinde söylenmektedir. Münzer, prenslere verdiği vaazı ile ünlenir. Vaazında halkı sömüren şehzadeleri uyarır. Fakat Münzer, Frankenhausen yakınlarında yakalanıp idam edilir.

XV. ve XVI. yüzyılda feodal toplumun eksiklerini sorgulayan ve Reform'un gerçekleşmesini destekleyen hiciv tarzında sosyal eleştirel eserler ortaya çıkar. Bir hancının oğlu olan Sebastian Bant (1457) kusurların giderilmesi için “Das Narrenschiff” (Delilerin Gemisi) romanını kafiyeli beyitlerle yazar. Ayrıca XV. yüzyılda Almanya'da ilk halk kitapları da yayınlanır. Bunlar halkın yüzyıllardır bildiği ve sevdiği masallardır. Ucuz fiyatlarla satılırlar ve ülkenin her yerine dağıtılırlar (Marchenko, 2017: 16). Bu bilgiler doğrultusunda insan için yararlı olan her şeye değer verildiğine, gerçek olanla gerçek olmayan, değerli olanla değersiz olanın birbirinden ayrılmaya başladığına ve toplum yaşamında dinsel yaşam tarzına paralel olarak seküler bir yaşam tarzının da gelişmeye başladığına tanık olmaktadır (İ. Atalay, 2018: 102).

1498'de Lübeck'te, şairi bilinmeyen bir kişinin yazdığı “Reinicke Fuchs” (Reinicke Tilkisi) adlı halk kitabı yayınlanır. Fabl özelliği taşıyan kitap, yönetici sınıfın feodal yaşamını yansıtır. Kralın hizmetkârı küçük bir hırsızdır; fakat asıl büyük hırsız kralın kendisidir veya derebeyidir. Goethe daha sonra bu halk kitabını 1784'te yeni bir şiirinde kullanır. Goethe'nin halk kitabı, ise “Till Eulenspiegel' in adını alır. Till, ülkeyi dolaşan ve tüm zenginlerle alay eden bir zanaatkâr kalfadır. Goethe, 1587'de popüler şiirsel oyun kitabı “Faust”u yayınlar. Faust, cenneti ve dünyayı keşfetmek isteyen bir bilgidir. Hikâyenin konusu, hakikat ve bilgi için çabalayan Rönesans insanının tipik özelliklerini gösterir (Marchenko, 2017: 16-17).

XVII. yüzyıla Otuz Yıl Savaşları olarak adlandırılan Alman iç savaşı (1618-1648) damgasını vurur. Katolikler ve Protestanlar arasında cereyan eden savaş, dış güçlerin de kendi iktidar hırsları için parti desteklemeleriyle uzar. Bu savaşta ekonomi ve kültür tamamen kötüye gider. İnsanlar açlık, sefalet ve hastalıklar ile boğuşur. Reformasyon (1517) ile başlayan bu savaş, Almanya ile Avrupa'yı dinî olarak ikiye ayırır. Aynı zamanda, çoğu Alman milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu (Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation) topraklarında meydana gelen bu savaşta güç ve politik çıkar çatışmaları patlak verir. Savaşın bir sonucu olarak Alman nüfusu üçte bir oranında azalmış, bölgeler terk edilmiş ve çiftçi nüfusu fiilen ölmüştür (Weber, 2019). Baskı, kan dökme, eziyet, göç gibi olaylar bütün Avrupa çapında devrin karakteristiğini meydana getirmiştir (Aytaç, 2015: 40). Bu savaşın pesimist durumu da ister istemez edebiyata yansımış ve edebiyatta Barok dönemini başlatmıştır. Bu dünya ve öbür dünya; erdem ve şehvet, dünyevi ve manevi vb. zıtlıkları konu alan Barok edebiyatında ağırlık nazımda ve

dramdandır. Roman ise şövalyelik ve kahramanlık temalarından uzaklaşıp burjuva konularına eğilen humorist roman doğrultusunda gelişir. Barok nazımın (lyrik) egemen konusu ölümdür; hayatın fâniliği, ölümün mutlak oluşudur (Aytaç, 2015: 42). Barokta şiir üç kısma ayrılır: “Memento mori” motifli konular ölüm ve fânilik içerir. Memento mori, “Ölmen gerektiğini hatırla” anlamına gelir ve devam eden savaş nedeniyle yaklaşan ölümü hatırlatır. Her yerde var olan ölüm düşüncesi, günü yakalamaya hitap eden “Carpe diem” motifleriyle çelişir. Carpe diem, “Günü yakala” anlamına gelir. Bu ölümle ilgili değil, yaşamla ilgilidir. Günü bilinçli bir şekilde yaşamayı, günün tadını çıkarmayı ve kendi fâniliğini çok ciddiye almamayı gerektirir. “Vanitas” motifi ise Barok sanatında önemli bir temadır. Latince terim "geçicilik", "kibir", veya "başarısızlık" anlamına gelir. Buna bağlı olarak vanitas fikri, insanın fâniliğini ve önemsizliğini ön plana çıkarır. Bunun bir de dinî yönü vardır; dünya hayatı geçicidir. Hristiyan inancına göre ahirette daha güzel bir hayat vardır (Weber, 2019).

Avrupa ve Almanya için karamsar bir dönem olan XVII. yüzyılın Alman edebiyatına olumlu katkıları da olmuştur. Alman dili bu dönemde atılım yapmıştır. Genel olarak bu yüzyıl Alman edebiyatı için büyük önem taşır. Birleşik bir Alman dilinin yaratılmasıyla Alman ulusal edebiyatının temelleri bu dönemde atılır. Almanya'ya yurt dışından “ode, sonett, epigramm” (gazel, sone ve epigram) gibi yeni edebî türler gelir. Ayrıca üç temel edebî tür; “lyrik, drama, roman” (şiir, dram, roman) teorik olarak geliştirilir. Birçok yerde imla ve sözlükler için gramer kurallarını belirleyen dil toplulukları ortaya çıkar. XVII. yüzyıl filolojisinin en büyük temsilcisi Martin Opitz'dir. Opitz, en ünlü eseri olan “Buch von der deutschen Poeterey”i (Alman Şairlerinin Kitabı) yazar; içinde şiir meselelerini ele alır, okuyucuyu edebiyatçının ve şairin sosyal konumu hakkında bilgilendirir. Alman şairlerinin yazacağı belirli normları belirler. Yüksek Alman dilinin saflığı için çabalar ve yönetici sınıfını aşırı yabancı kelime kullandığı için eleştirir. Alman vurgu kurallarında hem düzenli vurgulu hece hem de vurgusuz hece ve kelime tonu ile versiyon uyuşmasını talep eder. Yine bu dönem içinde Opitz'in “Buch von der deutschen Poeterey” kitabı bir ders kitabı olur. Opitz eserlerinde çoğunlukla kişisel düşüncelerini dile getirmiştir. Almanya'daki sosyal koşulları ele alan Opitz, “Trostgedichten in Wiederwertigkeit des Krieges” (Savaşın Temyizinde Teselli Şiirleri) adlı kitabında kasaba ve köylerde halkın bulunduğu perişan durumu anlatmıştır. Opitz'in eserleri çok beğenilir bu yüzden yazar “Alman şiirinin babası” olarak anılır. M. Opitz'in teorik çalışması özel olarak anılmayı

hak eder. Döneminin şairlerine ahenkli bir Alman dili ve yeni bir edebiyat ortaya çıkarma görevini verir. Opitz'in edebiyatı, üst sınıf sanat edebiyatı olması nedeniyle 1617'de Prens Ludwig von Anhalt-Köthen'in teşvikiyle Weimar'da “fruchtbringende Gesellschaft” (Meyve veren Cemiyet) kurulur. Meyve Veren Cemiyet'in amacı Almancayı hem bilginlerin hem de şairlerin dili olarak yaymaktı. Bu cemiyetin üyeleri Alman dilini kurtarmak istiyorlardı ve öncelikle gramer kitapları yazmakla ilgilendiler. Bu yüzden edebiyat meseleleriyle uğraştılar, nazım şekilleri bulmaya çalıştılar ve çeviri pratiği yaptılar. Meyve veren Cemiyet'in önde gelen üyelerinden biri Justus Georg Schottel'dir. Başlıca eseri olan “Ausführliche Arbeit von der deutschen Hauptsprache” (Alman Anadili Üzerine Ayrıntılı Çalışma), Alman dilbilimi için büyük önem taşır.

Georg Rudolph Weckherlin de önemli bir Alman şair ve lirikçidir. 1618-1619'da nazım kurallarını uyguladığı “Oden und Gesänge” (Kasideler ve Şarkılar) adlı şiirleri ortaya çıkar. M. Opitz, daha sonra bu bilgileri “Buch von der deutschen Poeterey”de (Alman Şiir Kitabı) teorik olarak formüle eder. Ayrıca Weckherlin, kutlamalarda kullanılmak üzere katı bir şiir biçimi olan kasideyi Alman edebiyatına kazandırmıştır (Marchenko, 2017: 19-20).

XVIII. yüzyılda Batı Avrupa'da Akıl Çağı başlar. Aydınlanma Çağı, aklı ön plana alır ve akılla, bilimle ilerleme yoluna gidilir. Aydınlanma Çağı / Akıl Çağı aslında Rönesans'ın devamı niteliğindedir. Aydınlanma edebiyat, sanat, bilim, din ve felsefe gibi alanlar aracılığıyla yayılma imkânı bulur. Bütün bu alanların ele aldığı ana mesele ise akıl ve ilerleme inancı olarak karşımıza çıkar (Eyigün, 2019: 145). Bu yüzyılda Almanya, birleşik bir Alman ulusu mücadelesi içindedir. Soylular ve burjuvazi karşı karşıya gelir. Edebiyat, burjuva fikirlerini şekillendirerek ve burjuva insanı imajını yayarak feodal topluma karşı mücadeleyi de ele alır. Kilise'nin prangalarından ve dogmalarından kurtulmak, insan anlayışına ve aklına dayalı bir ideoloji oluşturmak için çaba gösterilir. Aklın dine karşı mücadelesi artık edebiyata konu olur (Marchenko, 2017: 21). Aydınlanma edebiyatı Almanya'da 1720'den 1785'e kadar sürer ve iki safta kendini gösterir: 1740'a kadarki Gottsched dönemi ile 1755-1770 Lessing dönemi (Aytaç, 2015: 62). Johann Christoph Gottsched (1700-1766), burjuva edebiyatının programını tasarlamış ve teorisi uzun süre Alman edebiyatının gidişatını belirlemiştir. Gottsched, insanları eğiterek sosyal koşulların değiştirilebileceği görüşünde olmuştur. Özellikle edebiyatın toplumu dönüştürmede önemli bir rol oynayabileceğine inanmıştır ve her

eserin belli bir ahlaka, bir eğitim amacına dayanmasını istemiştir. Gottsched, şiirsel hayal gücünü kullanma konusunda ustaydı. “Deutsche Sprachkunst” başlıklı yazısında dilin saflığı için kampanya yürütmüştür. 1730'da “Versuch einer kritischen Dichtkunst” adlı kitabını yayımlamıştır. Çok ses getiren bu kitapta edebî türleri ve dilbilgisini ele alarak bir edebî eserin hangi kurallara göre yazılacağını belirlemiştir (Marchenko, 2017: 22-23).

Gotthold Ephraim Lessing (1729-1789) de, erken modern sekülerleşmede önemli bir figür olarak kabul edilir (Preljević, 2010: 209). Ulusal burjuva drama ve tiyatrosunun gelişimine, estetiğin profillemesine ve bağımsız bir disiplin olarak eleştirinin tanıtılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca didaktik fabllar da yazmıştır. Lessing, hayatı boyunca gerçekliği sorgulayan, ahlakı önemseyen, sosyal adaletsizliğe karşı mücadele eden, eserlerinde de bu konulara değinen ve gelecek nesillere yol gösteren bir yazar olmuştur (Öğüt Marangoz & Uluç, 2022: 475).

Almanya, edebiyatının yanı sıra felsefi alanda da önemli gelişmeler gösterir. Akılcı görüşün ilk filizleri XVII. yüzyılda Gottfried Wilhelm Leibniz'in (1646-1716) felsefesinde belirir; ama bunların gelişip dal budak salması XVIII. yüzyıla rastlar (Aytaç, 2015: 60). İyimser Leibniz, “Tehodicee” başlıklı yazısında optimizmi ele alır. Ona göre dünya, akla gelebilen dünyaların en mükemmelidir ve en mükemmel kralının (monarh) idaresindeki devlet gibidir. Bu Tanrı Devleti, tabii dünyanın üstünde ahlaki bir devlettir ve Tanrı'nın yüceliğini en güzel şekilde yansıtır. İnsana yakışan tutum, bu dünyaya ve Tanrı'ya tamamen güvenmek ve boş yere kendini sıkıntıya sokmamaktır (Aytaç, 2015: 61).

Almanya için çok değerli ve önemli felsefecilerden biri de Immanuel Kant'tır. Kant'ın misyonu öncelikle bilimi temellendirmek daha sonra ahlak ve dinin rasyonelliğini aydınlığa kavuşturmaktır. Hem Descartes'ın rasyonalizminden hem de Hume'un ampirizminden yararlanan Kant, kendi bilgi kuramı olan felsefenin en temel tezi “transendental idealizm” kuramını geliştirmiştir. Bu bilgilere dayanarak Hristiyan ahlaki görevlerini açıklama yoluna gitmiştir (Ö. Yıldırım, 2020). İnsanın dışsal özgürlüğünü siyasal felsefesinde, içsel özgürlüğünü ise ahlak felsefesinde, iç içe olduklarını kabul ederek incelemiş, siyasal değişimin gerçekleşmesinin ancak ahlaki özgürlükle mümkün olacağını ileri sürmüştür (Cisem, 2019: 3). Kant, aklını kullan sloganı ile tanınmıştır. Kant'ın Aydınlanma felsefesi insanların kendi aklını kullanarak bağımsız olarak

düşünebileceğine ve bilgi edinebileceğine olan inancını yansıtır. Kant, Aydınlanma Dönemi temel fikirlerini ve değerlerini desteklemiştir. Aydınlanma, insanların dogmaları otoriteye ve geleneklere bağımlı kalmadan, özgürce düşünebilme ve bilimsel yöntemlere kullanma fikrini vurgular. Kant, insanların doğruyu ve yanlışını kendi aklıyla anlayabileceğine ve sorgulayıcı bir şekilde düşünerek kendi kararlarını verebileceğine inanır. Kant, ayrıca Aydınlanma'nın sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal düzeyde de gerçekleşmesi gerektiğini düşünür. Toplumun, hükûmetin otoritesine, dinî hoşgörüsüzlüğüne ve bilimsel ilerlemeyi engelleyen her türlü engellenmesine karşı mücadele etmesi gerektiğini, ifade eder.

Görüldüğü gibi sekülerleşme sürecinde Alman Aydınlanması XVIII. yüzyılda özellikle edebiyatta ve felsefede ilerleme sağlamıştır. Seküler Aydınlanma edebiyatının konuları insanın kendini bilmesi ve geliştirmesi yönünde olurken, felsefede konular mantık, etik, metafizik ve epistemolojik ağırlıklı olmuştur.

XVIII. yüzyılda tek bir Alman ulusu için mücadele başlar. Soylular ve burjuvazi karşı karşıya gelir. Edebiyat, burjuva fikirlerini şekillendirir ve burjuva insanı imajını yayarak feodal düzene karşı mücadeleyi ele alır. Bazı Avrupa devletlerinde olduğu gibi Almanya'da da bir Aydınlanma hareketi görülür. Kilise'nin prangalarından ve dogmalarından kurtulmak, insan anlayışına ve aklına dayalı bir ideoloji yaratmak için çaba gösterilir. Aklın dine karşı mücadelesi artık edebiyata konu olmuştur. Otuz Yıl Savaşları sırasında edebiyat büyük ölçüde soylulara bağımlı hale gelir; bu da yeni fikirler ve yeni kahramanlar bulmayı zorlaştırır. Eğitimde içten ve derin duygularla ön yargısız düşünme önemli görülür. İnsanlar artık körü körüne inancı kabul etmez ve bunun yerine her şeyin mantık tarafından kontrol edilmesini ister. Bu yüzden Aydınlanma, insan aklının ve burjuvazinin feodal ve dinî otoritelerin baskısından kurtulması anlamına gelir.

Almanya'daki Aydınlanma hareketi Alman burjuvazisinin zayıflığı nedeniyle diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir seyir izlemiştir. Dönemin edebiyatı, Kiliseye karşı mücadeleyi ele alır. Eserler didaktik olarak karakterize edilir ve burjuva idealine uygun olarak öğretme ve eğitime görevine sahiptir. Didaktik şiirler ve fabllar, seçilen ana edebî türlerdir. Vatandaşları eğitmek için haftalık ahlaki yayımlar yayımlanır. Burjuvazi bir kişiyi kökenine ve dinine göre değil, çalışkanlığına, yeteneğine ve sorumluluk duygusuna göre yargılamaya başlar.

Erken Aydınlanma'nın en büyük şairlerinden biri, "Fabeln und Erzählungen" kitabının yazarı Christian Fürchtegott Gellert'dir (1715-1769). Gellert, yaşamı iyileştirmek için eğitime büyük önem vermiştir. Edebî eserleriyle de tüm nüfusa hitap etmek istemiştir. Fabllarında sosyal açıdan faydalı olan faaliyeti, çalışkanlığı ve yardımseverliği övmüştür. Soyluları, köle ticaretini ve diğer olumsuz sosyal olayları eleştirmiştir.

XVIII. yüzyıl aydınlarının önde gelen teorisyenlerden biri de Johann Christoph Gottsched'dir (1700-1766). Gottsched de Martin Opitz gibi, burjuva edebiyatının programını tasarlamıştır. Gottsched'in teorisi uzun süre Alman edebiyatını tanımlamıştır. Gottsched, yayınladığı "Moralischen Wochenschriften"de (Haftalık Ahlaki Dergiler) insanları eğitmek için çaba sarf ettiği görülür. "Deutsche Sprachkunst" (Alman Dil Sanatı) başlıklı yazısında dilin saflığı için kampanya yürütür. Gottsched ayrıca insanları eğiterek sosyal koşulların değiştirilebileceği görüşündeydi. Bu yüzden edebiyata güvenmiştir; çünkü edebiyatın toplumu dönüştürmede önemli bir rol oynayabileceğini inanır. Gottsched, şiiri yalnızca bir eğitim aracı olarak görür. Yalnız Gottsched, edebiyatın aynı zamanda sohbete de hizmet etmesi gerektiğini unutmuş olacak ki eserleri kuru ve didaktiktir. 1730'da Alman okuyucular için yayımlanan "Versuch einer kritischen Dichtkunst" (Eleştirel Şiirin Denemesi) adlı kitabıyla ünlenir. İçinde edebî türler olan "lirik, epik ve gramer" konularını ele almış, bir edebî eserin hangi kurallara göre yazılacağını belirlemiş ve her eserin belli bir ahlaka, bir eğitim amacına dayanmasını talep etmiştir. Ayrıca şiirin öğrenilebilir olması gerektiği tezini ortaya atmıştır. Gottsched bunun için belli bir yeteneğe, hayal gücüne ve sözde ilham perisine ihtiyaç olacağını düşünememiş olacak ki herkesin şair olmasını istemiştir. Gottsched, şiirsel hayal gücünün bir öncüsüydü. Ona göre edebiyat tamamen basit bir eğitim aracıydı. Gottsched tiyatro için de büyük işler yapmıştır. Daha önce, Almanya'da seyircilere akrobasi, sıradan oyunlar ve sihir numaraları sunan gezici tiyatro grupları vardı. Gottsched bir tiyatronun repertuvarında her zaman belirli sayıda oyun bulunmasını ve her şeyden önce önemli bir içeriğe sahip olmasını istiyordu. Aktörlerin replikleri ezberlemesini ve sadece öğrendiklerini oynamasını talep etmişti. Bu durum daha önceleri böyle değildi; herkes aklına geleni söylerdi. Gottsched'in eserleri onunla aynı görüşte olan Caroline Neuber Tiyatro Topluluğu tarafından oynanmıştır. Neuberin, Leipzig'de ilk kalıcı Alman tiyatrosunu inşa eden kişidir. Gottsched, "Neuberin" (1697-1760) olarak anılan Caroline Neuber'i desteklemiştir.

Aydınlanma'nın 1750'den 1770'e kadar olan dönemi, "Lessing Dönemi" veya "Geç Aydınlanma Dönemi" olarak adlandırılır. Lessing hümanist bir yazardı. Bu yüzden gerçekçi olan sanatı savundu. Alman klasisizmde insanlık idealinin başlangıçları, Lessing'in zamanında zaten bulunmaktaydı. Kendisi, kamu yararı için yaratıcı bir şekilde çalışan uyumlu biriydi. Aydınlanma'nın bu döneminde Lessing'in yanı sıra Friedrich Gottlieb Klopstock ve Christoph Martin Wieland da önemli yazar ve şairlerdi. Friedrich Gottlieb Klopstock, burjuva kökenli olması sebebiyle hızla Aydınlanma yolunu buldu ve dünya görüşü haline getirdi. Klopstock dindar bir aydıydı ve halkın sefil durumunun sebebinin prenslerin zayıf eğitimi olduğuna inanmaktaydı. Özel öğretmen olarak çalıştı ve aktif olarak şairlik yaptı. "Messias" (Mesih) adlı çalışmasıyla büyük başarı elde etti. 1771'de "Oden" gazellerinden oluşan bir koleksiyon yayınladı. Klopstock'un kasideleri Alman edebiyatında hâlâ mücevher niteliğindedir. Eserlerinde ulusal sorunları ele aldı ve ulusal duyguları uyandırmak için Germen Antik Çağı'ndan yararlandı. "Hermans Schlacht", "Herman und die Fürsten", "Hermans Tod" dramaları buna tanıklık eder. Ancak Cermen döneminden kalma içerik, XVIII. yüzyılda burjuvazinin hiçbir sorununu çözemedi. Klopstock, dil ve şiir üzerine teorik eserler yazdı. Örneğin "Die Deutsche Gelehrtenrepublik" (Alman Cumhuriyeti Âlimleri) Alman filolojisinde önemli bir eserdir. Friedrich Gottlieb Klopstock, Fransız burjuva devrimine çok hevesliydi. Bu yüzden 1792'de Fransız Cumhuriyeti'nin fahri vatandaşı olmuştur. Klopstock'un ünlü eseri "Messias" (Mesih) dinî içerikli bir destandır. İsa'nın Kudüs'teki ölümünden önceki zamanı ve İsa için yürütülen gök ve cehennem arasındaki savaşı anlatır. Klopstock, İsa figüründe, insan onuruna olan inancını ifade eder. Meleklerin şeytanlara karşı savaşında iyilerin kötülere karşı kazandığı zaferi gösterir. Eser, yeni ideolojiyi harika bir dille sunduğu için burjuvaziyi etkilemiştir (Marchenko, 2017: 21-24).

Christoph Martin Wieland'ın da yeni bir sosyal düzen hakkındaki fikirleri Klopstock'un fikirleriyle benzeşmekteydi. Wieland'a göre bir insanın değerini kökeni değil, ortaya çıkardıkları belirlemektedir. Erdemli bir prens, devletin başında durmalıdır. Bu, "Herman" ve "Zwölf moralische Briefe" (On İki Ahlaki Mektup) adlı eserlerinde görülmektedir. Wieland, Shakespeare'in yirmi iki oyununu Almancaya çevirir ve büyük İngiliz oyun yazarının eserlerini Alman halkının erişimine açar. Wieland'ın dikkate değer eserleri arasında "Musarion" adlı manzum anlatısı ve Bildungsroman "Geschichte des Agathon" (Agathon'un Tarihi) adlı eğitici romanı yer alır. Wieland, Weimar'da dönemin

en önemli edebiyat dergisi olan “Der deutsche Merkur” dergisini yayımlar. 1790’dan itibaren derginin adı “Neuer deutscher Merkur” olur. Goethe, Herder ve Schiller ile iyi dostluk içinde olan Wieland, Weimar’da edebiyat, Alman dili, estetik, felsefe ve siyaset üzerine teorik eserler yazar.

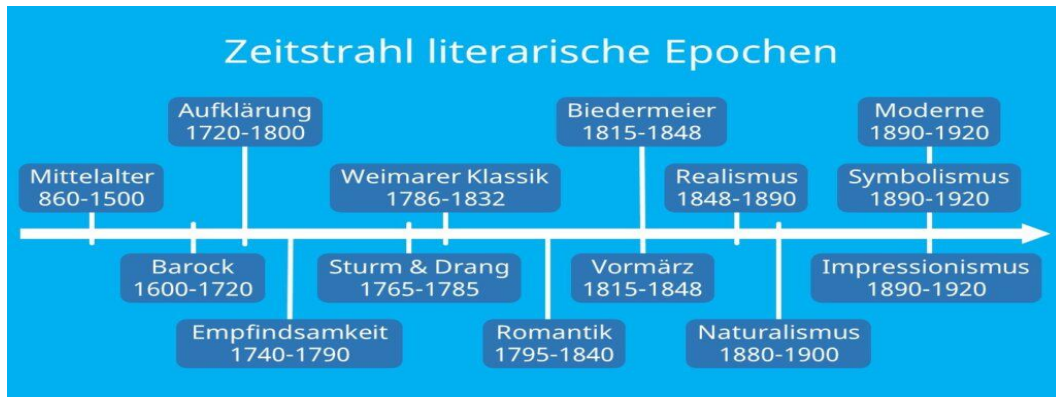
Gotthold Ephraim Lessing, Alman Aydınlanması’nın sanat, teoloji ve felsefe alanında en büyük temsilcisidir. Lessing, 1747’de “Der junge Gelehrte” adlı ilk oyununu yazar. Oyun, 1748’de Leipzig’de sahnelenir. Lessing’in Berlin’de yazdığı eleştirel makaleler, ulusal edebiyattaki yerini alır ve Lessing’i bir anda ünlü yapar. 1755’te “Miss Sara Sampson” (Bayan Sara Sampson) trajedisini yazar. 1759’da fabl koleksiyonu olan “Abhandlung über die Fabel” adlı teorik çalışması yayımlanır. Lessing, Breslau’da en büyük teorik çalışması olan “Laokoon” üzerinde çalışmaya başlar ve “Minna von Barnhelm” adlı komedisini yazar. Lessing, 1746’da orada bir Alman Ulusal Tiyatrosu kurması için Hamburg’a davet edilir. Kent halkı gerçek sanatla ilgilenmediği ve tiyatro için para toplayamadığı için tiyatroyu kurma girişimi başarısız olur. Bunun üzerine Lessing, henüz bir ulus olmamalarına rağmen ulusal bir tiyatro yaratmak isteyen Almanlar hakkında “Hamburgische Dramaturgie” sini yazar. Lessing’in “Emilia Galotti” ve “Nathan der Weise” (Bilge Nathan) dramaları da çok ünlüdür. Lessing ayrıca “Erziehung des Menschengeschlechtes” (İnsan Irkının Eğitimi) adlı felsefi çalışmasını yayımlar. Bu eserinde hümanist insan eğitimini anlatır. Lessing, fabllarıyla da ünlenir. İnsanları risk almadan karakterize edebilmek için fabllarında kahramanların çoğunu hayvanlar âleminde seçmiştir. Lessing’in “Der Esel und der Wolf” (Eşek ve Kurt), “Der Löwe mit der Lamm” (Aslan ile Kuzu), “Das beschützte Lamm” (Korunan Kuzu) fablları, Lessing’in despotizm anlayımını teşhir eder. “Zeus und das Schaf” (Zeus ve Koyun), “Der Rabe und das Schaf” (Karga ve Koyun) ve diğer fabl masallarında Kiliseyi feodal mutlakçılığın direği olarak kınar. “Der Tanzbär und der Rabe” (Dans Eden Ayı ve Karga), “Der Rabe und der Fuchs” (Karga ve Tilki) fabllarında insanların dalkavukluğunu eleştirir. Lessing, edebiyat kuramına ve estetiğe özel bir katkı sağlamıştır. Eserlerinde edebî dili, gerçekçi şiiri ve insanların hümanizm için eğitimini savunmuştur. Mektuplar yayımlayan Lessing’in özellikle on yedi edebî mektubu çok ünlüdür. İçinde Gottsched’in ulusal bir tiyatro yaratma çabalarını ele alır. Lessing’in dramalarında tanık olduğumuz tarihî olaylar sadece Almanya’da geçmez. Her ne kadar oyuncular Alman karakteri barındırsa da Lessing, “Emilia Galotti”nin aksiyonunu İtalya’ya taşımıştır. “Minna von

Barnhelm” (Barnhelm’in Minnası) komedisi, Almanya'daki güncel olaylara gönderme yapmaktadır. Lessing'in “Nathan der Weise” (Bilge Nathan) adlı eseri Aydınlanma Dönemi'nde zirve yapar. Bu eserinde Lessing, dinî konularda insancıl ve hoşgörülü olunması ve diğer insanların inançlarına saygı gösterilmesi gerektiğini ifade eder. Bu eserde önde gelen üç din; Hristiyanlık, İslam ve Museviliğin temsilcileri buluşmaktadır. Lessing'e göre Yahudi Nathan, Yahudilerden özellikle nefret edildiği bir dönemde burjuva insan idealini somutlaştırır. Lessing bununla mücadele eder. Sadece kendi inancını tanıyan ve diğer insanların inancını hor gören dinî fanatizme karşı çıkar. Lessing'in Nathan figürü, dünya edebiyatına girmeyi başarır (Marchenko, 2017: 24-27). Görüldüğü gibi yazarların eserlerinde düşüncelerini özgürce ifade etmeleri, edebiyatın gelişmesine, yeni edebî türlerin doğmasına ve edebiyatın sekülerleşmesine neden olmuştur. Sürekli gelişen ve aydınlanan yazarlar, el birliği ile seküler insan yaratma gayretini göstermiştir. Bu yüzden insanı ve dünyevi konuları ele alarak bunların insanlara ayna olmasını sağlamışlardır. Yeni aydın insan imajı ile aydın bir toplum oluşturmak tek hedefleri olmuştur. Kısacası bütün çabalar birey için verilmiştir.

3.3.8. Seküler Alman Edebiyatında Akımlar

Almanya'da Aydınlanma Dönemi edebiyatı art zamanlı bir yapıya sahiptir. Bu yüzden XVIII. yüzyılda genel bir “Aydınlanma” olgusuna katkıda bulunan akımlar oldukça heterojen özellikler gösterir (Baasner, 2006: 8). Bunun nedeni dönemlerin bazen iç içe geçmesi, bir dönemin diğerinden ortaya çıkması veya birbirinden net bir şekilde ayrılmamasıdır.

Şekil 3: Alman Edebiyatı'nda Akımlar

Kaynak: Studyflix, t.y.

Şekilde de görüleceği üzere edebî dönemler arasındaki geçişler akıcı veya birbirine paraleldir. Örneğin seküler Aydınlanma Çağı, XVIII. yüzyılda Barok ve Sturm und Drang arasında yer almaktadır. Bu nedenle bir yazarın eserlerini her iki edebî dönemde görmek mümkündür.

3.3.8.1. Sturm und Drang (Fırtına ve Coşku)

Aydınlanma Dönemi içinde yer alan edebî dönemlerden biri “Sturm und Drang”dır. Bu edebiyat akımı 1770’den 1789’a kadar sürer. Bu edebiyat akımına “Sturm und Drang” ismini şair ve drama yazarı olan Friedrich Maximilian Klingler (1752–1831) vermiştir. Bu dönemde kapitalist üretici güçler ve üretim biçimleri ortaya çıkar. Bu yüzden burjuvazi güçlenir ve soylularla burjuvazi, köylülerle kentli yoksullar arasında bir çatışma çıkar. Bütün bunlar da Sturm und Drang döneminin temelini oluşturur. F. Engels, bu edebiyat akımını “literarische Revolution” (Edebî Devrim) olarak tanımlar. Dönemin şairleri eserlerinde feodal rejime açıkça saldırmışlardır. Amaçları sosyal bir reformdur. Bu edebî devrimin toplumsal koşulları değiştirmede çok başarılı olduğu söylenemez; fakat burjuvazinin siyasi ve kültürel konumu için verdiği mücadele açısından büyük önem taşımaktadır. Sturm und Drang hareketi, duyarlılığın öznel yönelimini devralmıştır ve ona yaratıcı, devasa bir deha idealiyle farklı vurgular vermiştir. En önemli edebî grup, Heinrich Christian Boie, Johann Heinrich Voss ve Count zu Stolberg’in ait olduğu, Matthias Claudius ve Gottfried August Bürger’in yakın olduğu Göttinger Hain’di. Hainbündler’in baladlarında, ilahilerinde ve romanslarında halk müziği tonu (volksliedhafte Ton) ilk kez ortaya çıkar. Bu, daha sonra romantik dönemin özelliği haline gelir. Johann Gottfried von Herder sayısız kuramsal yazılarıyla Alman halk şiirine dönüşün en önemli itici gücü olmuştur. Karl Philipp Moritz’in “Anton Reiser” (1785–1790) romanı Wilhelm Heinse’nin “Ardinghello und die glückseligen Inseln” (1787) romanındaki gibi sıklıkla otobiyografik renklendirme göstermiştir.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde seküler edebî devrim iki aşamaya ayrılır: İlk aşama 1770’ten 1780’e kadar olan süreci kapsar. Bu süreç Schiller’in “Die Räuber” (Soyguncular) ve “Kabale und Liebe” (Entrika ve Aşk) dramalarıyla başlar ve bu dramalar olağanüstü bir siyasi keskinlikle karakterize edilir. İkinci aşama 1780’lerin sonuna kadar sürer; fakat bu edebî akımın sonu olur çünkü şairler parçalanmış bir Almanya’da taleplerini gerçekleştirirken hiçbir yolunu görememiştir.

Johann Gottfried von Herder (1744–1803), Sturm und Drang'ın önde gelen teorisyenidir. Herder, zamanının genç yazarlarına öncülük etmiştir ve onları geliştirmiştir. Herder yalnızca Sturm und Drang'ın genç yazarlarını değil aynı zamanda 1790 yıllarında gelişen klasik akımın yazarlarına da teorik değerler kazandırmıştır (Marchenko, 2017: 28-29). Aydınlanma'ya karşıt bir görüşü, yani sanatın, dinin ve ahlakın genel geçer ve evrensel ölçütlere değişmez kurallar ve yasalara bağlı olamayacağı görüşünü savunan (Sayın, 1990: 101) Herder, Alman okurlara hem Alman hem de yabancı halk şiirini kazandırmış bir aydındır. Sturm und Drang edebî akımı yazarlarını ve şairlerini deha olarak nitelendirir. Herder'e göre bir deha, yaratıcıdır. Yaratıcı olduğu gibi duygu ve aklı birleştirebilendir. İnsanlarla dayanışma içindedir ve enerjiktir. Bir deha, aktif çalışmasıyla sosyal gerçekliği etkileyebilir (Marchenko, 2017: 29).

Coşkuculuk (Sturm und Drang) ile başlayan sanat anlayışında sanat, sanatçının yaratıcı gücünün yani dehanın dışavurumudur. Aydınlanma'da olduğu gibi doğayı öykünmez artık. Sanat, özneliğin kendini açıklamasıdır. Kendi içindeki sesten başka hiçbir sese kulak vermeyen bu şiire “deha şiiri” adı verilir (Sayın, 1990: 103). Sturm und Drang üyeleri, uygun şartları karşılayan herkesin deha olabileceği görüşünde olmuşlardır. Mütevazı bir geçmişe sahip olan Herder, felsefe, filoloji ve Shakespeare'in eserleriyle uğraşmıştır (Marchenko, 2017: 29).

Herder, doğa şiiri üzerinde durmuştur. Doğa şiiri, Herder'e göre usçuluğun henüz egemen olmadığı erken çağlarda duyguların doğrudan doğruya dile getirilmesi ile oluşmuş ve zenginleşmiştir. Duyguların güçlü oluşu şiiri yaşamdan koparmamış, aksine şiiri yaşamın ayrılmaz bir parçası yapmıştır (Sayın, 1990: 101). 1776'da Weimar'a taşınan Herder, burada kapsamlı bir edebî faaliyet yürütür. Ana eserlerinden ikisini “Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit” (İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Fikirler) ve “Gespräche über Spinoza”yı (Spinoza Üzerine Söylemler) yazar. Herder'in “Fragmente über die neuere deutsche Literatur” (Yeni Alman Edebiyatı Üzerine Fragmanlar) ve “Kritische Wald” (Kritik Orman) adlı çalışmaları Lessing'in teorik yazılarıyla yakından ilgilidir. Gottsched, şiiri bir kurallar sistemine yerleştirirken Herder, her şairden bireysel ve özgün bir dil talep eder. Herder, dil teorisini ele alarak “Über den Ursprung der Sprache” (Dil Kökeni Üzerine) adlı teorik çalışmasını yayımlar. Herder, dili sadece tarihsel bir gelişimin sonucu olarak görmez aynı zamanda insan etkinliği, düşünme ve konuşma arasındaki bağlantı olarak da yorumlar. Herder, “Von der Ähnlichkeit der

mittleren englischen und deutschen Dichtkunst” (Orta İngiliz ve Alman Şiirinin Benzerliği Üzerine) adlı çalışmasında, halk olmadan ne şairin ne seyircinin ne ulusun ne dilin ne de şiirin olacağını dile getirir. Herder, şiir ile insanlar arasındaki bağlantıyı sağlar ve aynı zamanda halk müzikleri toplayan Herder, diğer halk şarkılarını da Almancaya çevirir. “Stimmen der Völker in Liedern” (Şarkılarda Halkın Sesleri), Herder’in halk şarkıları koleksiyonlarından birinin adıdır. Genel olarak Herder’in büyüklüğünün öncelikle bilgisine dayandığı söylenebilir. Bu dönemde en önemli bulgu, tarihin yasal bir süreç olduğu, insan ırkının kökeninin doğa yasalarına dayandığı ve bu nedenle dünyanın bir yaratıcısının olmadığıdır (Marchenko, 2017: 30). Herder doğa şiiri ve sanat şiiri arasında önemli ayrımlar saptar. Sanat şiiri Herder’e göre sanata gerçekten kopuk, ayrı bir alan gözüyle bakan, sanatı sadece yaşamı güzelleştiren, süsleyen bir araç olarak gören sanat anlayışının ürünüdür (Sayın, 1990: 102). Sturm und Drang edebiyat akımının en büyük savunucuları Friedrich Schiller ve Johan Wolfgang Goethe olmuştur. Bu çağın genç şairlerini drama ile meşgul etmişlerdir. Bu dramaların kahramanları, artık Tanrı planının katı figürleri değildir, güç ve enerji doludur. Bu kahramanlar, feodalizmin ezdiği halkın yanında yer alırlar. Edebiyat tarihinde bu kahramanlar “Selbsthelfer” (kendi kendine yetenler) ya da “Kraftgenie” (güç dehaları) olarak anılır. Sturm und Drang aydınları, feodal düzene başkaldırmak ve toplum yasalarına karşı çıkmak için kendilerine ve başkalarına yardım etmek istemişlerdir. “Sturm und Drang” adını veren Friedrich Maximilian Klingler (1752–1831), Goethe ile arkadaşlığı sayesinde yeni bir dünya görüşü edinmiştir. Klingler’in 1776’da ilk draması “Die Zwillinge” (İkizler) adıyla yayımlanır. Aynı yıl “Sturm und Drang” adlı oyunu da sergilenir. Yazar daha sonraki eserlerinde dinle ilgilenir ve materyalist bir dünya görüşü lehine onu reddeder. Bunlar arasında "Damokles", “Fausts Leben, Taten und Höllenfahrt” (Faust’un Hayatı, Eylemleri ve Cehenneme İnişi), “Geschichte eines Deutschen der neuesten Zeit” (Bir Alman’ın En Yeni Modern Hikâyesi) dramaları yer alır. Son çalışması “Betrachtungen und Gedanken” (İncelemeler ve Düşünceler) başlığıyla yayımlanmıştır.

Yine dönemin önemli aydınlarından biri Gottfried August Bürger’dir (1747–1794). Alman edebiyatına baladı tanıtmıştır. Özellikle Sturm und Drang edebî akımına drama ve şiir gibi edebî türlerde yenilikler getirerek ünlenmiştir. Eserlerinde folklorla olan talebi fark etmiş, halk şarkılarının malzemesini destanlarda, masallarda ve şarkılarda bulmuştur. “Lenore” onun en ünlü baladıdır (Marchenko, 2017: 31).

3.3.8.2. Alman Edebiyatında Klasik Dönem

Aydınlanma Çağı içinde yer alan bir diğer edebî dönem de “klasik dönem”dir. Hümanizm akımından esinlenen klasikler, klasik sanat ve edebiyatta geçmişin değerlerine dönmeyi, onları taklit etmeyi ya da onlardan esinlenmeyi ilke edinerek hümanist insan anlayışını ve evrensel insanı yaratmakta kullanırlar. XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı’nda da insana ve bilime verilen önemle hümanizmin mirası kendini açıkça belli eder (İ. Atalay, 2018: 94). Aslında klasisizm, XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar egemen olan barok sanat anlayışına karşı uygun bir denge oluşturma hareketidir. Bundan dolayı daha çok biçimsel ölçütleri ön plana çıkaran klasik yapıtlar, Antik Çağ yapıtlarının taklit edilmesi ve yeniden yaratılması esasına dayanır. Akla uygundur ve uyuma dayalı bir denge arayışındadırlar (İ. Atalay, 2018: 108). Alman edebiyatının altın çağının Alman klasik edebiyatı ile başladığını söyleyebiliriz. Klasik edebiyat, 1789'da Fransız Devrimi'nin patlak vermesinden sonra ortaya çıkan bir akımdır (Marchenko, 2017: 32). Bu dönemde İngiltere'de ise gerek devrimin etkileri ile gerek düşünür Locke'un devlet kuramı ile ilişkili olarak kişisel haklar daha genişletilmiş, endüstri alanında bir devrim başlamıştır. Almanya'da ise devrimi akıl alanında görmekteyiz. Devrimi ussal bilginin sınırlarını saptamaya çalışan Kant başlatır (Ş. Sayın, 1990: 104).

Alman klasik edebiyatı, realist klasik olarak anılır. Öncüleri Goethe ve Schiller'dir. Aydınlanma Dönemi'nde klasik Alman edebiyatçıları, Sturm und Drang fikirleri ile ilerlemişlerdir ve Alman edebiyatını daha yüksek, yeni bir seviyeye taşımışlardır. Fransız Devrimi sonucunda aydınların çabaları ile feodalizm yıkılır. Almanya'da köylüler, öğrenciler ve kasaba halkı arasında huzursuzluk vardır ama devrim yoktur. Alman şairler, filozoflar ve bilim adamları, Fransız Devrimi'ni coşkuyla karşılar (Marchenko, 2017: 32); çünkü uğrunda çabaladıkları ve savaştıkları şeyin gerçekleştiğini görürler. Tarih artık bir gelişme süreci olarak görülür. Gelişimin itici güçleri aşağıdan yukarıya doğru çıkmaya başlamıştır. İnsan ırkının yeryüzünde görevlerini yerine getiren, sürekli kendini mükemmelleştiren ve ilerleyen bir birim olduğunu belirten yepyeni bir tarih görüşü ortaya çıkar. İnsan gelişiminin hedefi, özellikle Lessing ve Herder'in teorik yazılarında ifade edilen insanlıktır. Dönemin Alman edebiyatı, millî edebiyat olur. Böylece dünya edebiyatında aradığı yerini bulur. Yine bu dönemde Goethe ve Schiller, Weimar'da Alman Ulusal Tiyatrosu'nu kurarlar. Oysa Lessing de Hamburg'da bir Alman Ulusal Tiyatrosu'nu kurmak istemiş, fakat yeterli maddiyatın olmaması yüzünden tiyatro

kurulamamıştı. Dönemin aydınları şiir ve ideolojik sorunlarla ilgilenmiştir. Bu dönemde tarihin yeni resmini yaymak için tarihsel malzemeye dayanan birçok drama yazılır. Klasik gerçekçiliğin tipik romanı, kahraman burjuvanın insanlık idealine doğru gelişiminin anlatıldığı “Bildungs-und Entwicklungsroman” (Eğitim ve Gelişim Romanları) olmuştur.

1795'te Goethe, “Literarischer Sekularismus” (Edebî Sekülerizm) başlıklı bir makale yayımlar. Kendisine “klasik bir ulusal yazarın ne zaman ve nerede ortaya çıktığı” sorusunu sorar. Sorunun cevabı şöyledir: “Bir yazar, ne zaman ki ülkesinin tarihindeki önemli olayları keşfederse, vatandaşların düşünce ve eyleminde büyüklük ve güç gösterirse, yüksek eğitilmiş ve halkının kültürü hakkında kapsamlı bilgiye sahip olursa bu durum gerçekleşebilir.”

Klasik edebiyat çağının kahramanları, insancıl fikirleri savunan, çevre ile uyum içinde, hak ve adalet için çabalayan, saf ve doğru insanlardı. Goethe ve Schiller'in 1786 ile 1805 yılları arasında yazdığı eserler Weimar klasisizminin etkisindedir. İki aydının da kendine has bireysel tarzları vardır ama aynı zamanda ortak çalışmaları da olmuştur. Goethe ve Schiller şiirlerini ve teorik yazılarını, aktif bir insanlık idealiyle doruğa ulaşan Antik Çağ ve Rönesans'tan esinlenen etik ve estetik ilkelere dayandırmışlardır. Schiller ahlaki sorulara özel bir vurgu yaparken, Goethe için güzellik fikri belirleyici olmuştur (Marchenko, 2017: 33). Bir yanda spekülasyonla diğer yanda duyuşal-bireysel arasındaki etkileşim, kişisel fikir alışverişinde, yazışmalarda ve “Die Horen” ve “Propyläen”, “Propyläen” “Xenien” ve baladlar gibi ortak şiirsel ve editoryal girişimlerde meyvesini vermiştir. Özellikle Goethe tarafından yazılan en önemli poetolojik çalışma, türlerin tanımı için yeni standartlar belirleyen “Über epische und dramatische Dichtung” (Epik ve Dramatik Şiir Üzerine) (1797) adlı denemesidir. En yoğun şiirsel aşama 1797'de, 1798 yılı için “Musenalmanach”ta karşılıklı olarak uyarıcı çok sayıda baladda ortaya çıkar.

Weimar klasisizminin en önemli eserleri arasında Schiller'in “Wallenstein – Trilogie” (1800), “Maria Stuart” (1801) ve “Wilhelm Tell” (1804) yer alırken Goethe'nin didaktik şiiri olan “Die Metamorphose der Pflanzen” (1795) ve romantik dönemde ele aldığı “Wilhelm Meisters Lehrjahre” (Wilhelm Meiser'in Çıraklık Yılları) (1795–1796) adındaki eğitici romanı yer alır. Schiller'in ölümünden (1805) sonra, Goethe'nin “klasik sonrası” aşaması başlar. Bu dönemde klasik dönemin katı biçimi, erken romantizmle

temas yoluyla yerini parçalı aforizmacı bir eğilime bırakır. Geç dönem çalışmaları, uzun vadeli, kısmen otobiyografik girişimlerle karakterize edilir. Bunlar “Dichtung und Wahrheit” (Şiir ve Gerçek) (1811-1814); “Faust” (1808-1833) adlı şiirsel oyunu; “Die Wahlverwandtschaften” (Seçme Akrabalıklar), (1809); “Wilhelm Meisters Wanderjahre” (Wilhelm Meister'ın Gezinti Yılları) (1821 ve 1829) adlı eserleridir. Fakat Goethe'nin “West-östlicher Divan”ında (Batı-Doğu Divanı) (1819) ve “Trilogie der Leidenschaft” (Tutku Üçlemesi) (1824) adlı eserleri döneme yeni bir zirve yaşatır. Goethe'nin hayatının baharında Alman edebiyatı üzerinde sahip olduğu güçlü etki, hayatının son on yılında önemli ölçüde azalır.

Weimar Klassik'in ahlaki estetiği, Friedrich Hölderlin'in şiirleri ve mektup romanı “Hyperion” (1797), “der Hexameter-Hymnus”, “Der Archipelagus” (1800) ve “Der Tod des Empedocles” (1798–1800) ile akraba gibidir. Romantizmdeki lirik şiiri anlayışının güçlü öznelliğini gösterir. Bu dönemde roman alanında öne çıkan isim Jean Paul'dur. Paul, başlangıçta İngiliz duygusal romanı örneğini izler, ancak daha sonra dönemin en çok okunan mensur şiirlerinden biri olan “Titan”ı (1800-1803) yazar (Marchenko, 2017: 34).

3.3.8.3. Alman Edebiyatında Romantik Dönem

Yine Aydınlanma Dönemi içinde yer alan bir diğer edebî akım, romantizmdir. Alman edebiyatında romantik dönem, ağırlıklı olarak XIX. yüzyılın başlarında etkili olmuştur. İnsanın aklından çok duygularıyla ilgilenen romantizm, Avrupa'da asırlarca devam eden akılcı klasisizme karşı tepki olarak ortaya çıkar. Romantizm kelimesi hayali, hayalperest ve acayip olanı tanımlamak üzere fantastik anlamında kullanılmıştır. Kelimeyi günümüzdeki anlamıyla ilk defa kullanan Jean-Jacques Rousseau'dur (İ. Şahin, 2018: 143).

Romantizmin ilkelerini, klasisizmin ilkelerini göz önünde tutarak düşünmek gerekir. Çünkü romantizm, klasisizmin dünya görüşüne, sanat ve edebiyattaki ilkelerine karşı çıkmış bir akımdır (İ. Şahin, 2018: 143). Romantizm, klasisizmin aksine evrensel insana ve değerlere değil, yerel ve millî olana önem verir. Klasisizmin idealize güzellik anlayışının yerini romantizmde güzelle çirkinin, aydınlıkla karanlığın, iyilikle kötülüğün bir madalyonun iki yüzü olduğuna inanan bir anlayış alır. Yunan ve Latin tarihi yerine kendi tarihlerine döner, kendi krallarının ve büyük insanların hikâyelerini anlatırlar.

Bireysel, öznel ve liriktirler (İ. Şahin, 2018: 168). Romantik yazarlar doğanın her parçasında, örneğin taşta, toprakta, suda algılayamadığımız canlı varlıkların saklı olduğuna inanırlar. Doğayı devler, su perileri ve cücelerle dolup taşıran romantik yazarların düşük güçlerini doğa-tin özdeşliği görüşü besler (Ş. Sayın, 1990: 105-106). Romantizm, devrinin pozitivist ve rasyonalist anlayışının karşı çıktığı manevi konulara, insanın duygusal yanına önem verdiği için esasında mistik bir edebiyattır. Herhangi bir konunun romantize edilebilmesi için sanatçının duygularının anlatıma katılması şarttır (İ. Şahin, 2018: 153).

Romantizm süreci Alman edebiyatında diğer ulusların edebiyatlarından farklı işler ve doğal olarak bu akım farklı bir şekilde algılanır. Bu dönemde Almanya'da kapitalizm gelişir. Paranın gücü, kâr mücadelesi ve insanın yalnızlığı kapitalizmin negatif yönleridir; fakat buna rağmen kapitalizm, ekonomik ve teknik ilerlemeler sağlar. Aydınlanma ve klasisizm burjuvanın ideallerini gerçekleştirememiştir. Romantikler için model, artık Antik Çağ değil, feodal Orta Çağ'dır. Romantikler, insanın burjuva hümanist idealine inanmamışlardır. Bunun yerine bir insanın hayatını belirleyen çeşitli güçlere bağlı olduğu inancına geri dönerler. Onlara göre Kilise inancı yeniden dünyaya hâkim olmalıydı. Başlangıçta, romantizm, duygusuz bireyin özlemi içindeki realizme karşı bir hareket olarak kendini göstermiştir. Genel olarak Alman edebiyatında romantizm, hümanist özellik gösteren insan idealini olumsuz karşılar. XVIII. yüzyılın tüm ilerici edebiyatını reddeder. Romantik okulun teorisyenleri iki kardeş, Friedrich Schlegel ve August Wilhelm Schlegel'dir. Kısa sürede Novelis, Ludwig Tick, Wilhelm Heinrich Wackenrod gibi genç yazarlar takipçileri olur (Marchenko, 2017: 33-36).

İlk başta romantikler, Fransız Devrimi'nin coşkulu destekçileriydi. Ancak bu devrimin sonuçlarından tatmin olmayan romantikler çareyi geçmişte aradılar ve böylelikle romantizm, feodal devletin direği ve prenslerin ve derebeylerinin destekçisi haline geldi. August Wilhelm Schlegel bir edebiyat bilgini, filozof ve siyaset yazarıydı. Kardeşiyle birlikte "Athenäum" dergisini çıkarmıştır. Bu dergide, romantizmin özelliklerini içeren "Fragmente" (Fragmanlar) yayımlar. Romantiklere göre şiir canlı olup yaşamı şiirsel kılmalıydı. Romantikler, şiirin tüm dış etkilerden özgür ve bağımsız olmasını istiyordu (Marchenko, 2017: 37). Romantik yazarlar düş gücü yardımıyla gerçeği sürekli şiire, masala dönüştürürler. Pek çoğu bu şiir ve masalarda dilin tüm etkisel öğelerinden yararlanır, algılananın gerçeğini düş dünyasına dönüştürürler (Ş. Sayın, 1990: 112).

Onlara göre edebiyat kendi başına var olduğundan çağdaş meselelerle ilgilenmek edebiyatın görevi değildi. Öte yandan klasik eserlerde başkahraman, toplum için faydalı bir şeyler yaparak toplumu iyi yönde dönüştürmeye çalışan kişi olarak belirir. Romantikler sosyal açıdan yararlı faaliyetleri reddeden ve topluma hiçbir şey katmayan eserler yayımlar. Schlegel'in "Lucinde" adlı felsefi romanında bu tavır açıkça görülmektedir. Schlegel, "Über Sprache und Weisheit der Inder" (Hintlilerin Dili ve Bilgeliği Üzerine) adlı teorik çalışmasında Orta Çağ imparatorluğunun restorasyonunu savunur. Ayrıca "Athenäum" dergisinde teorik açıklamaların yanı sıra Shakespeare'in tüm eserlerinin ustaca tercümesini de yapmıştır. Günümüzde Shakespeare'in eserlerinin Schlegel tarafından yapılmış çevirisi hâlâ mevcuttur.

Romantik okulun bir başka üyesi Wilhelm Heinrich Wackenroder'dı. Wackenroder, çok dindardı ve sanatını her zaman dinle ilişkilendirdi. En bilinen eseri "Herzergießungen eines kunstliebenden Klosterbruders" (Sanatsever Bir Manastır Kardeşinin Yürek Döküntüleri) adını taşır. Yine romantiklerden olan Ludwig Tick, romanlar, kısa öyküler, peri masalları ve dramalar yazmış ve çeviriler yapmıştır. Masallarında sık sık eski efsaneleri ve motiflerini kullanmıştır. Bunu yaparken dönem kitaplarının ortaya çıktığı Orta Çağ'ı canlandırmaya çalışmıştır. "Märchen vom blonden Eckbert" (Sarışın Eckbert'ten Peri Masalı) adlı eseri, kesin olarak Alman odaklı bir peri masalı kabul edildi. Yazarın "Franz Sternbalds Wandern" adlı sanat romanı, Goethe'nin eğitici ve gelişimsel romanı "Wilhelm Meister"i anımsatan özellikler taşır. Eserlerini Aydınlanma ruhuyla yazan romantik yazar Tick, hayatının son yıllarında "Der junge Tischlermeister" (Genç Marangoz Ustası) ve "Des Lebens Überfluss" (Hayatın Bolluğu) adlı eserleri ile dikkat çekmiştir.

Erken Romantik Dönem'in Alman temsilcilerinden biri de Friedrich von Hardenberg'tir (1772-1801). Eserlerini Novalis adıyla yazmıştır. Trajik kişisel deneyimler onu romantizme kaptırır ve tüm şiirleri karamsardır. "Hymnen an die Nacht"ın (Gece İlahileri) her satırında ölüme duyulan özlem hissedilir. Novalis, "Die Christenheit oder Europa" (Hristiyanlık ya da Avrupa) adlı makalesinde Fransız Burjuva Devrimi'ni ve Aydınlanma fikirlerini reddeder. Yarım kalan romanı "Heinrich von Ofterdingen"de şövalyelik hayallerinden vazgeçip kendini tamamen Katolik Kilisesinin hizmetine veren bir âşığın hayatını anlatır. Heinrich, gizemli mavi çiçeği bulmak için dışarı çıkar. Mavi

çiçeğin sembolü birçok romantik eserde gerçekleşmemiş birlik, şifa ve sonsuzluk rüyasının bir alegorisi olarak yer alır.

1806-1815 yılları arasında edebiyat, özellikle Avrupa ve Almanya için önemli olan sosyal olaylar tarafından şekillendirildi. Napolyon'un yabancı yönetimine karşı mücadele başladı. Burjuva Alman entelijansiyasının birçok temsilcisi, Napolyon'a karşı kazanılan zaferden sonra kurulacak olan bir burjuva-demokratik ulusal devlet düşüncesindeydi. Bu fikirde olanların arasında Alman destekçiler Johann Gottlieb Fichte ve Ernst Moritz Arndt da vardı. Romantik okulun temsilcileri Napolyon'u yenmek istediler çünkü zaferden sonra Almanya yine bir Orta Çağ feodal devleti olacaktı. Romantizmin ikinci dönem yazar temsilcileri erken romantiklerden daha az gericiydi. Daha çok halk kültürüyle ve müziğiyle ilgilendiler. 1805'te Heidelberg'den bir grup genç, romantizme ilgi duydu. Bu bölgenin önde gelen şairleri Clemens Brentano ve Achim von Arnim'di. Her ikisi de Alman halk ezgilerini topladı ve kendi şarkılarını yazdılar. Ayrıca "Des Knaben Wunderhorn" (Oğlanın Mucize Boynuzu) adlı bir antolojiyi yayımladılar. Brentano, şarkıların yanı sıra köy hikâyeleri de yazmıştır. Bunlardan en ünlüsü "Die Geschichte vom braven Kaspar und dem schönen Annerl"dir (İyi Kaspar ile Güzel Annerl'in Hikâyesi). Grimm Kardeşler de bir süre Heidelberg romantiklerine katılan yazarlardan olmuştur. Grimm Kardeşler, Alman edebiyatında masal ve efsaneleri araştırmış ve "Hildebrandslied"i yeniden keşfetmiştir. Kapsamlı bir Alman dili sözlüğü üzerinde çalışan Grimm Kardeşlerin "Çocuk ve Masallar" adlı yapıtı bugün hâlâ çok sevilmektedir. Ludwig Uhland da önemli romantiklerdendir. Uhland, kamusal yaşamda cesur bir politikacıdır. Hatta demokratik bir cumhuriyet için kampanya yürütmüştür. Uhland, hikâye ve balatlar üzerine eserler vermiştir. Bunlardan en ünlüleri "Des Sängers Fluch" (Şarkıcının Laneti), "Der schwäbische Kunde" (Svabyalı Müşteri) ve "Das Schloss am Meer"dir (Deniz Kenarındaki Kale). Walter von der Vogelweide hakkında bilimsel bir makale de yazmıştır. Genel olarak Heidelberg bölgesi şairlerinin Alman edebiyatına ve Alman dilbilimine büyük katkı sağladığı söylenebilir.

Edebî bir akım olan romantizm, kısa süre sonra önde gelen Alman şairler tarafından saldırıya uğrar. Goethe bu konuda yorum yapar. Çıkardığı bir dergideki "Über Kunst und Altertum" (Sanat ve Antik Çağ Üzerine) başlıklı yazısında bu konu hakkında yazar. Johann Heinrich Voss ve Heinrich Heine de romantizme karşı tavır alır ve onların gerici karakterini teşhir eder.

Napolyon'a karşı verilen kurtuluş savaşları sırasında romantizm önemini yitirir ve yeni bir yurtsever edebiyat akımı gündeme gelir. Bu yeni edebî akım 1813-1815'te zirveye ulaşır. Bu akımın öncü şairlerinden biri Johann Gottlieb Fichte'dir. Şair, burjuva ulusal bilinci için çalışır. Aynı zamanda bir filozoftur ve Fransız birlikleri Berlin'i işgal ettikten sonra "Reden an die deutschen Nation" (Alman Milletine Konuşmalar) yapar. Alman halkına, Napolyon'u mağlup etmek ve prensler ile soyluların olmadığı bir Alman ulus devleti kurmak için seslenir. "Liedern für Deutsche" (Almanlar İçin Şarkılar) adlı eserinde cesur bir vatansever olarak kendini gösterir.

Ernst Moritz Arndt, köylülerin hakları için kampanya yürüttü, serfliğe ve toprak sahiplerinin sömürüsüne karşı tavır aldı. Bir deneme koleksiyonu içeren "Geist der Zeit" (Çağın Ruhü) adlı kitabı onu ünlü yaptı. Eserinde Alman prenslerini eleştirdi. Ernst Moritz Arndt, toplumsal koşulları iyileştirmenin yolunu burjuva-demokratik devrimde değil, reformlarda gördü. Çok dindardı ve Tanrı'nın Almanların yanında olacağına inanıyordu (Marchenko, 2017: 39). Dichtern der Befreiungskriege (Kurtuluş savaşlarının şairleri) arasında Karl Theodor Körner, Max von Schenkendorf, Heinrich von Kleist de yer almıştır.

Fransız birliklerinin yenilgisinden sonra Almanya'da yeni döneme tepki başlar. Romantikler artık edebiyatta kendilerini göstermeye cesaret edemezler. E.T.A. Hoffmann, Joseph von Eichendorf, Wilhelm Hauff, Adalbert Chamisso gibi şairlerin eserlerinde sivil özgürlük çabası ve kişisel gelişim ön plana çıkar.

E.T.A. Hoffmann, ağırlıklı olarak masalsı, fantastik bir renge sahip mensur şiirin ön plana çıktığı Berlin romantizminin önde gelen figürüydü. Hoffmann, eserlerinde Almanya'daki günlük hayatı anlatmıştır. Efsaneler ve masallar dünyasına yerleştirdiği bugünü, gelecek olarak eleştirmiştir. Hoffmann, şair olmadan önce ünlü bir besteciydi. Bir süre Bamberg'de tiyatro bestecisi ve orkestra şefi olarak çalışmıştır. 1816'da peri masalı operası "Undine" sahnelenmiştir. Hoffmann, hayatının ikinci yarısında kendini şiire adamıştır. Ünlü antolojisi "Callots Manier'deki Fantastik Parçalar"da bir müzisyen olarak hayatını anlatmış, "Die Elixiere des Teufels" (Şeytanın İksiri) adlı romanında toplum yasalarının bilinemez olduğunu ve çoğu zaman mistik güçler olarak hareket ettiğini göstermiştir. "Serapionsbrüder" adlı eserinde öykü, roman ve peri masalları yer almaktadır. "Die Lebensansichten des Katers Murr" (Kedi Murr'un Hayatı) adlı romanı

oldukça sıra dışı yapılandırılmıştır; çünkü erkek kedinin hayat hikâyesini kâğıtlara yazmıştır. Kâğıtların arkasında aslında orkestra şefi Johann Kreisler'in biyografisi okunabilmektedir. Bu, aslında sanatçı Kreisler'in sanat düşmanı yalancı feodal toplumdaki nefret ettiği, kedi Murr'un ise kaygısız yaşayabilmek için koşullara uyum sağlamaya çalıştığı bir ikili romandır. Hoffman bu eserinde aslında hayatta kalabilmek için koşullara uyum sağlayan zamanının burjuvazisiyle alay eder. Şairin son eseri “Des Vettters” (Veter'in Köşe Penceresi) adlı eskizdir. Şair, büyük bir hareketliliğin olduğu şehir pazarındaki pencereden dışarı bakar ve gördüklerini anlatır.

Joseph von Eichendorf (1788-1857) daha çok bir lirikçi olarak bilinmektedir (Marchenko, 2017: 40). Uzak ülkelere olduğu kadar anılara ve geçmişe duyduğu özlemi, gecenin sessizliğini olduğu kadar rüzgârların kıpırdanışı ile ağaçların oluşturdukları ezgileri son derece yalın bir biçimde dile getiren Eichendorff, romantik yazının geniş halk kitlelerine en çok ulaşabilmiş ozanıdır (Sayın, 1990: 111). “Naturlyrik” (doğa liriği) kullanan Eichendorff, aynı zamanda “Liebesgedichte” (Aşk Şiirleri) koleksiyonunun yazarıdır ve “Aus dem Leben eines Taugenichts” (Bir Tembelin Hayatından) adlı kısa öyküsünde, mutluluğu bulmak için dünyayı dolaşan bir köylü çocuğunu anlatır (Marchenko, 2017: 40).

Wilhelm Hauff (1802–1827), gerçekçi romanları ve birçok güzel peri masalını Alman edebiyatına kazandırmıştır. Kapitalist yaşam biçimlerini eleştirmek için peri masallarını kullanmıştır. Masallarının odak noktası, gerçeklikle yakın bağı olan aktif insanların eylemleridir. Adelbert von Chamisso asil bir aileden gelen bir burjuva demokrattır ve yaşadığı dönemin birçok olayını eserlerine yansıtmıştır. “Peter Schlemihls wundersame Geschichte” (Peter Schlemihl'in Harika Hikâyesi) masalı ile ünlenmiştir. Kahraman, gölgesini şeytana satar ve bunun sonucunda çok zengin olur. İnsanlar bu yüzden onu hor görür; fakat Peter'in faydalı faaliyetlerde bulunması insanların saygısını yeniden kazanmasını sağlar. Peter doğa bilimci olur ve dünyayı gezer; bu da hayatına yeniden anlam katar (Marchenko, 2017: 41).

Romantizm sadece bir edebiyat ve fikir hareketi değildir. Aynı zamanda resim, müzik ve mimarlık gibi alanları da etkilemiştir. Romantik resim bir ekolden çok, daha önceki resim anlayışlarına tepki olarak, insanı ve doğayı yeni bir biçimde kavrama sanatıdır (İ. Şahin, 2018: 150).

Görüldüğü üzere çağın tarihî sürecinde geçmiş savaşlar ve dinî çatışmalar, sekülerleşme, mutlakçılık, kentleşme ve burjuvazinin kurtuluşu yer alır. Seküler Çağ'ın dünya görüşü artık bu dünya ve ahiret değildir; sadece bu dünyaya odaklanma vardır. Sekülerizmin edebiyata yansması akıl ve bireyciliğin merkeze alınması ile olmuştur. Aklın ve bireyciliğin ön plana çıkmasıyla Orta Çağ'ın mevcut düzeni eleştirilmiş, Kilise ve din gibi sosyal devlet sistemleri de sorgulanmıştır. Politikada, toplumda ve dinde herkes için hoşgörü ve eşitlik sağlanması istenmiştir. Manevi kurtuluşa akıl etme yoluyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Eserler, dönemin felsefi ve ahlaki görüşlerini alıp halka taşımıştır. Bu durum yazarların işlevinin ve imajının değişmesine neden olmuştur (Weber, 2019). Bunun sonucunda bireyin ön plana çıkmasıyla seküler Aydınlanma edebiyatı Almanya'da önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Dönemin edebiyatı, anlaşılabilirlik ve netlik ile karakterize edilir. Aydınlanma ile birlikte, Alman dili yükselişe geçmiştir. Aydınlanma şairlerinin ve yazarlarının, yeni seküler edebiyatın katı kurallarına uyması beklenmiştir (Nicole, 2020). Orta Çağ Almanya'sında Latince olan edebî dil, Aydınlanma Çağı ile Alman ulusunun ana diline dönüşmüştür. Yine bu çağda nüfusun diğer kesimlerine de erişim sağlanıp eğitimin temelleri atılmış, yazılı kültür etkinleştirilmiştir (Baasner, 2006: 7). Edebiyatta, saray toplumunu ele alan saray şairlerinin yerini burjuvalar, serbest yazarlar almıştır. Aydınlanma Çağı düşünceleri edebiyat aracılığıyla aktarılmıştır. Şiirde biçim ve tür çeşitliliği oluşmuş, öznel ve duygusal kasideler ile ilahilerin yanı sıra eğitici şiirler ve düşünce şiirlerini içeren çok çeşitli türler ortaya konmuştur. Şiirlerin bu 'fazla' çeşitlendirilmesi bize, edebî yapıtlardaki sekülerleşme sürecini gösterir (Weidner, 2016: 14). Bu dönemde araştırma gelişmiş, özgür çalışma ortamı sağlanmıştır. Fikirler için önemli bir temel oluşturan bilimsel ve edebî teorik yazılar oluşturulmuştur. Bugün hâlâ geçerliliğini koruyan yazılar mevcuttur. Drama, tiyatro, fabl ve masallar da Aydınlanma Çağı'nda önemli edebî türler olarak yerini almıştır. Fabl ve masallar ile amaçlanan, okuyucuya ahlaki öğretiyi vermek, hikâyelerde ise olayların okuyucuyu düşünmeye teşvik ederek onların sonuçlar çıkarmasını sağlamaktır. Yine bu dönemde ilk "Bildungsroman" (oluşum romanı) türünde burjuva romanı yazılmıştır. Edebiyatta toplumsal eleştirel eğilimlere de yer verilmiştir. Burjuvazinin entelektüel özgürlük kazanma ve soylu lortların paternalizmine karşı koyma çabası, hiciv ve siyasi yazıların yayılmasına yol açmıştır. Genellikle sadece birkaç cümlede öğretici bir slogan formüle eden aforizmalar da zaman zaman hiciv amacıyla kullanılmıştır (Pohlw, 2017).

Edebiyatta sekularizm şiire çeşitlilik sunmuştur. Şiirlerde ilahilere de yer verilmiştir. Dönemin idealleri şiirlerde ve romanlarda aydınlatıcı, düşündürücü ve didaktik olarak ele alınmıştır. Konular prenslerin saray hayatından değil burjuva yaşamından alınmıştır, dolayısıyla eserlerin kahramanları da burjuvalardandır. Özellikle öğretici sloganları formüle eden aforizmalar ve fabllar yaygınlaşmıştır. Amaç, okuyucuyu ahlaki açıdan eğitmek ve onu düşünmeye teşvik etmektir. Drama da Aydınlanma'da özel bir rol oynamıştır; çünkü drama, insanları Aydınlanma ruhuyla eğitmek için en uygun edebî türdü. Burjuva trajedisi ve burjuva dramı ile birlikte yeni alt türler ortaya çıkmıştır. Drama ile burjuvaların sahne almasına izin verilmiş ve karakterler burjuva erdemlerini temsil etmek üzere yeniden şekillendirilmiştir (Weber, 2019).

BÖLÜM 4: AYDINLANMA DÖNEMİ VE SEKÜLARİZM

4.1. Seküler Çağ Avrupa'sı

Batı Avrupa tarihinde, tüm yaşam koşullarının kapsamlı bir şekilde modernleşmesinin bütünleştirici bir durumu olarak anlaşılan sekülarizm veya sekülerleşme, akıl ve bilimin merkeze alınması ile seküler Aydınlanma'nın yolunu açmıştır. Çalışmanın bu kısmında seküler aydınlanma fikirlerinin neler olduğuna, hangi alanlarda sekülerleşmenin gerçekleştiğine ve sekülerleşme ile varılan sonuçların neler olduğuna açıklık getirmeye çalışılacaktır.

Aydınlanma, dünyayı aklın ışığında açıklamayı, ön yargıları yıkmayı, bilgiyi deneyime dayandırmayı, eleştirel olarak incelemeyi ve bireyin özgür gelişimini amaçlamış bir seküler çağdır.

Aydınlanma Dönemi'nde insan aklı ve zekâsı, felsefe ve edebiyatın önemli temaları ve araçları haline geldi. Aydınlanma, artık din adamlarına ve soylulara boyun eğmek istemeyen yeni bir rasyonel düşünme biçiminin yolunu açtı.

Aydınlanma ile sekülerleşen felsefe ve edebiyat, insanları eğitmeyi, onları aydınlatmayı ve kendi imajlarını oluşturmayı sağlamayı görev edindi. Bu nedenle bu dönemde özellikle felsefenin ruhuna olduğu kadar edebiyata ve onun özelliklerine de odaklanılmıştır (Poggemann, 2017).

4.2. Seküler Aydınlanma ve Modernleşme

Tarihî kaynaklarda Aydınlanma Çağı'nın ne zaman başladığına dair net bir bilgi yoktur. Aydınlanma, Avrupa tarihinde önemli ufuk açan bir dönemi, bir değişim ve yeni düşünce sürecini anlatır. Bu yüzden "Aydınlanma Dönemi" yerine bazı Alman kaynaklarında "sekülerleşme süreci" kullanılır. Ayrıca Aydınlanma Dönemi, modernleşme ve modernite kavramlarıyla da iç içe geçmiş durumdadır. Aydınlanma, hemen ortaya çıkmamıştır; yavaş yavaş gelişerek ortaya çıkmış ve uygulanmıştır.

Alman literatüründe sekülerleşme süreci, 1690-1800 yıllarını ve sonrasına uzanan geniş bir dönemi tanımlar ve modern zamanların başlangıcı olarak kabul edilir (Baasner, 2006: 7). Modernleşmeyle birlikte Batı Avrupa, aydınlanarak sekülerleşmeye başlar. Modernleşmeye zemin hazırlayan Aydınlanma Dönemi'nin kökleri Rönesans ve Reform

hareketine kadar uzanır. Aydınlanma felsefesi, Rönesans hümanizminin, Reformasyon'un ve rasyonel felsefenin etkilerini taşır (Uyanık, 2006: 6). İnsanlığın gelişip ilerlemesi için, aklın eleştirel bir yaklaşımla kullanılmasını esas alan Aydınlanma düşüncesi, belli ilkeler ve değerler üzerine temellendirilmiş içselliğiyle kendine özgü özelliklere sahip bir olgu olarak etkileri günümüze kadar ulaşmış bir süreçtir (Usta, 2018: 74).

Bilindiği üzere XVII. ve XVIII. yüzyıllarda coğrafi keşifler ve antik eserlere olan ilgi Avrupa'da sosyokültürel ve entelektüel anlamda köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu gelişmeler Avrupa'da yeni bir dönemin, Modern Çağ'ın başlamasını sağlamıştır. Moderniteyi Alman tarihçiler Neuzeit (Yeni Çağ) olarak kavramlaştırmışlardır. Modernite, geleneksel olana karşı yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkmasıdır. Modernite genel olarak XV. ve XX. yüzyıllar arasında yer alan entelektüel, kültürel, toplumsal ve estetik dönüşümün bir sonucu olarak tanımlanmaktadır (Erol, 2016: 51). Moderniteye geçiş bilimsel, siyasal, kültürel ve sanayi alanlarda devrim ile gerçekleşmiştir: Newton tarafından başlatılan Bilimsel Devrim, iktidarın meşruiyetini halka dayandıran Siyasal Devrim, aklın üstünlüğüne vurgu yapan Kültürel Devrim ve Sanayi Devrimi'dir. Rönesans ve Reform hareketleri neticesinde oluşan ve modernitenin fikrî altyapısını oluşturan Aydınlanma hareketinin akılcılığı ile bilimsel bilgi neredeyse tüm sürece damgasını vurur (Yaşar, 2011: 10).

4.3. Seküler Çağ Öncesi Avrupa'nın Genel Durumu

Aydınlanma'nın Avrupa devletlerine model teşkil eden ilk fikir babaları İngiltere ve Fransa olmuştur (Baasner, 2017: 12).

Aydınlanma Çağı, Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ve veba salgınlarının damgasını vurduğu bir döneme denk gelir. Bu dönemde Kilisenin ve soyluların iktidar iddiası sorgulanmaktaydı. Bu sorgulamanın sonucunda burjuvazi eğitimi ve refahı kazandı. Fransa'da hiyerarşi sorgulanmaya başlandı. Bu gelişme Fransız Devrimi'nde doruğa ulaştı, isyancılar özgürlük, eşitlik ve kardeşlik talep etti. Aydınlanma Dönemi'nde güçlü bir nüfus artışı, artan kentleşme ve aynı zamanda teknik ilerlemeler gerçekleşti. Bununla bağlantılı olarak Aydınlanma sırasında gelişen belirli bir dünya ve insan imajı ortaya çıktı; teolojiden bağımsız bir bilimin ortaya çıkmasına neden oldu. Felsefeye yoğunlaşıldı ve insana odaklanıldı. Sınıf ayrımının artık bir rol oynamamasına karar verildi.

Aydınlanmacılar herkes için eğitim fırsatı ve insan hakları talep etti. Eğitim yoluyla ve akıl vasıtasıyla tüm insanlara kendi özgürlüklerini kazama fırsatı verilmesi öngörüldü (Studyflix, 2022).

Tarihsel olarak Aydınlanma yavaş yavaş ortaya çıktı ve uygulandı. 1517’de Almanya’da meydana gelen Reform hareketi Katolik Kilisesini farklı mezheplere ayırdı ve bu durum sürekli dinî iç savaşlara yol açtı. Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) Almanya’yı birçok küçük bölgeye böldü. Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu aslında üç yüzden fazla bağımsız devletten oluşuyordu. Bu, siyasi, yasal veya ekonomik kararlar alan devletler olduğu anlamına gelmektedir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde toplumda bazı ciddi karışıklıklar görüldü. Bunun sonucunda insanlar dünyayı, dini ve mutlakiyet gibi mevcut toplumsal yapıları da sorunlarıyla birlikte sorgulamaya başladılar (Weber, 2019).

4.4. Seküler Aydınlanma’nın Dayandığı Temel İlkeler

Seküler felsefe aydınları, ön yargı ve batıl inançla mücadele etmek için akli kullanmak istediler. Dolayısıyla Aydınlanma’nın dayandığı temel ilkelerin başında akılcılık (rasyonalizm) gelir. Rasyonel felsefe, bilgiyi aklın doğuştan sahip olduğu kavram ve kategorilere bağlayarak açıklamaya çalışır (Uyanık, 2006: 29). Seküler Aydınlanma, başlıca üç ana kavram üzerine kurulmuştur: “Akıl”, “Bilgi” ve “Birey” (Atabay, 2025: 17).

Aydın düşünörlere göre akıl, düşünmenin ve doğru eylemin tek kaynağıdır ve her türlü rehberliği yapabilecek güçtedir. Bu yüzden akıldan başka bir kaynağa gerek yoktur. Aklın doğruya ulaşmasını engelleyen unsurlar; kiliseler (bozulmuş dinî inançlar), devlet (toplumsal sözleşmeye ve hukuka dayanmayan devlet), hurafeler, ön yargılar, bilgisizlik ve yöntemsizliktir. Aklın aydınlanması için bilimsel bilgi önemlidir; çünkü bilim, evrenin ve toplumun yasalarını bize gösterebilir. İnsanlığın ilerlemesi, ancak bilimin ve teknolojinin ilerlemesiyle mümkündür. Bilim insana güç, mutluluk, huzur ve refah getirir. Dolayısıyla aydın insan, gerçeği ve doğruyu arayan ve onu bulmak için kendine bilimi rehber edinen bireydir (Çüçen, 2006: 31).

Aydınlanma felsefesi aydınlarının, Kilisenin otoritesinin dine aykırı olduğunu düşönmeleri, hakikati sorgulamaları ve hakikate ulaşmak için birtakım sorulara cevaplar aramaları üzerine Aydınlanma şekillenmeye başlar. Gerçeği akıl ile arayan önemli Alman

aydınlardan W. Friedrich Hegel'in sorusu şöyledir: "Bu ön yargı ve batıl itikatların yerine Aydınlanma'nın yaydığı gerçek nedir?". "İnsanın varlığının anlamı ve bu dünyadaki yerinin ne olduğu" (Kar, 2014: 176) vb. soruların insanın düşünmesine, muhakeme yapmasına, bilinçlenmesine, kendini bulmasına ve aydınlanmasına katkısı olmuştur. Bu yüzden Aydınlanma Çağı'nın insanı "Ne yapmalıyım?", "Nasıl yapmalıyım?" ve "Niçin yapmalıyım?" gibi sorular karşısında kutsal metinlere veya din adamlarına danışarak çözüm üretmek yerine aklın ürünü olan bilgilere başvurmayı ve bu akıl ürünlerini kullanmayı daha üstün bir yöntem olarak kabul etmiştir (Uyanık, 2006: 4). Aydınlanma'nın en önemli özelliklerinden bir diğeri de Aydınlanmacı filozofların veya düşünürlerin genel itibariyle sistemli düşünürler olmaktan ziyade büyük yazarlar olarak nitelendirilmeleridir. Bu düşünürler, millî dilleri aracılığıyla yazılarındaki fikirlerinin büyük halk kitlelerine yayılmasını hedeflemişlerdir (A. Arslan, 1992: 25).

Aydınlanma, Rönesans Dönemi'nde ele alınan antik eserler ve coğrafi keşiflerden edinilen yeni bilgiler ile önemli gelişmelere yol açmış, edebiyatta ve bilimde ilerlemelerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Aydınlanma Çağı fikirleri, yeni bilgilerin işlenmesine ve insanların bilinçlerinin gelişmesine katkıda bulunur (Baasner, 2006: 12). Aydınlar için ilerleme ilkesi de olumlu bir gelişmedir; çünkü insanlık tarihi hep daha iyiye doğru, yani yoksulluktan zenginliğe, basitten karmaşıklığa, doğaya bağımlılıktan özgürlüğe yol almıştır (Çüçen, 2006: 31). Usun merkeze alınmasıyla insan değerli görülmüş ve yüceltilmiştir. İnsanı merkeze alan aydınlar, insanların eylemlerinde din yasalarından önce akıl tarafından yönlendirilmeleri gerektiğini ilan ederler (Toyka Seid & Schneider, 2021). Bu yeni aydın fikirler ulus devlet anlayışını doğurur. Bu düşünceye paralel olarak insanlar, kul ya da ümmet idesiyle değil, ulus devletin bir bireyi olarak görülür. Böylece birey olarak insan, kişi olma hakkına sahip olur. Birey konumuna yükselmesiyle kişi, yönetici, soylu ya da din adamı karşısında hak ve özgürlüklerini kullanarak özgür insan olma talebinde bulunmaya başlar (Çüçen, 2006: 26). Aydınlanma'nın bütün bu gelişmeleri XVIII. yüzyılda liberalizmin doğmasına neden olur.

Görüldüğü üzere bilimin ve akılcılığın ön plana çıkmasıyla skolastik felsefenin yerini, rasyonel felsefe anlayışının alması sekülerleşmeyi hızlandırmış, Avrupa'yı yeni bir döneme taşımıştır. Bu yüzden sekülerleşme, Aydınlanma sonrası din ve toplum ilişkisini anlatmak için kullanılan anahtar kavramlardan biri olmuştur. Peki, Aydınlanma terim olarak ne anlama gelir?

4.5. Terim Olarak Aydınlanma

“Aydınlanma” terimi, Orta Çağ'ın karanlık, hurafe ve cehaletle dolu bir çağ olarak eleştirilmesiyle Orta Çağ'ın sonlarına doğru, Rönesans Dönemi'nde (XV. ve XVI. yüzyıllar) Antik Çağ eserlerinin ele alınması sonucu düşünsel ve sanatsal bir ideal olarak ortaya çıkmıştır (Poggemann, 2017).

İngilizce “enlightenment”, Fransızca “lumières” ve Almanca “Aufklärung” kelimeleriyle ifade edilen terim, ilk dönemlerde hava durumunu ve genellikle karanlığın zıddı olan aydınlığı kasteden bir anlam içermekle beraber, XIX. yüzyıl ve sonrasında felsefi bir hareket olan Aydınlanma'yı ifade edecek şekilde özelleşmiştir (Şekerci, 2015: 15). Tanrı, akıl, doğa ve insan kavramlarının yeni bir birleşime ulaşmasıyla ortaya çıkan, Avrupa'da sanat, felsefe ve siyaset alanlarında devrimci gelişmelere yol açan ve bir düşünce akımı olan (Engineri, 2008: 1) Aydınlanma'nın simgesi, ışıktır. Aydınlanma kelimesi, İngilizce “enlighten” (aydınlatmak) fiilinden gelmektedir ve “bir konuda aydınlatıcı bir bilgi vermek” anlamı taşır. Antik Çağ'da ışık, bilginin ışığı metaforu olarak kullanılmıştır. Aydınlanma Dönemi'nde de ışık, karanlık Orta Çağ'ı aydınlatması için kullanılmıştır (Weber, 2019).

Aydınlanma kelimesi XVII. yüzyıldan itibaren, "anlayış yaratmak" için "aydınlatmak" ve "aydınlanmış" veya "bir şey hakkında aydınlatıcı bir şekilde bilgi sahibi olmak" anlamında kullanıldı. Bu sözcük, barok döneminde aydınlar tarafından kullanılmaktaydı. Örneğin René Descartes (filozof, matematikçi, doğa bilimcisi), daha sonra Gottfried Wilhelm Leibniz (filozof, matematikçi, hukukçu, tarihçi) ve Johann Heinrich Lambert de (matematikçi, mantıkçı, fizikçi, filozof) kullanmışlardır (Poggemann, 2023).

Genel olarak, “Aydınlanma” terimi, mecazi bir şekilde bir bütünü tanımlar: Karanlığa ışık getirmek, Orta Çağ'ın “sisini ve karanlığını” kaldırmak. Aydınlanma, bilginin sistemli bir şekilde artmasına ve yayılmasına hizmet etmiştir; tüm seküler ve dinî şeylere karşı bilimsel, eleştirel bir tutum yaymış, bilimsel temelli hakikat kavramını, “doğruyu” bulmayı amaç edinmiştir. Bu doğrultuda bilimsel araştırmalarla yeni bilginin işlenmesini ve yeni fikirlerin taşınmasını sağlamıştır. Bilgi edinme ve edinilen bilgilerin derlenmesi, eğitim eyleminin temel kaygıları arasındaydı. Çağın başlangıcında edebiyat, eskiden beri bilineni temsil etmekteydi. Daha sonraki süreçte edebiyat yavaş yavaş yeni stratejiler geliştirdi ve kendine ait kurgusal edebî gerçekler oluşturdu. Aydınlanma literatürü bir

bütün olarak çağın bilimsel yöntemine bağlı kalmıştır. Edebiyatta eleştiriler, tartışmalar genellikle olumsuz değil, sadece düzeltici olmuştur (Baasner, 2006: 12-13). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Aydınlanma Çağı için belirleyici olan, bilimin gelişmesiydi. Bilim hem ilerleme umudu taşıyor hem de gerçeğin ne olduğu üzerine bilgi veriyordu. Aydınlanma Çağı'nda güvenli bilgiyi üretme ve ilerleme sürecine girilmiştir. Bilimle birlikte felsefe de önem kazanmıştır (Dierken, 2020). Bütün bu bilgilerden yola çıkarak “Aydınlanma, XVII. yüzyıl Avrupa düşüncesinde insanın din ve geleneklerden koparak kendi aklıyla hayatı anlama ve yorumlama çabasını ifade eden bir kavramdır.” (Zariç, 2017: 38) diyebiliriz. Başka bir ifadeyle Aydınlanma, aklını kullanabilme cesareti gösteren insanın, özneliğini yeniden öne çıkararak vurgusuyla özelleşen bir kavramdır. Düşünce tarihindeki diğer felsefi sistemlerden farklı olarak, coşkulu ve etkin bir yapısı olan Aydınlanma, içinde entelektüel, siyasi ve toplumsal değişim ve dönüşümü barındıran bir harekettir (Şekerci, 2015: 219).

4.6. Seküler Aydınlanma ile Gelişen Seküler Din

Bilindiği üzere Orta Çağ kültürünün dünya görüşü dine dayanmaktaydı. Skolastik felsefe ile din adamları yetiştirilmekteydi. Dine hizmet eden bu felsefe, Hristiyanlığın dogmalarını antik felsefeden devşirilen bilgilerle bir öğreti olarak oluşturmuştu (Gökberk, 1997: 7-8). Bilindiği üzere Katolik Kilisesi, kilise hukuku ve öğretileri üzerinde otorite sahibiydi ve bu otoriteyi kullanarak toplumun hemen hemen her yönünü etkilemekteydi. Kilise, ruhani liderlerin otoritesini kullanarak kralların ve soyluların politik eylemlerini denetleme yetkisine sahipti ve kilise mahkemeleri, dinî inanç ve uygulamalara ilişkin suçlamaları yargılama yetkisine sahipti. Aynı zamanda kilise okulları ve üniversiteleri aracılığıyla eğitim sistemini denetliyor ve bilginin büyük bir kısmını kontrol ediyordu. Ancak Aydınlanma dönemi ile birlikte Kilisenin otoritesi ve gücü sorgulanmaya başlandı. Aydınlanma hareketi rasyonalite, bilim ve bireysel özgürlükleri vurgulayan felsefi ve entellektüel bir hareketti. Aydınlanma düşünürleri, Kilisenin dogmatik öğretilerini, inançlarına dayalı hükûmet ve toplum düzenini sorguladılar. Aydınlanma Dönemi düşünürleri insanların kendi akıllarını kullanarak gerçeği keşfetme ve doğruyu belirleme yeteneğine sahip olduğunu savundular. Bu düşünceler Kilisenin otoritesiyle çatışan bir duruma yol açtı. Aydınlanma düşüncesi bilim ve akıl yolu ile elde edilen bilgiyle Kilisenin dogmalarına meydan okudu. Aydınlanma hareketi din ve devlet işlerinin

ayrılmasını ve Kilise'nin politik gücünün sınırlanmasını teşvik etti. Aydınlanma düşünürleri insanların inanç ve düşüncelerinde özgür olması gerektiğini savunarak Kilisenin dinî baskısına karşı çıktılar.

Aydınlanma, insanoğlunun eylemlerinde dinin kanunlarının değil, öncelikle aklının rehber olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle din ile bağlar gevşetilmiştir (Toyka-Seid & Schneider, 2021). Aydınlanma Çağı, Batı uygarlığının yeni insan ve toplum inşa etme projesinin düşünsel ve felsefi temellerinin olduğu çağdır. Aydınlar göre yeni insan her şeyden önce kendi aklını kullanma cesaretini gösteren bir özellikle donatılmalıdır (Çüçen, 2006: 26). Anlaşılacağı üzere Aydınlanma, batıl inançlara, ön yargılara ve fanatizme yönelik bir mücadele konseptidir. Seküler Çağ'ın amacı, akıl ve deneyimin testinden geçenler dışında hiçbir şeyin doğru olmadığına inanmaktır. Bu dönemde gerçeklere ulaşmak için müzakere, tartışmalar ve eleştiriler önemli görüldü. Bu yüzden eski iktidarın inançları ve bilgi sistemleri sorgulanmaya başlandı (Faulstich, 2011: 17). Öyle ki Aydınlanma'nın akla dayalı eleştirel tutumu, her şey üzerine düşünme ve her şeyi eleştirme hakkını ileri sürüyor ve uygulamaya çalışıyordu. Akıl, geleneksel anlayışta, insanın düşünme faaliyetinin bir yetisi ve salt insana özgü olarak tanrısal aklın bir parçasıydı. Ancak bu anlayış özne olarak insanı, tanrısal akla tabi kılarak edilgenleştirmekteydi (Zariç, 2017: 40). Bu da insanı pasifleştiriyor ve mutsuz ediyordu. İnsan, ancak dogmalardan bağımsız, rasyonel düşünceyle özgür ve mutlu olabilirdi. Bu bakımdan Aydınlanma, XVII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başı arasındaki dönemin eleştirel niyetini anlatır (Zariç, 2017: 34).

Bilimin ilerlemesiyle doğru bilinen yanlışlar gün yüzüne çıkmaya başlar. Kilise eski etkisini yitirir. Çünkü mevcut Hristiyanlığın gizem ve hurafe ile dolu olan inanç sistemi, Aydınlanma düşüncesinin doğuşunda itici bir fonksiyon görmeye başlar (Altıntaş: 2005, 28). Buna tanıklık eden bilim adamları din temelli devlet anlayışının değişmesini, yani dinin ve devletin aydınlanmasını ister. Bu yüzden yeni dinî fikirler ileri sürerler. Bunlardan biri deizmdir. Erken Aydınlanma'nın temsilcileri olan çoğu deist düşünür, Protestanlığa eğilimli Anglikan Kilisesi'ne (Low Church) bağlı olup başta vahiy, Tanrı ve teslis olmak üzere birçok dinî meseleyi rasyonel yönden temellendirmeye çalışmışlardır (Şekerci, 2015: 223). Deistlere göre evrenin yaratıcısı bir Tanrı vardır; fakat Tanrı, verdiği akıl ile insanın evreni anlaması ve yönetmesi için onu hür bırakmıştır. Deizmin dışında ateistlik ve materyalistlik de bu dönemde türemiştir. Bilimsel bilginin

kabulüyle Aydınlanmacı düşünürler metafiziği reddederler. Bilimsel bilginin temeli deney ve gözleme dayandığı için aydın düşünürler özsel ve ereksel nedenler aramak yerine nesnel, olgusal, maddesel nedenlerle olayları ve olguları açıklamışlardır (Çüçen, 2006: 31). Bu bilgiler doğrultusunda dünyevileşmenin dine karşı bir tepki olduğu net bir şekilde görülmektedir. Çünkü Kilise, bireyciliğe karşı çıkmıştır ve insanın bilgilenmesini engellemiştir (Toyka Seid & Schneider, 2021). Dolayısıyla sekülerleşmeye öncülük eden Aydınlanma felsefesi yeni bir anlayışı ve yapısal değişikliği hedeflemiş, eski sistem ve anlayışların terk edilmesine yol açacak olan insan merkezli ve insanın mutluluğunu esas alan düşünceden yola çıkmıştır (Zariç, 2017: 34). Böylece Aydınlanma ile dinde ve düşüncede sekülerleşmeye gidilmiştir. Sekülerleşen Aydınlanma felsefesiyle mutluluğun sadece öbür dünyaya ait olduğu görüşü terk edilmiş, insanların bu dünyada mutlu olmaları gerektiği savunulmaya başlamıştır. Kastedilen sadece bireysel mutluluk değil, aynı zamanda toplumsal mutluluktur. Aydınlanmacı düşünürlere göre amaç, mümkün olduğu kadar fazla insanın mutluluğunu sağlamaktır (Ö. Yıldırım, 2020). Ön yargıya, hurafelere ve keyfi kurallara karşı çıkan seküler aydınlar, insanın olgunlaşmamasından kurtulması gerektiğini ve bunun için kişinin aklına ihtiyacı olduğunu vurgulamışlardır. Dolayısıyla seküler düşünceye sahip aydın bir zihniyetin oluşması için çağın yazarları, dönemin ideallerini ve düşüncelerini topluma iletmek ve insanları aydınlanmış seküler bir dünya görüşüne göre eğitmek istemişlerdir. Amaç, bireyin sorumlu bir vatandaş olarak kendi kaderini tayin edebilmesini ve özgürleşmesini sağlamaktır (Weber, 2019).

Aydınlanma'ya öncülük eden dönemin felsefecilerinden Immanuel Kant'ın, "Kendi aklını kullanmaya cesaret et!" mottosu Aydınlanma Dönemi'ne damgasını vurmuştur (Studyflix, 2022). Kant, Aydınlanma'yı bizzat insanın kendi aklından hareket ederek temellendirmeye çalışmıştır. Herhangi bir ilahi ya da metafizik güce dayandırmadan, mutlak bir hümanizm ile insanın bilgi ve eyleminin temel ilkelerini bütün yönleriyle ele alarak insanları aydınlatma yoluna gitmiştir (Can, 2020: 185). Görüldüğü gibi Aydınlanma ile oluşan seküler din, Tanrı'yı bilişsel ilginin merkezine koymamış, onun yerine doğayı ve beraberinde doğal, sosyal ve ahlaki bir varlık olan insanı yerleştirmiştir. Fakat bu, teolojik Tanrı kavramını ortadan kaldırdığı anlamına gelmemektedir; sadece onun etki ve sonuçlarını felsefi ve bilimsel bir bakış açısıyla ele alır. Doğa, bir yaratıcının otoritesi tarafından katı bir programa göre harekete geçirilen ve o andan itibaren mekanik yasalara göre çalışan devasa bir makine olarak görünür. Tanrı fikri kişiliksizleştirilmiştir,

O artık cennetteki iyi Baba değil, “kozmosun saat mekanizması”nı yaratan eski büyük usta zanaatkârdır. Mekanik doğa kavramı tercihen matematiksel modeller, ispatlar ve türevler tarafından “matematik tarzında” (more geometriko) tanımlanır, tüm tartışmaların metodolojik ideali haline gelir (Baasner 11-14). Dolayısıyla Aydınlanma ile merkeze alınan akıl, skolastik felsefenin yerine yeni bir bilim üretir; önce rasyonalizm, bir sonraki dalgada ampirizm, skolastik felsefenin yerini alır (Faulstich, 2011: 17). Görüldüğü gibi bütün bu bilgiler bize Aydınlanma’nın, dinsel özgürleşmeden teknik icatlara kadar toplumun çeşitli alanlarını kapsadığını göstermektedir (Faulstich, 2011: 18).

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, usun ön plana çıkmasıyla seküler düşünce gelişmeye başlamıştır. Seküler aydınlar, teokrat insanların aksine, dinlerini özel alanda icra etmek ve ilahi siyaseti dünyevi siyasetten ayırmak istemiştir. İnsan ancak seküler düşünceyle aydınlanabilmektedir; çünkü seküler insan kendine saygı duyulmasını istediği için yasalara saygı duyar; dini de siyaset için değil, kişisel gelişimi için kullanır.

4.7. Seküler Aydınlanma Felsefesi

Aydınlanma Çağı, XVII. ve XVIII. yüzyıllar arasında belirli fikirlerin ve entelektüel gelişmelerin karakterize edildiği bir dönemdir. Gerçeğe, özellikle insan gerçeğine akılla ve aklın gerçeği olan deneyle yönelme, akli aydınlatmayı isteme bu yüzyıl felsefesinin ana tutumudur. Bu yüzden XVIII. yüzyıl felsefesine "Aydınlanma Felsefesi" de denir (Gökberk, 1997: 24).

Aydınlanma felsefesi ile skolastik felsefe önemini yitirir; yerini seküler felsefeye bırakır. Aydınlanma’nın öncülerinden René Descartes, diğer filozoflar ve bilim adamları, batıl inançları çürüterek bilimsel bir devrim başlatırlar. Böylece usu, gittikçe hayatın daha fazla alanında uygulayarak sekülerleşmenin başlamasına, bireyin dogmalardan uzak, kendi aklını özgürce kullanmasına ve mutluluğunu kendisinin oluşturmasına öncülük ederler.

Aydınlanma felsefecileri politikada, iş dünyasında ve kültürel konularda yani rasyonel eylem gerektiren durumlar karşısında akıl savunmasını önemli görmüşlerdir. Aydınlanma’yla toplum ve kültür giderek seküler hale gelmeye başlar. Sekülerleşme, Modern Çağ için temel bir kültürel kalıp olarak anlaşılır. Bu anlamda sekülerleşme terimi, Aydınlanma’dan sonra modern toplumu tanımlamak ve analiz etmek için sıklıkla

kullanılır ve günümüzde de hâlâ öyledir. Bu bağlamda sekülerleşme, daha önce kutsal biçimlerde giydirilen ve iletilen içeriklerin artık dünyevi kalıplara aktarılmakta olduğu anlamına gelir (Dierken, 2020). Daha net ifade edecek olursak bu düşüncenin Aydınlanma'yla yeni ana parametreleri; seküler bir akıl, mantıkçı pozitivist bir kalıpta gelişen ve metafizikle bağlantıyı koparmış modern bir bilim anlayışı, Kartezyen bir âlem tasavvuru vb. bakış açıları ortaya çıkar. Bütün bu bakış açıları da gitgide metafizikle olan bağı daha fazla kopararak aşkın olana daha az hareket alanı tanır (Altıntaş, 2002: 59). Dolayısıyla Aydınlanma, insanı seküler bir tabana oturtur ve hümanizm ile evrensel olduğunu vurgular. Yalnız bununla yetinmez, yeni tasavvurun sahibi olan bu varlık, akıl ile ürettiği yeni, modern / seküler ve bilimsel bilginin evrensel, tek doğru ve hakikatin ölçüsü olduğunu açıklar (Altıntaş: 2005, 27).

Seküler felsefe sadece akılcılığı içermez; akılcılığın yanı sıra deneycilik de Aydınlanma'nın düşünce ilkelerindedir. Ampirist felsefe, aklın doğuştan hazır olarak herhangi bir bilgi vermediğini ve bilgilerimizi duyuşal yaşantı ve tecrübelerimiz neticesinde elde ettiğimizi belirtmektedir (Uyanık, 2006: 30). XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise bu akımın temsilcileri John Locke, David Hume, Thomas Hobbes ve George Berkeley olmuştur. Bunun yanı sıra Francis Bacon, John Stuart Mill ve Condillac da bu akımın aynı dönemdeki temsilcileri arasında yer alır (Hürriyet, 2020).

Aydınlar önceleri eğitimlilerin aydınlanmasını önemli görürken daha sonra halkın aydınlanmasına ehemmiyet vermişlerdir (Faulstich, 2011: 17). Bu nedenle seküler felsefe XVIII. yüzyılda eğitim alanında önemli bir rol üstlenir. Bu açıdan ansiklopedistler hem Aydınlanma'nın tipik temsilcisidir hem de onun mantıki sonucunu oluşturur. Burada yazarın önce kendini, sonra geniş halk kitlelerini aydınlatması bahis konusudur (Arslan, 1992: 25). Aydınlanma felsefesinin dayandığı ilkeler sadece burjuvayı değil, tüm insanları kapsayan, eski düzenden yana olanlara (asiller, rahipler) karşı tüm insanların mutluluğunu amaç edinmiş görünen ilkelerdir. Özgürlük, ilerleme, insanın değeri gibi kavramlar tüm insanlığı kapsamaktadır (Atabay, 2015: 14). Dolayısıyla aydınlar, Aydınlanma Dönemi'nin ideallerini ve düşüncelerini topluma yaymak ve aydınlanmış bir dünya görüşüne göre insanları eğitmek istemişlerdir. Amaç, bireyin sorumlu bir vatandaş olarak kendi kaderini tayin edebilmesini ve özgürleşmesini sağlamaktır (Weber, 2019). Seküler aydınlar bütün bunların radikal bir şekilde gerçekleşmesini istemişlerdir. Bu yüzden eski terminoloji olan Aydınlanma, yerini halk eğitimi, işçi eğitimi, yetişkin

eğitimi, ileri eğitim, yaşam boyu öğrenme veya sürekli eğitim adı altında hayatı güzelleştiren eğitime bırakmıştır (Faulstich, 2011: 17).

Göröldüğü gibi metafizik düşüncenin reddedilmesi, akılın ve bilimin kabulü sekülerleşme sürecinde pozitivist ve materyalist akımların doğuşuna ivme kazandırmıştır. Bütün bu gelişmeler eski sisteme karşı ayaklanmalara, devrimlere yol açmıştır. Devrime yol açan Aydınlanma, ölkelere göre değişiklik göstermiştir. Her ölkenin Aydınlanma süreci kendi yerel dinamiklerine göre gelişmiş ve nihai hedefine ulaşmıştır. Batı Avrupa'da Aydınlanma, sırasıyla İngiltere'den Fransa'ya ve en geç Almanya'ya erişmiştir. Bu üç büyük Avrupa ölkesinde Aydınlanma ayrı özellikler taşımıştır: İngiltere'de daha çok deneycidir, Fransa'da daha çok rasyonalisttir, Almanya'da ise daha çok mistik-rasyonalisttir (Engineri, 2008: 3).

4.7.1. İngiliz Aydınlanması

Dil, din, uygarlık, devlet ve hukuk konularında birlik beraberlik gösteren Avrupa (Atabay, 2015: 3) XVII. yüzyılda büyük, entelektüel bir Aydınlanma yaşar. Ancak Avrupa'da etkili olan Aydınlanma, her ölkede farklılık gösterir.

İngilizlerin XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında duyumculuk, bilme yeteneklerinin eleştirisi, şüphecilik, tolerans düşünceleri, serbestlik ilkeleri, Aydınlanma ruhu, deizm ve faydacılık gibi sorunları ele almaları (Uyanık, 2006: 11) sekülerleşmeyi hızlandırmıştır. Bu gelişmeler İngiltere'nin ve Avrupa'nın değişmesinde, aydınlanarak sekülerleşmesinde ve uygarlaşmasında önemli rol oynamıştır. Doğal olarak Aydınlanma'ya en büyük katkıyı filozoflar sağlamıştır. İngiliz filozofların felsefi, iktisadi ve bilimsel alanlarda ele aldıkları çalışmalar Aydınlanmacı düşünceye temel oluşturmuştur (Uyanık, 2006: 11). Bu yüzden Aydınlanma'nın önce İngiltere'de başlaması bir rastlantı değildir.

İngiliz Aydınlanması'nda din büyük rol oynamıştır. Siyasi çerçeveden baktığımızda gerek monarşinin yetkilerini sınırlamada gerekse parlamenter bir sistem kurmada ve nihayet bağımsız kilisesini kurup Roma'daki papanın otoritesinden sıyrılmada diğer Avrupa toplumlarından erken davranmıştır (Atabay, 2015: 16). İngiltere'de, 1694 yılında Londra ve Amsterdam bankalarının kurulması, bu kentleri önemli ticaret merkezi haline getirdi. Ayrıca para, çek, altın ve gümüş yaygınlaştı ve ekonomik hayatı kolaylaştırdı.

Böylece sömürgelerle Avrupa merkezleri arasındaki ticari hayat süratlendi ve sanayi için ekonomik birikim sağlanmış oldu (Meral, 2014).

Demokrasi İngiltere’de aslında çok daha önce kendini göstermiştir. İngiltere henüz XIII. yüzyılda demokrasiye giden en önemli adımını “Magna Carta” (Büyük Sözleşme) ile gerçekleştirir. İnsan Hakları Sözleşmesi’nin kabulü, dönemin yöneticisi Kral John’un zamanında meydana gelmiştir. 1215’te İngiltere’nin yönetildiği bir dizi eski yasa ve geleneği Kral John’un ihlal etmesi sebebiyle tebaası altındaki insanlar ve derebeyleri ayaklanmış, bunun sonucunda kralı, “insan hakları” olarak kabul edilen maddeleri içeren “Magna Carta” belgesini imzalamaya zorlamışlardır (Kişisel Gelişim, 2020). İngiltere krallarının yetkileri 5 Haziran 1215 tarihinde kabul edilen Magna Carta ile sınırlanır. Böylece İngiltere’de parlamenter sistemin temelleri atılmış olur (Magna Carta, 2016: 7).

Magna Carta’nın kuralları Kilise’nin devlet müdahalesinden kurtulma hakkı, tüm özgür vatandaşların mülk edinme ve miras alma hakları ve aşırı vergilerden korunma hakları gibi maddeleri kapsamakla birlikte (Kişisel Gelişim, 2020) sözleşme, “hiçbir özgür insanın kendi türünün yasal yargısı veya ülkenin kanunu dışında esir alınamayacağı, mallarından yoksun bırakılmayacağı, yasaklanamayacağı veya sürgüne gönderilemeyeceği; adaletin kimseden esirgenemeyeceği ve adaletin geç verilemeyeceği” hükümlerini içerir (Atabay, 2015: 16). Bunların dışında sözleşmede rüşvet ve resmî suistimali yasaklayan durumlara da yer verilmiştir (Kişisel Gelişim, 2020).

Bu bilgiler doğrultusunda, henüz XIII. yüzyılda kralın yetkilerinin sınırlandırılması, yasalar önünde bireyin haklarının korunması, toplumda bireylerden oluşan bir birlik düşüncesinin gelişmiş olması, bireyin özgürlüğünün güvence altına alınması bize, bireyin seküler alanda önemli ve değerli görüldüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Magna Carta, hukuk devleti ilkelerini taşıdığını, anayasal devlet anlayışını barındırdığını belirtir. Dolayısıyla toplumsal ve siyasal anlamda bir sekülerleşmenin varlığından söz edebiliriz.

XVII. yüzyıla gelindiğinde İngiltere’de devrimler görülür. Birinci devrim 1640-1660 yıllarında gerçekleşir. İktidar, feodal olan eski düzeni korumak istemiştir. Bunun üzerine gerçekleşen devrimde iktidar şiddet yolu ile alaşağı edilerek yeni bir sınıfın eline geçer ve böylece daha özgür gelişmesini mümkün kılarak kapitalizmin (Üşür, 1990: 158) yolunu açar. İkinci devrim ise 1688 yılında gerçekleşir. Bu devrime Şanlı Devrim denilmiştir; savaşızsız bir devrimdir (A. K. Koç, 2018: 63). İkinci devrimin genel sebebi

ise mutlakçı bir rejime karşı İngiliz siyasi geleneğinde kökleri olan parlamenter monarşi ya da anayasal monarşinin yeniden tesis edilmesidir. Dolayısıyla devrimin temel motivasyonu, aslında restorasyondur (A. K. Koç, 2018: 63). Şanlı Devrim, Magna Carta'nın mirasını devam ettirmiş ve güçlendirmiştir. Magna Carta'nın savunduğu temel haklar ve hukukun üstünlüğü prensipleri Şanlı Devrim ile birlikte İngiliz siyasi sisteminin temel taşları hâline gelmiştir. Bu yüzden hem 1648'de hem de 1688'de Magna Carta'da iki değişiklik yapılır ve bununla İngiltere'de hukuk tam anlamıyla oturmuş olur (Atabay, 2015: 16).

Liberalizmin, yani bireyselliğin ve toplumun özgürleşmesi düşüncesinin siyasi anlamda ön plana çıkışı da İngiltere'de XVII. yüzyılda olmuştur. İngiltere'de XVII. yüzyıl Aydınlanma felsefesine önemli katkıları olan temsilciler Thomas Hobbes, Hugo Grotius, John Locke'tur (Atabay, 2015: 19). XVII. yüzyıl İngiliz devrimlerinde özellikle İngiliz filozof John Locke'un etkisi bulunmaktadır. Locke, hayatı boyunca mutlakçılığa karşı olmuştur ve İngiltere'de anayasal monarşinin kurulduğu Şanlı Devrim'in filozofu olarak anılmaktadır. Aynı zamanda Locke, liberal demokratik teorinin de kurucularındandır (Doğan & Şentürk, 2017: 363). Locke'a göre insan, akıllı bir varlıktır. Bu niteliği insanın ahlaki bir sorumluluk yüklenmesinin de temelidir. Akıl ve bilgi gibi üstün yetilerle donatılan insana bu yetiler aylaklık yapması için değil, doğasına uygun eylemlerde bulunması, ahlaki sorumluluklarını yerine getirmesi için verilmiştir (Çilingir, 2019: 34). Locke'a göre insan zihni doğuştan bir levha gibidir; yani doğumda insanın zihninde herhangi bir önceden programlanmış bilgi veya doğal eğilim bulunmaz. Bunun yerine insan, deneyimleri ve duygusal verilerle zihinsel içeriği şekillendirir. Locke, insanın aklını kullanma yeteneğine vurgu yapar ve insan zihninin deneyimler yoluyla bilgiyi elde etmek, düşünmek ve anlamak için doğal bir yeteneği olduğunu ileri sürer. İnsan zihni dış dünyadan gelen duyuşal verileri işleyerek anlamlı bilgiler üretebilir. Bu insanların akıl yoluyla gerçeği keşfetme, mantık yürütme, fikirleri analiz etme ve önermelerde bulunma yeteneği anlamına gelir.

Locke'un hukuk fikri, Aydınlanma Dönemi'nde liberal düşüncenin ve bireysel özgürlüklerin temelini oluşturmuştur. Haklar, adalet ve hükûmetin sınırlanması gibi fikirleri, demokratik prensipler ve modern hukuk sistemleri üzerinde etkili olmuştur. Locke'a göre, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, yeryüzünde geçerli olan hukuk, insan haklarıdır ve bu yüzden yalnızca insanların rızalarıyla oluşturulabilir. Dolayısıyla halkın

rızasına dayanmayan bir hukuka ve otoriteye itaate hiç kimse zorlanamaz (Usta, 2018: 81). Böylece aydınlanmış birey ancak aydınlanmış bir hukuk devletinde, yani aydınlanmış yöneticilerin ve toplumsal uzlaşımın kurulmuş hukuk düzeninde gerçek anlamını bulur. Bu nedenle dinsel devletler yerini akıl devletlerine bırakmalıdır; çünkü Aydınlanma, ancak insanların bireyselleşmesi ve toplumun gelişmesiyle gerçekleşir (Çüçen, 2006: 28). Görüldüğü gibi Locke'un siyasi liberalizm anlayışı bireyin özgürlüğünü ve temel haklarını güvence altına almayı amaçlar. İnsan hakları Locke'a göre üç kategoriye ayrılır. Bunlar; yaşam, hürriyet ve mülkiyettir. Bununla birlikte siyasal iktidarın sınırlandırılması da bu amaç doğrultusunda gerçekleşmelidir. Bu anlayışın amacı, bireyin karşısındaki özgürlüğünü kısıtlayıcı engelleri kaldırmak ve temel haklarını korumaktır (Ekmekçi, 2013: 207). Toplumu oluşturan bireyin varlığı, halktan ve toplumdaki daha üstündür. Dolayısıyla Locke'un üç kategori şeklinde temellendirdiği temel haklar da toplum için değil, toplumu oluşturan bireyler içindir. Bireye öncelik verilmesindeki temel sebep ise, bireyin ve haklarının toplum oluşmadan önce var olmasıdır. Liberalizmde devletin otoritesi, bu temel haklarla sınırlandırılmıştır (Çilingir, 2019: 34).

Locke, sadece liberalizm (hoşgörü, bireyin özgürlüğü, toplumsal sözleşme, kuvvetler ayrılığı, direnme hakkı vb.) hakkındaki fikirleri ile ilk defa bağımsız felsefe yapma alanı olan anayasal devletin temellerini atmakla kalmamış, bir epistemolog olarak da bilginin deneysel bağlılığını bir kriter hâline getirerek bilinebilir olanın alanını araştırmış ve sınırlamıştır. Locke, bununla felsefi bilim dilinin doğru kullanılmasına dikkat çekmiştir. Birçok felsefi hatanın dilin yanlış kullanımından kaynaklandığını, dilbilimsel bir adlandırma yapılmadığı için fikirlerin ayırt edilemediğini vurgulamıştır. Bu yüzden dilin doğru olarak araştırılması açısından dilbilimi epistemolojinin bir parçası olarak görmüştür (Krämer, 2017).

Ampirik geleneğin bir diğer ismi ise David Hume'dur. İskoçya için önemli bir şahsiyet olan İskoçyalı filozof Hume, kapsamlı bir felsefi çalışma yapmak için 1735-1737 yılları arasında Fransa'da Reims ve La Flèche'te bulunur. "Ein Traktat über die menschliche Natur" isimli ilk büyük eserini yazar. Hume, Fransa'da Kalvenizm'in Hristiyan inancının katı kurallarını görünce düşünür; insanın doğasını ve eğilimlerini temelden bastırmanın ve reddetmenin doğru olup olmadığını merak eder. Bunun üzerine "Dünya hakkında ne bilebiliriz?" ve "Dünyaya ne diyebiliriz?" sorularıyla ilgilenmeye başlayıp gözlem ve

deneyimlerinden edindiği bilgileri felsefesinin merkezine yerleştirir. Hume, çalışmasında kişinin “metafizik” yani insan duyularıyla anlaşılmasız varsayımlarla uğraşmak yerine gözlemden elde edilen bilgiye dayanması gerektiğini savunur. Bu görüşüyle akılla doğrudan erişilebilen gerçekler olduğuna inanan sözde akılcılığın temsilcileriyle çelişir; yani rasyonalizme karşı çıkar. Hume ve ampristler için saf akılla, dünya hakkında güvenilir ifadeler yapılamaz. Ampiristler, tüm bilişimimizin yalnızca duyularımız aracılığıyla deneyimden türettiğimiz bilgilere dayanabileceği görüşündedirler. Ancak Hume, deneyim yoluyla da anlamının sınırlı olduğuna kanaat getirir. Bunun üzerine ampirizmden de uzaklaşıp şüphecilğe yönelir. Dünya hakkında herhangi güvenilir bir bilgi olabileceğinden şüphe duymaya başlar. Hume'un bu eleştirel duruşu çok önemlidir; çünkü o, gözlem ve deneyimin kesin bilginin temeli olarak kullanıldığı bilimsel yöntemde meydan okumuş olur. Din eleştirileri de Hume'un yazılarında önemli bir yer tutar. Hume, birçok dindar insanın inanç anlayışını sarsan sorular sorar: “Din beyanları, deneyimlerimizle ne ölçüde doğrulanabilir?” “İnanç dünyayı ve insanın varlığını açıklayabilir mi?” Hume, ayrıca her şeye gücü yeten ve iyiliksever bir Tanrı fikrinin kötülük deneyimiyle nasıl uzlaştırılabileceğini sorar: “Tanrı, mükemmellik ve iyiliği temsil eder. Dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığına ve onun düzenini takip ettiğine nasıl inanılabilir?” “Bu kadar çok kaos, sefalet ve kötülük nedir?” “Özgür irade var mıdır?” “Tanrı var mıdır?” David Hume, insanların özgür iradeye sahip olduğuna inanmasa da bir aracımız olduğuna inanır. Hume'a göre insanlar, belli arzu ve eğilimlerin peşinden gitmek isteyip istemediğine karar verebilir ve kararını eyleme geçirebilir. Bu nedenle İskoçyalı filozof, insanların ahlaki davranabileceğine ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebileceğine inanmaktadır (Pawlak, 2011).

Bütün bu bilgiler neticesinde İngiliz Aydınlanması'nın siyasal anlamda bir sekülerizm olduğunu görmekteyiz. Aydın felsefeciler ve yazarlar seküler insanın bu dünyada dinî baskılarla mutlu olamayacağını görmüş ve bu yüzden farklı bakış açılarıyla bireyin mutlu olabilmesi için maddi vasıtalar bulma gayretine girmiştir. Bunun için siyaset ile dinin birbirinden ayrılması öncelikli görülmüştür. Sosyokültürel yöndeki bütün bu olumlu gelişmeler, Avrupa'da daha fazla özgürlüğe ve sorumluluğa yol açmıştır.

4.7.2. Fransız Aydınlanması

Çalışmanın bu kısmında tüm Avrupa'nın ve dünyanın kaderini değiştiren Fransa Aydınlanması'na ve Fransız İhtilali'nin yol açtığı laik siyasi kültürle seküler alana yön veren, düşünsel hareketleriyle ortaya çıkan bireyin özgürlük kavramına değinilecektir.

Fransız Aydınlanması'nın temelinde 1789'un fikirleri yatmaktadır. Aydınlanma ile insanlar düşüncelerindeki kalıpları kırıp sorgulama evresine geçmiştir (Özmaden, 2019: 56). Aydınlanma felsefesi eleştirel bir devrimcidir. İnsanı ve usun temel ilkelerini benimsemiştir. Dinî ve toplumsal kurumları düzenleyen mutlakçı devletin irrasyonel güçlerini hedef almıştır (Bayraktar, 2014: 214). Fransız Aydınlanması "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ve aynı zamanda "halk egemenliği, insan haklarının evrensel geçerliliği ve Aydınlanma'nın temel değerlerine dayanan liberal bir anayasal devlet" kavramlarını içerir (A. Arslan, 2013: 9).

İhtilal öncesi krallık sistemi ile yönetilen Fransa, İngiliz Aydınlanması'nın etkisinde kalmış, eski düzenden kopmak istemiş ve yerine yeni, adaletli bir toplum düzeni kurmayı planlamıştır. Aydınların cesurca özgürlük, eşitlik ve demokrasi çağrısında bulunmaları üzerine devrimci coşku ile toplumda hareketlenmeler başlar. Nihayet mutlakiyet yönetimine karşı ayaklanan burjuvazi 1789'da devrim gerçekleştirir. Fransa için bunu başarmak hiç kolay olmamıştır. Fransa, yeni toplumsal bir düzene ancak Fransız Devrimi'nden, yani 1789'dan sonra geçebilmiştir.

Fransız Devrimi, tarihin kaydettiği en büyük toplumsal devrimlerden biridir (A. Arslan, 2013: 9). Fransız Devrimi genellikle bireyciliğin büyük zaferi olarak kabul edilir. XVII. ve XVIII. yüzyıllar süresince farklı düşünürler tarafından ortaya konan bireycilik, "geleneksel toplumun üzerinde yapılandığı topluluk içi bağların ve bağlılık ilişkilerinin yıkılması ve aynı zamanda siyasal iktidarın karşısında bireysel bir özerklik alanının tanınması düşüncelerini içerir (Ağaoğulları, 1989: 195). Dolayısıyla Fransız İhtilali, zamanındaki diğer olaylara göre daha kökten ve daha derin sonuçlar meydana getiren bir harekettir (A. Arslan, 2013: 9).

XVIII. yüzyılda gerçekleşen Fransız Devrimi, Kral XVI. Louis'nin hükümdarlığı esnasında meydana gelir. Aydınlanma öncesi Fransa'nın sosyal ve siyasal durumu bilindiği üzere eski rejime (Ancien Régime) dayanmaktaydı. Yine bu dönemde Kilise etkinliğini sürdürmektedir. Bu kez tek başına değildir. Bir de mutlak krallık vardır. İkisi

birlikte Fransa'yı yönetmektedir (İşler, 1999: 50). Fakat krallık sisteminde parlamenter kurumları yoktu. Ayrıcalıklar, baskı ve adaletsizlikler yaygındı. Bütün güçleri elinde toplayan kral, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi sayılmaktaydı (E. Ekinci, 2016: 151). Din adamları ve soylular özel haklara sahipti. Devlet ve toplum hiyerarşik yapıya dayanmaktaydı. Birinci zümrede din adamları, ikinci zümrede soylular bulunmaktaydı. Din adamları ve soylular toprağın büyük kısmına sahipti ve vergi ödemek zorunda değildi. Üçüncü zümrede ise hasatlarının yedide birini soylu toprak sahibine, vergilerini Kilise'ye ve krala bırakmak zorunda olan tüccarlar, zanaatkârlar çiftçiler ve köylüler yer almaktaydı (Hilt, 2021). Görüldüğü gibi adaletsiz bir hak dağılımı mevcuttur. Bu durum devrime zemin hazırlar. Özellikle devrime giden süreçte J. Locke, J. J. Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerin fikirleri halkı çok etkiler. XVI. ve XVII. yüzyıllarda burjuvazi, kralla birlikte hareket ederken bu tarihten sonra monarşi, burjuvazi için ayak bağı olmaya başlar (Arslan, 2013: 12). Nitekim kralın koyduğu ağır vergileri kaldıramayan üçüncü zümrenin artık vergi ödemeyeceklerini söylemesi üzerine 1789'da burjuva ayaklanması baş gösterir (Hilt, 2021). Aydınlanma fikirlerine bağlı Fransız burjuva devrimciler, bireyci kaygılarla hareket ederler; fakat gerek iktidarı ele geçirmiş olmaları gerekse modern hukuk kuramcılarında, özellikle de Rousseau'dan aldıkları düşünsel kategorileri kullanmaları nedeniyle siyasal toplumun birliği, bütünlüğü düşüncesine de sıkı sıkıya bağlanırlar (Ağaoğulları, 1989: 196).

Aydınlanma Çağı yeni insan, yeni toplum projesiydi. Aydınlanma fikirlerini tüm Avrupa'ya yayan aydın, devrimci düşünürler olmuştur. Dolayısıyla modernitenin ruhuna uygun, seküler bir aydın yapının inşası, büyük fikir adamlarının aracılığı ile gerçekleşmiştir. Otoriter devlet yapısına karşı bireylerin haklarını, özgürlüklerini ve insanlar arasında eşitliği tanıyan bir devlet modelini savunmuşlardır.

Aydınlanma sonucunda yeni siyasi düşünce, eski düzene meydan okur. Değişen sosyal yapılar burjuvayı mutlakçı yönetim sistemine karşı harekete geçirir; tüm insanların eşit hak ve hürriyete sahip olmasının sağlanması istenir. İsyancılar, mevcut yönetimi 1789 Fransız İhtilali ile devirmeyi başarır. Aydınlanma, bu nedenle Fransız Devrimi'nin ortaya çıkışıyla yakından bağlantılıdır (Pohlw, 2017). “Özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganı bu çağın en önemli olayını sembolize eder (Weber, 2019).

Aydınlar için akıl, tek yol gösterici ilkedir ve Aydınlanma Çağı, usun kılavuzluğunda her şeyin tartışıldığı bir çağdır. Yalnız usa güvenilir, bilime inanılır, bilimsel yöntem her alanda geçerli sayılır. Us, deneyimle birlikte dünyayı ve kişiöglunu tanıma aracıdır. Bu dönemde, fizik, doğa bilimleri ve mekanik bilgisi özel bir önem kazanır. Eleştirel düşünce alabildiğine gelişir. Bilimsel buluşlar usa olan güveni arttırır (İşler, 1999: 49-50). Dolayısıyla devrimler, Aydınlanma fikirlerinin bir uygulayıcısı konumunda yer almıştır (Çelik & Özgür, 2019: 80).

Fransa aydınlanmasına katkı sağlayan en önemli yazar ve filozofların Descartes, Spinoza, Leibniz, Hobbes, Locke, Rousseau, Voltaire (Altıntaş: 2005, 60) Montesquieu, Ansiklopedistler, Diderot, d'Alembert de La Mettrie, d'Holbach ve benzerleri olduğunu söyleyebiliriz (A. Arslan, 2013: 25).

Aydınlanma Çağı'nda Aydınlanma'yı sağlayan iki düşünce biçimi gelişir. Bunlar rasyonalizm ve ampirizmdir. Rasyonalist düşüncenin kurucusu Fransız filozof René Descartes'tır. Descartes, rasyonalizm ile nesilden nesle aktarılan geleneksel bilginin olduğu gibi kabul edilip devam ettirilmemesini, sorgulanması gerektiğini varsaydı. Descartes'ın en etkili sözü "Düşünüyorum, öyleyse varım" olmuştur. René Descartes, oluşturduğu akılcılık felsefesiyle tüm Avrupa'da önemli bir isim olmuştur. Ampirizmin kurucusu ise büyük İngiliz düşünür John Locke'tur. Amprizm için gözlem, bilimsel çalışmanın en önemli ön koşulu ve temeliydi. Locke, insan bilgisinin yalnızca gözlem ve duyularımızın algılanması yoluyla oluşturulabileceğini varsaydı (Weber, 2019). İngiliz düşünürü ve siyaset adamı J. Locke'un fikirleri Fransa için de çok etkili olmuştur. Locke, yönetimin kaynağının kralların tanrısal hakları değil de halk olduğunu kanıtlamak amacıyla, insanların bir zamanlar "doğa durumu"nda bulunduğunu ve bu durumdan uygar topluma bir toplum sözleşmesiyle geçildiğini söyleyerek (A. Arslan, 2013: 12-13) burjuvaziyi desteklemiştir. Kısacası Locke, siyasal iktidar anlayışından doğa ve savaş durumuna, bireysel haklardan özgürlüğe, mülkiyet anlayışından siyasal toplum ve hükûmetin amaçlarına, kuvvetler ayrılığından hukukun hâkimiyetine, devletin sınırlandırılmasından hükûmetin çözülmesine farklı konular üzerine yazmış olduğu eserleriyle (H. Arslan, 2013: 201) Fransız Aydınlanması'na önemli katkılarda bulunmuştur.

Rousseau ve Montesquieu de düşünceleriyle devrime etki etmiş, siyaset felsefesinde ve devlet teorilerinde etkili düşünceler ortaya koymuşlardır. Ancak devrime katkıları biraz farklılık gösterir. Rousseau'ya göre insanların toplum içinde yaşamasının temel nedeni birbirlerine karşı olan doğal haklarını korumak ve güvence altına almak için sosyal bir sözleşme yapmalarındır. Bu sözleşmeye göre insanlar bağımsız doğal haklarını korumak için güçlerini devretmekte ve birleşik bir irade oluşturarak toplumun çıkarlarını temsil eden bir devlet oluşturmaktadırlar. Rousseau, doğal eşitliği ve adaleti vurgulayan bir düşünce yapısına sahiptir ve hükûmetin temel amacının toplumun genel iradesini ifade etmek olduğunu savunur. Öte yandan Montesquieu'nün devrime katkısı daha çok siyasi güçlerin ayrılığı ve denge kavramları üzerine yoğunlaşır. Montesquieu, hükûmetin yetkilerinin yasama, yürütme ve yargı organları arasında paylaşılması gerektiğini vurgular. Montesquieu, hükûmetin gücünün tek bir kişide ya da kurumda yoğunlaşmaması ve her bir güç organının diğerlerini denetlemesi gerektiğini savunur. Bu fikirler demokratik rejimlerin oluşturulmasında ve mevcut otoriter rejimlere karşı çıkışlarda etkili olmuştur. Rousseau ve Montesquieu'nün fikirleri Fransız Devrimi döneminde ve sonrasında tesirini göstermiş, modern demokrasilerin oluşmasında büyük bir rol oynamıştır.

1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, ayrıcalıklar ve eşitsizlikler üzerine kurulu Ancien Régime'in yıkılışı ile "kendinde akli barındıran ve kendi kendine yeterli olan insanın" ortaya çıkışının bir belgesi niteliğindedir (Ağaoğulları, 1989: 195). Özellikle Voltaire, Fransız Devrimi'nin program hazırlayıcısıdır. Voltaire'in felsefesi eleştirel düşünce, özgürlük ve hoşgörü gibi temel değerler üzerine inşa edilmiştir. Ansiklopedistlerin, XVIII. yüzyıldaki siyasi fikirleri de Fransız Aydınlanması'nda etkili olmuştur. Dine ve yönetime şüpheci yaklaşmışlardır (Güvenç, 2020: 70). Aydın filozof ve yazarların yazıları, bireyin toplumsal özgürlüğünü kazanması ve kölelik düzeninden kurtulması içindir. Aydınlanan halk ayaklanmış ve bu ayaklanma, Fransız Devrimi'ne yol açmıştır.

Devrimin sonucunda mutlak monarşi ile yönetilen krallıkların yıkılabileceği görülmüştür. Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan eşitlik, adalet ve özgürlük gibi kavramlar kısa sürede tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Ortaya çıkan milliyetçilik akımı ile birlikte çok uluslu imparatorluklar parçalanma sürecine girmiştir. Egemenliğin krala değil, halka ait olduğu kabul edilmiştir. Burjuva sınıfı güç kazanmıştır (Kos, 2022).

Görüldüğü gibi insanların yönetiminin kaynağı artık gökyüzünden yeryüzüne indirilmiştir (Bayraktar, 2014: 214). Kilise ve kral yerine devlet anlayışı gelmiştir. Anayasalar oluşturulmuştur. Bireyin hak ve hürriyeti anayasalar ile koruma altına alınmıştır. Anayasalarda devletle yurttaşlık bağı kurabilme hakkı vardır; oysa geçmişte kimsenin böyle bir hakkı yoktu. Tanrı'ya kulluk etme hakkı ile devlete yurttaş olmak hakkı, dinsel ile dünyevi olanın birlikteliğidir (Altındal, 1994: 12). Fransız Devrimi sonucunda ilk demokratik anayasaların yürürlüğe girmesi ve vazgeçilmez insan haklarının yazılı hale getirilmesi, Aydınlanma'nın en önemli kazanımlarından biridir. Bireyin bu hakları öz varlığının nitelikleri olarak sahiplenmesi, onun her türlü toplumsal ya da siyasal yapılanma dışında bir değer ifade ettiğinin en belirgin göstergesidir. Haklara ilişkin bu açıklama, “yurttaş” değil, “insan” olarak ele alınan bireye özgü bir özerk alanın varlığına işaret etmektedir (Ağaoğulları, 1989: 198). Seküler bir sözleşme olan anayasa metinleri ile bireyin mutluluğu ve özgürlüğü sağlanmıştır. Aydınlanma döneminde sekülerizm “siyasal kültür”ün vazgeçilmez bir temel taşı olmuştur (Altındal: 1994, 26).

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda, kısaca Batı dünyasında devlet ve dinî kurumlar arasındaki ayrımın, toplumun geniş kesimleri tarafından demokratik bir toplum biçimi için arzu edilen ve gerekli bir ön koşul olarak görüldüğünü, seküler bir demokraside, siyasi eylem için kılavuz olan dinî inançların değil, seçmenlerin iradesi, kamu yararı ve özgürlük, eşitlik, dayanışma gibi yurttaşlık değerlerinin geçerli olduğunu söyleyebiliriz (Wikipedia).

Aydınlanma düşünceleri ile Fransa, XIX. yüzyıldan itibaren sekülerliğe doğru evrilmeye başlamıştır ve eğitimin de seküler bir niteliğe kavuşması amaçlanmıştır (Akkır, 2018: 111).

4.7.3. Alman Aydınlanması

İngiliz ve Fransız Aydınlanması'nda meydana gelen toplumsal değişimler, Aydınlanma ilkeleri olan akılcılık, din eleştirisi, metafizik eleştirisi, ilerlemecilik, devlet, siyaset, bireycilik gibi alanlarda büyük tartışmalara girilmesiyle sağlanmıştır. İngiliz Aydınlanması medeni haklara ve eğitime önem vermiştir. Fransız Aydınlanması da “Özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganı ile yol almıştır. Alman Aydınlanması ise eski sistemin yerine Aydınlanma fikirlerinin kapılarını açan ve insanın özgürlüğü ve mutluluğu için çok farklı yaklaşımlar geliştiren önemli düşünürler ile gerçekleşmiştir.

Bunlardan en önemlileri Gottfried Wilhelm Leibniz'dir (1646-1716), Ancak, Almanya'da Orta Çağ inanç ve düşünce birliği, ilk olarak teolog Martin Luther'le bozulmuştur. Luther 1517'de yazdığı 95 maddelik teziyle eğitimde, siyasette ve ekonomide bir devrim başlatarak Alman tarihini değiştirmiştir (Dierken, 2021).

Bilindiği üzere Luther, Kilise'nin söylediklerin ve yaptıklarının Kutsal Kitap'ta yazılanlarla bağdaşmaması sonucunda 1517'de Kiliseye karşı geliştirdiği 95 eleştiri tezini yazarak harekete geçmiştir. Öncelikle bir Orta Çağ adamı olan Luther'in kutsal Katolik Kilisesine başkaldırısı, modern zamanlara doğru bir adım atıldığının göstergesidir. Luther'in İncil'de "yalnızca imanla aklanma" sözünü fark etmesi ve Pavlus'un Romalılara yazdığı mektubunda söylediği şeyin bu olduğunu idrak etmesi sonucu, halkın da anlaması için İncil'i Latince'den Almancaya çevirir. Böylece her bir bireyin Tanrı Sözü'ne ulaşabilmesini sağlar. Matbaanın icat edilmesiyle yazılanların çoğaltılması kolaylaşır. Bununla yetinmeyen teolog, "Hristiyan Bir Adamın Özgürlüğü" isimli makalesiyle bireye seslenir; amacı, Tanrı ile kul arasında köprü görevi gören Kiliseyi aradan kaldırmak, insanlara ilk, saf haliyle Hristiyanlığı tanıtmak, insanların nasıl kurtuluşa erebileceği hakkında bilgilenmelerini sağlamak ve bireyin teolojik olarak özgürleşmesini temin etmektir. Bireyin değer görmesi Orta Çağ'da söz konusu bile değilken Luther'in bireye seslenmesi, bireyin dinî anlamda özgürleşmesi için atılan önemli bir adımdır. Görüldüğü gibi Luther için de akıl ön planda olmuştur. Yalnız Luther'e göre akıl, ilahidir; aynı zamanda da şeytanidir. Akıl, ilahi olanı alması için inançtan, İncil'den ayrı olmamalıdır. Oysa aydın düşünürler için Aydınlanma tam tersidir: şüphe duyulan her şeyde akıl en yüksek otoritedir. Dogmaları reddeden aydınlar, akılla çeliştiğinde Kutsal Kitap'ı değil, mantığı doğru bulmuşlardır (Schade, 2017). Burada ortak olan Aydınlanma, bireyin önemli görülmesi ve her iki Aydınlanma'da da bireye seslenilmesidir. Reform hareketi ile din, Almanya'da normatif olanın merkezi kaynağı olma ve toplum üyeleri için bütünleştirici bir bağ sunma işlevini yitirir (Dierken, 2021). Bu durum modernitenin çoğulcu ve sekülerleştirilmiş düşüncesinin ön koşulunu yaratmış olur. Rönesans, Reform ve Aydınlanma, birbirlerinin devamı niteliğinde gelişme göstererek insanın dünyevileşmesine ve özgürleşmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Alman Aydınlanması'na önemli katkıları olan düşünürlerden biri de Gottfried Wilhelm von Leibniz'dir (1646-1716). Bilgi alışverişi ve bilgiye duyulan ilgi üzerine birçok çalışması olan Leibniz'in çabası dünyayı iyileştirmek ve barışı sağlamaktı. Rasyonellik,

evrensellik ve uluslararasılık onun için önemli konulardı. Leibniz, doğanın ve tüm canlıların giderek daha fazla tanınabileceğine, açıklanabileceğine ve açıklanması gerektiğine inanıyordu. Leibniz'e göre yeterli sebep olmadan hiçbir şey gerçekleşmezdi. Var olan her şey, bağlantılarında da ilahi olarak temellendirilmişti ve bu nedenle mantıksal olarak kavranabilmekteydi (Breger, Lang, vd., 2015: 7). Hakikat arayışı da Leibniz'in çalışmalarında önemli yer tutar. Oldukça derin konulara kafa yormuş olan düşünür, dil üzerine de çalışmalarda bulunmuştur. Dilde çığır açan Leibniz, dili zihnin aynası olarak görür (Usta, 2018: 71). Leibniz'e göre Fransa'nın ve İngiltere'nin ulusal dillerini kullanmaları üzerine skolastikten kurtulmuş olduklarını, Almanya'nın da Almancayı kullanması halinde skolastikten kurtulabileceğini açıklamıştır. Leibniz, Almancanın bir an önce yürürlüğe konmasını, bunun sadece yazın dilinde değil, bütün bilgi dallarında, yaşamın her alanında kullanılmasını önermiştir. Fakat bu uygulanmadan önce Almancanın sözcük hazinesinin ortaya çıkarılması, günlük dil, zanaat dilleri, ağızlar, Almanca ile kökleri ortak olan dillerin (İngilizce, Hollandaca, İskandinav dilleri) taranması, ölmüş sözcüklerin çıkartılması ve derlenmesi gerekmektedir (Gökberk, 1997: 73-74).

Dil, kültürün her alanını bir arada tutan birleştirici bir unsurdur. Kültürün öğrenilmesinde ve aktarılmasında dile ihtiyaç duyulmaktadır. Bireylerin gündelik yaşamda kullandıkları ana dillerinde ya da yaşadıkları coğrafyanın ortak iletişim dilinde eğitim görmeleri halinde hakikatin kendilerine öğretilenler gibi olup olmadığını sorgulamaları mümkün olabilir. Leibniz, eğitimde, sanatta, bilimde ve yaşamın içinde Almancanın kullanılmasını sağlamayı ve bu yolla bir şeyler öğrenen, empoze edilen dogmaları kabullenmek yerine sorgulayan ve aydınlanan bireylerden oluşan bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir.

Alman Aydınlanması için diğer önemli isim ise Immanuel Kant'tır. Kant, akılcı ve deneyci görüşlerin tek başlarına insanı bilimsel bilgiye ulaştıramayacağı düşüncesiyle, öncelikle insan aklının bilme koşullarını, daha doğrusu neyi bilip neyi bilemeyeceğini araştırmıştır (Usta, 2018: 87). Kant'ın diğer bir amacı da aydınlanmış ya da aydınlanacak birey için bir ahlak öğretisi oluşturmaktır. Çünkü insan aklı ile nasıl bilim ve doğa yasalarını ortaya koyuyorsa yine aynı akıl ile kendi bireysel ve toplumsal yaşamını düzenleyecek ahlak yasalarını da ortaya koyabilirdi (Çüçen, 2006: 30). Birçok çalışması olan Kant'ın asıl "Aydınlanma nedir?" sorusuna verdiği yanıt çok ilgi görmüştür. Kant, Aydınlanma'yı "Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner

selbstverschuldeten Unmündigkeit.” (Aydınlanma, insanın kendi olgunlaşmamış halinden çıkışıdır.) şeklinde tanımlayarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Kant’ın bu sözü XVIII. yüzyılın ana motifi haline gelmiştir (Weber, 2019). Kant, Aydınlanma’yı bizzat insanın kendi aklından hareket ederek temellendirmeye çalışmıştır. Hiçbir bilgiyi ve eylemi dine alet etmemiş, mutlak bir hümanizmi bütün yönleriyle ele alarak insanları aydınlatma yoluna gitmiştir. Tanrı’yı ve her şeyi akılla sorgulamıştır (Öğüt Marangoz & Uluç, 2023: 473).

Görüldüğü üzere Aydınlanma Çağı, tarihsel bir döneme karşılık gelirken aydınlanma, bireyin kendi varlığını ve başkalarını anlamasıdır. Bu nedenle bireysel ya da toplumsal aydınlanma, Aydınlanma Çağı’nın bazı ilkeleri ile örtüşebilir, fakat aydınlanma yalnızca sınırları belirlenmiş bir model ya da tasarı değildir. Aydınlanma, insan varlığının aydınlanması olduğu için aynı zamanda insan olma olanağımızın da temelidir (Çüçen, 2006: 34). Dolayısıyla sekülerizm ile güçlü bir bağı bulunan aydınlanma kavramı zaman ve mekânla sınırlandırılmaz. Her yerde ve her dönemde aydınlanma, düşünen bireylerin zihinlerinde gerçekleşmiştir ve gerçekleşmelidir. Ancak zihni aydınlanan insan, toplumu etkisi altına almış dogmatik düşünme biçiminin esaretinden kendisini kurtarabilir. Dogmalardan kurtulan birey, aklını kullanma yolunda dev bir adım atar; dünyayı, evreni, yaşamı ve yaşamın anlamını bilim yoluyla açıklamaya çalışır. Bilim sayesinde bireysel ve toplumsal gelişmeler gerçekleşir, modernleşilir. İnsanlığı geliştiren ve hayatı güzelleştiren ilerlemelere, kendilerine dayatılan dogmalar yoluyla değil, bilimle, akılla ve çalışmayla ulaşılabileceğini anlayan bireyler sekülerleşir. Sekülerleşme, dinsizleşme değil, dini yorumlama hakkının kendisinde olduğunu iddia edenlerin ve Tanrı ile birey arasına girenlerin hegemonyasından kurtularak din hakkında fikir yürütme, dinî konular üzerinde düşünüp sorgulama, inanıp inanmama kararı alma ve inançların gereğini yerine getirip getirmeme özgürlüğüne sahip olma durumudur. Kısacası sekülerleşme, özgürleşerek dünyevileşme anlamını da taşımaktadır.

BÖLÜM 5: YAZARLAR VE ESERLER

5.1. Gotthold Ephraim Lessing

Alman edebiyat ve tiyatro eleştirmenlerinden olan Gotthold Ephraim Lessing (1729-1789), erken modern sekülerleşmede önemli bir figür olarak kabul edilir (Preljević, 2010; 209). Lessing, ulusal burjuva drama ve tiyatrosunun gelişimine, estetiğin profillemesine ve bağımsız bir disiplin olarak eleştirinin tanıtılmasına öncülük etmiştir; ayrıca didaktik fabllar da yazmıştır. Lessing, hayatı boyunca gerçekliği sorgulayan, ahlakı önemseyen, sosyal adaletsizliğe karşı mücadele eden, eserlerinde de bu konulara değinen ve gelecek nesillere yol gösteren bir yazar olmuştur. Lessing'in kendine özel bir düşünme tarzı vardı. Ona göre insanların bilişsel yetenekleri sınırlıydı. Bu yüzden insanlar kaçınılmaz olarak çelişkilere düşmekteydi, hatalar yapmaktaydı ve yanılmaktaydı. Onun için önemli olan tek şey, kişinin samimi niyetiyle gerçeğin ardına düşmesiydi.

Gotthold Ephraim Lessing, Alman Aydınlanma edebiyatının en seçkin yazarı ve ilk modern Alman yazar olarak kabul edildi. Lessing, trajedi ve komedi yazarı, masal ve şiir yazarı, edebiyat, sanat ve kilise tarihçisi ve eleştirmeni, edebiyat kuramcısı ve filozoftu. Yazdığı dramalar, eski modelden kopuk olan yeni Alman dramasının başlangıcını oluşturdu. Lessing, Almanya'da burjuva trajedisinin kurucusuydu, edebiyata ve beşerî bilimlere duyarlılık kavramını tanıtmış, estetiğin genel bir sanat teorisi olarak profil kazanmasında ve eleştirinin bağımsız bir disiplin olarak tanıtılmasında büyük rol oynamıştır. Lessing, çalışmaları boyunca Aydınlanma'nın akıl, hoşgörü, özgürlük ve insanlık ideallerini savunmuştur. Halen sahnelenen oyunları ile modern Alman tiyatrosunu başlatmıştır. Burjuva trajedisi, eski modelden (üç birim, statü maddesi) kopma sürecini harekete geçirmiş Lessing'i burjuvazinin kurtuluşunda öncü hâline getirmiştir. Gotthold Ephraim Lessing'in hayat hikâyesi sadece 52 yılı kapsamaktadır (Lernhelfer, 2010).

5.1.1. Gotthold Ephraim Lessing'in Hayatı ve Eserleri

Gotthold Ephraim Lessing, 22 Ocak 1729'da Kamenz, Saksonya'da Lutheran bir papazın oğlu olarak doğdu. Eğitim hayatına Latin okulunda başlayıp daha sonra Meißen'deki Fürstenschule St. Afra'da burslu olarak okul hayatına devam etti. 1746'da otoriter babasının isteğiyle Leipzig'deki Sakson Eyalet Üniversitesi'nde teoloji okumaya başladı;

ancak büyük bir ilgiyle yazmaya ve oyunculuğa yöneldi, bu da ebeveynini fazlasıyla üzdü. Lessing, kitapların ötesinde bir dünyayla iletişim arayışındaydı. Bilim adamı, gazeteci ve oyun yazarı olarak ilk deneyimlerini kazandı. 1748’de muhtemel finansal kaygılardan dolayı Wittenberg Üniversitesi’nde tıp okumaya karar verdi. Kısa bir aradan sonra Berlin'e gitti. Bu dönemde II. Frederick yönetiminde olan Prusya, ordu tarafından şekillendirilmekteydi. Lessing o sıralarda manevi ve kültürel bir uyanış yaşadı. Bu dönemde gazeteler kurulmuştu ve süreli yayınlar yayımlanmaktaydı. Sakson olan Lessing, Berlin'de kendini yabancı gibi hissetse de yazdığı yazılarla aranan bir gazeteci ve oyun yazarı oldu. 1749'da “Die Juden” (Yahudiler) ve “Der Freigeis” (Özgür Ruh) adlı dramları yazdı; çağdaş siyasi eser “Samuel Henzi” bir drama parçası olarak kaldı. Aydınlanma Dönemi’nde popüler küçük bir edebî form olan çok sayıda epigram (anlamalı şiirler) ortaya çıkardı. Lessing zeki olmasının yanı sıra kavgacı biriydi; fakat Berlin’de tanıştığı Yahudi filozof Moses Mendelssohn, yayıncı Friedrich Nicolai ve Prusyalı subay Ewald Christian von Kleist ile samimi dostluk kurmuştur. 1751’de Wittenberg’deki eğitimini tamamlamak için Lessing, Berlin’den ayrılır. 1752’de tıp alanında yüksek lisans derecesi alır. Onun için yoğun ve yaratıcı bir yıl olmuştur; çeviriler, şiirler, epigramlar, incelemeler ve teolojik yazılar yazar. 1755 yılında yazarmın, Berlin'de “Miss Sara Sampson” trajedisinin galası yapılır ve Lessing, Leipzig'e döner; çevirmen, yazar ve editör olarak çalışır. 1758’de tekrar Berlin’e dönen Lessing, bir dizi drama parçası yazar ve masallarla uğraşır. 1759'da Nicolaische Verlagsbuchhandlung tarafından “Briefe, die neueste Literatur betreffend” (Son Edebiyat Üzerine Mektuplar) yayımlanır. Altı yıl boyunca Lessing yerleşik yazarlarla eleştirel bir şekilde polemige girer. Savaşlara karşı şüpheli tutumuna rağmen Lessing, 1760'tan itibaren Breslau'da (Wroclaw) Prusya Generali von Tauentzien'in sekreteri olarak çalışır. Kendisine yabancı olan askerî ortamdan memnun olmayan yazar, sıklıkla hastalanır ve zaman zaman kumar bağımlısı olur. Bu dönemde yazarlığa ara veren Lessing, daha sonraki edebî eserler için önemli taslaklar oluşturur. 1765’te tekrar Berlin’e taşınır. Bugün hâlâ geçerli olan teorik sanat makalesi “Laocoon” 1766 Paskalya Yortusu’nda yayımlanır. 1767’de Lessing, yeni kurulan Hamburg Ulusal Tiyatrosu'na dramaturg olarak atanır. Böylece verimli ve başarılı bir yaşam aşaması başlar. “Minna von Barnhelm oder Das Soldatenglück” (Minna von Barnhelm veya Askerin Şansı) adlı oyunu 1767’de Ulusal Tiyatro'da oynanır. Drama parçaları üzerinde çalışmaya ek olarak Lessing, tiyatro üzerine teorilerini sunduğu bir dizi

deneme olan "Hamburgische Dramaturgie"yi yazar. Johann Joachim Christoph Bode ile Lessing, basım ve yayın işine girer. Ancak proje başarısız olur ve Lessing, Hamburg'dan büyük bir borç ile ayrılır. Hamburg'da iflas ettikten sonra 1770'te Wolfenbüttel'deki dukalık kütüphanesine mahkeme kütüphanecisi olarak atanır ancak eski yerleşim kentinin sosyal ıssızlığından zaman zaman çok sıkılır; sık sık seyahat ederek küçük kasabanın yalnızlığından kurtulur. Hamburglu bir tüccarın dul eşi Eva König ile tanışan Lessing, yazdığı eser "Emilia Galotti"nin galasını da bu dönemde gerçekleştirir. Ekim 1776'da uzun bir nişanlılığın ardından Eva König ile evlenir. 1777 Noel'inde, sadece bir gün yaşayan oğlu Traugott doğar. Eva Lessing birkaç gün sonra lohusa hummasından ölür (10 Ocak 1778). Keder, yalnızlık ve hastalığa rağmen Lessing, kaderin bu darbesinden sonra yaratıcılığının zirvesinde olduğunu bir kez daha gösterir; Hamburg papazı Goeze ile teolojik-politik tartışma yaşayan yazar, bunun üzerine dramatik şiir "Nathan der Weise"yi (Bilge Nathan) yazar. Yazarın 1780'de sağlığı hızla kötüleşir: felç, ilerleyici körlük ve diğer hastalıklar onu zayıflatır. Lessing, 15 Şubat 1781'de Brunswick'te vefat eder ve Magni mezarlığına defnedilir.

Lessing şarkılar, kasideler, epigramlar, fabllar ve anlatıların yanı sıra birçok drama da yazmıştır. Yazarın en ünlü eserlerinden bazıları şunlardır: Bayan Sara Sampson (burjuva trajedisi, 1755), Minna von Barnhelm (komedi, 1763), Emilia Galotti (burjuva trajedisi, 1772) ve Bilge Nathan (drama, 1779) (Inhaltsangabe, 2022).

5.1.2. "Bilge Nathan" Adlı Eser ve Sekülerizmin Felsefi Boyutu

Aydınlanma'nın edebî yönü, tüm Avrupa'da Immanuel Kant, René Descartes ve Thomas Hobbes gibi filozofların insan aklı talebiyle ortaya çıkmıştır. Bu aydınların görüşleri burjuvaziyi etkilemiştir. Sonuç olarak burjuvazilerin ve soyluların mutlakçı yönetime isyan etmesine yol açmıştır. "Bilge Nathan" adlı eserde dönemin bu düşünceleri işlenmiştir.

"Bilge Nathan" adlı beş perdelik draması, Lessing'in yaşamı boyunca hiç sahnelenmemiş, ilk kez ölümünden sonra oynanmıştır. Yapısına göre eser, trajedi türünde analitik bir dramadır; yani bilinmeyen gizli gerçekler, eylem sırasında ortaya çıkar.

Konu, Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192) esnasında Kudüs'te geçer. Kudüs'te Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler birlikte yaşamaktadır. Savaşta Haçlılar yenilir.

Kudüs Sultanı Selahaddin'e esir alınmış yirmi şövalye getirilir. Sultan sadece bir şövalyeyi kayıp ağabeyi Esad'a benzettiği için affeder, diğerleri için idam emri verir. Nathan zengin bir Yahudi tüccardır. Karısı ve yedi oğlu Hristiyanlar tarafından öldürülmüştür. Dostu olan Wolf von Filnek'in, eşi ölünce Gazze'ye savaşmaya gitmesi gerekir ve kızı Recha'yı bir keşiş ile birlikte bakması için Nathan'a gönderir. Nathan, Recha'yı Tanrı tarafından verilen bir hediye olarak görür ve kendi çocuğuymuş gibi sevgiyle büyütür. Nathan bir gün iş gezisindeyken evinin yandığı haberini alır. Kızını yangından Hristiyan bir tapınak şövalyesi kurtarmıştır. Nathan, bunun için tapınak şövalyesine teşekkür etmek ister ve evine kızının bakıcısı Daja vasıtasıyla davet gönderir; fakat tapınak şövalyesi, Nathan Yahudi olduğu için onunla konuşmayı reddeder. Nathan bir gün tapınak şövalyesi ile yolda karşılaşır. Tapınak şövalyesi başlangıçta kaba davranırsa da Yahudi tüccar hoşgörülü tavrıyla yavaş yavaş onu kazanmayı başarır. Bir gün Recha'yı Daja ile alışverişte gören tapınak şövalyesi Recha'ya âşık olur. Öyle ki farklı dinde olmalarına ve bekâret yeminine rağmen Recha ile evlenmek ister. Nathan gençlerin evlenmelerini istememektedir. Daja, Nathan'ın isteksizliğinin inanç farklılığından kaynaklandığını zanneder ve Hristiyan gence Recha'nın Nathan'ın biyolojik kızı olmadığını, Recha'nın Hristiyan bir aileden evlatlık olarak alınmış olduğunu ve Yahudi dinine göre büyütüldüğü anlatır. Tapınak şövalyesi bunun cezasını araştırmak için Kudüs Patriği'ne gider. Yahudileri entrikalarıyla tuzağa düşürmek isteyen Hristiyanlığın yozlaşmış temsilcisi, dindar ve saf bir keşişi casus olarak Nathan'ın evine gönderir. Keşiş, Nathan'ı görünce hemen tanır; tam on sekiz yıl önce öksüz bir çocuğu ona emanet etmiştir. Nathan, keşişten Recha'nın ailesini araştırmasını ister. Bu arada Sultan Selahaddin, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında barışın nasıl sağlanacağını düşünür. Kasası boştur. Rakiplerine barışı kabul ettirmek için sunacak pek bir şeyi yoktur. Borç verecek biri lazımdır. Zengin tüccar Nathan'ı çağırır. Sultan birdenbire Nathan'a hangi dinin “gerçek din” olduğunu sorar. Nathan şaşırır ve tuzak sezer; tek bir yanlış cevabın canına mal olabileceğini düşünür ve sonra üç yüzük hikâyesini anlatarak sultanın sorusunu cevaplar: Hikâye, üç oğlu olan ve hepsini eşit derecede seven bir adamın babasından miras kalan değerli bir yüzük hakkındadır; taşıyanı Tanrı'nın ve insanların gözünde sevimli kılma özelliğine sahiptir. Bu yüzük nesiller boyunca miras olarak babadan en sevdiği oğula kalmaktadır. Baba üç oğlunu da çok sevmektedir. Bu yüzden aynı yüzükten iki tane daha yaptırır. Öyle ki hangi yüzüğün sahte olduğu ayırt edilemez.

Kardeşler babaları ölünce aralarında tartışma çıkar; hangi yüzüğün gerçek olduğunu öğrenmek için yargıca giderler fakat yargıç da üç yüzükten hangisinin gerçek olduğunu ortaya çıkaramaz ancak herkesin yüzüğünü sanki gerçek yüzüğe sahipmiş gibi takmasını ve sonucu görmesini tavsiye eder. Nathan aynı durumun dinler için de geçerli olduğunu söyler. Bu üç yüzüğün üç semavi dini; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ı temsil ettiğini ve üç dinin de geleneklere dayandığını, dolayısıyla herkesin atalarından aldığı geleneğin doğru olduğuna inandığını ve bu üç dinin mensupların aslında birbirlerinin kardeşi olduğunu, bu yüzden birbirlerini oldukları gibi kabul etmeleri gerektiğini, birbirlerinin inancına hoşgörü göstermeleriyle birlik, beraberlik, barış ve sevgi içinde yaşamanın mümkün olduğunu vurgular. Sultan, Nathan'ın bilgeliğine hayran kalır; söylediklerinden çok etkilenir ve hâlimden utanır.

Olayların sonucunda Tapınak Şövalyesi ile Recha'nın kardeş oldukları, annelerinin bir Alman, babalarının ise sultanın kayıp kardeşi olduğu, kardeşlerin de sultanın yeğenleri olduğu ortaya çıkar (Lessing, 1779).

5.1.3. “Bilge Nathan” Adlı Eserde Dinsel Çatışmaların Aydınlanmacı Akıl ve Seküler Hümanizmle Çözülmesi

Esere baktığımızda başkarakter Nathan'a drama boyunca aklın ve etiğin eşlik ettiğini görürüz. Lessing, kişinin özellikle akıl, etik ve hoşgörüyü ön planda tutması gerektiğinin altını çizer. Sorgulanamaz, değiştirilemez olarak kabul edilen dogmaları bir tarafa bırakıp öncelikle aklını özgürce kullanabilme cesaretini gösterebilmesi durumunda kişinin gerçeği fark edebileceğini ve karanlığı aydınlatabileceğini ima eder. Eserin beş perdesinin her birinde bir aydınlanmayı ele almıştır. İlk perdede, Tapınak Şövalyesi'nin, Nathan'ın Yahudi olduğunu öğrenmesi üzerine onunla konuşmak istememesi, ayrımcılık yaparak onun dinini hor görmesi, ön yargılı davrandığının göstergesidir. Tapınak Şövalyesi'nin bu tutumu onu daha dindar yapmamıştır; aksine değiştirilemez kabul edilen dogmaları sorgulamaması, dinî hurafelere dini anlamadan inanması, gerçeği görmesine engel olmuştur. Hristiyan gencin bu kaba tutumuna karşın Nathan'ın ona hoşgörüyle yaklaşması, gencin ön yargılarından kurtulmasını, son iki perdede ise keskin zekâsı karşısında gence körlüğünü göstererek aydınlanmasını, öz eleştiri yapabilmeyi öğrenmesini ve kendisindeki eksiklikleri görebilmesini sağlamıştır. Ayrıca oyunda Kudüs Patriği'nin Yahudi Nathan'ın evine casusluk için keşiş yollamasıyla Kilisenin yozlaştığı,

din adamlarının dinden bihaber olduğu ve aklını kötüye kullandığı gösterilmiş, bir din adamının daha çok Tanrı ve insan sevgisi taşıması gerekirken aksine konumunu insanlara zarar vermek için kullanması eleştirilmiştir.

Hümanizm, aydınlanmış insanın içgörüsü tarafından şekillendirilir. İnsan kendini değerli gördüğü gibi diğer insanları da değerli görmek zorundadır. Bu, etik hümanizmin temelidir. Aydınlanma bunun farkında olmaktır. İnsan bir dine bağlı olsun veya olmasın, çıkarlarını ve haklarını dile getirmesi, bu insanın kendini anlaması seküler hümanizme dayanmaktadır. Seküler hümanizm, dünyaya yönelik etik temelli bir yaşam kavramıdır (Baier, 2020: 3).

Lessing eserinde “üç yüzük hikâyesi”ne yer vererek üç büyük dine dikkatleri çekmek istemiştir. Yüzükler, bu üç dünya dininin yerine kullanılmış bir metafordur. Lessing, tek tanrılı üç büyük dinin etik ve ahlaki kıstasları içerdiğini fakat bunu görebilmek için kişinin çabasına gerek olduğunu ve dinî olandan çıkıp kendi aklını özgürce kullanmasıyla gerçeği idrak edebileceğini, zaten muhakeme yapabilme yeteneğinin insana verilmiş olduğunu, bu kötü düzenin ancak kişilerin uyanmasıyla düzelebileceğini ve birlik, beraberlik ve barış içinde yaşayabilmenin bu şartlar altında mümkün olabileceğini eserin kahramanı Nathan üzerinden dile getirir. Aklını kullanma cesaretini göstermeyen topluluklarda dirlik ve düzenin her zaman eksik olacağını sultana düzgün ifade ederek üç büyük dinin ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu başarıyla göstermiş olur. Sultan, Nathan’ın güzel açıklamasının karşısında aydınlanır; Tanrı’ya bağlı olmanın insanın içindeki hoşgörüde saklı olduğunu anlar ve Nathan’a dostluğunu sunar. Her dinin var olma hakkı vardır ve hiçbiri diğerinden üstün değildir. Bütün dinler iyiliği, güzel ahlakı emreder. Önemli olan, kişinin teoride kalmayıp bunu pratiğe koymasıdır. Ayrıca Nathan figürü, özgür düşünen ideal insan sembolü olarak vardır. Görüldüğü gibi tüm drama “aydınlanmış seküler insan” modeli etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda dinî hoşgörü dogmatik doğruluğun, uygulama insanlığın, teorik olanlar (vahiy) ise dinsel birlik kavramlarının yerini alır (Preljević, 2010: 6).

Yine üç yüzük hikâyesinde Lessing, baba figürünü Tanrı yerine, üç kardeşi üç büyük din yerine koyması ile de şunu ima etmeye çalışmıştır: Babanın ölmesi ile gerçek onunla birlikte ölmüştür. Geriye gerçeğin soluk bir kopyası kalmıştır. Var olandan bir şeyler ortaya çıkarmak için bireysel çaba lazımdır (Preljević, 2010: 221). Vahye bakıldığında

düzene uyma talebinin formüle edildiğini görürüz; oysa bize Tanrı'nın amaçlarını sadece akıl söyleyebilir (Taylor, 2017: 200). Akıl bizi yanılısamadan ve içgüdünün kör güçlerinden, aynı zamanda korkularımızdan, dar görüşlülükten ve korkaklıktan kaynaklanan fantezilerden kurtarabilen eleştirel bir güç olarak görülür. Tamliğa en yakın şey, bu akıl gücündedir ve tümüyle bize aittir. Çoğunlukla kahramanca olan kendi eylemlerimizle gelişir (Taylor, 2017: 13).

Lessing, bu dramada kapitalizm gerçeğine de değinmiştir: Sultan, zengin Yahudi tüccar Nathan'dan borç istemiştir. Borç, kapitalizm yerine kullanılmış bir metaforudur. Orta Çağ tarihine bakıldığında Hristiyan Kilisesi ekonomik gücünü artırmak için endüljans kâğıtlarını para karşılığı vermiş, günahların affolunacağı yalanıyla yoksul halkı borçlandırarak kendine bağımlı kılmıştır. Kendisi hiçbir riske girmeyerek kazanç elde etme peşinde koşmuştur. Bu durum özgürlük yerine yönetim kurmaya çalışan bir otoritenin, sözde mantık kullanmaya çalışarak insanları olgunlaşmamışlığa sürüklemesinden ve köleleştirmesinden başka bir şey değildir. Ayrıca Lessing bununla Yahudi kapitalizm ön yargısını da kırmak istemiştir. Nathan'ın borç vermek için isteksiz oluşunun altında da yoksul insanları faizle borçlandırarak kendine bağımlı kılmama düşüncesi yatmaktadır. Bu yüzden parasını karşılık beklemeden verir ve borçluları serbest bırakır. Lessing'e göre, çatışmaların sebebi insanın kendi gerçeğini bilmemesinden, bu yüzden hakikatini kendi dışında aramasından kaynaklanmaktadır.

Lessing, Bilge Nathan adlı eserinde görüldüğü gibi gerçeğin yeniden bir tanımlamasını yapmıştır. Bu yeniden yapılan tanımlama, bireysel sekülerleşmenin özünü oluşturur. Bu bağlamda sekülerleşme, daha önce kutsal kabul edilen bir alanın çözülmesi anlamına gelir; yani Kilise otoritesinin uyguladığı kutsallığın kaldırılmasıdır. Zira kutsal, insanın içindedir ve zihinle beden birliğini temsil eder. Bu hâliyle hakikat doğrudan kutsalda görünmeye başlar. Sekülerleşme de tam olarak kutsalın bu boyutu ile ilgilenmektedir. Bir yandan kutsal nesnenin zamansallığı vurgulanırken diğer yandan hakikatin kaçınılmaz dolayımına işaret edilmektedir (Preljević, 2010: 214).

Eserde dikkat çekici noktalardan biri de Nathan'ın karısının ve yedi oğlunun Hristiyanlar tarafından öldürülmüş olmasıdır. Hristiyanların Yahudilere karşı işlediği bu suç, mutlak bir dünya dininin insanlık dışı iddiasına dayanan güç politikasının bir ifadesidir. Aynı zamanda tarihin bir metaforudur. Nathan başta öfke ve kin dolu iken daha sonra sakinleşip

durumu düşündüğünde yüreğinde insanlığa dair hâlâ sevgi taşıyor olan özünü fark eder. Akli ve duyguları ile maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden cevheri, ruhunu hisseder (Şener, 2018: 40). Akli ile kalbini birlemesi onu mutlak olana, evrensel akla, varlığın hakikatine ulaştırır ve bu duygu onun iman etmesini sağlar; Lessing'e göre iman etmek için akla gerek vardır. Akli ortadan kaldıran bir iman hem kendisini hem de insanın kişiliğini yok eder. Sadece akıl yapısına sahip bir varlık, nihai ve geçici kaygıları birbirinden ayırabilir, ahlaki kuralların koşulsuz emirlerini anlayabilir ve kutsalın varlığının farkında olabilir (Şener, 2018: 53-55). Bu yüzden Nathan kendisine savaş sırasında emanet edilen Hristiyan bir çocuğu, ilahi sevginin bir armağanı ve taahhüdü olarak kabul edip sevgiyle büyütür. Tanrı'ya olan inanç, kişileri iyi insan olmaya, iyi eylemde bulunmaya motive eder. Bu, insanın inanarak, severek ve umut ederek gerçekleşmesine yardımcı olduğu ilahi bir dünya düzenine olan inançtır (Kaiser, 1998: 10). Nathan, hem aklını içindeki Hakk'a yönelerek kullanmış hem tüm dinlerin mutlak iddiasını görelileştirmiş hem de dünya çapında aktif bir dayanışma içinde olarak onların hakikat içeriklerini belirlemiştir. Anlaşıldığı üzere Nathan, bu durumu kendi yaşam sürecinde bizzat deneyimlemiş, kalbinin derinliklerinde hissetmiş ve nihayetinde akli ile farklı perspektiften bakmayı başararak hakikatine ulaşmıştır.

Ayrıca Lessing eserinde duyguları da ön plana çıkarmıştır. Duygular, hayatımızın temel parçasıdır ve insana aittir. Yaratıcı ve yıkıcı etkileri olan bu duyguları fark etmemiz önemlidir (İrk & Gürses, 2021: 390). Duygular kişinin düşünce ve algılarından etkilenir. Duygularımız ve hissettiklerimiz bizlere yön vermektedir. Korku, öfke, üzüntü, saldırganlık, kıskançlık, düşmanlık gibi daha sayabileceğimiz birçok kötü duygu, kişinin yaşadığı durumlar karşında kişide içsel, yıkıcı özellik taşıyarak ortaya çıkar. Bu kötü duygular bireyin psikolojik iyi oluş hâline etki eder. Bireyin iç dünyasında gerilime ve çatışmalara yol açar, diğer yandan da kontrol duygusunu zayıflatıp diğerine zarar verici birtakım davranışlara neden olabilir (İrk & Gürses, 2021: 389). Duygularını fark etmeden yaşamaya devam eden insanın kendiyle kavgası hiçbir zaman bitmez. Dolayısıyla hayattan keyif almadan mutsuz şekilde yaşamaya devam eder.

Lessing'e göre insan özünde iyidir; yaradılışından gelen sevmeye, merhametli ve vicdanlı olma gibi insani değerlere sahiptir. Bu yüzden kişinin kendine zarar veren bu kötü düşünceler ve duygular insanın doğasına özgü tepkiler olamaz. Dolayısıyla bu duygu durumlarımızı, hislerimizi tanımamız önemlidir. Zira duygularımız bize kendimizi

tanımamızda yardımcı olur. Kendini ve duygu durumunu tanıyan insan negatif duygular içerisinde olduğunda özünü hatırlayarak duygu kontrolü sağlayabilir. Böylelikle ne kendine ne karşısındakine zarar verir. Aksine güzel ilişkiler içinde olur. Bu durum insanın bilincinde aydınlanmış ve kendini gerçekleştirmiş olduğunu gösterir; çünkü erdemli insan ancak duygularını tanıyan ve ona göre davranan kişidir. İnsanın her geçen gün aydınlanması ve bilinçlenmesi, kendini tanımasına ve gerçekleştirmesine yardımcı olur. Lessing'in duyguları da bu şekilde ele alması, edebiyatta sekülerizmdir.

5.2. Victor Hugo

Victor Hugo (1802-1885) Besançon'da doğmuş Fransız yazardır. Notre Dame'ın Kamburu, orijinal ismiyle Notre Dame de Paris, Fransız romantizminin önemli bir eseridir. Eser, yabancı dillere çevrilmiş, çok ilgi görmüş ve eserin birçok filmi yapılmıştır. 1831 yılında yayımlanan roman, Fransa'nın imparatorluk dönemini, Fransız İhtilali öncesini ve Fransa'nın karanlık günlerini ele alır. Roman içeriği birçok hikâye barındırır ve Hristiyan mülk düzeni ile eski adalet sarayının görünümüne de değinir. Bu tür güzelliklere sahne olan binaların daha sonra yıkımı yazarı çok üzmüştür. Bu yüzden romanın bazı yerlerinde yazarın imalarına da rastlanmaktadır.

Hugo'nun eserine adını verdiği Notre Dame de Paris, aslında Gotik stilde yapılmış bir katedraldir. Hugo için büyük bir anlam ifade etmektedir. Bu görkemli katedralin inşasına XII. yüzyılda başlanmış ve yapımı XIV. yüzyılda tamamlanmıştır (Şimşek & Dabanlı, 2012: 203).

Hugo, kültürel mirasların, önemli kültür ve sanat eserlerin korunması için mücadele vermiş bir yazardır. Bazı tarihî yapıların tahribatından dolayı yıkılması, yapıların orijinalinden farklı olarak restore edilmesi veya eski yapıların bazılarının birtakım suçlara tanıklık etmiş olmalarından dolayı yıkılması, Hugo'yu çok üzmüştür. Notre Dame Katedrali'nin de yıkılmasının söz konusu olması Hugo'yu harekete geçirmiştir; birçok eserinde tarihî eserlerin yıkılmalarını tenkit etmiştir. Hugo bu tarihî yapıların yok edilme sebeplerinin hiçbirini kabul etmez. Hugo'ya göre bu yapılar insan aklının yüzlerce yıllık birikimini taşır (Şimşek & Dabanlı, 2021: 221). Bu yüzden bu kültürel mirasların değerinin bilinip korunmasını önemser. Hugo, Notre Dame de Paris adlı romanında okurlarına bazı tarihî değeri olan yapı ve mekânların detaylı betimlemesini yapar. Bu tasvirlerle gerek duymasının nedeni, okuyucuların o mekânların orijinal hâllerini

bilmemeleridir. Nitekim Hugo, şayet bu tarihî yapılar hiç bozulmadan korunmuş olarak kalsaydı bu tasvirlerle de gerek duymayacağını, sadece “Gidip orayı görün!” demesinin yeterli olacağını ifade etmiştir (Şimşek & Dabanlı, 2021: 203).

Hugo'nun bu eseri kaleme almasının önemli bir nedeni daha vardır. Yazar, bir gün ziyaret ettiği Notre Dame katedralinin kıyısını, köşesini incelerken kuytu köşesinde duvara Yunanca büyük harflerle kazınarak yazılmış ve yılların aşındırmasıyla da kararmış bir yazı dikkatini çeker: 'AN'ΑΓΚΗ. “Kader” anlamına gelen bu kelime, Hugo'yu derinden etkiler. Yazı, sanki Orta Çağ'dan biri olduğunu ele vermek istemiş gibidir. Yazan belli ki azap çekmiş bir ruhtur; dünyayı terk ederken de sanki eski kilisenin tanık olduğu büyük günahını da anlatmadan gitmek istememiştir. Bu yazı ve Gotik mimari ile yapılmış tarihî katedral, Hugo'yu derin düşüncelere iter; öyle ki bu eseri yazmasına vesile olur (Hugo, 2020: 9-10).

5.2.1. Victor Hugo'nun Hayatı ve Eserleri

Victor-Marie (Vikont) Hugo 26 Şubat 1802'de Besançon'da; doğmuştur. Hugo, 1809'da Napolyon tarafından generalliğe terfi ettirilen ve kont rütbesine yükselen Joseph Léopold Sigisbert Hugo'nun (1773-1828) ve eşi Sophie Trébuchet'nin (1772-1821) üç oğlunun en küçüğüdür. Hugo'nun babasının subay oluşu ve işi nedeniyle sürekli görevde oluşu aileyi çok etkilemiştir. Annelerinin General Victor-Claude-Alexandre Fanneau de Lahorie ile bir gönül ilişkisi olur. Hugo esas olarak Paris'te büyür; ancak kendisi ve ailesi, babasıyla birlikte Napoli (1808) ve Madrid'de (1811-1812) uzun zaman geçirir. 1812'den itibaren ebeveyni ayrıldıktan sonra o ve ortanca kardeşi Eugène, anneleriyle birlikte Paris'te yaşar. En büyük kardeş Abel de 1815'te Paris'e geldiğinde, baba emekli aylığıyla üç kardeşi özel bir yatılı okula gönderir; daha sonra kardeşler Louis-le-Grand Lisesi'nde eğitimlerine devam ederler.

Hugo yazmaya çok küçük yaşta başlar. On yedi yaşında (1819) o ve iki erkek kardeşi Chateaubriand'ın politik dergisi Le Conservateur'u örnek alarak Le Conservateur littéraire adlı bir edebiyat dergisi kurarlar. 1819'da bir şiir yarışmasında ödül alan Hugo, edebiyat çevreleriyle ilk temaslarını Paris'te yapar. Aynı yıl, Le Conservateur, Hugo'nun 1791'de Haiti'ye Fransız sömürge gücünden fiilen bağımsızlığını ilan eden köle isyanı sırasında geçen ilk anlatı eseri Bug-Jargal'ı basar. 1822'de ilk şiir kitabı Odes et poésies diverses yayımlanır, bu onu bir kralcı olarak tanımlar ve yılda 1.000 Franklık bir kraliyet emekli

maaşı kazanır. Annesinin ölümü (1821) ve babasının yeniden evlenmesinden sonra 1822'de Hugo, üç yıldır gizlice nişanlı kaldığı çocukluk arkadaşı, on dokuz yaşındaki Adèle Foucher ile evlenir. İlk çocukları doğumdan kısa bir süre sonra ölür (1823). Bunu dört çocuk daha izler: 1824'te Léopoldine, 1826'da Charles, 1828'de François-Victor ve 1830'da Adèle. Bunlardan yalnızca son doğan Hugo hayatta kalır. 1823'te ilk romanı olan korku hikâyesi “Han d'Islande” yayınlanır ve ona ailesinin geçimini sağlayan 2.000 franklık bir “emekli maaşı” daha kazandırır. 1824'te Nouvelles Odes antolojisi yayımlandıktan sonra ilk nesil Fransız romantiklerini etrafında toplayan Charles Nodier'in edebiyat salonuna gelecek vaat eden genç bir yazar olarak girer. 1825'te Chevalier de la Légion d'Honneur (Onur Lejyonu Şövalyesi) olur ve XVIII. Louis'nin kardeşi ve halefi X. Charles'ın yeni kral olarak taç giydiği Reims Katedrali'ndeki görkemli törene konuk olarak davet edilir. Üçüncü çocuğunun (1826) doğum duyurusunda Hugo gururla kendisini “Baron” olarak tanıtır. Ancak kısa bir süre sonra yeni romantik arkadaşlarının etkisi altında politik duruşunu değiştirir ve bir kralcıdan muhalif bir liberale dönüşür. 1826'da Bug-Jargal'ın yeni bir versiyonu kitap hâlinde çıkar ve bu roman genişletilir. Victor Hugo “Fransız Akademisi” ve Ulusal Tiyatro (Théâtre français'in) toplantılarında yer alır.

1827'de Hugo ilk oyunu olan şiir draması “Cromwell”i yazar. Bunun pek oynanabilir olmadığı kanıtlanırsa da ünlü önsözü “Preface de Cromwell”, yeni romantik tiyatronun ve genel olarak romantik okulun manifestosu haline gelir.

1829'da Hugo, ölüm cezasına ve rejimin dolaylı eleştirisine karşı bir savunma olan “Le dernier jour d'un condamné à mort” (Bir İdam Mahkûmunun Son Günü) romanını yayımlar. Aynı yıl muhalif olarak gösteri öncesi yasaklanan melodramatik tarihî oyunlar “Marion Delorme” ve “Hernani”yi yazar. 25 Şubat 1830'daki prömiyeri edebiyat tarihine Bataille d'Hernani (Hernani Savaşı) olarak geçer. Hepsi sunumun amaçladığı “gerçeği” temsil etmekteydi. Ancak Hugo'nun özel hayatında işler iyi gitmedi. Karısı Adele, arkadaşı ve yazar arkadaşı Charles-Augustin Sainte-Beuve ile çaresizce tahammül ettiği ve refleksleri Les feuilles d'automne (Sonbahar Yaprakları) koleksiyonundaki şiirlere yansıyan bir ilişkiye başlamıştır.

1831'de Hugo, en başarılı eserlerinden birini, ana karakterleri ve hikâyeleri katedralin etrafında gruplanan ve geç Orta Çağ Paris'inin bir resmini çizmeyi amaçlayan 1482

romanı Notre Dame de Paris'yi yayımlar. Romanın Almancası "Der Glöckner von Notre Dame" olarak yayımlanır. Birkaç yıl içinde Hugo, ağırlıklı olarak tarihî oyunlar yazar: Bunlardan ilki "Le roi s'amuse"dir (Kral Eğleniyor, 1832). Daha sonra bu oyun yasaklanır. Hugo, diğer genç entelektüellerle birlikte, 1830 Temmuz Devrimi'nden kısa bir süre sonra "Vatandaş Kral" I. Louis-Philippe'in yeni rejimine karşı çıkar. Ancak sonraki eserleri giderek daha az kritik hale gelir: Lucrece Borgia ve Marie Tudor (1833), Angelo (1835), Ruy Blas (1838). 1837'de Hugo, Kral Louis-Philippe'i şahsen tanır ve ona siyasi olarak daha yakın olur.

Hugo, kurmaca eserlerine ek olarak, sürekli şiirler yazmış ve yayımlamıştır. Bazen de toplu olarak yayımladıkları olmuştur.

1838 ve 1840 yılları arasında Hugo, Ren boyunca üç yolculuk yapar ve bu yolculuk onu İsviçre'ye kadar götürür. Ayrıntılı yerel gözlemlerini ve genelleştirilmiş sonuçlarını üç ciltlik "Der Rhein" çalışmasında sunar. Üçüncü ciltte Hugo, Fransız-Alman ortaklığı ve ancak yüz yıldan fazla bir süre sonra gerçeğe dönüşen Avrupa Birliği için fikirler formüle etmiştir. Bu arada, Hugo'nun özel hayatında yine iyi şeyler olmaya başlamıştır; 1833'ün başında, 1885'teki ölümüne kadar birlikte kaldığı, kendisinden dört yaş küçük olan aktris Juliette Drouet ile tanışır. 1838'de bir yayıncı, önceki eserlerinin haklarını 300.000 Frank gibi muazzam bir meblağ karşılığında satın alır. 1841'de, birkaç denemeden sonra nihayet Académie française'e seçilir. Ancak 1843'te Les Burgraves (The Burgraves) adlı draması tamamen başarısız olur ve tiyatrodan aldığı keyfi sonsuza dek kaçıır. Kaderin bir başka, daha büyük darbesi aynı yıl, Le Havre yakınlarındaki çamurluklarda yürürken kocasıyla birlikte sel baskınına uğrayan yeni evli kızı Léopoldine'in ölümü olur. 1845'te Kral Louis-Philippe, Hugo'yu vikont ve akran, yani üst parlamenter meclis olan Akranlar Odası'nın üyesi ilan eder; fakat bu, 1848 Şubat Devrimi'nden sonra kaldırılır. Bununla birlikte, Hugo 1846'da politik yönünü yeniden değiştirdikten ve bir cumhuriyetçiye dönüştükten sonra 1847'de Eugène Sue'nun ünlü Les mystères de Paris'si tarzında sosyal içerikli bir romana başlar ve bu roman ancak 1862'de "Les Misérables" (Sefiller) adıyla biter. 1848'de Şubat Devrimi patlak verir. Parisli işçilerin Haziran Ayaklanmasından sonra muhafazakâr "Parti de l'Ordre"un ve ardından yeni seçilen Başkan Louis-Napoléon Bonaparte'in yanında yer alır.

Hugo, 2 Aralık 1851'de Bonaparte'ı ömür boyu başkan yapan darbeye isyan eder. Kısa bir süre hapse atılır ve ardından Fransa'dan sürgün edilir. Fransızca konuşulan ancak Birleşik Krallığa bağlı Kanal Adaları'ndan önce Jersey'e, ardından Guernsey'e, Hauteville House'da yaşadığı Saint Peter Limanı'na yerleşir. Buradan 2 Aralık 1852'de kendini III. Napolyon ilan eden Bonaparte'a saldırır. Satirik olarak "Napoléon le Petit", (Küçük Napolyon) olarak imparator ilan edilmiştir.

1862'de Hugo, büyük bir başarı ile kaçak kadirga mahkûmu Jean Valjean hakkında heyecan verici bir olay örgüsü olan anıtsal bir melodramatik roman "Sefiller"i yayımlar. Buna ek olarak, yüksek oranda politik ve sosyal olarak taahhüt edilmiş metinlerle şiir koleksiyonları tekrar tekrar ortaya çıkar: "Châtiments" (Cezalar, 1853), "Les Contemplations" (Düşünceler, 1856), "Chansons des rues et des bois" (Sokakların ve Ormanların Şarkıları, 1859) ve "La Légende des siècles" (Yüzyılların Efsanesi). 1866'da Hugo'nun kıyı balıkçılarının zorlu yaşamını anlatan romanı "Les travailleurs de la mer" (Deniz İşçileri), 1869'da "L'Homme qui rit" (Gülen Adam), 1874'te 1793 yılının siyasi terörü hakkındaki tarihî romanı "Quatre-vingt-treize" (Doksan Üç) yayımlanır.

Victor Hugo, Honoré de Balzac ile birlikte telif hakkı için kampanya yürütür. Hugo, edebiyat ve sanat eserlerinin korunması için Bern Sözleşmesi'nin ana savunucularından biriydi. 1871'de, İmparator III. Napolyon'un düşüşünden sonra, Hugo sürgünden döner ancak genç Üçüncü Cumhuriyet siyasetinde bir yer edinme girişimleri başlangıçta başarısız olur. 1876'ya kadar, yeni üst meclis olarak görev yapan Senato'ya seçilmez. 1878'de geçirdiği felçten sonra yaratıcı gücü azalır; fakat şöhretinin tadını birkaç yıl daha çıkarmayı başarır.

Hugo, 22 Mayıs 1885'te ölür. Fransa'da onu en iyi nasıl onurlandıracakları konusunda kısa bir tartışma yaşanır. 1 Haziran 1885'te Victor Hugo'ya cenaze töreni düzenlenir. Paris St. Genoveva Kilisesi, yeniden bir Pantheon ilan edilir ve Hugo mahzende bir şeref mezarına gömülür.

Victor Hugo, bugün "Sefiller" romanının dışında nadiren okunsa da Fransızca için Goethe'nin Alman edebiyatında sahip olduğuna benzer bir öneme sahiptir. Ayrıca Guernsey Adası'nda hala popülerdir. Adı dükkânları ve mahalleleri süslemektedir. Victor Hugo Evi ziyaretçilere açıktır. Saint Peter Limanı'nda, Fransa'ya doğru denize bakan bir heykeli vardır. 1959'da, Fransız para birimi değişikliğinden sonra Hugo'nun onuruna

Fransız ulusal bankası Banque de France tarafından 5 Nouveaux Frank banknotu basılmıştır.

Yazar, Avenue de Saint-Cloud'daki (bugün Avenue Victor-Hugo) 124 numaralı evde ölmüştür. Çok sayıda şiire ek olarak, Victor Hugo'nun edebî eserleri; dokuz roman, dokuz drama ve sayısız küçük yazı içerir. 1849'dan sonraki metinlerinin yaklaşık dörtte biri politik olarak motive edilmiş ve kararlıdır. İlk bakışta konumu çelişkili görünür: bir yandan sosyal adaleti savunurken bir yandan da kâr arayışını savunur. Liberaldir, ancak insanların kârlarını herkesin yararına yeniden yatırım yapmak yerine biriktirmesine karşıdır. Savaştan ve şiddetten nefret etmiştir ama iş demokrasiyi savunmaya geldiğinde direniş çağrısı yapmıştır. Eserlerinden bazıları Vatikan'ın yasaklı kitaplar dizinine yerleştirilmiştir. Erich Auerbach'a göre, Victor Hugo'nun yapıtlarının güçlü etkisi, bu estetik karşıtlıklar sahte görünse de yüce ile grotesk arasındaki keskin çatışmada yatmaktadır.

Edebî eserlerine ek olarak, Victor Hugo, çoğu sürgün olduğu sırada yaratılan geniş bir çizim koleksiyonunu geride bırakır. 17 Kasım 2017-15 Ocak 2018 tarihleri arasında Leopold Müzesi'nde bu eserlerden 55 minyatürün yer aldığı ve yaklaşık 3.500 çizimden oluşan bir sergi açılır. Bu küçük seçkide bile görsel sanatçı Victor Hugo'nun sadece tema çeşitliliği değil, aynı zamanda 35 yaşından 1837'ye kadar kullandığı farklı teknikler de netlik kazanır; Günter Brus ve Arnulf Rainer daha sonra bundan etkilenirler (Wikipedia, 2022).

5.2.2. “Notre Dame’ın Kamburu” Adlı Eser ve Sekülerizmin Hukuksal Boyutu

Notre Dame’ın Kamburu adlı eser, yazarın yaşadığı yılları da ortaya koymaktadır. Eser, romantik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Romanın hikâyesi Paris’te, Orta Çağ’da Fransa Kralı XI. Louis’nin döneminde geçer. Roman, Orta Çağ’ın renkli yönlerini ve çeşitli sosyal tabakaları resmeder. Eserin konusu, çirkin ve kambur zangoç Quasimodo’nun güzel çingene kızı Esmeralda’ya olan aşkıdır. Fakat Esmeralda’ya âşık olan biri daha vardır: Claude Frollo.

Claude Frollo, başdiyakoz ve Notre Dame Katedrali’nin başrahibidir. Bir gün katedralin önünde bir bebek bulur. Çirkin bir bebek olduğundan ona “eksik, tamamlanmamış” anlamına gelen Quasimodo adını verir. Quasimodo, başrahibin gözetimi altında büyür.

Büyüdükçe daha da çirkinleşir. Frollo onu katedralde zangoç olarak çalıştırır. Quasimodo çan kulesinde yaşar ve çan sesleri yüzünden işitme yeteneğini kaybeder.

Paris'te Krallar Günü ve Deliler Bayramı aynı gün kutlanmaktadır. Halk dinî bir oyunu izlemek üzere toplanır. Kardinalin de izlemeye geldiği oyun geç başlar. Beklemekten sıkılan halkın çoğu Deliler Bayramı'nı kutlamayı tercih eder. Quasimodo en çirkin yüze sahip olduğundan Deliler Papası seçilir. Halk ona bir taç giydirip eline bir asa verir ve Paris sokaklarında gezdirilip Greve Meydanı'na getirilir. Bu sırada küçükken çingeneler tarafından kaçırılmış genç ve güzel bir kız olan Esmeralda orada dans etmektedir. Yanında keçisi vardır. Frollo da oraya gelir ve Quasimodo'ya katedrale dönmesini emreder.

Dinî oyunun yazarı Pierre Gringoire, Esmeralda'yı takip eder. Genç kızın Quasimodo tarafından kaçırıldığını görür. Quasimodo, Gringoire'ı bayıltır. Ayıldığında kendisini hırsızların arasında bulur. Ya onlara katılacak ya da idam edilecektir. Hırsız olmayı kabul etmediğinden ancak evlenirse asılmayacağı söylenir. Yüzbaşı Phoebus tarafından kurtarılan Esmeralda, Gringoire ile evlenmeyi kabul edip hayatını kurtarır. Ancak Esmeralda, Fluer-de-Lys ile nişanlı olan yüzbaşıya âşık olur.

Ertesi gün Quasimodo mahkemede ceza alır ve Greve Meydanı'nda kamçılanır. Su istediğinde insanlar onunla alay eder ama Esmeralda ona su verir.

Quasimodo ve Başrahip Frollo, Esmeralda'ya âşık olurlar. Esmeralda ise yüzbaşıyla buluşur. Frollo onları izler. Kininden ve kıskançlığından, kiminle buluşacağını görmek için yüzbaşıya para verir. Yüzbaşı parayı evine gittikleri kadına verir. Kadının çekmeceye koyduğu parayı çocuğu alır. Frollo, Esmeralda'nın bıçağıyla Phoebus'u öldürür ve Esmeralda bu yüzden suçlanır. Bu arada Gringoire, Esmeralda'nın mahkemesi olduğunu öğrenir. Esmeralda, Yüzbaşı Phoebus'u öldürmek suçundan yargılanır. Mahkeme heyeti bu olayda büyüünün etkisi olduğuna inanır. Esmeralda kendisine yapılan işkence yüzünden suçu kabul eder. Büyücülük, fahişelik ve Phoebus'u öldürmek suçlarından idama mahkûm edilir.

İdam edileceği gün Frollo, Esmeralda'ya onu sevdiğini, idamı engelleyebileceğini söyler. Ancak Esmeralda bunu kabul etmez. Bu arada Phoebus hayattadır ama mahkemeye gitmez. Esmeralda idam edileceği yere götürülürken Quasimodo onu kaçırıp kiliseye götürür. Frollo gece Esmeralda'nın yanına gider ve genç kız yine Quasimodo tarafından

kurtarılır. Mahkeme, Esmeralda'nın kiliseden alınarak idam edilmesi kararını alır. Frollo, Gringoire'a Esmeralda'nın kurtarılması gerektiğini söyler. Bunun üzerine bütün dilenciler Notre Dame Katedrali'ne saldırır. Quasimodo onlarla savaşır.

Gringoire, yanında biriyle gidip Esmeralda'yı kiliseden çıkarır ve sonra kaçar. Diğer adam Frollo'dur. Esmeralda'ya son kez idamdan kurtulması için ahlaksız teklifte bulunur ve yine reddedilir. Kızı oradaki hemşireye teslim edip gider. Ancak hemşirenin Esmeralda'nın öz annesi olduğu ortaya çıkınca kadın, kızını saklar. Gelenlere Esmeralda'nın kaçtığını söyler. Esmeralda, Phoebus'e seslenince yakalanır ve zindana atılır. Sevenleri sayesinde oradan kaçar ama sonuçta yine ele geçirilip idam edilir. Esmeralda'nın öldüğünü gören Quasimodo, Frollo'yu kuleden aşağı iter. Frollo'nun intihar ettiği zannedildiğinden kutsal toprağa gömülmez. Esmeralda'nın cansız bedeni mahzene götürülür. Quasimodo ortadan kaybolur. İki yıl sonra mahzene gidenler, Esmeralda ve Quasimodo'nun kalıntılarını birbirine sarılmış halde bulurlar (Victor Hugo, 1831).

Esere baktığımızda, XV. yüzyılda Kral XI. Louis döneminin ele alınmış ve Notre Dame de Paris Katedrali'nin ön planda tutulmuş olduğunu görüyoruz. Eserin XV. yüzyıldaki Notre Dame de Paris ortamıyla yakından bağlantılı olması sebepsiz değildir. Kilise, romanda Orta Çağ'ın karanlık bir devrini sembolize etmektedir. Yazarın amacı da dönemin sosyal yapısına, toplumdaki sınıfsal farklılıklara, adaletsizliğe, halkın bilgisizliğine, cehaletten kaynaklanan sorunlara, dinî ve siyasi gücü elinde tutan idarecilerin ve din adamlarının bunu nasıl toplumu oluşturan bireylerin aleyhine kullandıklarına dikkat çekmektir.

Bilindiği üzere Orta Çağ'da toplum birkaç sınıfa ayrılmış haklar ve görevler temelinde gruplara bölünmüştü. Soylular ve din adamları ayrıcalıklıydı; kasabalılar ve köylüler hiçbir hakka sahip değildi (Bußmann vd., 2017). Hugo, eserinde karakterlere de aynı rolü vermiştir. Eserde başrahip Frollo, şeytani düşünceli, kötü kalpli, insanlara zarar vermekten çekinmeyen bir din adamını temsil etmektedir. Frollo'nun yanında zangoçluk yapan ve çanların sesinden sağır olan Quasimodo ise çirkin ve kambur görüntüsünün içinde saf ve temiz bir kalbi barındırmaktadır. Quasimodo da cahil, saf halkı temsil etmektedir. Quasimodo'nun manevi babası Frollo'ya sadık olup köle gibi karın tokluğuna çalışması, halkın bulunduğu durumun aynasıdır. Quasimodo'nun dilsiz oluşu ve

gerektiğinde Frolo'yla işaret dili ile anlaşması da Kilise'nin ve halkın ayrı dilleri konuşmalarının karşılığıdır. Bilindiği üzere Hristiyanların Mukaddes Kitap'ının dili Latinceydi. Latince, eğitilmişlerin ve Kilise'nin diliydi. Halkın dili ise konuştuğu dildi. Latince bilmeyen halk bu yüzden İncil'i anlayamamıştır. Eğitimi Kilise'nin üstlenmesi ve Kilise dilinin Latince oluşu, halkı cahil bırakmıştır. Anlaşılacağı üzere dilde ikilik söz konusudur. Dilde ikilik, tümel toplumun düşünce yeterliliğinin parçalanmasına neden olan bir durumdur (Kula, 2019). Oysa devletin ortak dili, millet denilen toplumun en önemli kültürel varlığıdır. Dil, milleti oluşturan fertleri birbirine bağlayan bir bağıdır; çünkü ifade aracı olarak dil, yaklaşımcı ve kaynaştırıcı bir temel unsurdur (Türk Dili ve Edebiyatı, 2023). Dolayısıyla anadil, o dili konuşanların öz varlığıdır; anadilde konuşma ve düşünme, “bir kurtuluş biçimi”dir. Dolayısıyla özgür olmak, o dili yazarak ve konuşarak mümkün olmaktadır (Kula, 2019). Bu bakımdan dil, kimliğin, bilincin ve kendiliğın var olma alanıdır. Varlığın en saygın özü olan benlik ile var olmanın ön koşulu bilinç, kendisini ancak dil ile gerçekleştirebilir” (Şeker, 2018: 11). Nitekim Luther bunu görebilmiştir ve İncil'i Latince'den halkın dili olan Almancaya çevirmiştir. Halk, gerçeği anlaması üzerine harekete geçmiştir. Bu sayede devrim başarılı olmuştur.

Quasimodo karakterinin engelli olması da tesadüf değildir. Eski Ahit yazarlarının genel görüşüne göre Tanrı, günahtan dolayı ya da insanların itaatsizlikleri yüzünden kendi gazabının bir gereği olmak üzere ihlallerde ceza olarak sakatlığı getirmiştir. Engellilik, cahillik ve inançsızlığın neticesinde bir lanet olarak görülmekteydi (Şeker, 2018: 309). Bu yüzden araştırmanın ve bilimin günah sayıldığına inandırılan halk, Kilise'nin her söylediğini düşünmeden kabul ettiğinden Tanrı'nın gazabına uğramamak için Quasimodo'yu biçiminden dolayı şeytan olarak görmüş ve ötekileştirmiştir. Hugo, Quasimodo'nun ötekileştirilmesini Kutsal Kitap'a değil, Kilisenin hakikat adına düştüğü yanılığına ve cehaletine, halkın da eğitimsiz ve cahil kalmışlığına bağlamaktadır. Hugo'ya göre birini ötekileştirmek, kişinin kendini henüz tanımadığının, aklını kullanmadığının ve bir birey olamadığının göstergesidir. Kilise tarafından yönetilen eğitimsiz halkın yazılanın ve söylenenin üzerine düşünmeden, sorgulamadan doğruluğunu kabul etmesi ve Kilise'ye itaat etmesi, halkı cahil, Kilise'yi de güçlü yapmıştır. Frolo'nun, Quasimodo'yu alıp evlat edinmesinin ve onu büyütmesinin ardında ise Tanrı'ya olan yakınlığı değil bir pazarlık düşüncesi yatmaktadır; çünkü bu iyiliği Frolo kendi küçük kardeşinin hayrına yapmıştır. Frolo, ailesinden uzakta okurken veba

salgınında anne ve babasını kaybetmiştir. Hayatta tek kalan kardeşi Jehan'ı alıp o büyütmiştir. Quasimodo'ya yaptığı bu iyiliği de kardeşinin sevabına saymıştır. Ola ki ilerde kardeşi endüljans kâğıdını alacak parayı bulamazsa öldüğünde onun yerine bu biriktirmiş olduğu iyiliği kullanabilirdi (Hugo, 2020: 199). Böylelikle Frollo kardeşinin cennetteki yerini de hazırlamış olur. Frollo'nun bu zihniyeti, Kilisenin, Tanrı Krallığının yeryüzündeki temsilcisi olmasından gelmekteydi. Kendisinin de bir din adamı oluşu, kardeşinin günahlarının silinmesine aracılık edebilmesini sağlıyordu.

Eserde göze çarpan diğer önemli husus ise Quasimodo'nun hep kilisede olmasıdır. Bu, bize kiliseyle bütünleşmiş olduğunu gösterir; yani kilise, Quasimodo'nun henüz aydınlanamamış ruhunu simgeler. Quasimodo, Esmeralda'yı idamdan kurtarmak için Notre Dame Katedrali'ne kaçar. Bilindiği üzere Orta Çağ'da papaların dokunulmazlığı olduğu gibi kiliseye sığınan kimsenin de dokunulmazlığı bulunmaktaydı (Hugo, 2020: 593). Burada Hugo, insan ruhuna kişinin kendinden başkasının erişemeyeceğini vurgulamak istemiştir. Hugo, insan ruhunu “Denizden daha büyük bir görüntü varsa o da gökyüzüdür; gökyüzünden daha büyük görüntüyse insan ruhunun içidir.” şeklinde ifade etmiştir (T. Arslan, 2021). Hugo, insanın aydınlanabilmesi için önce kendi karanlığını fark etmesi gerektiğinin altını çizer. Bu yüzden Hugo bu eserinde cehaletin, “ben” olamayışın insanlığa nelere mal olduğunu göstermek istemiştir. Başka bir ifadeyle Hugo, kendinin farkına varmadığı sürece, yani ruhunu fark edememesi halinde insanın hep karanlıkta kalacağını ve sıkıntıların onu hiç rahat bırakmayacağını, ona hep mutsuzluk vereceğini, ancak kendinin farkına varmasıyla bu sıkıntıların çözümünü de üretebileceğini ve akabinde aydınlanacağını ima etmektedir.

Frollo ve Esmeralda ilişkisine bakacak olursak, Frollo, dönemin papalarını ve ruhban sınıfını temsilen karşımıza çıkar. Rahiplere evlenmenin yasak olmasına rağmen güzel ve masum olan Esmeralda'ya sahip olmak istemiştir. Emeline ulaşamayınca Esmeralda'ya iftira atarak onu din adına (!) idama mahkûm etmiştir. Bu durum sekülerleşmemiş bir devlet yapısının doğuracağı sonuçlara çarpıcı bir örnektir. Frollo'nun davranışı bir din adamından beklenmeyen bir tutumdur. Daha çok acizlere yardım edip sahip çıkması ve güvenilir olması gerekirken Frollo, masum bir genç kıza zarar vermektan hiç kaçınmamıştır; nefesine uyararak insanlar tarafından kutsal kabul edilen mesleğini kötüye kullanmıştır. Frollo'ya bu gücü bulunduğu konumu vermiştir; çünkü o dönemde seküler bir sorgulama yoktu. Yasalar, siyasal iktidarı da elinde bulunduran Kilise tarafından

yapılmaktaydı. Bu yüzden Kilise, elindeki yetki sayesinde yasaları kendi çıkarlarına göre düzenlemiştir. Hugo, bu adil olmayan yapının değişmesini ve yerine bireyin haklarını gözeten bir devlet hukukunun gelmesini, din ve devlet işlerinin ayrılmasını ve toplumun bir arada barış içinde yaşamasını istemiştir. Nitekim anadilde yazılan eserlerle egemenliğin halka ait olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlar. Mutlak monarşinin devrilmesini ve cumhuriyetin kurulmasını isteyen halk, eşitlik, adalet ve özgürlük için ayaklanır. Bu uğurda çok mücadele verilir ve sonuçta istenilen elde edilir. Hugo, halkın gerçekleri gördüğünü, özgürlük savaşı için harekete geçtiğini ve adaletsizliğin, zorbalığın, baskıların artık bittiğini eserinin sonunda Quasimodo'nun, Frolo'yu kuleden aşağı iterek öldürmesi (Hugo, 2020: 647) ile vurgulamıştır.

Hugo'ya göre Kilisenin siyasi gücünün elinden alınması, dinin, düşüncenin ve eğitimin özgürleştirilmesi şarttır. Seküler bir devlet ancak dininde, eğitiminde ve düşüncesinde özgür olduğunda var olabilir. Bu yüzden toplum ilişkilerini düzenleyen ve yaptırımını maddi olan toplumsal düzen kurallarının, yani bir hukuk kurumunun olması önemlidir (Nal, 2010: 7). Görüldüğü üzere Hugo, Orta Çağ tasvirlerini, ölüm cezası ve işkenceyi, diğer inançlara ve fiziksel engelli insanlara yönelik şiddeti, geri kalmış sosyal geleneklerin ve ön yargıların bir eleştirisi olarak kullanmıştır.

Romantizm akımının öncülerinden olan Victor Hugo eserinde klasisizme de göndermede bulunmuştur. Bu hususta karakterlerden oyun yazarı Pierre Gringoire dikkati çeker. Pierre Gringoire, toplumun ve idarecilerinin yöneliminin ve birçok yanlışların farkındadır fakat maddi menfaat sağlamak amacıyla dini ele alan bir tiyatro eseri yazar. Buradaki sanat ne sanat için ne de toplum içindir; sanat tamamen para kazanmak içindir. Çünkü güce, yetkiye, mevkiye, paraya sahip olmanın yolu dinden geçmektedir. Bu yüzden Hugo, insanların tarihin her döneminde kişisel çıkarları için dini siyasetlerine ve ticaretlerine alet etmelerini irdelemiştir.

Ayrıca romanda batıl inanç, büyü, sihir gibi halk inanışlarına da yer verilmiştir. Bununla Hugo, halkın nasıl kullanıldığını ve bu durumun insanların hayatlarını nasıl etkilediğini de tenkit etmiştir. Yazar bu konulara değinerek Orta Çağ cehaletini üzerinden yaşadığı döneme, topluma ve devrin yöneticilerine eleştiri getirmiştir (Hugo, 2020: 591).

Görüldüğü gibi XIX. yüzyıl Batı edebiyatının en güçlü kalemlerinden olan Victor Hugo, Notre Dame'ın Kamburu (Notre Dame de Paris) adlı romanında din işleri devlet

işlerinden ayrılmadığında ve buna bağlı olarak din adamları devlet işlerine karıştığında bu durumun ne derece üzücü sonuçları olabileceğini gözler önüne sermek suretiyle sekülerizmin hukuki boyutunu ele almıştır. Dünyevi menfaatler söz konusu olduğunda ilahi duygular ve uhrevi görevler geri plana itilebilmektedir. Seküler olmayan toplumlar, sadece yetkili olduğu için etiğe uyma zorunluluğu hissetmeyen din adamlarının söylediklerini uygulamak zorunluluğu hissetmektedir. Bu durumun kötüye kullanılması ya da kullanılmaması, kişinin ahlak anlayışıyla ilgili bir konudur. Bununla beraber sekülerleşmenin olmaması benzer olayların zeminini hazırlamaktadır. Hukukun sekülerleşmesi için büyük mücadeleler veren yazar, toplumsal ve kültürel sekülerleşmenin ancak insanı koruyan hukukun ve kurallarının varlığıyla mümkün olacağını altını çizmiştir.

5.3. Gerhart Hauptmann

Gerhart Hauptmann (1862-1946) Silezya doğumlu Alman şair ve yazardır. Hauptmann çok sayıda edebî eseri ve oyunuyla tanınmaktadır. Yazarın tarihsel olaylara dayanan sosyoeleştirel draması “Die Weber” (Dokumacılar), 1892’de yayımlanmıştır. 1912’de “Die Weber” eseri Nobel Edebiyat Ödülü’ne layık görülmüştür (Hauptmann, 2022).

Silezyalı olan yazar, “Die Weber” (Dokumacılar) adlı eserinde, Silezya’da meydana gelmiş olan gerçek bir olayı, Silezya dokumacılarının Haziran 1844’teki isyanını ele almıştır ve dokumacıların içinde bulunduğu kötü durumu sert bir dille gözler önüne sermiştir. İşverenlerin yalnızca kapitalist bir bakış açısıyla hareket etmesini eleştirmiştir.

Hauptmann, toplumcu realizm anlayışına göre içinde yer aldığı orta halli sosyoekonomik sınıfın sosyal sorunlarını kendi bireysel yaşantısının süzgecinden geçirerek vermeye çalışmıştır. Kendisi de sosyoekonomik açıdan orta sınıfa mensup olduğundan birçok konuyu öznel yaşantı ve deneyimlerine bağlı olarak ele almış, bireyselden yola çıkarak toplumsal olana ulaşmıştır (Baykan, 2006: 32).

Yazar, “Dokumacılar” adlı eserine, bu eseri babasına ithaf ederek başlar (Aytaç, 2005: 433). Hauptmann’ın bu eseri yazmasının sebebi aslında büyükbabasının ve onun da babasının dokumacı oluşudur. Silezya’daki dokumacıların kaderini kendi aile geçmişinden bilen Hauptmann, babasından dinlediği bu olayı dramatik bir forma sokmak istemiştir. Planladığı oyunu için geçmişte ayaklanmayı yaşamış olup sağ kurtulan

tanıklarla da röportaj yapmıştır. Yazar, dramayı Silezya lehçesi ile yazmıştır. Bunu, oyunun mizahi olması için değil, gerçeği temsil etmesi için yapmıştır; fakat yazar son perdede Silezya lehçesini kullanmamıştır. Seyircinin daha iyi anlayabilmesi için metni düzenlemiştir. Hauptmann'ın bu eserine Prusyalı sansürcüler tepki göstermişlerdir; fakat eserin yayınlanmasına engel olamamışlardır (StudySmarter, t.y.).

5.3.1. Gerhart Hauptmann'ın Hayatı ve Eserleri

Gerhart Hauptmann, yerel bir otel işleten Robert Gerhard (1824-1898) ve Marie Hauptmann'ın çocukları olarak 1862'de Aşağı Silezya'daki Ober Salzbrunn'da dünyaya geldi. Hauptmann'ın Georg (1853–1899), Johanna (1856–1943) ve Carl (1858–1921) adında, kendisinden büyük üç kardeşi daha vardı. 1868'de köy okuluna başladı. 1874'te yetenek sınavını geçtiği Breslau'daki Realschule'ye gitti. Fakat Gerhart, öğretmeninin muamelesi ve kendisinin sık hastalanması yüzünden okuldan soğudu. Kardeşi Georg'un düğününde gelinin kız kardeşi Marie Thienemann ile tanıştı. Onunla gizlice nişanlandı. Marie o andan itibaren onu mali olarak destekledi. 1882/83 kış döneminde Jena Üniversitesi'nde felsefe ve edebiyat tarihi okumaya başladı. 1885'te nişanlısı Marie Thienemann vom Hohenhaus ile evlendi. Bu evlilikten Ivo (1886-1973), Eckart (1887-1980) ve Klaus (1889-1967) adında üç oğlu oldu. 1889'da Hauptmann, Berlin yakınlarındaki Charlottenburg'daki Schlueterstraße 78'e taşındı. Orada Karl Bleibtreu ve Wilhelm Bölsche'nin de dâhil olduğu natüralist edebiyat topluluğuyla temasa geçti. Hauptmann daha sonra Gerhard olan ismini, Gerhart olarak değiştirdi. (Wikipedia, 2023). Tiyatroyla ilgilenmeye başlayan Hauptmann'ın, 1887 gibi erken bir tarihte, “Bahnwärter Thiel” adlı draması (Hauptmann, 2022) ve 1890'da “Das Friedensfest” adlı draması yayımlandı. 1891'de Hauptmann, Silezya Schreiberhau'da kardeşi Carl ile satın aldığı eve taşındı. Ev, bugün müze olarak kullanılmaktadır. Gerhart Hauptmann da Müzeler Derneğinin bir üyesidir. 1891'de “Einsame Menschen”i (Yalnız İnsanlar), 1893'te “Der Biberpelz”i yayımladı. Natüralist bir yazar olan Hauptmann, “Der Biberpelz” adlı draması ile natüralizmin sosyal kaygılarını başarılı bir şekilde yazmayı başardı. Ayrıca meslektaşısı Crampton (1891) gibi komediler de yazdı. (Hauptmann, 2022). Daha sonra yazar, Silezyalı dokumacıların 1844'teki ayaklanmasını konu alan 1892'de “Die Weber” adlı dramasını yayımladı. Drama, Hauptmann'ın, Otto Brahm'sın "Freier Bühne" performanslarında çığır açmasına yardımcı oldu ve Theodor Fontane tarafından coşkuyla

karşılandı. Hauptmann girdiği gönül macerası yüzünden 1904'te karısı Marie'den boşandı. Yazar, ortak bir oğulları olan Margarete Marschalk ile evlendi. Margarete Marschalk ile ikinci evliliği ölümüne kadar sürdürdü; ancak kısa bir süre için 1905-1906'da 16 yaşındaki aktris Ida Orloff ile ilişkisi nedeniyle ciddi bir kriz yaşandı (Wikipedia, t.y.). Yazarın doruk noktasına ulaşması, “Die Weber” (Dokumacılar) adlı draması ile olmuştur. Drama, başlangıçta yıkıcı konusu nedeniyle Berlin sansür yetkilileri tarafından yasaklanmıştı (StuySmarter, t.y.). Daha sonra yasaklanan bu eser 1912'de en prestijli ödüllerden biri olan Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü.

Hauptmann, Nazi dönemine tanıklık etmiş bir yazardır. Nasyonal Sosyalistler, iktidarı ele geçirdikten sonra Gerhart Hauptmann da hedef alındı. Eserlerinin bir kısmı sert Nazi sansürüne maruz kalsa da rejim, şairi kendi amaçları için kullanmaya çalıştı; çünkü Hauptmann halk arasında yüksek bir itibara sahipti. Bu nedenle Nasyonal Sosyalistler, çok sayıda profesyonel meslektaşının göç etmesine rağmen yazarı ülkede tutmak ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Bunun nedeni, diğer şeylerin yanı sıra, Hauptmann'ın yurtiçinde ve yurtdışında sahip olduğu popülariteydi (Wikipedia, t.y.). Bu dönemde Hauptmann, Adolf Hitler'in “Mein Kampf” adlı kitabıyla ayrıntılı bir şekilde ilgilendi. İşaretler, notlar ve yorumlar açısından zengin olan nüshası şu anda Berlin Eyalet Kütüphanesinin Hauptmann Kütüphanesinde. Adolf Hitler'in Hauptmann tarafından yazılan ve Nazi döneminde çok sayıda yorumla dolup taşan “Mein Kampf” (Kavgam) adlı kitabının bir baskısı da olduğu bilinir. Bu nüsha da bugün Berlin Eyalet Kütüphanesindeki Hauptmann Kütüphanesinde görülebilir.

Savaşın sona ermesinden sonra, Polonya hükümetinin emriyle tüm Almanlar sınır dışı edilir. Ancak Hauptmann, 6 Haziran'da bugünkü Jagniątków'da bronşitten ölür. Yazar, vasiyetinde memleketinde gömülmesini talep etmiştir; ancak bu, siyasi durum nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle yazar birçok yaz tatilini geçirdiği Kloster auf Hiddensee'ye gömülür. Hiddensee'deki “Gerhart Hauptmann Haus” hâlâ orijinal durumundadır ve diğer etkinliklerin yanı sıra rehberli turlar ve dersler için kullanılmaktadır. Bahnwärter Thiel, Der Biberpelz, Vor Sonnenaufgang, Die Weber, Die Ratten, Hauptmann'ın en ünlü eserleridir. (Hauptmann, 2022).

5.3.2. “Dokumacılar” Adlı Eser ve Sekülerizmin Sosyolojik Boyutu

Gerhart Hauptmann, natüralist dramanın çığır açmasına vesile olmuş ve kendini kanıtlamış, natüralist bir Alman yazardır. Yazarın “Die Weber” (Dokumacılar) adlı draması 1892’de yayımlanmıştır. Silezyalı olan yazar, eserinde Silezya’da meydana gelmiş olan gerçek bir olayı, Silezya dokumacılarının Haziran 1844’teki isyanını ele almıştır. Eylem Peterswaldau, Kaschbach ve Langenbielau kasabalarında geçer. İsyân, Prusya ordusu tarafından vahşice bastırılır. Drama, tarihsel olayların ayrıntılı ve gerçekçi tasviri ile karakterize edilmiştir. Hauptmann, diyalogları Silezya lehçesi ile kaleme almıştır (Studysmarter, t.y.).

Bilindiği üzere Sanayi Devrimi öncesi üretim, insan ve hayvan gücüne dayanmaktaydı. Sanayileşme ile makine üretimine geçilmiştir. Makineye dayalı dokuma sektörü XVIII. yüzyılda İngiltere’de başlamıştır. Daha sonra makine kullanımı diğer alanlara da yayılmıştır. Makine gücü ile üretimin şekli ve miktarı da artmıştır (Küçükkalay, 1997: 52). Almanya’da da sanayileşme kendini XIX. yüzyılda göstermiştir. Hauptmann “Die Weber” adlı dramasında bu yüzyılda gelişen sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan kapitalizmin olumsuz yönlerini Silezyalı dokumacılar üzerinden ortaya koymuştur.

Sosyal kritik içeriği nedeniyle başlangıçta yasaklanan drama “Die Weber”, beş perdelik bir oyundur. Dramda, “başkahraman”ın olmaması dikkat çeker. Bu “kahraman” eksikliği, Alman tiyatrosunda bir ilktir (Studysmarter, t.y.). Tek bir kahraman yoktur; bunun yerine birçok karakter vardır. Yazar, kitleye bir çehre vermek ve okuyucunun/izleyicinin daha iyi anlayabilmesini sağlamak için bireysel karakterlere vurgu yapar. Oyunda sıradan karakterler yer alır. Bu karakterlerin meslekleri, dış görünüşleri, yaşam koşulları, davranış ve kişilikleri dönemin özelliklerini içerir. Hauptmann, seçtiği bu sıradan karakterleri oyunda sadece birkaç kelime kadar konuşturmuş ve onlara bireysel özellikler vermiştir. Oyun, Sanayi Devrimi döneminde bir araya gelen, mütevazı bir yaşam sürmek isteyen, sıradan insanlar olan dokumacıların bireysel kaderlerini konu almaktadır. Amaçları yalnızca sefaletlerinin yetkililer tarafından barışçıl yollarla giderilmesidir; fakat sonuç beklentiyi karşılamamış, karmaşık bir hâl almıştır. Ayrıca Hauptmann dramasında, kendi gibi yazar olan Heinrich Heine’nin dokumacılar için yazmış olduğu ve çok ses getiren “Die schlesischen Weber,” (das Weberlied) başlıklı şiirine de yer vermiştir.

Eserin konusu Peterswaldau, Kaschbach ve Langenbielau kasabalarında geçer. Peterswaldau'daki fabrikada dokumacılar insanlık dışı koşullarda çalışmaktadır. Çoğunluğu yoksul, aç ve hastadır. Açlık yüzünden çocuklar da ölmektedir. Yemek bulamayan yaşlı dokumacı Baumert köpeğini bile yemek zorunda kalmıştır. İşçiler ücretlerini almak için dokumalarını imalatçı Dreißiger'in evine götürüp teslim ederler. Sadece makinede dokunmuş kadar kusursuz ürünlerin ödemesi yapılır. Ücretler çok düşüktür; dokumacılar geçimlerini sağlayamazlar. Daha fazla ücret talep ederler; fakat bu talepleri kabul edilmez. Kaybedecek başka bir şeyleri olmayan dokumacılar isyan ederler ve daha fazla ücret almak için ayaklanırlar. Çatışma çıkar. İsyân, Prusya ordusu tarafından vahşice bastırılır. Sadece çıkan ayaklanmalara katılmayan yaşlı ve muhafazakâr Hilse, dokumasının başındayken kafasından vurularak öldürülür. Oysa Hilse, çok yoksul olmasına rağmen, Tanrı'ya isyan etmemek adına savaşmak yerine acıya katlanmayı seçenlerdendi (Hauptmann, 1892), (Projekt Gutenberg, t.y.).

Hauptmann, eserinde Sanayi Devrimi'nden etkilenen Silezya toplumunun sosyal sorununu ön plana çıkarmıştır. Dokumacıların çektiği acıları yeni bir trajedi türü olarak sunmuştur. Silezya'da meydana gelen dokumacıların ayaklanmasını anlatan eserin konusu Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin başladığı yıllarda geçmektedir. Bu dönemde endüstri gelişmiş ve Modern Çağ başlamıştır. Üretim doğal olarak makineleşmiştir. Üretimin makineleşmesi ile dokumacıların çalışma ve yaşam koşulları önemli ölçüde kötüleşmiştir. Emegın vasıfsızlaştırılması ve yabancılaştırılmasının temeli olarak makineler görülmüştür. Bu durum da işçilerin makinelere karşı ayaklanmasına neden olmuştur (Koca, 2020: 4536). Hauptmann, eserinde iki sosyal sınıfı, çalışkan dokumacılar ile zengin sermaye sahibi imalatçıları karşılaştırmıştır. Hauptmann, zengin koli üreticisi Wilhelm Dreißiger karakteriyle, sanayileşme sonucunda ortaya çıkan kapitalizmi vurgulamak istemiştir. Eserde zengin Dreißiger, vicdansız ve insanlık dışı kapitalist girişimcilerin temsilcisi olarak hareket eder. Bölgedeki tekstil endüstrisinin fiyatlarını ve üretim koşullarını belirleyebilmektedir. Bu hiç adil değildir. Dokumacıların düştüğü içler acısı duruma karşın işveren çok vicdansızca davranmaktadır; dokumacılardan makineden çıkmış gibi kusursuz işçilik istemekte ve ürünleri çok düşük fiyata almaktadır. Pazarlık güçleri eşit olmayan iki taraf arasında belirlenen ücretler, işçinin temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır (Mahiroğulları, 2005: 48). Görüldüğü gibi artık dünya yaşantısı insan için önem kazanmıştır. Sekülerleşme, doğal olarak toplumun doğaüstüne

olan ilgisinin azalmasına neden olmuştur. Sanayi Devrimi yalnızca çalışma hayatının değiştirmemiş, aynı zamanda insanların kendine bakış açısını, birbiriyle ilişkisini ve dünyayla etkileşimini de değiştirmiştir (Koca, 2020: 4534). Ortaya çıkan bütün bu durumlar kapitalist Sanayi Devrimi'nin gerçeğini yansıtmaktadır. Geçim sıkıntısı çeken dokumacılar artık çocuklarını da çalıştırmak zorunda kalırlar. Bu durum, girişimcilerin umurunda olmadığı gibi daha fazla kâr edebilmek için ucuza çalışan kadın ve çocuk işçileri istihdam ederler. Sanayi Devrimi'nin ilk dönemlerinde özellikle kadın ve çocuk işçilerin dokuma sektörü ve diğer bazı sektörlerde yetişkin erkek işçilerden daha fazla istihdam edildiği görülmüştür. Çocuklarda işe başlama yaşının koruyucu yasalar çıkana kadar, hatta yasa çıktıktan sonra bile bir süre 7-8'e kadar indiği gözlemlenmiştir (Mahiroğulları, 2005: 45). Geçim sıkıntısına bir de hayat pahalılığı eklenir. Sonuç olarak açlık ve yokluk baş gösterir. Açlıktan ölenler olur. Görüldüğü üzere sanayinin gelişmesi modern endüstriyel kapitalizmi doğurmuş, bunun sonucunda sömürü düzeni ortaya çıkmıştır. Güçlü olan, sıradan bireyi menfaati doğrultusunda kullanmış, çalışanın emeğini hor görmüş ve yaptığı işin karşılığını keyfine göre ödemiştir. Bu bağlamda modernleşme, insanı sekülerleştirmiştir. Başka türlü ifade edecek olursak, artık modern ekonomik süreç, endüstriyel kapitalizmin dinamiğidir. Bu dinamiğin başında modern kitle araçlarının yerel ya da küresel boyutta dünyevileştirilmiş içerikleri gelmektedir. Özellikle sekülerleşmenin özgün taşıyıcılarından biri olan endüstriyel üretim tarzı ve beraberinde getirdiği yaşam biçimleriyle iç içe olma, sekülerleşme sürecinin başlıca belirleyicisi olmuştur (Altıntaş, 2005: 48). Bütün bu teknolojik gelişmeler sayesinde çalışma ortamları hızla değişmiştir. Bu değişim, çalışanların beceri ve nitelikleri noktasında da değişim ve dönüşümlerini gerekli kılmıştır (Koca, 2020: 4551).

Eserde dikkat çeken başka bir karakter ise yaşlı dokumacı Hilse'dir. Hilse, zorluğun ve sefaletin farkındadır fakat dindar ve muhafazakâr olduğu için savaşmak yerine acıya katlanmayı seçmiştir. Çünkü bu durumu Tanrı'nın verdiğini düşünmektedir ve ölümden sonra daha iyi bir yaşam umudu beslemektedir. Lakin bilinçli olarak ayaklanmalardan uzak kalmasına rağmen, dokumacılarından ölen tek karakterdir. Hilse'nin ölümü, tüm suistimallerin karşısında geleneği korumak isteyen muhafazakâr sınıfın yerine geçen bir semboldür. Yaşlı adamın öldürülmesiyle muhafazakârlara simgesel bir son verilir ve isyandan sonra reforme edilmiş bir topluma doğru bir gidiş görülür. Bu bakımdan eserle ilgili olarak iktisadi bir sekülerleşmeden de bahsedilebilir. Zira dünyevileşmek, iktisadi

hayatta dinî metin ve otoritelerin referans kaynağı olmaktan çıkması ve bütün dikkatin “insanın bu dünyadaki faydasına” yöneltilmesi, maddi verimliliğin (üretkenliğin) “her şeyin ölçüsü” olarak kabul edilmesi şeklinde tezahür etmektedir (Altıntaş, 2005: 48-49).

Dokumacılar adlı eserde dikkat çeken karakterlerden biri de asker Moritz Jäger’dir. Oyunun ikinci perdesinde oyuna çiftçi Baumert’in temiz giyimli yeğeni olarak katılır. Jäger, dört yıllık askerlik hizmetini tamamlamış, dünya deneyimini, bilgisini, öz güvenini ve askerî becerilerini de beraberinde getirmiştir. Askerî yetiştirilme tarzı hâlâ göze çarpar. Sosyal adaletsizliğe karşı olan Jäger, Weberlied’i ezbere bilir (Hauptmann, 1892), (Projekt Gutenberg, t.y.). Eserde dokumacılar imalatçı Dreißiger’in evine bu protesto şiirini (şarkısını) söyleyerek yürümüşlerdir. Silezya dokumacılarının durumları insanlık dışı olsa da hiçbir şekilde boyun eğmemeleri gerçekte olduğu gibi tasvir edilmiştir (Jakobsen, 2019: 81). Hauptmann, asker Jäger’i ayaklanmanın liderlerinden biri olarak göstermek istemiştir. Çiftçi Baumert ailesi, Jäger’e içinde yaşadıkları korkunç koşulları anlatır. Jäger, politikacıların, dokumacıların içinde bulunduğu kötü durumu bildiklerini ancak imalatçıların çok fazla etkisi olduğu için hiçbir şey yapmadıklarını söyler (Hauptmann, 1892), (Projekt Gutenberg, t.y.). Dinin ve dinî gücün bölgeden çekilmesi, siyasette otoritenin artmasına neden olmuştur; yani ekonomi dinden uzaklaşarak sekülerleşmiştir. Dolayısıyla kapitalizm, sekülerleşmeyi hızlandırmıştır. Dokumacılar ise hâlâ öbür dünya merkezli zihniyette kalmışlardır. Bu bakımdan dinlerin etkisi altında kalmış geleneksel toplum yapısı ile kapitalizmin etiği uyşamamıştır (Ertit, 2014: 66).

Hauptmann, asker Jäger’in yanında yer alacak bir lidere daha yer vermiştir. Bu, Aşağı Silezya dokumacıları grubuna ait “Der rote Bäcker”dir. Bäcker, suistimallere en başından isyan eden ve başkalarına ilham verecek enerjiye ve karizmaya sahip bir gençtir. Bäcker, kızıl saçlarıyla öne çıkar; lakabı bu yüzden “Kızıl”dır. Hauptmann bu lakabı eserinde bilinçli olarak kullanmıştır. “Kızıl Bäcker”in Alman devrimci ve subay olan Johann Philipp Becker’i (1809-1886) anımsatmasını istemiştir (Lektürehilfe, t.y.).

Hauptmann, devrimci karakterler olan asker Jäger ve Der rote Bäcker ile insanların özgür iradesini kullanarak adaletsizliğe karşı hakkını arayabileceğinin ve sınıfsal baskılara karşı tepkisini gösterebileceğinin mesajını vermiştir.

Dokumacılar adlı eserde dikkat çeken diğer bir nokta ise politik içerikli olan “Die schlesischen Weber / Das Weberlied” (Silezyalı Dokumacılar) şiiridir. Bu şiir aynı

zamanda bir şarkı olarak da bilinir. Hauptmann, mağdur dokumacıların toplumsal sorunlarını etkileyici bir dille ortaya koyabilmek için eserinde şair Heinrich Heine'nin "Silezyalı Dokumacılar" adlı şiirine de yer vermiştir.

5.3.3. "Silezyalı Dokumacılar" Başlıklı Şiir

Şiir, Yahudi kökenli Alman şair Heinrich Heine (1797-1856) tarafından 1845'in ikinci ve dördüncü çeyreği arasında, dokumacıların ayaklanmasından birkaç hafta sonra yazılmış ve ilk olarak Ekim 1846'da "Die schlesischen Weber" başlığı altında yayımlanarak ün kazanmıştır (Jakobsen, 2019: 77). Şiirin İngilizce ve Fransızca uyarlamaları da vardır (Jakobsen, 2019: 81). Şiir, 1844'te sömürüye ve ücret erozyonuna karşı başkaldırmaya cesaret eden Silezyalı dokumacıların sefaletini konu alır ve sanayileşmenin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan suistimallere dikkat çeker.

Heine'nin şiiri, 4-5 Haziran 1844'te Silezya Peterswaldau ve Langenbielau'daki dokumacı isyanının gerçek tasviridir. Bu isyan, Prusya birliklerinin konuşlandırılması ve isyancılara ateş açması sonucunda 11 ölü ve 26 yaralıyla bastırılmıştır. Dokumacıların 112 katılımcısı tutuklanır. Ağustos 1844'te, Breslau Yüksek Bölge Mahkemesinde davaları görülür ve sonucunda hafif cezalara çarptırılırlar (Jakobsen, 2019: 80).

Beşer dizelik beş bentten oluşan Silezyalı Dokumacılar şiiri siyasi, sosyal, eleştirel, tarihsel ve felsefi içeriği ile ülkenin durumunu ayrıntılı şekilde vermektedir. Şiir sadece çalışanların sömürülmesine değinmekle kalmaz, aynı zamanda yetkililere hitap eder, genel siyasi koşulları eleştirir ve değişim çağrısında bulunur (Jakobsen, 2019: 77). Şair Heinrich Heine, dokumacıların çektiği sıkıntıları ve içinde buldukları psikolojik durumu dile getirmiştir:

"Silezyalı Dokumacılar

Karamsar gözlerde gözyaşı yok,
Tezgâhın başında bilenmiş dişlerle
Kefenini dokuyoruz; bekle sen Almanya,
İçine de üç kat laneti dokuyoruz
Biz dokuyoruz ve dokuyoruz.
Lanet olsun dua ettiğimiz Tanrı'ya
Kışın soğuşunda ve kıtlığında
Umut ettik ve boş yere bekledik

O, bizi maymuna çevirdi, bizimle alay etti, bizi kandırdı
Biz dokuyoruz ve dokuyoruz!
Lanet olsun krala; o zenginlerin kralı ki
Sefaletimizi gideremeyip
Üstüne son kuruluşumuza kadar bizden alan
Köpek gibi kurşunlanmamıza izin veren
Biz dokuyoruz ve dokuyoruz!
Lanet olsun sahte ana vatana
Rezaletin ve kepezeliğin geliştiği yer
Her çiçeğin erken koparıldığı
Çürümüşlüğün ve kokuşmuşluğun solucanı ortaya çıkardığı yer
Biz dokuyoruz ve dokuyoruz!
Mekik uçsa da dokuma tezgâhı çatlasa da
Biz gece gündüz özenle dokuyoruz
Eski Almanya senin kefenini dokuyoruz
İçine de üç kat laneti dokuyoruz
Biz dokuyoruz ve dokuyoruz!”

İlk bentte bireylerin paylaştığı karamsar ve öfkeli ruh halleri yansıtılmıştır. “Karamsar gözlerde gözyaşı yok” dizesi insanların iyimser olamadığını, buna karşın ağlayıp sızlanmadığını göstermektedir. İşçilerin sefaleti artık o boyuta ulaşmıştır ki ağlayacak hâlleri dahi kalmamıştır. Ayrıca güçlü olmayı hedeflemekte, en azından güçlüymüş gibi görünmek zorunda olduklarını düşünmektedirler. “Tezgâhın başında bilenmiş dişlerle / Kefenini dokuyoruz; bekle sen Almanya” dizelerinde ise işçilerin uğradıkları haksızlıklar karşısında diş bileyecek kadar öfkelenmiş oldukları, bundan ülkede süregelmekte olan yönetimi sorumlu tuttıkları, bu sistemin sona ermesinin gerekliliği ve bunun için ellerinden geleni yaptıkları ortaya konmaktadır. “Almanya’nın kefenini dokumak” tabiri ise parça yerine bir bütünü ifade eder. Almanya burada kişileştirilmiştir. Ülke yönetiminin sonunu getirecekleri açıkça belirtilir. Şiirde aynı bentte geçen “üç kat lanet” ifadesi ile dokumacılar, uğradıkları haksızlıklara karşı tepkisiz kalmayacaklarını belirtirler. Artık lanetlenmeyi hak eden lanetlenecek ve bu sadece sözde kalmayacaktır. İşçiler, gerekli olan değişim gerçekleşinceye kadar çalışmaya kararlıdır. Sonraki üç bentte Tanrı, kral ve anavatan birbiri ardına lanetlenir.

İkinci kıtada dokumacılar maneviyata saldırırlar. Tanrı'ya yakardıkları halde O'ndan yardım göremedikleri için hayal kırıklığına uğramışlardır ve lanet ederek tepkilerini dile getirirler. Dokumacıların sabah akşam demeden çalışmış olmalarına rağmen yemek ve ısınmak gibi temel ihtiyaçlarını bile karşılayamamaları, yoksulluk içinde bir hayat sürmeleri, her zaman adaletine güvendikleri Tanrı'yı eleştirmelerine neden olur. Umut ve sabırla durumlarının düzeleceğine inanmışlardır. Hristiyanlık öğretilerinden olan “umutlu ve sabırlı olma” ilkesine kış soğuğu ve kıtlık gibi en zor koşullarda bile nasıl riayet ettiklerini, buna karşın Tanrı'nın kendileriyle alay ettiğini, onları kandırdığını söyleyerek umutlarının nasıl boşa çıktığını, inancın, duanın ve ibadetin bu dünyanın gerçekleri üzerinde etkisinin bulunmadığını fark ettiklerini ortaya koyarlar. Görüldüğü gibi dokumacılar artık kutsalı, Tanrı'yı sorgulamaya başlamıştır. Kutsaldan sekülere doğru yönelme söz konusudur. Üretim ve ilişki biçimlerinin değişime uğramasıyla eş zamanlı olarak, Tanrı'nın rolü ve algılanışı da kaçınılmaz bir şekilde farklı bir hâl almıştır. Ayrıca yeni sanayileşmiş ve etkinleşmiş Batı'nın kazanımları, dünya tarihinin akışını değiştirmiştir (Altıntaş, 2005: 23).

Üçüncü bentte, dünyevi güç lanetlenmiştir. Burada dokumacıların öfkesinin daha da artmış olduğunu görüyoruz. Kral, “zenginlerin kralı” olarak tasvir edilmiştir. Aslında adalet timsali olması gereken kişi, soyluları ve zengin burjuvaziye desteklemiştir. Zenginleri daha zengin ederek ve onlar tarafından desteklenerek sahip olduğu makamı korumuştur. Zenginler zenginleşirken fakirler daha fakirleşmiştir; dolayısıyla yaşam koşulları günden güne ağırlaşmıştır. Mevcut yönetim, fakir işçi sınıfının sorunlarına çözüm getirmek istemediği gibi hayatı onlar için daha da zorlaştırmıştır. Kısacası insanlar, çok çalışmalarına karşın temel ihtiyaçlarını bile karşılayacak kadar para kazanamamakta, bunun yanı sıra vergi yükü altında ezilmekte, üstüne üstlük hayatlarını da kaybetmektedirler.

Dördüncü bentte lanet okunan ana vatana “sahte” yakıştırması yapılmıştır; çünkü dokumacılar artık orayı sığınabileceği vatanı olarak görememektedir. İnsanların kendi vatanını bu şekilde tanımlaması acılarının dindirilmemesindedir. Almanya onlar için adaletsizliğe şahit oldukları, umutlarının umutsuzluğa döndüğü, acıyı, açlığı ve yoksulluğu deneyimledikleri yerdir. Aslında burada eleştirdikleri mekân değil, ülkelerindeki mevcut düzendir. “Her çiçeğin erken koparılması” ifadesiyle bir çiçeğin açma fırsatı bulamadan koparılıp soldurulması gibi kurulu sistemin de daha başlangıçta

insanların elinden yaşamlarını düzene sokma ve insanca yaşama fırsatını aldığı dile getirilmektedir. Solucan anlamına gelen “Wurm” sözcüğü, mecazen “biçare çocuk” anlamını da taşımaktadır. Doğadaki çürümüşlüğü solucanı meydana getirmesi gibi siyasi düzenin çürümüşlüğü de aç kalan, üşüyen, sefalet içinde yaşamını sürdürmeye çalışan, açmadan koparılmış çiçeklere benzeyen çaresiz çocukları ortaya çıkarmaktadır. Bu çocukların bir kısmı büyüme fırsatı bulamayacak, yetişkin olabilenler ise ruhları soldurulmuş olduğundan şiirdeki tabiriyle “rezaletin ve kepazeliğin geliştiği yer”de yaşamaya mahkûm olacaktır. Halktan insanların vatani için bu tür tanımlar kullanması manidardır. “Rezalet ve kepazelik” ile ifade edilmek istenen şey çalışan insanların hakkını alamaması, aç ve açıkta kalmaları, çocukların ölmesi, bunlar karşısında haklı olarak isyan eden insanların sesi yükselince öldürülmesidir. Bunların geliştiği yer de kendi ana vatanlarıdır. Zira vatan, bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası ve bu halkı oluşturan insanların ekmeğini yediği yerdir. Eğer insanlar yemeye ekmek bulamıyorsa, temel ihtiyaçları karşılayamıyorsa, insanca yaşama koşullarından mahrum bırakılıyorsa, artık o toprak parçasını vatani olarak göremez. Artık ana vatan olsa olsa “sahte ana vatan”dır.

Şiirde dokumacıların üç laneti Tanrı’ya, krala ve ana vatana yönelik olmakla beraber aslında zamanın adaletsiz düzeninedir.

Beşinci bendin ilk dizesinde ise kişileştirme yapılmıştır; “mekik uçuyor”, “tezgâh çatlıyor”. Mekiğin uçması, tezgâhın çatlaması ifadesi, eski düzenin yakında çökeceği anlamına gelmektedir. Bu dizede dokumacıların sonunda sefaletlerinden kurtulabilme özlemi yatmaktadır. Sefaletlerinin son bulması için, bir an önce bu düzensizlikten kurtulabilmek adına dokumacılar yılmadan gece gündüz kefen dokumaya devam eder. Dokumacıların, hırpalanmış olsalar da artık hiçbir şekilde kadere boyun eğmeyecekleri görülmektedir. Üçüncü dizede “Eski Almanya” ifadesi kullanılmıştır. Bu da adaletsiz düzenin bitişi anlamına gelmektedir. Dördüncü dizede ise birinci bentte olduğu gibi yine üçlü lanet sırayla verilmiştir. Lanetlenen üçlü “kötü, eski, adaletsiz” Almanya’dır. Eski Almanya’nın artık dönüşü yoktur. Anlaşılacağı üzere dokumacılar mücadelesini adaletsiz, özgürlükten yoksun eski yönetime ve düzene karşı vermiştir.

Ayrıca şiir metaforlar açısından da zengindir. Özellikle dokuma metaforu onu baştan sona karakterize etmektedir. Şair Heine, dokuma kelimesinin gerçek anlamı ile mecazi

anlamını birleştirerek dokumanın bir dokumacılık ürünü olduğunu ifade eder. Dokuma herhangi bir kumaş değil, Almanya'nın kefenidir, bu nedenle dokumacılar herhangi bir kumaş dokumacısı değil, kefen dokumacılarıdır. Bu, metonimik olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla eski Almanya'nın mezar kazıcılarıdır (Jakobsen, 2019: 84).

Şiirde dikkat çeken detaylardan biri de şiirin lirik "biz" şahsı ile yazılmış olmasıdır. Şiirde lirik ben yoktur (StudySmarter / schlesischen Weber t. y.). Heine şiirinde "biz" dilini kullanarak halkın sesi olmuş, kendisini bütünün bir parçası olarak görüp olaya dâhil etmiş ve tarihe mal olan bu hadiseyi bizzat yaşayanların dilinden şiire dökerek aktarmıştır. Dokumacılar ve onların dil faaliyetleri metnin neredeyse tamamını kaplar. "Biz" kişi zamiri ve "bizim" iyelik zamiri metinde 21 defa geçmektedir.

Sonuç olarak, işi-patron ve halk-devlet ilişkileri üzerine yazılmış olan ve kapitalist düzen ile sermaye sahiplerini eleştiren "Dokumacılar" adlı oyunun içinde yer alan "Weberlied" başlıklı şiirde çalışkan, ekmeğinin derdine düşmüş insanların nasıl ucuz işi gücü olarak görüldüğü ortaya konmuş, emekçilerin insanlık dışı çalışma koşullarından nasıl etkilediği ve bunun sonucunda nasıl seküler alana yöneldiği etkileyici bir dille ifade edilmiştir. Bir başka ifadeyle, Heinrich Heine "Weberlied" başlıklı őiiriyle, dinin ve inançların, sosyal hayatı ve toplumsal yapıyı nasıl etkilediği sorunsalını gözler önüne sermiştir. Bu yüzden de dini eleştirmiştir; çünkü din ile insanlar sömürülmüş, daha ucuza çalıştırılmış ve adaletsiz davranılmıştır. Bireylerin özgürlüğü, din baskısıyla kısıtlanmıştır. Dokumacıların hakları ihlal edilmiştir. Adaletsizlik, insan haklarına saygısızlık, bireylerin özgürlüğünü kısıtlamak sekülarizmin temel ilkelerine aykırıdır.

SONUÇ

Batı Avrupa'nın Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a geçmesinde sekülerizm önemli bir rol oynamıştır. Sekülerizmin Batı Avrupa'da ortaya çıkmasında Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve Endüstri Devrimi etkili olmuştur.

Rönesans döneminde Antik Yunan eserlerinin incelenmesi ile sanat, bilim ve felsefe önem kazanmış, birey öne çıkmıştır. Konuların bireye ve dünyevi olana odaklanmasıyla uhrevi olandan bu dünyaya doğru yönelme başlamıştır. Bu gelişmeler ile Kiliseye olan bağımlılık azalmıştır. Devlet bağımsızlaşmış, özgür düşünce desteklenmiş ve din bireyselleşmiştir. Aydınlanma Çağı'nda bilimsel düşünce, birey ve bireysel özgürlükler önemli görülmüştür. Endüstri Devrimi'nde ise teknolojik ve ekonomik değişimlerle birlikte toplumun daha seküler bir yapıya doğru ilerlemesi söz konusu olmuştur.

Sekülerizm Batı Avrupa'da XVII. yüzyılda başlamış, adım adım ilerleyerek gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler toplumun da değişimini ve dönüşümünü sağlamıştır. Sekülerleşme süreci toplumsal yapıdaki değişimlerin bir sonucu olarak eğitim sistemi, hukuk, kültür ve sanat alanlarında da değişikliklere yol açmıştır. Görüldüğü gibi sekülerleşen bireyden sekülerleşen topluma ve devlete doğru bir evrilme söz konusu olmuştur. Bu yenilikler düzenin yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır.

Batı Avrupa'da meydana gelen bu değişimler edebiyata da yansımış ve edebiyatta önemli gelişmeler görülmüştür. Bilindiği gibi Orta Çağ edebiyatı daha çok din odaklıydı ve Hristiyanlıkla yakından ilişkiliydi. Kilise, dinî inançları yayma ve güçlendirme amacı gütmüştür. Dolayısıyla Hristiyan edebî eserleri, Hristiyan inançlarına uygun davranışları öğretmek üzerine yazılmıştır. Konular da genelde günahlar, cennete ulaşma gibi temaları içermiştir. Özellikle Kutsal Kitap, Hristiyanlığın doğru anlaşılmasını sağlamak için din adamları tarafından yorumlanmıştır. Bunun dışında masallar, büyüler büyük ilgi görmüştür. Şiirlerde ise konular kahramanlık, aşk ve savaş hikâyelerini içermiştir. En ünlü olanları elit askerî sınıfı temsil eden şövalye hikâyeleri olmuştur.

Rönesans'ı takip eden Aydınlanma Dönemi, Avrupa için kültür, sanat ve edebiyat alanlarında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Eserlerde, Orta Çağ edebiyatının aksine, insan merkeze alınmıştır. Edebiyatın konuları hep insanı anlatmıştır. İnsanın kendisi, akıllı, düşünceleri, duyguları, özgürlüğü değerli görülmüş ve dünyevi hayat önem kazanmıştır.

İnsana ve insanın duygularına odaklanma, bireysel sekularizmin doğmasına öncülük etmiştir.

Bireysel sekularizm, insanlara kendi inançlarına ve değerlerine özgürce sahip olabilme hakkını kazandırmıştır. Edebî eserler bireyin iç dünyasını, inançlarını, şüphelerini ve sorgulamalarını ele alarak bireysel sekularizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Eserler, insanların farklı inançlara, düşüncelere ve değerlere saygı göstermesini teşvik etmiş, kişisel özgürlüğü savunmuştur. Ayrıca bireyin empati kurma ve hoşgörü geliştirme kabiliyetini ön plana çıkarmıştır. Edebiyatta bireysel sekularizm, bireyin insanlık değerleri etrafında gelişimini teşvik etmiş ve toplumda daha özgür, anlayışlı ve adaletli bir yaklaşımı desteklemiştir. Ancak bireysel sekularizm her Avrupa ülkesinin edebiyatında farklı şekillerde ele alınmıştır. Batı Avrupa’da sekularizmin edebiyata yansması genel olarak şu alanlarda olmuştur:

- **Din dışı temaların öne çıkması:** Seküler edebiyat, dinin etkisinden bağımsız olarak insanın dünyasını ele aldı. Eserlerde din, mitoloji ve sembolizm yerine günlük hayatın gerçeklikleri, insan ilişkileri, toplumsal sorunlar ve bireysel deneyimler ön plana çıktı.
- **Dinî eleştiri:** Seküler edebiyat dinî kurumları, inanç sistemlerini ve dogmaları sorguladı. Eserler dinin otoritesine eleştirel bir bakış açısı ile ele alındı.
- **Dinin, mitolojinin ve hikâyelerin yeniden yorumlanması:** Bazı yazarlar dini, mitolojiyi ve hikâyeleri çağdaş perspektiften yeniden yorumladı. Bu yeniden yorumlar dinin etkisini azaltırken hikâyelerin evrensel anlamlarını ve insan deneyimine olan etkisini vurguladı.
- **Bireysel özgürlük ve kimlik temaları:** Seküler edebiyat, bireyin özgür iradesini, düşünce özgürlüğünü, duygularını ve kimlik arayışını ele aldı. Eserlerde bireyin kendi değerlerini bulma süreci, inanç sistemlerine meydan okuma ve kendi yolunu çizme temalarını sıklıkla işledi.
- **Toplumsal değişim ve sosyal eleştiri:** Edebiyat toplumsal değişimleri yansıttı. Eleştirel bir perspektifle toplumdaki sorunlar dile getirildi. Bu tür eserler toplumun dinî kurullarla yönetilmesine karşı çıkabildi ve insan hakları, eşitlik ve adalet gibi evrensel değerleri vurguladı.

Batı Avrupa edebiyatından seçtiğim eserlerde ise seküler Aydınlanma hareketinin farklı yansımaları, tespitlerime göre şöyledir:

XVII. yüzyıl Batı edebiyatında bireysel sekülerizmi eserlerine ilk yansıtan Alman yazar Gotthold Ephraim Lessing'dir. Lessing'in sekülerizm yaklaşımı, insanı bireysel, insani duygular üzerinden ele alması ile olmuştur. Lessing "Bilge Nathan" eserinde okuyucuların aklına ve duygularına seslenmiştir.

Lessing, eserinde toplumun duygularını bireyler üzerinden dile getirmiştir. Bununla Lessing, karakterler aracılığıyla bireyin duygusal deneyimlerini ve iç dünyasını anlatırken okuyucunun duygusal bir bağ kurmasını, empati yapmasını ve kendi duygusal deneyimleriyle ilişkilendirmesini hedeflemiştir. Lessing bu amacını eserinde hoşgörü, barış ve kardeşlik gibi evrensel değerlerle vurgulamıştır. Dolayısıyla eserdeki karakterlerin affetmeye, sevgiye ve hoşgörüye yönelik çabaları, seküler düşüncenin insana odaklanan ve insanın duygusal ihtiyaçlarını önemseyen yönünü yansıtmıştır.

XVIII. yüzyılda seküler Aydınlanma hareketi özellikle Fransa'da yoğun bir şekilde kendini göstermiştir. Fransız Aydınlanması olarak da bilinen bu dönemde felsefi düşünceler ve bilimsel rasyonalizm, toplumun hemen hemen her alanında etkili olmuştur. Fransız Aydınlanması'nın etkileri özellikle 1789 Fransız Devrimi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Devrim, monarşiyi yıkmış, aristokrasiyi sarsmış ve insan haklarına dayalı yeni bir toplum düzeninin temellerini atmıştır. Aydınlanma düşünceleri Fransız Devrimi'nde büyük bir rol oynamış ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerindeki demokratik ve laik reform hareketlerini etkilemiştir. Bu süreçte Fransa'da Kilise'nin gücü azalmış, seküler bir devlet yapısı oluşturulmuş ve Aydınlanma değerleri toplumun geneline yayılmıştır. Aydınlanma Dönemi'nde bilimsel keşiflerin ve felsefi düşüncenin yayılmasıyla insanların sorgulama yeteneklerini geliştirmesine ve otoriteye meydan okumasına olanak sağlanmıştır.

Fransız yazar Victor Hugo'nun "Notre Dame'ın Kamburu" adlı eseri, edebiyatta sekülerizm açısından değerlendirildiğinde eserin Kiliseye ve dinî otoriteye karşı çıkan bir duruş sergilediği görülür. Roman, Kilisenin toplum üzerindeki baskısını eleştirirken dinin insan hayatı üzerindeki etkilerini sorgular. Sekülerizm, dinî otoritenin azalması ve dinin toplumsal ve siyasi yaşamdaki rolünün sorgulanması anlamına gelirken Victor Hugo'nun eseri de tam bu konuya değinmiştir. Romanda dinin kötüye kullanılmasının ve Kilise kurumunun yanlışlarının bireye baskısı ve bireyin duygularını nasıl etkilediği anlatılmıştır. Kilise ile seküler dünya arasındaki çatışma romanın ana temasını

oluştururken sekülerizmin bireysel özgürlükler, bilimsel düşünce ve ahlaki değerler açısından önemini vurgulamıştır.

Görüldüğü gibi birey, Hugo'nun eserinde de merkezdedir. Bu durum bireysel sekülerizm anlamına gelir. Romanın karakterleri kendi içsel çatışmalarıyla ve bireysel özgürlük arayışıyla şekillenmiştir. Örneğin Quasimodo karakteri kilise zangocu olarak tanıtılırken iç dünyasında farklı bir birey olarak özgünlüğünü keşfetmeye çalışır. Aynı şekilde Esmeralda karakteri de bireysel arzuları ve özgür iradesiyle belirginleşir. Bu bireysel ögeler, sekülerizmin temelinde yer alan bireysel özgürlük ve düşünce özgürlüğü ile uyumludur.

XIX. yüzyılda Batı Avrupa'da Sanayi Devrimi önemli bir rol oynamıştır. Alman yazar Gerhart Hauptmann, "Dokumacılar" adlı eserinde el sanatları ile geçimini sağlayan dokumacıların yaşadıkları zorlukları ve acılarını dile getirmiştir. Dokumacılar işsizlik, düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve emek sömürsü gibi sorunlarla mücadele etmişlerdir. Bu zorluklar, karakterlerin içinde çeşitli duyguların oluşmasına sebep olmuştur. Hauptmann, el işçilerinin yaşadığı bu ızdırabı okuyucuların da empati kurarak anlamasını istemiştir. Hauptmann için de birey ve bireyin duyguları çok önemlidir. Dokumacıların yaşadığı bu zorluklar onların düşüncelerini toplumsal adalet, eşitlik ve işçi hakları konusunda bilinçli bir şekilde değiştirmesine neden olsa da Hauptmann'ı ilgilendiren bu işçilerin yaşadığı acılar olmuştur.

Görüldüğü gibi toplumda ne olursa olsun, seküler edebiyat bireyin duygularıyla ilgilenmiştir. Yazarlar, düşüncenin özgürleşmesiyle gelişen insan merkezci seküler edebiyatta insanın iç dünyasına, duygusal durumlarına, çatışmalarına, sevinçlerine, hüznlerine ve diğer duygusal deneyimlerine yer vermişlerdir. Edebî eserlerde asıl anlatılan, bireyin duygusal durumu, ilişkileri, sevdikleri, kayıpları, umutları ve hayal kırıklıkları olmuştur. Dolayısıyla bireysel sekülerizm, bireyin duygularına bir sesleniştir.

Sonuç olarak seküler edebiyat hem toplumsal olaylar ve dönüşümlerle ilgilenirken hem de bireyin duygusal deneyimlerini anlamak ve ifade etmek için kullanılmıştır. Bu iki alan seküler edebiyatta birbirini tamamlayan ve iç içe geçen unsurlar olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Açık, T. (2018). *Batı edebiyatında akımlar 1: Yunan ve Latin edebiyatı*. Eskişehir: Açık Öğretim Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Adam, B. (2013). *Dinler tarihi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). Fransız devriminde birey-devlet ilişkisi (1789-1794). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 195-228.
- Ahmedi, E. Ş. (2018). Sekülerleşme: Soykütüksel bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 57-70.
- Akalın, K. H. (2015). Reform sürecindeki Avrupa’da dogmatik sınırlamadan dinin dışına çıkan dünyaya geçişte bilimin yükselişi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 81-94.
- Akbaş, M. (2017). Reformasyon düşüncesinde eskatoloji: Martin Luther'de kurtuluş ve ahiret. *Türkiye Din Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 23-30.
- Akçiçek, A. (2011). Hoşgörü üzerine bir kıyaslama: John Locke ve Jean Jacques Rousseau. *Liberal Düşünce Dergisi*, 15-27.
- Akgün, E. (2013). Ortaçağ’da özgürlük arayışı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 120-134.
- Akkaya, M. Ş. (1947). Humanizm'den önce Almanya'da dil ve edebiyatın genel durumu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 275-290.
- Akkır, R. (2018). Modern zamanlarda ulus-devlet ve din-devlet ilişkilerinin batı dünyası çerçevesinde değerlendirilmesi. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 97-121.
- Akkuş, E. (2005). *Desiderius Erasmus ve Martin Luther'in reform görüşlerinin Avrupa kültürel birliği bağlamında değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akman, Ş. T. (2012). Roma antikitesinde sosyal - politik - ekonomik değişimlerin hukuksal yapısı ve kamu düzeni. *Akman / Hacettepe Hukuk Fak. Dergisi*, 89-107.
- Akpınar, S. (2018). *Batı edebiyatında akımlar 1: Realizm (Gerçekçilik)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Akyıldız, H. B. (2018). *Batı edebiyatında akımlar 1: Sanat, edebiyat, akım*. Eskişehir: Açıköğretim Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Alatlı, A. (2010). *Batiya yönveren metinler* (2. Cilt). http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/pdf/batiya_yon_veren_metinler_cilt2.pdf (Erişim Tarihi: 06.01.2023).
- Alganer Y. ve Yılmaz Ç. (2016). Avrupa’da birlik ve bütünleşme hareketler. *Union And Integration Movements in Europe*, 93-114.
- Almelek, E. (2020, Aralık 2). *Şalom Dergi*. https://dergi.salom.com.tr/haber-499-edebiyat_ve_sanatta_humanizm_.html (Erişim Tarihi: 06.01.2023).
- Alpaslan, L. (2020). *Anadolu’da din: Roma dönemi*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Altındal, A. (1994). *Laiklik Enigma’ya Dönüşen Paradigma*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Altıntaş, R. (2002). Teolojik sekülerleşmenin neden olduğu inanç ve davranış problemleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55-84.
- Altıntaş, R. (2005). *Din ve sekülerleşme*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Altuner, T. (2017, 11. 1.). *Reformasyon’un beş yüzüncü yıl dönümü: Herkes kendi papazı oldu*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2017/11/01/reformasyonun-bes-yuzuncu-yil-donumu-laiklik-sekulerlik-ve-ozgurluk> (Erişim Tarihi: 06.01.2023).
- Anadolu Üniversitesi. (2018). *Batı edebiyatında akımlar I: Orta Çağ, rönesans, reform, hümanizm*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Arı, Y. (2019). Sekülerizm ve din. *TURAN-SAM*, 314-318.
- Arslan, A. (1992). Aydınlanma. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 23-32.
- Arslan, A. (2013). *Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi*. İstanbul: Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler 4. <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/144.pdf> (Erişim Tarihi: 16.01.2023).
- Arslan, H. (2013). John Locke’un siyaset felsefesinin temelleri üzerine bir deneme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 181-204.
- Arslan, T. (2021). “1793 devrimi” – Victor Hugo. <https://hukukanaliz.net/2021/05/03/1793-devrimi-victor-hugo/> (Erişim Tarihi: 27.03.2023).
- Aslan, A. (2019). *Liberalizm nedir? Perspektif*.
- Atabay, M. (2015). *Aydınlanma çağı ve Avrupa*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Atalay, İ. (2018). *Batı edebiyatında akımlar I: Orta Çağ, rönesans, reform, hümanizm*. Eskişehir: Açık Öğretim Anadolu Üniversitesi.

- Atalay, S. L. (2016). Bir “batı icadı” olarak din: “Religion” kavramının modern batıda inşası. *Toplum ve İnsan*, 27-47.
- Ateş, E. (2021). *Hristiyanlık kaçta ayrılır? Hristiyanlık mezhepleri*. <https://onedio.com/haber/hristiyanlik-kaca-ayrilir-hristiyanlik-mezhepleri-1000766> (Erişim Tarihi: 06.01.2023).
- Atış, N. (2015). Descartes felsefesinde Cogito ve Tanrı’nın konumunun bilgi ve inanç konusuna etkisi. *Beytulhikme an International Journal of Philosophy*, 1-15.
- Ayğan, F. (2019). Geleceğe dönük kurtarıcı beklentisinin apokaliptik temelleri: Mesih/Mehdi tasavvuruna ilişkin bir analiz. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 225-259.
- Aydın, F. (2015). Hıristiyanlık. *Evrenin Sırları Dergisi*, 1-89.
- Aydın, İ. H. (2011). Seküler ahlak bağlamında din-ahlâk ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-23.
- Aydın, M. (1998). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/17/C17015837.pdf> (Erişim Tarihi: 06.01.2023).
- Aydın, M. Z. (2022). *Sekülerizmi din yaptılar*. Türkiye Yazarlar Birliği. <https://www.tyb.org.tr/prof-dr-aydin-sekulerizmi-din-yaptilar-54120h.htm> (Erişim Tarihi: 06.01.2023).
- Aydoğan, O. (2020). *Şehriyar*. <https://www.sehriyar.info/?pnun=776&pt=Kutsal%20Roma%20%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu%20ve%20Kutsal%20Roma%20Germen%20%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu%E2%80%A6> (Erişim Tarihi: 06.01.2023).
- Aytaç, G. (2005). *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A. Ş.
- Baasner, R. (2006). *Einführung in die literatur der aufklärung*. Darmstadt: WBG (Wissenschaftliche Buchgesellschaft).
- Bağır, M. A. (2014). Kutsal kitap eleştirisi: Eski Ahit örneği ve modern dönem öncüleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 279-310.
- Baier, W. R. (2020). Humanismus ist aufklärung ist freiheit ist menschlichkeit. *Magazin Erwachsenenbildung.at*, 1-5.
- Barman, N. (2016). Cumhuriyetten imparatorluğa geçiş sürecinde Roma’da yaşanan siyasi ve idari yapıdaki değişim ve dönüşümler. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 884-895.

- Basting, H. (2020). *Dreißigjähriger krieg*. https://www.planet-wissen.de/geschichte/neuzeit/der_dreissigjaehrige_krieg/index.html (Erişim Tarihi: 02.03.2021)
- Baş, M. (2018). İşlam Yahudilik ve Hıristiyanlıkta mabet. 2018, *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan)*. Malatya: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Başoğlu, T. (2007). Hıristiyan hukuku. *İşlam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 25-66.
- Baştan, A. (2016). İngiltere’de restorasyon dönemi tiyatrosu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 220-227.
- Bauer, M. (2022). *Säkularisierung ist in der philosophie ein emanzipationsprozess*. <https://hpd.de/artikel/saekularisierung-philosophie-emanzipationsprozess-20494> (Erişim Tarihi: 15.01.2023)
- Bayer, A. (2010). Sekülerleşme din ilişkisi: Kuramsal bir yaklaşım. *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 149-190.
- Baygöl, S. (2020). İskoç aydınlanmasının temel değerleri ve iskoç düşünürler hakkında genel bir değerlendirme. *Sosyolojik Düşün*, 35-48.
- Baykan, A. (2006). Sabahattin Ali ve Gerhart Hauptmann'ın eserlerinde sosyo-kültürel olgu ve iletişim çatışması. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31-50.
- Bayraktar, R. (2014). Sanayi dönemi sürecinde Fransa’da din anlayışı. *Öneri Dergisi*, 213-222.
- Benli, Ö. (2019). *Haçlı seferlerinde kilise ve papalığın rolü (1074-1204)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berger, P. L. (2011). *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları* (A. Coşkun, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bergmann, H. S. (2011). *Deutsche literatur vom mittelalter bis zur romantik*. Karlsruhe: MDV Mitteldeutscher Verlag GmbH.
- Berücksichtigung, S. Z. (2016). Bir “Batı İcadı” olarak din: “Religion” kavramının modern batıda inşası. *İnsan ve Toplum*, 27-4.
- Beyter, T. (2019). Aydınlanma felsefesine giriş. *Öncül Felsefe Dergisi*, 1-3.
- Binol, A. (2021). Hz. İsa’ya nispet edilen “İbnullah/Allah’ın oğlu” kavramı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 740-754.
- Boone, B. (2019). *İngiliz edebiyatı 101*. İstanbul: Lord Matbaacılık ve Kağıtçılık.

- Breger H., Lang A., Löffler U., Venzke S. ve Stein E. (2015). Basiswissen gottfried wilhelm leibniz. *Leibniz Universität Hannover, Referat für Kommunikation und Marketing*, 5-26.
- Bußmann, Martin, Meisel, U. (2017). *Luther und so...mal kurz erklärt*. https://www.juenger-einfach-frei.de/fileadmin/inhalte/pdf/Luther_Booklet_Pixi_dritte_Auflage.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2023)
- Büyük, C. (2004). Orta Çağ batı düşüncesinde Hristiyanlık siyaset ilişkisine genel bir bakış. *Dini Araştırmalar*, 131-138.
- Caka, E. (2009, 8. 3.). *Pavlus'un mektupları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Can, M. (2020). Akıl, birey ve bireycilik kavramlarının aydınlanma felsefesi ışığında. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 181-200.
- Canveren, Ö. (2014). Martin Luther'in İslam ve Türkler hakkındaki değerlendirmeleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 151-164.
- Casanova, J. (1994). *Modern dünyada kamusal dinler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Cavgalov, N. (2012). *İnciller'e ve Kur'an'a göre Hz. İsa'nın mesajı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Cesim, A. (2019). Immanuel Kant'ın felsefi görüşlerinin uluslararası ilişkiler disiplinine yansımaları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1-24.
- Ceylan, S. G. (2004). Roma hukukunun günümüz hukuk düzenlerine etkisi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- Coşkun, İ. (2003). Modernliğin kaynakları: Rönesans üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 45-70.
- Coşkun, V. (2021). *Erasmus: Ortanın adamı ve ezeli uzlaştırıcı*. <https://serbestiyet.com/yazarlar/erasmus-ortanin-adami-ve-ezeli-uzlastirici-56402/> (Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Çay, A. M. (2009). *Tarih: Türkler'den önce Anadolu'da Haçlı devletleri*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çelik, C. (2017). Sekülerleşmenin kuramsal sosyolojik serüveni. *Journal of Islamic Research* 28(3), 209-223.
- Çelik, F. ve Özgür, H. (2019). Aydınlanma, karşı aydınlanma ve karşı devrim kavramlarına kısa bir bakış. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(2), 79-89.

- Çelikkann Gece, Ş. (2018). İnsanın insan için kutsallığı sanatta hümanizm etkisi ve Friedrich Schiller'in sanat anlayışı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 124-130.
- Çetin, H. (2013). Hz. İsa'nın dağdaki vaazına Hıristiyanlık açısından genel bir bakış. *Türk - İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 57-74.
- Çetin, Z. (1994). Dante ve Boccaccio'nun insana ve aşka bakışı. *Marmara İletişim Dergisi*, 279-308.
- Çılgı, B. (2007). *Victor Hugo ve Namık Kemal'de romantizm; karşılaştırmalı incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çilingir, L. (2019). Locke'un toplum sözleşmesi kuramı. *Temâşâ Felsefe Dergisi*, 31-43.
- Çüçen, A. (2006). Batı aydınlanmasının düşünsel kökenleri ve eleştirisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25-34.
- Darıcı, A. (2014). *Descartes'in felsefesinde bilgi ve yöntem* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Das Renaissance-Experiment (2022). <https://www.planet-schule.de/wissenspool/dasrenaissance-experiment/inhalt/kampf-um-den-richtigen-glauben/hintergrund/erasmusvon-rotterdam-und-martin-luther> (Erişim Tarihi: 11.10.2022).
- Dede, B. (2018). Modern sanatın kökeni: Fransız romantizmi. *Ulakbilge*, 1580-1586.
- Demir, K. A. (2019). Hristiyanlık dininin devlet yönetimi üzerine etkileri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 137-151.
- Demirci, K. (1998). "Hristiyanlık Hz. İsa'nın peygamberi olduğu ilâhî din. / II. Tarih Hristiyanlığın ilk dönemleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (17. Cilt) <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/17/C17015833.pdf> (Erişim Tarihi: 12.02.2022).
- Demirel, İ. (2018). Batı siyaset felsefesi tarihinde siyasal tezahürleri bakımından tanrı tasavvurları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 31-65.
- Demirtaş, B. (2019). *Aydınlanma felsefesi: Aydınlanma ve uluslararası ilişkiler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi.
- Diakonie (2017). <https://blog.diakonie.at/teil-3-was-heisst-saekular> (Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Die Merkhilfe (2018). *Aufklärung* [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=WfHT1mavUHk&ab_channel=DieMerkhilfe. (Erişim Tarihi: 15.01.2023).
- Dierken, J. (2020). *Säkularisierung – ein kulturmuster der aufklärung?* Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg Interdisziplinäres Zentrum für die Erforschung der

Europäischen Aufklärung. <https://www.izea.uni-halle.de/forschung/a-ideen-praktiken-institutionen/1-kulturmuster-der-aufklaerung/saekularisierung-ein-kulturmuster-der-aufklaerung.html> (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

- Doğan, C. K. ve Şentürk, H. S. (2017). İngiltere’de on yedinci yüzyıl devrimler çağı ve parlamentarizmin gelişimi doğrultusunda bütçe hakkı. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 353-373.
- Doğu, S. (2021). *Sosyoloji 1*. Ankara: MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Dorman, E. (2015). *Din neden gereklidir?* İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Duman, F. (2006). Akılcılık bağlamında iki aydınlama geleneği: Fransız aydınlanması Versus İskoç aydınlanması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 117-151.
- Duman, F. (2010). *Aydınlanma eleştirisinden devrim karşıtlığına Edmund Burke*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Durgun, F. (2018). *Orta Çağ’da din ve devlet doğu batı ekseninde*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Dündar, F. (2019). *Aydınlanma felsefesi: Aydınlanma ve insan*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi.
- Ekinci, E. (2016). Devrimden günümüze fransız siyasal sisteminin evrimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 149-172.
- Ekinci, H. Ö. (2021). *İslâm Kelâmında Nüzûl-ü İsâ retoriği*. Ankara: İksad Yayınevi.
- Ekinci, İ. (2018). Sekülerleşme ve din. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Bitlis Eren University*, 320-337.
- Ekmekçi, İ. S. (2013). John Locke’un liberalizm kuramı üzerine. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 205-214.
- Engineri, M. (2008). Aydınlanma çağı ve felsefesi adlı konunun araştırılması. *Academia*, 1-16.
- Erasmus D. (2010). *Deliliğe övgü* (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Kabala Yayınevi.
- Erbaş, A. (2002). Dinler tarihi araştırmaları - III. *Dinler Tarihi Araştırmaları - III Sempozyumu*, Ankara.
- Erken, U. (2010). *Orta Çağ felsefesi tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Erol, P. Ö. (2016). Modernite projesinin kökenleri, dinamikleri ve sonu. *Sosyoloji Dergisi*, 49-66.

- Ertit, V. (2014). Birbirinin yerine kullanılan iki farklı kavram: Sekülerleşme ve laiklik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 103-124.
- Ertit, V. (2014). Sekülerleşmenin hızlandırıcısı olarak kapitalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, (74), 63-82.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Esen, S. (2017). Karşı reform hareketi ve dominikenler. *Dini Araştırmalar*, 111-130.
- Evkuran, M. (2003). Ortaçağ paradigması ve siyasal düşüncenin evrimi. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37-58.
- Evren, M. (2021). Jean Jacques Rousseau'da bilim ve sanatın yeri. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, 16-27.
- Eyigün, C. (2019). Kant'ın ve Foucault'nun gözünden aydınlanmaya bakmak. *Etkileşim*, 143-155.
- Fabian, B. (1991). *Die englische literatur. Epochen und formen. Bd.1*. München: Deutsche r Taschenbuch Verlag, Gmb H & Co . KG.
- Faraj, Q. M. (2017). *On altıncı yüzyıl Fransa'sında dini reformlar* (Yüksek lisans tezi). Ulusal Tez Merkezi (Tez No: 498728).
- Faulstich, P. (2011). *Aufklärung, Wissenschaft und lebensentfaltende Bildung Geschichte und Gegenwart einer großen Hoffnung der moderne*. Bielefeld: Verlag, Bielefeld.
- Flitner, A. (1986). Erasmus von Rotterdam - Lehrer der humanitas, Lehrer des friedens. *Zeitschrift für Pädagogik*, 32, 605-616 -.
- Frank, M. (2013). *Was ist humanismus?* Berlin: Deutsche Nationalbibliothek.
- Galle, C. (2016). *Die reformation als sprachereignis*. <https://literaturkritik.de/die-reformation-als-sprachereignis-martin-luther-reformation-entwicklung-einer-deutschen,22086.htm> (Erişim Tarihi: 09.02.2023).
- Gece Çetinkaya, Ş. (2018). İnsanın insan için kutsallığı sanatta hümanizm etkisi ve Friedrich Schiller'in sanat anlayışı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 124-130.
- Gerhart H. (2022). *Gerhart Hauptmann*. <https://www.gerharthauptmann.de/> (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- Gökberk, M. (1997). *Aydınlanma felsefesi, devrimler ve Atatürk*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Gökçe, B. (2019). *Dünya edebiyatı araştırmaları: Dünya edebiyatı kavramının ortaya çıkışı*. Ankara: Atlas Akademik Basım Yayın.

- Göktepe, M. (2020). Romantizm sanat akımı ve sanatçıları üzerine bir değerlendirme. *Journal of Arts*, 45-66.
- Gül, M. (2009). *Orta Çağ Avrupa tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Gülcemal, G. (2018). *Antik çağ hümanizmi ile rönesans hümanizminin karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Gündüz, Ş. (2000). Pavlus teolojisinde gnostik unsurlar. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 52-75.
- Günerigök, M. (2017). Geç modern çağda dinsel bireycilik ve kimlik. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (The Journal of Social Sciences Institute)*, 225-246.
- Güneş, A. (2009). İngiliz Roma'nının doğuşu ve gelişimi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 94-119.
- Güngör, B. A. (2013). Dinler tarihi. *Evrenin Sırları*, 169-189.
- Güven, E. B. (2020). Aydınlanma felsefesi ve Alman aydınlanma edebiyatı. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 307-321.
- Güvenç, C. (2020). Fransız burjuva devrimi: Bir aydınlanma hareketi olarak mutlak monarşiden Cumhuriyete geçiş. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 64-73.
- Häfner, G. (2005/2006). Paulus und seine Briefe. *LMU München, Abt. Biblische Theologie Biblische Einleitungswissenschaft*, 1-24.
- Hanisauland (t.y.). 2. *Dreieinigkeit - gott ist vater, sohn und heiliger geist*. <https://www.hanisauland.de/wissen/spezial/religionen/einfuehrung-christentum/christentum-kapitel-2.html/christentum-kapitel-2-1.html>
- Hanisauland (t.y.). 1. *Wie ist das christentum entstanden?* <https://www.hanisauland.de/wissen/spezial/religionen/einfuehrung-christentum/christentum-kapitel-1.html/christentum-kapitel-1-0.html>
- Harman, Ö. F. (2000). *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/22/C22023509.pdf> (Erişim Tarihi: 15.01.2021).
- Harman, Ö. F. (2022). *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/katoliklik> (Erişim Tarihi: 15.12.2022).
- Has, K. (2014). Teolojik bazı kavramlar ve dinsel-seküler otorite sorunu üzerine: Luther – Calvin. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 253-273 .

- Hauptmann, G. (1892). *Die Weber*. <https://www.projekt-gutenberg.org/hauptmag/weber/weber.htm> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Helfer, L. (2019). *Bibliographisches institut GmbH*. <https://www.lernhelfer.de/schuelerlexikon/deutsch-abitur/artikel/gotthold-ephraimlessing> (Erişim Tarihi: 17. 11. 2021).
- Hilt, K. (2021). *Die Französische revolution*. https://www.planet-wissen.de/geschichte/neuzeit/die_franzoesische_revolution/index.html (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- Hugo, V. (2020). *Notre Dame 'in Kamburu*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Hukuk Ansiklopedisi (2021). Fransız insan ve yurttaş hakları bildirisi. <https://hukukbook.com/fransiz-insan-ve-yurttas-haklari-bildirisi/> (Erişim Tarihi: 03.04.2022).
- Hülür, H. ve Bircan, U. (2020). Immanuel Kant'tan Michel Foucault'ya aydınlanma. *JOMOPS*, 23-38.
- Hürriyet (2020). *Empirizm nedir? Deneycilik ne demek? Felsefede Empirizm (Ampirizm) akımı özellikleri, kurucusu ve temsilcileri*. <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/empirizm-nedir-deneycilik-ne-demek-felsefede-empirizm-ampirizm-akimi-ozellikleri-kurucusu-ve-temsilcileri-41652693> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- Immanuelgemeinde (2014, 12 Mayıs). *Immanuelgemeinde Worms*. <http://immanuel-worms.de/index.php/blog/artikel/14-die-fuenf-solas> (Erişim Tarihi: 03.10.2022).
- İnan, F. (2015). Karen. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü*, 309-317.
- İnanlar, M. Z. (2020). Hıristiyan teslisinin pagan kökleri. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi / Journal of Divinity Studies*, 131-152.
- Inhaltsangabe.de (2022). *Gotthold Ephraim Lessing*. <https://www.inhaltsangabe.de/autoren/lessing/> (Erişim Tarihi: 02.05.2022).
- İpek, İ. (2018). Din-siyaset ilişkisi: Dünü, bugünü, geleceği. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 33-51.
- İrk, E. ve Gürses, İ. (2021). Hasedin insan hayatındaki yıkıcı etkileri ve çözüm arayışları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 389-421.
- İslam, H. H. (2020). Yeni Ahit'te ve Kur'an'da kutsal rûh kavramı. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(13), 86-114.
- İşbir, E. (2018, 10-13 Ekim). *Aydınlanma döneminde eğitim* [Bildiri sunumu]. 3. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu, Giresun.
- İşıktaş, B. (2015). Avrupa'da devrimler çağında toplumsal değişim, kültür ve müzik yaşamına dair notlar. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6-31 .

- İşler, E. (1999). Voltaire VE Rousseau etrafında aydınlanma çağı Fransız Yazını'na bir bakış. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48-53.
- Jacobsen, R. (2020). Heinrich Heine: Die schlesischen Weber. Das politische Gedicht als Sprachkunstwerk. *Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg*, 77-89.
- Kaçar, T. (2002-2003). Roma İmparatorluğun'da kilise konsillerinin siyasallaşması: İznik örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-18.
- Kadioğlu, M. (2011). Hümanizm. *Sosyoloji Konferansları*, 157-165.
- Kaiser, G. (1998). Christentum und säkulare Literatur. *Universitätsbibliothek Freiburg*, 3-16. <https://freidok.uni-freiburg.de/dnb/download/428>: Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg (Erişim Tarihi: 17.04.2021).
- Kampmann, S. (2022, 12 Ağustos). *Das Renaissance-Experiment Erasmus von Rotterdam und Martin Luther – Der Sanfte und der Rebell*. <https://www.planet-schule.de/schwerpunkt/das-renaissance-experiment/kampf-um-den-richtigen-glauben-hintergrund-100.html> (Erişim Tarihi: 06.02.2023).
- Kant, I. (2004). *Was ist Aufklärung?* Utopie.
- Kant, I. (2017). *Denken wagen*. Stuttgart: Reclams Universal-Bibliothek - Philipp Reclam jun. GmbH & Co. KG.
- Kar, S. (2014). Din, aydınlanma ve eleştirisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 173-192.
- Kara, Ö. T. (2010). Toplumsal olayların etkisiyle gelişen üç büyük akımın Türk ve dünya edebiyatında izleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 73-96.
- Karakartal, O. (2011). Türkiye'deki ilk İtalyan edebiyatı tarihi: Mehmet Rauf ve İtalyan tarihi edebiyatı 1913 Üzerine. *Mediterráneo/Mediterraneo Dergisi*, 71-91.
- Karakoç, E. (2014). Antik Roma tarihi. *Academia*, 1-53.
- Karaman, H. (2006). İbn Meymûn'un düşüncesinde aklın sınırları ve din-felsefe ilişkisi. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 153-173.
- Karlı, Ö. (2018). Akıl-kültür ilişkisi bağlamında aydınlanmacı akıl ve eleştirisi. *Erdem*, 149-166.
- Kassa, T. T. (2020). *İmparator I. Konstantin ve Hıristiyanlık tarihindeki yeri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Katar, M. (2000). Hıristiyanlık'ta kilise takviminin (Kilise İçerisindeki anma ve kutlama devrelerinin) oluşması. *Dini Araştırmalar*, 23-45.

- Kaufmann, S. (2021, 9 Şubat). *Planetwissen*. https://www.planet-wissen.de/geschichte/mittelalter/karl_der_grosse/index.html#Kaiserkroenung (Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- Kaya, M. (2020). Protestan reformunun Almanya’da ortaya çıkış süreci. *Anasay*, 171-184.
- Kaya, R. (2004). İnciller ve Kur’an’da Hz. İsa’nın insan ve peygamber oluşu. *İlâhiyat Fakültesi Uludağ Üniversitesi*, 37-58.
- Kayıntı, A. (2019). Hümanizm ve din kavşağında edebiyat. *RumeliDE Dil ve Edebiyat*, 499-529.
- Kaymaz, Y. (2014). *Konstantin ve Hristiyanlık* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kılıç, N. P. (2022). *Uygurluk tarihi konu 8 Roma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri.
- Kırlı, Ö. (2013). John Locke ve David Hume’un epistemolojisi ve beşeri olanın izahı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 99-114.
- Kirman, M. A. (2008). Küreselleşme sürecinde sekülerleşme ve dinin geleceği. *ICANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (s. 279-295). Ankara.
- Kişisel Gelişim (2020, 1 Haziran). *Magna Carta nedir? – İlk insan hakları belgesi (1215)*. <https://www.kisiselgelisim.com/magna-carta-nedir-ilk-insan-haklari-belgesi-1215/> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).
- Klexikon (t.y.). *Römisches reich*. https://klexikon.zum.de/wiki/R%C3%B6misches_Reich (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- Koca, D. (2020). Sanayi devrimlerinin tarihsel arka planı ve işgücü becerileri üzerindeki yansımaları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 4531-4558.
- Koç, A. K. (2018). İngiliz ve Amerikan devrimlerine Fransız devrimi üzerinden bir bakış. *Liberal Düşünce Dergisi*, 53-73.
- Koç, Y. (2017). Edebiyat teorisi: Rabelais ve dünyası. *Söylem Filoloji Dergisi*, 132-148.
- Koran, O. (2016). *Decameron’da insan, kader ve zeka* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kos, K. (2022, 11. 11.). *Fransız İhtilali nedir, ne zaman ve kaç yılında olmuştur? Fransız İhtilali nedenleri ve sonuçları*. <https://www.haberturk.com/fransiz-ihtilali-nedir-ne-zaman-ve-kac-yilinda-olmustur-fransiz-ihtilali-nedenleri-ve-sonuclari-hteg-3520025> (Erişim Tarihi: 11.01.2023).

- Kozan, S. (2020). Ortaçağda bir hümanist Desiderius Erasmus. *Neues Leben Yeni Hayat Deutsch- Türkische Zeitung*.
- Köse, A. (2001). Modernleşme-sekülerleşme ilişkisi üzerine yeni paradigmlar. *Liberal Düşünce Dergisi*, 150-165.
- Köse, A. (2014). *Kutsalın dönüşü 21. yüzyılda dinin geleceği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Krämer, S. (2017, 12 Mayıs). *Einführung in die Theoretische Philosophie*. https://www.geisteswissenschaften.fu-berlin.de/we01/institut/mitarbeiter/emeriti/kraemer/PDFs/Einfuehrung-in-die-theor_-Philo/VL6_TheoPhil_Hume.pdf (Erişim Tarihi: 04.01.2023).
- Kuhn, A. (2012). *Die französische revolution*. Ditzingen: Canon Deutschland Business Services GmbH.
- Kurt ve Aykıt (2018). *Milli Eğitim Bakanlığı Anadolu İmam Hatip Lisesi dinler tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kutsalkitap (2020). *Matta 22 - İncil*. https://www.kutsalkitap.org/matta-22-incil-kutsalkitap-org/?utm_source=google-search-ads&utm_medium=cpc&utm_campaign=Google+Grant&gclid=CjwKCAjw8ZKmBhArEiwAspcJ7jQxSZqObwMDwUTXLRDb4MW_eMshY5Q2BMRC12DBzfghhwUMAd8gKxoC5NEQAvD_BwE
- Küçükali, R. ve Akbaş, H. (2015). Eleştirel düşüncenin bilimlerin gelişmesine katkıları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-10.
- Küçükkalay, M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51-68.
- Lachenicht, S. (2016). *Reformation und die eine welt*. <https://www.luther2017.de/de/jubilaem/lutherdekade/themenjahr-2016reformation-und-die-eine-welt/die-ausbreitung-der-reformation-im-europades-16-jahrhunderts/index.html> (Erişim Tarihi: 12.02.2023).
- Leblebitozu (2017, 23 Ekim). *Roma İmparatorluğu ve tarihi*. <http://www.leblebitozu.com/roma-impatorlugu-ve-tarihi/> (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Lektüre (t.y.). Fırınıc1. <https://lektuerhilfe.de/die-weber/charakterisierungen/baecker> (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Lernhelfer (2010). *Gotthold Ephraim Lessing*. <https://www.lernhelfer.de/schuelerlexikon/deutsch-abitur/artikel/gotthold-ephraim-lessing> (Erişim Tarihi: 11.03.2022).
- Lessing, G. E. (1779). *Nathan der Weise*. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3c/Lessing_Nathan.pdf (Erişim Tarihi: 10.02.2021).

- Linde, G. (2017, 30 Mayıs). *Die freiheit eines christenmenschen Luthers Freiheitsschrift: Das steht drin*. <https://evangelisch.de> (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Luther M. ve Calvin J. (2016). *Seküler otorite sivil yönetim*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Luther, M. (2017). *Lutherschrift von der freiheit eines christenmenschen*. <https://www.luther2017.de/martin-luther/texte-quellen/lutherschrift-von-der-freiheit-eines-christenmenschen/index.html> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- Luther, M. (t.y.). *Die wichtigen texte*. <https://www.vivat.de/magazin/jahreskreis/weitere-gedenk-und-feiertage/reformationstag-bedeutung/schriften-martin-luther/#c2282> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- Lübbe, H. (2003). *Säkularisierung*. München: Karl Alber GmbH Freiburg.
- Magna Carta Libertum (2016). *Büyük sözleşme ya da özgürlükler sözleşmesi* (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım San ve. Tic. Ltd. Sti.
- Mahiroğulları, A. (2005). Endüstri devrimi sonrasında emeğin istismarını belgeleyen iki eser: Germinal ve dokumacılar. *Sosyoloji Konferansları*, 41-53.
- Marchenko, S. (2017). *Die geschichte der deutschen literatur*. https://s.monographies.ru/doc/2017/05/file_59195b16ac473.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2022).
- Mat, S. (2017). *16.yy İngiliz reformasyonu*. https://www.academia.edu/38559894/16_yy_ingiliz_reformasyonu (Erişim Tarihi: 24.02.2023).
- McDowell, J. ve Larson, B. (2013). *Mesih İsa'nın tanrılığı*. Zirve Yayıncılık.
- Meiser, R. (2017). Sola fide - Allein durch Glauben. *Gemeindebrief*, 7.
- Meral, A. (2014). 17. ve 18. yüzyılda Avrupa'daki gelişme ve değişmeler. *Yüzakı Aylık Edebiyat, Kültür, Sanat, Tarih ve Toplum Dergisi*.
- Merkit, N. (2021). Leibniz'in klasik ve modern mantığa katkıları. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 33-50.
- Michel, T. (2012). *Hristiyan tanrı bilimine giriş*. Ankara: Sak Ofset Reklamcılık Yayıncılık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
- Mielke, U. (2021, 03. 23.). *Immanuel Kant: Was ist Aufklärung?* Philosophie – Literatur – Politik. <https://mielke-hd.de/immanuel-kant-was-ist-aufklaerung/> (Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- Montaigne. (1995). *Denemeler*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Munsonius, H. (2019). Vom Religionskonflikt zu Friedensordnung der Westfälische Frieden von 1648. *GOEDOC. Dokumenten- und Publikationsserver der Georg-August-Universität Göttingen*, 1-12.

- Nal, S. (2010). *Hukukun temel kavramları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Nalçacı, E. (2022). Aydınlanma mücadelesinde Diderot'un ansiklopedisi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3-20.
- Navigator-Allgemeinwissen (2022, 17 Ocak). *Was bedeutet Protestantismus?* <https://www.navigator-allgemeinwissen.de/christentum/christliche-konfessionen/was-ist-protestantismus.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2022).
- Nestmeier, W. (2016). *Auf den Wegen des Reformators Dr. Martin Luther*. https://www.saeuling.de/fileadmin/user_upload/jahresschriften/2016-17/01_C1_-_500_Jahre_Reformation-20.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Nicole. (2020). *Die aufklärung: Im zentrum der vernunft*. <https://www.schultrainer.de/lernen-und-wissen/literaturepoche-aufklaerung/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- Nimtz, C. (2009). Rationalismus. *Universität Erlangen*, 218–221.
- Olgun, H. (2001). Hristiyanlık'ta reform ve protestanlık. *Fesre Doğru Aylık Düşünce Dergisi*, 12-20.
- Olgun, H. (2006). *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Olgun, H. (2004). Protestan ahlaklığı sorunu ve Philip Melanchthon. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 115-144.
- Olgun, H. (2012). Hristiyanlık ve sekülerleşme ilişkisi ya da seküler dindarlığın teolojisi. *İnsan & Toplum*, 135-136.
- Onbaşı, F. G. (2019). *Aydınlanma felsefesi: Aydınlanma nedir?* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Ongur, H. Ö. (2019). *Aydınlanma felsefesi: Felsefe ve aydınlanma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Oswald, U. H. (2013). Jesus Christus-Worauf gründet das Christentum? *I Zeitsprung*, 1, 1-42.
- Oxford Classical Dictionary (2021). Saeculum. <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore9780199381135-e-8233> (Erişim Tarihi: 20.07.2021).
- Öğüt Marangoz, A. ve Uluç, N. (2022). Avrupa Edebiyatı'nda seküler hümanizm. *Asos Journal Dergisi*, 469-480.
- Öğüt, Marangoz, A. ve Uluç, N. (2021). Sekülerizm'in kavramsal, kuramsal ve tarihsel gelişimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 335-345.

- Özalp, M. (2015). Ortodoks ve protestan kiliselerin ‘papanın yanılmazlığı doktrini’ne bakışı ve bu kiliselerin yanılmazlık anlayışları. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 708-721.
- Özbek, A. (2019). *Aydınlanma düşüncesinde montesqueu’nun yeri: Türk siyasal yapısına ve düşüncesine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Özbey, A. U. ve Çoşkun, A. (2017). Pavlus hristiyanlığından protestan evanjelizmine misyonerlik süreci. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 2(2), 145-161.
- Özbiğül, A. (2006). *Shakespeare’in romanlarında doğüstü olay - güçlerin oyun yapısındaki yeri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Özdemir, A. ve Nişancı, Ş. (2019). Türkiye’de ve dünyada seçim kavramı ve olgusunun gelişimi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 73-96.
- Özden, M. (2016). Sekülerliğin tarihi serüveni. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 1(2), 59-80.
- Özmaden, B. (2019). Liberal felsefenin sosyal ve siyasal yönden eleştirisi. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 52-63.
- Özsoy, S. (2015). Güneş merkezli evren anlayışı: Kopernik, Kepler ve Galilei neyi değiştirdi? *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 95-111.
- Pawlak, B. (2011, 6 Mayıs). *David Hume - berühmter philosoph aus Schottland*. <https://www.helles-koepfchen.de/artikel/3058.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2023).
- Pekünlü, E. R. (2015). 'Düşünüyorum öyleyse varım' sözü üzerine. *Bilim ve Gelecek*.
- Perşembe, E. (2003). Modernlik ve postmodernlikte din problemi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 159-180.
- Pfeifer, W. (1999). *DWDS-Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute*. <https://www.dwds.de/wb/s%C3%A4kularisieren> (Erişim Tarihi: 10.07.2022).
- Pfleiderer, G. (2002). Säkularisierung: Systematisch-theologische Überlegungen zur Aktualität eines überholten Begriffs. *Praktische Theologie*, 130-153.
- Planet (2022). *Das renaissance-experiment*. <https://www.planet-schule.de/wissenspool/das-renaissance-experiment/inhalt/kampf-um-den-richtigen-glauben/hintergrund/erasmus-von-rotterdam-und-martin-luther> (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

- Poggemann, M. (2023). *Die aufklärung: Definition & 7 merkmale der epoche + vertreter*. <https://www.schreiben.net/artikel/epoche-aufklaerung-4443/> (Erişim Tarihi: 02.01.2023).
- Pohlw, W. (2017). *Pohlw – Deutsche Literaturgeschichte & LiteraturepochenHomepage für Deutsche literaturgeschichte, methodentraining, arbeitstechniken und um das Lernen zu lernen*. <https://www.pohlw.de/literatur/epochen/aufklaerung/> (Erişim Tarihi: 10.09.2022).
- Pollack, D. (2013, 3 Temmuz). *Docupedia-Zeitgeschichte*. <https://docupedia.de/zg/Saekularisierungstheorie> (Erişim Tarihi: 10.08.2022).
- Preljević, V. (2010). *"Wahrheit so bar, so blank" einige bemerkungen zu lessing und säkularisierung*. Main: Hansisches Druck- und Verlagshaus GmbH.
- Quast, S. K. (2014). *Literarische säkularisierung im mittelalter*. Berlin: Akademie Verlag GmbH, Berlin.
- Reinhuber, T. (2018). Daş der freie Wille nichts sei – Der unfreie Wille bei Luther. *Die Evangelischen Aspekte*, 2.
- Roerkohl, A. (t.y.). *Die reformation in Europa*. <https://www.dokumentarfilm.com/reformation-in-europa/> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- Rotterdam, E. V. (1987). *Das Lob der Narrheit*. <https://www.getabstract.com/de/zusammenfassung/das-lob-der-narrheit/6027> (Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- Rousseau, J. J. (2020). *Toplum sözleşmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rude, G. (2015). *Fransız Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.
- Rüstemova, A. (2016). Hümanist fikirler ve mülahazalar: Tarih ve çağdaşlık. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 11-17.
- Sarıtaş, İ. (2019). Katolik kilisenin yeni dünya düzeni ile imtihanı: 19. yüzyılda siyasal Katolisizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, 7-32.
- Saygın, A. (2016). Petrarca'nın hümanizmine giriş. *Academia*, 1-39.
- Sayın, Ş. (1990). Alman yazınında romantik dönem. *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 99-112.
- Sayın, Ş. (2011). Alman yazınında romantik dönem. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 99-112.
- Schade, H. (2017, 5 Mayıs). *Martin Luther, der Aufklärer*. <https://www.mdr.de/reformation500/luthermythen-martin-luther-der-aufklaerer-refjahr-100.html> (Erişim Tarihi: 22.01.2023).

- Schmidt-Bergmann, H. (2011). *Deutsche literatur vom mittelalter bis zur romantik*. Karlsruhe: mdv Mitteldeutscher Verlag GmbH.
- Schneider, T. M. (2013). *Freiheit bei Martin Luther*. https://ekkt.ekir.de/fileadmin/user_upload/gemeinden/trier/Freiheit_bei_Martin_Luther_-_Schneider.pdf (Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- Schneiders, W. (2014). *Das zitalter der aufklärung*. München: Verlag C.H.Beck oHG.
- Schulerlexikon (2010). *Gotthold ephraim lessing*. <https://www.lernhelfer.de/schuelerlexikon/deutsch-abitur/artikel/gotthold-ephraim-lessing> (Erişim Tarihi: 18.04.2022).
- Schwabe, F. (2021, 20 şubat). *Geschichte Kompakt*. <https://www.geschichte-abitur.de/fruehe-neuzeit/renaissance> (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Seibert, T. (2007). Die bergpredigt. *Gemeindejugendwerk*, 1-82.
- Siebert, D. (2019, 12 Mayıs). *Was heişt säkular? Was heişt Säkularität? Was heişt Säkularisierung?* <https://www.gruene-hessen.de/partei/files/2019/10/Was-ist-saekular-Saekularitaet-Saekularisierung-Diana-Siebert-2019-05.pdf> (Erişim Tarihi: 20.05.2020).
- Sina, A. (2016). Eski yunan yargı sistemi: MÖ IV. yüzyılda Atina'da yargıçlar ve mahkemeler. *TBB Dergisi*, 419-450.
- Solmaz, B. (2011). Modernlik ve modernleşme kuramlarına yöneltelen eleştiriler. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35-58.
- Sormunen, E. ve Karvanen, P. (2011). *Martin Luther kutsal inanç adamı*. İstanburl: İstanburl Luteryen Kilisesi.
- Sogutlu, ř. (2008). İki farklı epistemoloji iki farklı siyaset: Rasyonalist ve Ampirist siyasetin felsefi kökenleri. *Liberal Duşune Dergisi*, 197-214.
- Stern*. (2004, 10 şubat). Aufklarungsphilosophie Was man über Kant wissen sollte. <https://www.stern.de/kultur/buecher/aufklaerungsphilosophie-was-man-ueber-kant-wissen-sollte-3509350.html> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- Studyflix (2022). *Aufklarung*. <https://studyflix.de/deutsch/aufklarung-epoche-3524> (Erişim Tarihi: 10.08.2022).
- Studyflix (2023). *Romantik (Epoche)*. <https://studyflix.de/deutsch/romantik-epoche-3557> (Erişim Tarihi: 02.02.2023).
- Studyflix (t.y). *Realismus Epoche*. <https://studyflix.de/deutsch/realismus-epoche-3517>
- StudySmarter (t.y.). *Die Weber*. <https://www.studysmarter.de/schule/deutsch/drama/die-weber/> (Erişim Tarihi: 10.02.2022).

- StudySmarter (t.y.). *Reformation*. <https://www.studysmarter.de/schule/geschichte/fruehe-neuzeit/reformation/>
- Sümer, N. (1997, 23 Mart). Anadolu aydınlanması ve felsefe. *Düşünüyorum*, 4.
- Şahin, B. (2019). *Roma'da siyasal-sosyal-kurumsal yapı, yöntem ve teoriye dair*. <https://acikders.tuba.gov.tr/course/view.php?id=63#section-7> (Erişim Tarihi: 11.05.2022).
- Şahin, İ. (2018). *Batı edebiyatında akımlar: Romantizm*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şeker, B. (2018). Notre-Dame de Paris romanında engelli ve öteki algısı: Quasimodo örneği. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 303-315.
- Şekerci, A. E. (2015). *Aydınlanma ve din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şenay, B. (2002). Avrupa Birliği'nin 'dînî kimliği' ve Avrupa'da dinler: Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve İslam. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 121-166.
- Şener, H. (2018). Paul Tillich'te akıl-iman ilişkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 39-61.
- Şengül, F. N. (2020). Kuramsal boyutta sekülerleşme ve din ilişkisi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 315-332.
- Şimşek, M. ve Dabanlı, Ö. (2021). Victor Hugo'nun mimari koruma düşüncesine katkıları ve "Yıkıcılarla Savaş" makalesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 195-224.
- Tangün, M. (2010). Shakespeare, oyunlarındaki kadın karakterlerini yüceltiyor mu? Yeriye mu? *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, 18-47.
- Tanrıverdi, H. (2018). Din-kültür ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 595-601.
- Taşgetiren, Ç. (2013). *Charles Taylor açısından modernite ve eleştirisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taşmerdivenli, N. (2019). *Erken modern dönem'de toplumsal bölünmeler ulusal kiliselerin oluşumu anglikan kilisesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taylor, C. (2007). *Seküler çağ*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, S. (2022). Seküler toplumun krizi: Post-sekülerizmi tartışmak. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi /Journal of Academic Approaches*, 243-269.

- Tekin, S. ve Sipahi, E. B. (2014). Kent, yönetim, din, siyaset ve düşünce bağlamında orta çağ avrupasına ilişkin genel bir değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi*, 17, 189-219.
- TESAD (2016, 29 Nisan). *Alman aydınlanması*. <https://www.tesadernegi.org/alman-aydinlanmasi.html> (Erişim Tarihi: 22.01.2023).
- Timuçin, A. ve Helvacıoğlu, E. (2008). Aydınlanma nedir? *Bilim ve Gelecek Dergisi*.
- Topsakal, İ. (2010). *Dinler Tarihi*. <https://www.scribd.com/document/520366161/dinler-tarihi> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- Toyka-Seid, C. ve Schneider G (2021). *Das junge Politik-Lexikon*. <https://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/das-junge-politik-lexikon/321226/saekularisierung> (Erişim Tarihi: 10.08.2021).
- Troll, C. W. (1999). Tarihi bir olay olarak Hıristiyanlık. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 257-272.
- Turan, C. (2022, 1 Nisan). *Yüce bilgi kaynağı*. <https://yucex.com/latince-kac-ulkede-resmi-dil-olarak-kullanilmaktadir.html> (Erişim Tarihi: 11.01.2023).
- Türk Dili ve Edebiyatı (2022, 18 Kasım). *Rönesans ve hümanizm*. <https://www.turkedebiyati.org/ronesans-humanizm.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- Türk Dili ve Edebiyatı (2023). *Aydınlanma felsefesi ve dağandığı temel ilkeler*. <https://www.turkedebiyati.org/aydinlanma-felsefesi-ve-dagandigi-temel-ilkeler/> (Erişim Tarihi: 11.01.2023).
- Türk Dili ve Edebiyatı (2023). *Dilin millet hayatındaki yeri ve önemi*. <https://www.turkedebiyati.org/dilin-millet-hayatindaki-yeri-ve-onemi/> (Erişim Tarihi: 28.03.2023).
- Türk Dili ve Edebiyatı (2023). *Edebiyat akımı/Edebî akım nedir?* <https://www.turkedebiyati.org/edebiyat-akimi-edebi-akim-nedir/> (Erişim Tarihi: 10.02.2023).
- Türk Dili ve Edebiyatı (2023). *Eski Yunan ve Latin edebiyatı*. <https://www.turkedebiyati.org/eski-yunan-latin-edebiyati/> (Erişim Tarihi: 02.02.2023).
- Türk Dili ve Edebiyatı (2023). *Fransız edebiyatı ve özellikleri*. <https://www.turkedebiyati.org/fransiz-edebiyati/> (Erişim Tarihi: 05.02.2023).
- Türk Dili ve Edebiyatı (2023). *Klasisizm edebiyat akımı*. <https://www.turkedebiyati.org/klasisizm/> (Erişim Tarihi: 10.03.2023).
- Türkyılmaz, H. (2018). *İlahiyatta akademik çalışmalar modern sonrası dönemde "yaşanan din" ve din anlayışlarının arka planı*. IVPE.

- Tüzen, M. A. (2019). Aydınlanmacı aklın oluşumu. *Dört Öge*, 97-111.
- Uçar, A. ve İshakoğlu, Ö. (2019). Dante'nin İlahî Komedyası'nda Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin izleri. *İstanbul Journal of Arabic Studies*, 77-114.
- Urgan, M. (2003). *İngiliz edebiyatı tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Usta, A. (2018). Aydınlanma düşüncesine kısa bir bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 75-90.
- Uyanık, N. (2006). *Aydınlanma felsefesinde ilerleme düşüncesi ve etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Ünlü, M. M. (2018, 29 Haziran). *Orta Çağ ve Rönesans Dönemi'nde ortaya çıkan estetik düşüncelerin sanat eğitime yansımaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Üşür, İ. (1990). *Burjuva devrimleri bağlamında onyedinci yüzyıl İngiliz devrimi*. https://mkaymak.files.wordpress.com/2013/10/burjuva_devrimleri_baglamainda_17_yy_ingiliz_devrimi_iu.pdf (Erişim Tarihi: 03.01.2023).
- Vergara, F. (2006). *Liberalizmin felsefi temelleri liberalizm ve etik*. İstanbul: İletişim Yayıncılık A. Ş.
- Vietta, S. ve Uerlings, H. (2008). *Ästhetik Religion Säkularisierung Band I Von der Renaissance zur romantik*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Wikipedi (2007). Säkularismus. <https://de.wikipedia.org/wiki/S%C3%A4kularismus> (Erişim Tarihi: 03.01.2023).
- Voigt, B. (2015, 9 Nisan). *Von der Freiheit eines Christenmenschen*. [https://soluschristus.portacaeli.de/Export/LinkedDocuments/Von%20der%20Freiheit%20eines%20Christenmenschen%20\(Luther\).pdf](https://soluschristus.portacaeli.de/Export/LinkedDocuments/Von%20der%20Freiheit%20eines%20Christenmenschen%20(Luther).pdf) (Erişim Tarihi: 10.02.2022).
- von Kindersache, E. B. (2018). *Zum Reformationstag: Alles über Martin Luther*. <https://www.kindersache.de/bereiche/wissen/panorama/zum-reformationstag-alles-ueber-martin-luther> (Erişim Tarihi: 12.03.2023).
- Von, A. ve Sproul, R. C. (2018). *Die Ausbreitung der Reformation*. <https://www.evangelium21.net/media/1118/die-ausbreitung-der-reformation> (Erişim Tarihi: 12.02.2023).
- Weber, E. (2019, 11 Aralık). *UNICUM Aufklärung: Epoche der Vernunft (1720–1800)*. <https://abi.unicum.de/abitur/abitur-lernen/aufklaerung-epoche#Definition> (Erişim Tarihi: 11.03.2022).
- Weber, E. (2019, 14 Ağustos). *UNICUM Die wichtigsten Merkmale des Barock (1600–1750)*. <https://abi.unicum.de/abitur/abitur-lernen/barock-merkmale> (Erişim Tarihi: 15.02.2023).

- Wikipedia (t.y.). *Gerhart Hauptmann*. https://de.wikipedia.org/wiki/Gerhart_Hauptmann (Erişim Tarihi: 17.02.2023).
- Wikipedia (t.y.). *Säkularisierung*. <https://de.wikipedia.org/wiki/Säkularisierung> (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Wikipedia (t.y.). *Säkularisation*. <https://de.wikipedia.org/wiki/Säkularisation> (Erişim Tarihi: 15.01.2021).
- Wikipedia (t.y.). *Säkularisierung*. <https://de.wikipedia.org/wiki/Säkularisierung> (Erişim Tarihi: 25.03.2023).
- Wikipedia (t.y.). *Victor Hugo*. https://de.wikipedia.org/wiki/Victor_Hugo (Erişim Tarihi: 05.11.2022).
- Will, R. (2008). Humanismus als Weltanschauung? *Humanistischen Union*, 16-17.
- Yalduz, A. (2003). Konsillerin Hıristiyanlık tarihindeki yeri ve İznik konsili. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 257-296.
- Yaşar, G. A. (2011). Ortaçağdan günümüze “modernite”: Doğuşu ve doğası. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11-26.
- Yazır, E. H. (2006). *Kur'an-Kerim Meali*. İstanbul: Dergah Ofset.
- Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve reformasyon. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 184-210.
- Yıldırım, Ö. (2019, 15 Kasım). *Rasyonalizm, akılcılık nedir?* <https://www.felsefe.gen.tr/rasyonalizm-akilcilik-nedir-ne-demektir/> (Erişim Tarihi: 02.05.2021).
- Yıldırım, Ö. (2020, 10 Mayıs). *Aydınlanma felsefesinin dayandığı temel ilkeler nelerdir?* <https://www.felsefe.gen.tr/aydinlanma-felsefesinin-dayandigi-temel-ilkeler-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 10.06.2022).
- Yıldırım, Y. (2019). Fransız devrimi'nde yurttaşlık ve etkilerine dair bir değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 251-271.
- Yılmaz, A. (2011). François Rabelais'de insan imgesi: Hümanizma ve Ütopya çerçevesinde Gargantua'yı okumak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 223-235.
- Yılmaz, N. K. (2018). Avrupa ve Türk aydınlanması üzerine bir değerlendirme. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, 59-70.
- Yurdal, N. (2020). Marx'ın ekonomi-politik kavramları bağlamında Hauptmann'ın Dokumacılar adlı oyununun analizi. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 185-201.

- Yüksekkaya, S. (2014). *Erasmus von Rotterdam ve Martin Luther'in görüşlerinin günümüze yansımaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri, Diyarbakır.
- Yüksel, K. (2020, 21 Ağustos). *Evrin ağacı*. <https://evrimagaci.org/genel-hatlariyla-bir-donem-orta-cag-orta-cag-tum-dunya-icin-karanlik-bir-donem-miydi-9166> (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Zariç, S. (2017). Tarihsel kökeninden ülkelere göre türlerine aydınlanma felsefesi (çağı) ve Türkiye aydınlanma felsefesi (çağı) ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33-54.
- Zariç, S. (2022). Genel hatlarıyla aydınlanma felsefesi ve aydınlanmaya yol açan tarihsel süreç. *Academic Social Resources Journal*, 1342-1347.
- Zentgraf, M. (1982). Allein die Schrift, allein die Gnade, allein der Glaube! Wer sich über die Bedeutung der Re-formation und hier insbesondere der Reformation Martin Luthers. *Reformiertes Kirchenblatt*, 5-8.
- Zulehner, P. M. (1977). Die moderne Freiheitsgeschichte als Säkularisierung des Christentums. *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften*, 307-320.
- Zweig, S. (2014). Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam. <http://www.literaturdownload.at/pdf/Stefan%20Zweig%20-20Erasmus%20von%20Rotterdam.pdf> (Erişim Tarihi: 29.06.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: AşkıM ÖĞÜT MARANGOZ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Marmara Üniversitesi
Fakülte	Atatürk Eğitim Fakültesi
Bölümü	Almanca Öğretmenliği
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Alman Dili ve Edebiyatı
Programı	Alman Dili ve Edebiyatı
Makale ve Bildiriler	
1. Öğüt Marangoz, A., & Uluç, N. (2021). Sekülerizm'in kavramsal, kuramsal ve tarihsel gelişimi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 4(2), 335-345.	
2. Öğüt Marangoz, A., & Uluç, N. (2022). Alman Edebiyatı'nda seküler hümanizm. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, (133), 469-480.	